

Sármási Zoltán

**Schütz Antal társadalom- és
történelemszemléletének eszmetörténeti keretei**

Bölcészdoktori értekezés

**amely benyújtásra került a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész-
és Társadalomtudományi Karának Történelemtudományi Doktori
Iskolájában 2024-ben**

**Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola**

**A doktori iskola vezetője:
Dr. Óze Sándor DsC
egyetemi tanár**

Témavezetők: Dr. Fejérdy András Tamás

Dr. Mezei Balázs Mihály, DsC

Schütz Antal (1880-1953)¹

¹ Schütz Antal portróját Huber István festette 1928-ban a budapesti piarista gimnázium tanácsterme számára, 2011-től a Piarista Rend Magyar Tartománya Könyvtára és Levéltára közös olvasótermében látható.

Tartalom

Bevezetés	7
Témaválasztás	7
Kutatási kérdések, alapfogalmak, összehasonlítási szempontok	9
A disszertáció felépítése és módszertana	11
Historiográfia	13
I. Schütz Antal élete és szellemi közege	17
I.1. Schütz Antal élete	17
I.1.1. Származás, gyermekkor	17
I.1.2. Út a tanári pálya felé	20
I.1.3. Schütz Antal, az egyetemi tanár.....	26
I. 2. Schütz Antal a kortársak szemében	38
I.2.1. Tanulmányok a 60 éves Schütz Antal tiszteletére	39
I.2.2. Schütz Antal emlékére	40
I.2.3. Tanítványok, tisztelők visszaemlékezései	42
I.2.4. Schütz Antal megítélése a szocialista korszak idején.....	47

I.3. Schütz Antal eszmetörténeti közege	48
I.3.1. Neotomizmus	48
I.3.2. A katolikus egyház társadalmi tanítása	51
I.3.3. Krisztus királysága, mint megoldás a társadalom újjáépítésére	61
I.3.4. Szellemi műhelyek, irányzatok a két világháború közötti magyar katolicizmusban	64
II. Prohászka Ottokár, Schütz Antal iránymutató példaképe	69
II.1. Párhuzamok a két életút között	69
II.2. Prohászka Ottokár szellemi háttere és gondolkodása	71
II.3. Az indexre tétel és a politikai szerepvállalás hatása, jellemzői	74
II.4. Prohászka Ottokár történelemszemlélete	79
II.5. Prohászka diadalmas világnézete és haladásfogalma	84
II.6. Prohászka és a <i>Rerum Novarum</i> , a katolikus egyház társadalmi tanítása	92
II.7. Prohászka, mint Schütz Antal példaképe	97
III. Schütz Antal történelem- és társadalomszemlélete	99
III.1. Schütz Antal történelemszemlélete	99
III.1.1. Kezdet és vég kérdése, a történelem értelme	99
III.1.2. A történelem, mint életfolyam	106

III.2. Schütz Antal társadalomszemlélete.....	116
III.2.1. Schütz Antal a világról – út a teljesség felé	116
III.2.2. Társadalomformáló tényezők – Nemzetnevelés.....	127
III.2.3. Társadalomformáló tényezők – Vallás.....	134
III.2.4. Schütz Antal és a társadalmi jellemzők.....	145
IV. Schütz Antal a korszak katolikus szellemi közegében.....	149
Kortárs teológusok és filozófusok.....	149
IV.1. Dudek János	149
IV.2. Pauler Ákos	152
IV.3. Horváth Sándor	153
IV.4. Kühár Flóris	157
IV.5. Romano Guardini.....	162
IV.6. Bangha Béla	163
Összegzés	172
Felhasznált irodalom.....	180
I. Források	180
I.1. Levéltári források (Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltár).....	180

I.2. Kiadott források	182
II. Felhasznált irodalom.....	185
II.1. Kortárs szerzők művei	185
II.2. További szakirodalom	188
Mellékletek	201
Fényképek, dokumentumok Schütz Antal életéből.....	201

Bevezetés

Témaválasztás

Schütz Antal (1880-1953) katolikus teológus, piarista szerzetes, egyetemi tanár a XX. századi magyar egyháztörténet egyik legnagyobb alakja, akinek életéről és tudományos pályafutásáról napjainkban keveset lehet hallani, pedig az az életmű, amit maga után hagyott, ma is sok szempontból példaértékű jellemzőkkel bír.

Schütz Antal Kistószegen született 1880. október 26-án sváb kézműves-paraszti környezetben, ami kiemelten figyelemre méltó tényező, ha arra gondolunk, hogy ebből a kiinduló helyzetből hová sikerült élete során eljutnia. 12 évesen kezdett tanulni, a szegedi piaristáknál érettségizett, majd Budapesten vált a rend novíciusává. 1900-tól a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Karán tanult 1904-ig, majd a pappá szentelését és az ünnepélyes szerzetesi fogadalom letételét követően két évre visszakerült tanárként a szegedi gimnáziumba. 1906-tól 1916-ig a budapesti gimnáziumban és a Kalazantinumban, a piaristák főiskoláján tanított. Ebben az időszakban jelent meg az első doktori értekezése 1907-ben *Kezdet és vég a világfolyamatban* címmel, majd négy hittankönyve a gimnazisták számára 1911-ben, amelyeket annak idején hiánypótló céllal készített *Katholikus hitvédelem*, *Katholikus egyháztörténelem*, *Katholikus hittan* és *Katholikus erkölcsstan* címmel. Sík Sándorral közösen készített, 1913-ban megjelent *Imádságoskönyve* is azt a célt szolgálta, hogy a fiatalok vallásos életre való nevelését minél hatékonyabban tudja elősegíteni.

Az I. világháború idején Würzburgban pszichológiát tanult és doktorált is belőle, majd 1916-tól 1944-ig a Hittudományi Kar dogmatikai tanszékén tevékenykedett professzorként, melynek egyik legfontosabb eredménye a több, mint ezeroldalas *Dogmatika* tankönyv elkészítése volt. A teológia mellett a filozófia iránt is érdeklődött, az Aquinói Szent Tamás Társasággal való együttműködése végigkísérte a tudományos pályafutását – 1908-tól titkárként, majd 1930-tól 1947-ig elnökként dolgozott a szervezetben. Nevéhez fűződik Prohászka Ottokár összes munkájának sajtó alá rendezése és egy többkötetes *Szentek élete* összeállítás elkészítése is. 1930-tól hat éven keresztül rendszeresen tartott nagy érdeklődésre számot tartó előadásokat a Hittudományi Karon, amelyek több kötetben ránk maradtak, és amelyek célja, ahogy a középiskolai hittankönyvekkel, ezúttal is változatlanul a fiatalok világnézeti nevelése volt. Schütz Antal tudományos tevékenységét a Magyar Tudományos Akadémia 1925-től levelező,

1938-tól rendes tagsággal jutalmazta. 1930-ban a Corvin-koszorú, 1942-ben pedig a Corvin-lánc kitüntetés birtokosa lett. Kortársai részéről kiérdemelte a „praeceptor Hungariae” (Magyarország tanítómestere) jelzöt.²

Már ebből a rövid életrajzi áttekintésből is kitűnik Schütz Antal egyháztörténeti jelentősége, az a nagy formátumú, több tudományterülethez is szervesen kapcsolódó tevékenység, illetve az a szemlélet, amellyel a teológiát, a dogmatikát, a filozófiát művelte. Bár napjainkban elsősorban a monumentális *Dogmatika* című műve szerepel a köztudatban, legalább ennyire fontos lenne megismerni azt a társadalom- és történelemszemléletet is, amely Schütz Antal tevékenységét irányította és arra indította, hogy a fiatalok minél szélesebb köréhez szóljon nehéz témákról, mégis közérthető módon, ráadásul olyan nyelven, ami neki eredetileg nem az anyanyelve volt. Erről az oldaláról viszonylag keveset tudunk, ahogy azt Lékai László bíboros, prímás, érsek is kifejezte az 1982-ben megjelent *Deum docuit* című összeállítás előszavában, amikor úgy fogalmazott: „Életrajzának megírása és életének méltatása az utókor feladata lesz.”³

Doktori értekezésem választott témájával az a célom, hogy megvizsgáljam és bemutassam Schütz Antal életében és munkáiban azokat a mozgatórugókat, amelyek az ő társadalom- és történelemszemléletét meghatározták, amelyek révén képes volt a maga korában széles tömegekhez szólni és számukra maradandó értéket nyújtani. Sajnos a politikai körülmények a halálát követően nem tették lehetővé, hogy az életművével behatóbban foglalkozni lehessen, így könyveinek, dolgozatainak sokasága, köztük a fiatalok számára írt munkái is a könyvtárak mélyére lettek száműzve. Azonban világnézetének és ismeretterjesztő munkáinak bemutatása, közkinccsé tétele fontos kapaszkodót jelenthet napjainkban is, amikor ismét katolikus hit és erkölcs tanítanak a magyar iskolákban és a fiatalok talán soha nem voltak világnézeti szempontból annyira elveszve a világban, mint manapság. Szerencsére jelenleg politikai akadálya nincs annak, hogy lesöpörjük a port erről a páratlan életműről, amiből munkám során igyekszem minél több, napjaink társadalmát is gazdagító kincset előhozni.

A kitűzött célt többféle megközelítésből kívánom elérni. Egyrészt Schütz Antal életpályáját és műveit vizsgálom meg és keresem bennük azokat a motívumokat, amelyek révén meg lehet ragadni, hogyan vélekedett a világról, a történelemről és annak alakulásáról, valamint

² Sarnyai – Máté-Tóth 2013, 212-213.

³ Előd 1982, 9.

a társadalom működéséről és történelemformáló erejéről, azon belül a nemzetneveléssel járó feladatokról és a vallás szerepéről. Másrészt összehasonlító elemzést végzek olyan szerzőknek a műveivel, amelyek meghatározói lehetnek Schütz Antal munkásságának azáltal, hogy korban rövidebbel megelőzték, vagy vele egy időben gondolkodtak ugyanazokról a kérdésekről. Itt elsősorban hazai kortársaira: Bangha Bélára, a neves jezsuita szerzetesre, sajtóapostolra, Dudek Jánosra, tanszékvezető teológus elődjére, Horváth Sándorra, a domonkos teológusra, Kühár Flóris bencés szerzetes teológusra, Pauler Ákosra, a neves filozófusra és különösen Prohászka Ottokár székesfehérvári püspökre gondolok. Továbbá helyenként röviden kitekintek néhány külföldi szerzőre (Pierre Teilhard de Chardin, Romano Guardini, Jacques Maritain), akiknek élete, munkássága, vagy csak egy-egy gondolata kapcsolatba hozható Schütz Antal életművével. Röviden arra is kitérek, hogy milyen hatással volt Schütz Antal a tanítványaira, követőire, mint Sík Sándor, Előd István, valamint mindazokra, akik valamilyen módon kapcsolatba kerültek vele élete során, akiknek életművén fellelhető nyomot hagyott.

Schütz Antal halála után a hagyatékát a piarista rend kötelékében rendtársa és egykori tanítványa, Előd István gondozta, ő készítette interjúkat olyan emberekkel, akik még ismerték Schütz Antalt. Rendszerezte a fennmaradt emlékeket, dokumentumokat, újságcikkeket. Előd 1990-ben bekövetkezett halálát követően a Schütz életmű gyakorlatilag feledésbe merült. Ebből kivételt a 2010-ben, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem hittudományi karán rendezett emlékkonferencia jelentett Schütz születésének 130. évfordulóján, ahol bemutatták a Kuminetz Géza által sajtó alá rendezett *Pedagógia* című, annak idején életében már nem publikált Schütz művet. Azóta érdemi megemlékezésre, vele kapcsolatos írásművek megjelenésére lényegében nem került sor, így múlt el Schütz születésének 140. és halálának 70. évfordulója is. Dolgozatommal ezért a hosszú némaság közepette egyfajta hiánypótlást is szeretnék végezni, hozzátéve egy keveset az eddig rendelkezésre álló nem túl bőséges, Schütz Antal gazdag életművével kapcsolatos ismeretekhez.

Kutatási kérdések, alapfogalmak, összehasonlítási szempontok

Schütz Antal társadalom- és történelemszemlélete korábban, ahogy a Schütz-életmű legnagyobb része nem lett feltárva, bemutatva. Így a választott téma bemutatását elsősorban Schütz Antal és kortársai releváns tartalommal bíró munkáira építem. Schütz Antal a magyar és a világtörténelem egyaránt igen mozgalmas szakaszában élt és tevékenykedett, a két világháború közti időszakban. Ekkora megerősödnek és egymással küzdenek az új világrend

formálásáért a XIX. század második felében kibontakozó új politikai ideológiák, mint a liberalizmus, a szocializmus és a nacionalizmus. Ez a küzdelem a katolikus egyházat is új feladatok elé állítja, nem csak politikai téren, az államvallási pozíció elvesztésével, átalakulásával, hanem a szekularizmus és a racionalizmus jelentette kihívásokra adandó válaszok megtalálásával is.

Schütz Antal tudósként és katolikus papként, piarista szerzetes tanárként ebben a forgatagban keresi a kiutat, a válaszokat a felmerülő kérdésekre. Célja, hogy a kor nagy kérdéseire nyújtandó katolikus választ tudományos szempontokkal is alátámassza. A dolgozatomban igyekszem ennek a mikéntjét bemutatni, hogyan reagál az említett ideológiákra és hogyan próbálja a múltból hozott értékeket, amelyeket az egyház képvisel, a megváltozott körülmények közt értékálló módon érvényre juttatni, a korszak innovatív eszközeivel is megerősíteni.

A kortársakkal való összevetésnél adott lenne a kérdés, hogy mely gondolatok számítanak egyedinek Schütz Antalnál és melyekben állítható párhuzamba másokkal. A vizsgálatot nehezíti, hogy Schütz jellemzően egyfajta felülnézetből vizsgálja az általa tárgyalt kérdéseket, nem ereszkedik le a napi aktualitások, politikai történések szintjére. Ilyen gondolatok legfeljebb egy-egy újságcikkben, vele készült interjúban kerülnek elő. A tudományos munkái ilyen szempontból objektívnek tekinthetők, amelyek minden esetben kizárólag az általa kitűzött magasztos célokat szolgálják. Műveiben kevés hivatkozást használ mások munkáira, akkor is inkább távoli elődökre épít, ami ugyancsak nem könnyíti meg a kortársakkal való összehasonlítást.

Nagyobb perspektívából nézve a társadalomszemléletet, az a kérdés kerül elő, amely egyszerre több tudományterületet is foglalkoztat, hogy maga a világ, amelyben élünk, honnan jön és hová tart. Mi a szerepe ebben a folyamatban a társadalomnak és egyes rétegeinek, mi az állam és a nemzet helye benne, hogyan formálják a világ képét a különböző kormányzati formák, amelyek Schütz korában addig soha nem látott módokon kezdik el alakítani a történéseket.

A történelem modern kori szemlélete is egyfajta folyamatot állít a szemünk elé, amelyben a gyorsuló globalizációnak köszönhetően a világ egyre több területe kapcsolódik be aktív alakító tényezőként. A történelemtudomány nem csak a megtörtént dolgok, események leírásával, rögzítésével foglalkozik, hanem értelmezi is a történéseket, keresi a választ a honnan hová kérdésére a különböző folyamatok vizsgálatán keresztül.

Schütz Antal teológusként nem meglepő módon elsősorban történelemteológiai megközelítést alkalmaz a téma tárgyalásánál, amely irányzat arra koncentrál, hogy a történelmi események milyen kapcsolatban vannak Isten szándékával.⁴ Ez az irányzat eltér a történelemfilozófiától, amely a történelem értelmének keresésekor azt vizsgálja, milyen végső értékek teljesülését szolgálják a folyamatok, milyen értékmérőket használhatunk a teljesülés méréséhez és van-e transzcendens hatalom a haladás mögött, amely előmozdítja azt.⁵ Az *Isten a történelemben* előadássorozat és a belőle készült könyv már a címével megmutatja a kérdésfeltevés középpontját Schützénél, amikor a történelemmel foglalkozik. Végső soron Isten kezébe utalja a történelem folyamatát kezdettől a végig, őt keresi a különböző történetekben és az ő szándékának kíván megfelelni egész életútja során, minden tekintetben összhangban a katolikus egyház tanításával.

Schütz tudósként minden szempontból felzárkózik a kor kihívásaihoz. Két fontos területet említ több művében is: az egyik a nemzetnevelés kérdése, amelyben kifejezetten a magyarság számára kíván kapaszkodókat nyújtani a Trianon utáni letargikus állapotból való kiemelkedéshez, felhasználva ehhez a katolikus tanítás alapértékeit. A másik a vallás szerepe a társadalomban, amely szervesen kapcsolódik a nemzetnevelés szempontjaihoz is. Schütz világtörténelmi nézőpontot használ a kialakult helyzet értelmezéséhez, a fogódzók megállapításához. Mindez a maga korában korszerűvé, aktuálissá teszi Schütz témában megfogalmazott gondolatait, azon keresztül az ő tudományos tevékenységét. Dolgozatom céljai közt szerepel ennek az állításnak az alátámasztása Schütz Antal művein keresztül.

A disszertáció felépítése és módszertana

A dolgozat felépítését tekintve négy nagyobb témakörből áll. Az első témakörben egy életrajzi áttekintést nyújtok, amely elsősorban Schütz Antal *Életem – emlékezések* című önéletrajzi írására, valamint főként az élete utolsó éveire vonatkozóan levéltári forrásokra, levelekre, visszaemlékezésekre épül. Ezzel egyrészt az a célom, hogy bemutassam Schütz Antal emberi oldalát, amely a fennmaradt visszaemlékezések alapján egyértelműen figyelemre és elismerésre méltó. Másrészt Schütz önéletrajzán kívül más összegző életrajzi munka mostanáig

⁴ Tuba 2006, 11.

⁵ Tuba 2006, 12. Tuba arra a végkövetkeztetésre jut Karl Jaspers nyomán, hogy a történelem értelmét egyértelműen nem tudjuk meghatározni. Tuba 2006, 14.

nem készült az életéről néhány szócikket leszámítva, így egyfajta hiánypótlás is szándékomban áll egy a korábbiaknál teljesebb életrajz bemutatásával.

Az életrajzi áttekintés végén kitérek Schütz Antal utókorra gyakorolt hatásának bemutatására is a róla szóló, őt méltató írások, megemlékezések elemzésével, amelyek egy jelentős része nyomtatásban nem jelent meg, viszont a piarista levéltárban elérhető Előd István kiterjedt gyűjtő és feldolgozó munkájának köszönhetően. Ennek a területnek a feltárása Schütz munkásságához képest a halálát követő időszak politikai viszonyai miatt méltatlanul szűkre sikerült, szándékom szerint ezt a témakört valamelyest magam is igyekszem tágítani jelen disszertáció elkészítésével.

Meglátásom szerint Schütz Antal életművének eddig nem publikált, levéltárban őrzött elemei is bőven tartalmaznak további kutatásra, feltárássra, elemzésre és bemutatásra érdemes anyagot, amely a jövő történészei számára alkalmas lehet arra, hogy általuk a tudományos világot gazdagítsák, azokból napjainkban is használható tanulságokat vonjanak. Kifejezetten érdemes és hasznos lenne megjelentetni Schütz Antal *Vallás és hit*, valamint *Gondviselés és sors* című előadás-sorozatait, valamint korunk nyelvezetéhez igazítva a felnőttek számára készített imádságoskönyvét. Továbbá indokolt lehet Schütz életét a barátai, közvetlen ismerősei, tanítványai szemszögéből is bemutatni egy kötetben, közreadva a rengeteg vele kapcsolatos, a levéltárban nagy mennyiségben őrzött, elsősorban Előd István által összegyűjtött visszaemlékező anyagot, amelyek egytől egyig az ő nagyságáról, szellemi kiválóságáról tanúskodnak.

A második témakörben hosszabban foglalkozom Prohászka Ottokár hatásával a Schütz-életműre, ahol elsősorban Prohászkanak azokat a műveit helyezem górcső alá, amelyek társadalom- és történelemszemléleti kérdésekben párhuzamba állíthatók Schütz Antal szemléletével, akinek volt alkalma alaposan tanulmányozni és megismerni Prohászka életművét, amíg sajtó alá rendezte Prohászka Ottokár írásait.

A harmadik témakörben a disszertáció címéhez kapcsolódva Schütz Antal társadalom- és történelemszemléletét járom körbe Schütz vonatkozó műveinek elemzésével. Itt kerülnek tárgyalásra néhány önálló munka mellett a több kötetbe összegyűjtött és megjelentetett dolgozatok, egyetemi előadások, amelyek egy része napjainkig meglévő aktualitással rendelkezik, ezért előtérbe helyezésük a mai tudomány számára is jelentőséggel bír. Olyan munkák kerülnek bele a vizsgálatba, mint a *Kezdet és vég a világfolyamatban* című hittudományi doktori értekezés, *Az ige szolgálatában*, az *Eszmék és eszmények*, valamint az

Őrség: korkérdések és tájékozódások című gyűjteményes kötetekben megjelent írások, *A nemzetnevelő Pázmány* című dolgozat,⁶ illetve az *Isten a történelemben* című, Schütz előadásait tartalmazó kötet. A vonatkozó művekben Schütz Antal világnézetét, társadalomszemléletét, azon belül a nemzetnevelés, mint sajátos, általa használt fogalom jellegzetességeit és a vallás társadalomformáló jellemzőit ismertető gondolatait, valamint történelemszemléletét tárgyalom.

A negyedik fő témakörben Schütz Antalt a korszak katolikus szellemi közegében helyezem el a dolgozat irányvonalait vezérfonalul használva. Itt olyan írásokat vizsgálók, amelyek hasonló témákban íródtak Schütz és más szerzők részéről. Ebben a részben Dudek János, Pauler Ákos, Horváth Sándor, Kühár Flóris, Romano Guardini és Bangha Béla releváns tartalmú munkái kerülnek tárgyalásra. Ők valamennyien kortársai, személyes ismerősei voltak Schütz Antalnak és hasonló területeken mozogtak vagy egyházi, vagy egyetemi szempontból, mint ő. A vizsgált szerzők kiválasztásánál azt a szempontot helyeztem előtérbe, hogy mennyire jelennek meg műveikben azok a témakörök, nézőpontok, amelyek Schütz Antal történelemmel, társadalommal kapcsolatos gondolatait meghatározták. Ez adott alapot az összehasonlító elemzés elvégzéséhez és segített megrajzolni a korszak katolikus szellemi közegét, amelyet Schütz Antal és a kortárs gondolkodók a maguk részéről meghatároztak.

Historiográfia

Schütz Antalról halálát követően leginkább csak születésének és halálának évfordulóin emlékeztek meg valamilyen formában. Balanyi György a budapesti piarista kápolnában mondott Schützről szentbeszédet két évvel később, 1955. április 24-én. Schütz Antal síremlékének megáldásán pedig Sík Sándor mondott beszédet 1955. május 8-án.

A *Magyar Irodalmi Lexikon*⁷ III. kötetében kapott Schütz egy szócikket. 1966 októberében pedig egy stuttgarti német lapban méltatták Schütz Antal egyéniségét és művét.

A Kalazantinum 1973-ban Schütz Antal halálának 20. évfordulóján ünnepélyt tartott, ahol Kiss Iván tartott előadást. A Szolgálat című lap 17. számában 1973 húsvétján Tomek Vince írt róla cikket.

⁶ A nemzetnevelő Pázmány című műről azt írta a *Katholikus Szemle*, hogy nyomatékosan rámutat Pázmány egyéniségének tipikus magyar alapvonásaira, aki magában kora magyarságának szintézisét jelenítette meg. Schütz Antal túlnőve az ismertető szerepén, maga is nemzetnevelővé válik a szónak abban az értelmében, ahogy ő maga használja. *Katholikus Szemle* 52. kötet 1938, 8. sz. augusztus 498.

⁷ Akadémiai Kiadó Budapest, 1965.

Schütz Antal születésének 100. évfordulója már többeket megihletett. Virányi Ottó a *Katolikus Szó* XXIV. évf. 18. számában 1980. szeptemberében emlékezett meg róla születésének centenáriumán. Adamát Lajos a Kalazantinum emlékűnépélyén tartott előadást 1980. november 20-án. Méltatta az első modern magyar nyelven írt *Dogmatikát*, amely jobban használható, mint Pohle háromkötetes német dogmatikája. Kiemelte, hogy Schütz idézetek helyett a saját szavaival adta elő a dogmatikát. Leginkább Scheeben mellett lehet említeni a jelentőségét, van, aki szerint nagyobb annál. Az egyetemi kupolateremben 1200 fős hallgatóság előtt adott elő (600 ülő és 600 állóhely). 8 előadás-sorozat hangzott el, de csak öt jelent meg nyomtatva (*Krisztus, A házasság, Isten a történelemben, Az Örökkévalóság, Eucharisztia*). Szabó Ferenc a Vatikáni Rádióban tartott előadást 1980. december 21-én a száz évvel azelőtt született Schütz Antalról.

Noszlopi László a Rómában megjelenő *Katolikus Szemle* 1980. 3. számában említi, hogy: „A piarista rend tagjai ma is a rend egyik legjelentősebb alakjaként becsülik Schützt. Egyik rendtársa van megbízva avval, hogy Schütz egész szellemi hagyatékát összegyűjtse és tanulmányozza. De remélhető, hogy amikor az idők majd kedvezőek lesznek arra, hogy Schützt a nyilvánosság előtt méltassák és munkásságát ismertessék, ezt a feladatot a rendtársak már teljes felkészültséggel képesek lesznek teljesíteni.”

A Schütz szellemi hagyatékát összegyűjtő és tanulmányozó rendtárs, Előd István *100 éve született Schütz Antal* címmel jelentetett meg írást,⁸ majd 1980. december 10-én a Szent István Társulat közgyűlésén elhangzott beszédében emlékezett meg Schütz Antal születésének 100. évfordulójáról, amely a következő év elején ugyancsak a *Vigilia* folyóirat hasábjain jelent meg nyomtatásban.⁹ Ebben egy rövid életrajzi áttekintést olvashatunk, amelynek elemzését, a benne található adatokat a Schütz Antal életútja az önéletrajza tükrében című írásomban¹⁰ végeztem el, illetve használtam fel bővebben. Ebből a visszaemlékezésből mindenesetre érdemes lehet kiemelni Schütz Antalnak a Sík Sándorhoz fűződő barátságát,¹¹ vagy éppen a filozófia iránti szeretetét, amely a dogmatikához hasonlóan foglalkoztatta, ám amikor lehetősége nyílt volna rá, hogy filozófusként kapjon egyetemi katedrát, kitartott a dogmatika melletti elköteleződésében.¹²

⁸ *Új Ember*, 1980. december 21. XXXVI. 51.

⁹ Előd 1981, 311-315.

¹⁰ Sármási 2020, 87-96.

¹¹ Előd 1981, 311.

¹² Előd 1981, 312.

Egyes nézeteivel megelőzte korát, amelyek csak a II. vatikáni zsinat nyomán nyerték el létjogosultságukat. Nem véletlen, hogy Prohászka nyomán ő maga is egész életében félt az indexre tételtől, amit végül sikerült elkerülnie.¹³ 70. születésnapját még megünnepezték az egyetemen, ahol korábban tanított, érdemeit jegyzőkönyvbe foglalták, majd felkeresték vele a betegágyánál, ahol mások mellett tiszteletét tette Grósz József kalocsai érsek a magyar katolikus egyház nevében. Temetésén hatalmas tömeg kísérte őt utolsó útjára, amelyet Hamvas Endre csanádi püspök végzett négy püspöktársával, köztük Czapik Gyula egri érsekkel, aki annak idején Schütz tanítványa volt a szegedi piarista gimnáziumban és később a pesti látogatásai alkalmával mindig meglátogatta akkor már beteg tanárát.¹⁴

Dr. Miskolczi Kálmán piarista cikke a *Katolikus Magyarok Vasárnapja* című amerikai lapban 1981. december 13-án felidézi, hogy Schütz akadémiai székfoglalóját a würzburgi disszertációja nyomán írta meg 1927-ben. Az *Isten a történelemben* a magyar mellett németül, spanyolul és lengyelül is megjelent. A marxista rendszerben nem taníthatott, de retorziók sem érték. Cserháti József püspök szerint negyven évvel megelőzte a korát.

Előd István kortársként és tanítványként mindent megtett annak érdekében, hogy mestere és az ő életműve ne merüljön feledésbe. Összegyűjtötte, rendszerezte Schütz életének dokumentumait, interjúkat készített az egykori tanítványokkal, akik életében ismerték őt. Közreműködött a *Deum docuit – Schütz Antal a hittudós* című, 1982-ben megjelent munka¹⁵ elkészítésénél is, amelyhez Lékai László bíboros, prímás, esztergomi érsek írt előszót és amelyben Schütz Antal műveiből jelent meg egy válogatás.¹⁶ Sajnos miután Előd István meghalt 1990-ben a rendszerváltozás sűrűjében, gyakorlatilag nem maradt más, aki szíven viselte volna a Schütz-életmű gondozásának feladatát.

A következő években legfeljebb említés szintjén jelent meg Schütz Antal neve leginkább lexikonokban más teológusok mellett. Két komolyabb kivételként a 2002-es évet,

¹³ Előd 1981, 313.

¹⁴ Előd 1981, 314.

¹⁵ A katolikus igazságok közül a szentek egyességének, Isten országának és népének tanításának, valamint Krisztus testének, az egyháznak van a legaktuálisabb mondanivalója 1921-ben Schütz szerint, aki sokáig tanulmányozta a württembergi Moehler történetteológiáját és megállapította, hogy Isten megközelítése leginkább a történelem kategóriájában lehetséges. Karl Rahner 1951-ben használta az *Isten a történelemben* német kiadását, írja Széll Margit: *A Deum docuit* ismertetésében a *Vigilia* 47. évfolyam 10. számában 1982. októberében.

¹⁶ Alszegehy Zoltán ismertette az Előd István által szerkesztett *Deum docuit – Schütz Antal, a hittudós* című művet a *Szolgálat* 56. számában 1982. karácsonyán. Ebben említi, hogy a mű Schütz születésének századik és halálának harmincadik évfordulójához kötődik. Lékai László bíboros személyes emlékeken keresztül méltatja Schützt. Dogmatikusként, bölcselőként, tanárként, történetteológusként egyaránt megemlékeznek róla. Felmerül a kérdés, miért nem sikerült kellő számú és hozzá méltó követőket kinevelnie. A válasz a rendkívüli akaraterejében rejlik, amelynek kevesen tudtak megfelelni, továbbá magányos egyéniség volt.

amikor Vajda Kornél a *Tudós tanárok – Tanár tudósok* sorozatban méltatta Schütz Antalt, mint pedagógust, valamint a 2010-es évet lehet megemlíteni, amikor Kuminetz Géza szerkesztésében kiadásra került Schütz Antal *Pedagógia* című műve,¹⁷ amely már Schütz betegsége idején 1948-ban készült el gyorsírással, de akkor nem jelent meg. A legépelésére is csak 1965-ben került sor, amikor ezt a munkát Sima János volt teológiai tanár az akkori provinciális kérésére elvégezte,¹⁸ majd újabb 45 év telt el a megjelenésig. Ugyancsak 2010-ben Schütz születésének 130. évfordulója tiszteletére október 20-án konferenciát rendeztek a PPKE Hittudományi Karán a Dogmatika Tanszék szervezésében, ahol négy előadás hangzott el Borián Tibortól, Bolberitz Páltól,¹⁹ Puskás Attila tanszékvezetőtől, valamint Kuminetz Gézától, a pedagógiai kötet sajtó alá rendezőjétől.²⁰ Végül, de nem utolsósorban Lukács László piarista szerzetes emlékezett meg Schütz Antalról,²¹ hívta fel a figyelmet Schütz teológiai munkásságának korabeli jelentőségére, a kor szellemi megújulásában játszott szerepére.

Noha az utolsó, 2010-es konferencia óta két kerek évfordulóra került sor Schütz Antal személyével kapcsolatban: 2020-ban születésének 140. és 2023-ban halálának 70. évfordulója köszöntött ránk, ezeken az alkalmakon sajnálatos módon nem került sor semmiféle megemlékezésre. Dolgozatommal az is a célom, hogy újra ráirányítsam a figyelmet az ő, meglátásom szerint méltatlanul feledésre ítélt alakjára és a műveiben rejlő időtálló gondolataira.

¹⁷ Schütz Antal a pedagógiájában is haladó gondolatokat képviselt, amikor a szabadabb nevelés és a pozitív ösztönzés mellett foglalt állást a nevelésben. Hámori 2011, 135-136.

¹⁸ Török 2011, 137.

¹⁹ Bolberitz Pál Schütz Antalt úgy méltatta, mint aki elsősorban teológus volt, a dogmatika művelője, aki másodsorban használta a filozófiát, mint eszközt a természetfeletti hit által megismert igazságok értelmezhetővé tételéhez. Bolberitz 2010, 168.

²⁰ Kuminetz Géza 2019-től a Pázmány Péter Katolikus Egyetem rektora.

²¹ Emlékezés a 130 éve született Schütz Antalra – 2010. november 2.

(<https://www.piarista.hu/hirek/eml%C3%A9kez%C3%A9s-130-%C3%A9ve-sz%C3%BCletett-sch%C3%BCtz-antala>)

I. Schütz Antal élete és szellemi közege

I.1. Schütz Antal élete

Schütz Antalnak, a XX. század első felének neves dogmatikus teológusának gazdag életútja, annak állomásai napjainkban kevésbé ismertek, pedig van egy alapos forrás, amely mindezt elénk tárja. Ez a mű nem más, mint Schütz *Életem – emlékezések* címmel megjelent önéletrajzi írása, amely 1942-ben került kiadásra.²² Nem sokkal azt követően, hogy Schütz 1941. február 16-án, állítása szerint és az orvosaira hivatkozva a túlzott szellemi leterheltség miatt agyvérzést kapott és betegállományba kényszerült.²³ Az alábbiakban elsősorban ennek az önéletrajzi írásnak a segítségével mutatom be röviden Schütz Antal életpályáját, kiemelve belőle a legfontosabb mérföldköveket, amelyek meghatározták az ő tevékenységét, hatással voltak szellemiségére, illetve néhány motívumot lehetőség szerint más források, visszaemlékezések, levéltári dokumentumok, rendtörténeti munkák segítségével is alátámasztok. Fontos megemlíteni, hogy ez az önéletrajzi írás nem minden esetben évszámokhoz kötve vezeti végig az olvasót Schütz életútján. Nagy szerepet kapnak benne olyan szubjektív élmények, események is, amelyek nem kronológiai elhelyezkedésük miatt érdekesek, hanem azért, mert közelebb hozzák hozzánk Schütz Antalt, az embert.

I.1.1. Származás, gyermekkor

Az önéletrajzban egy rövid előszót követően Schütz először a szülőfalujára emlékezik vissza. Kistószeg Torontál megyében helyezkedett el, 1880-ban még Magyarországhoz tartozott, ma Szerbia területére esik. Egy Mária Terézia idején német telepések által létrehozott kis faluról van szó, amely a szomszédos Nagytószeggel alkotott egységet, az utóbbi területén

²² Ijjas Antal Schütz *Életem – emlékezések* című önéletrajzát értékelve meglepve állapítja meg, hogy a könyv mintegy fele egy hatvanéves embertől Schütz 17-18 éves koráig terjedő emlékeket tartalmaz – hozzáteszi, az utána következő szakaszcsoportról már a többi mű is beszél. *Egy élet – Schütz Antal Életem* című művéről. *Nemzeti Újság* 1943. február 4.

Kühár Flóris szerint Schütz önéletrajzi munkája nem önértékelés, de az olvasó rendkívüli értékekkel gazdagodik általa. *Katolikus Szemle* LVII. évf. 3. sz. 82.

Wimmer Anzelm nagyra értékeli Schütz saját magyarságáért folytatott küzdelmét és a piarista rend iránt érzett szeretetét. *Ave Mária* 6. évf. 1943. 1. sz. február

Dr. Gígler Károly az önéletrajz ismertetésében említi, hogy bár Schütz szellemi életének kialakulását megismerhetjük belőle, személyes belső lelki világába, Istennel való kapcsolatába nem ad betekintést. *Katolikus Nevelés* 35. évf. 1943. 5. sz. május 117.

²³ Schütz 1942, 3.

elhelyezkedő közös templommal. Schütz megemlíti, hogy a templom már gyermekkorában meghatározó szerepet töltött be az életében: soha ki nem hagyta volna a misét. Továbbá szívesen emlékszik vissza arra, hogy egy „Isten háta mögötti” kis faluban felnőve a természetközelség és a bensőséges viszonyok milyen nagy hatással voltak az életére.²⁴ Azt is érdemes megemlíteni, hogy az alföldi síksághoz képest, ahonnan Schütz elindul, milyen különös élmény számára megpillantani első hegyként a budapesti Gellérthegyet, majd később eljutni Svájc és Tirol 4000 méter magas hegyeire. Mintha egyfajta párhuzamot látnánk abban, ahogy Schütz Antal egy egyszerű kis faluból elindulva élete során több tudományterület művelésében is magas csúcsokra ér fel.²⁵

Ami Schütz Antal családi hátterét illeti, német (sváb) katolikus bevándorlók képezték a felmenőit, akik Mária Terézia alatt települtek a Bánátba a török hódoltság során kihalt lakosság pótlására. Az ilyen módon betelepített családok elsősorban földművelésből és kézművességből éltek. Utóbbiak közül került ki Schütz Antal édesapja, Schütz Henrik is,²⁶ aki 93 éves koráig, 1941-ig élt és szabómesterséggel, földműveléssel,²⁷ később méhészettel foglalkozott. Édesanyja, Laux Magdolna,²⁸ a háztartást vezette és 85 éves koráig élt, mindössze tíz hónappal élte túl a férjét.²⁹ Rajtuk kívül anyai nagyszülei voltak nagy hatással Schütz Antalra. Nagyapja is szücsmester volt, aki idősebb korában szatócsboltot üzemeltetett és 1892-ben halt meg 67 évesen, feltehetően epebajban, amit akkor még nem tudtak gyógyítani. Nagyanyja 93 éves koráig élt, aki a családdal lakott és szellemi frissességét haláláig megőrizte, ahogy Schütz szülei is (ez Schütz Antalnak a sorozatos agyvérzése miatt nem sikerült).³⁰ Schütz Antalnak még két öccse született, akik hozzá hasonlóan később értelmiségi pályára kerültek: az idősebb orvos és egyetemi magántanár, a fiatalabb pedig gimnáziumi tanár, illetve iskolaigazgató lett Temesváron.³¹

Azonban annak ellenére, hogy valamennyien egyszerű, paraszti életmódot folytattak, a tudásnak nagy becsülete volt a faluban (példának okáért Schütz megjegyzi, hogy nagyszülei házában megvolt Scheeben nagy *Dogmatikájának*³² harmadik kötete).³³ Ezért nagy hangsúlyt

²⁴ Schütz 1942, 3.

²⁵ Schütz 1942, 4.

²⁶ Schütz Antal gépelménye saját tudományos munkásságáról 1933-ban. Levéltár 13, Ad 4.

²⁷ Schütz 1942, 10.

²⁸ Schütz Antal gépelménye saját tudományos munkásságáról 1933-ban. Levéltár 13, Ad 4.

²⁹ Schütz 1942, 9.

³⁰ Schütz 1942, 11.

³¹ Előd 1981, 311.

³² Matthias Joseph Scheeben: *Handbuch der katholischen Dogmatik*. Freiburg, 1873.

³³ Schütz 1942, 11.

fektettek arra, hogy legyen alkalmas tanító, aki gondoskodik a fiatalok tanításáról, hogy jártasak legyenek az írásban, olvasásban, matematikában, földrajzban. Ilyen falusi tanító volt többek közt Schütz Antal apai nagybátyja is, akitől négy évig ő maga is tanult annak idején.³⁴ Schütz érdekességként megemlíti, hogy bár származásukat tekintve a falubeliek németek voltak, érzésben, gondolkodásban magyarnak tartották magukat. Csak az 1905-ös (valójában 1907-es) Apponyi Albert-féle nyelvtörvény, amely az iskolában előírta, hogy a tanítás nyelve a magyar legyen,³⁵ váltott ki belőlük ellenérzéseket. Ez Schütz elmondása szerint is elősegítette a Magyar Királyságnak a trianoni diktátumban leszögeezett megcsonkítását.³⁶

Schütz külön fejezetben elmélkedik arról, ő maga hogyan vált magyarrá egy származását tekintve ízig-vérig német környezetben. Mivel érzésüket tekintve a család tagjai magyarok voltak, igyekeztek magyarul beszélni, magyar újságot járattak. Schütz magyar könyvekből tanulta a magyar történelmet, amellyel közben azonosult, ahogy a jellegzetes alföldi környezettel is, amelyben felnőtt.³⁷

Vallásosság tekintetében Schütz Antal gyermekkorában leginkább az esküvő, a keresztelő és a temetés igénybevételére szorítkoztak a helybeliek, ami Schütz szerint leginkább az akkori liberális korszaknak volt köszönhető, amely nem csak a városokba, de az újságokon keresztül vidékre is eljutott. Schütz említi a Budapesten szerkesztett *Neues Politisches Volksblatt* című lapot, amely akkoriban az egyetlen német nyelvű újság volt, amelyből a helyi német ajkú lakosság tájékozódni tudott.³⁸ De szerepet játszott az a körülmény is, hogy az emberek akkoriban anyagilag jól éltek és nem érezték szükségét, hogy az égiekhez fohászkodjanak. Végül, de nem utolsósorban Kistószegnek nem volt temploma, a szomszédos Nagytószegre kellett volna átjárni szentmisére. Mindazonáltal az emberek nyitottak voltak a vallás iránt, amit egy német papok által tartott háromnapos misszió is jól jelzett, melynek a hatását Schütz szerint még évek múlva is lehetett érezni.³⁹

³⁴ Schütz 1942, 6.

³⁵ 1907: XXVII. tc.: „A nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól” 18-19. §.

³⁶ Schütz 1942, 6.

³⁷ Schütz 1942, 18.

³⁸ A lapot 1877-ben Tencer Pál fővárosi bizottsági tag alapította, irányát a feltétlen szabadelvűségben határozta meg a liberalizmus alapelveit követve, többek közt üdvözölték az 1890-es évek egyházpolitikai reformjait is. (http://sajtomuzeum.oszk.hu/forrasok/hirlapjaink/pdf/1_13_np_volksblatt.pdf)

³⁹ Schütz 1942, 7-8.

I.1.2. Út a tanári pálya felé

Érdekes Schütz Antalnak a tanuláshoz való hozzáállása. Saját bevallása szerint hosszú évekig félt az iskolától és attól, hogy a tanulás megfosztja a szabadságától. A helyi iskolába járt, ahol a kor szokása szerint összevont évfolyamokban tanultak a diákok: a tanító felváltva foglalkozott velük. Mindazonáltal Schütz Antal elég jól tanult ahhoz, hogy amikor nagybátyja, az akkori tanító 1896-ban meghalt, a falu nevében fel akarták kérni az akkor hatodik gimnazista Schützt, hogy legyen ő az új tanító. Mivel ő akkor már eldöntötte, hogy piarista lesz, nem vállalta el a feladatot.⁴⁰

Schütz Antal végső soron nagybátyjának köszönhetően kezdett tanulni, főleg amiatt, hogy a fizikuma fizikai munkára, mesterségre nem igazán tette alkalmassá. A helyi iskola mellett a nagytószegi plébánostól kezdett latinul tanulni és tizenegy éves korára elvégezte a polgári iskolát.⁴¹ További tanulmányai végett Szegedre került gimnáziumba, amelyet vonattal lehetett a szülőfalujából megközelíteni. A piarista gimnáziumban 1893 és 1899 között tanult.⁴² A közeli gyertyámosi konviktus lett az új otthona több falujabeli, illetve rokon fiúval együtt, ahol az ebédlőben való felszolgálás és más kisebb munkák fejében ingyen ellátást kaptak.⁴³ Abban, hogy Schütz oda került, fontos szerepe volt annak a célnak, hogy a délvidéki fiatalok magyarul tanuljanak.⁴⁴ Valóban, ő is Szegeden tanult meg rendesen magyarul a tanulmányainak ebben a szakaszában,⁴⁵ amely a piarista gimnáziumban zajlott, melynek igazgatója akkoriban Magyar Gábor volt,⁴⁶ tanárai közt pedig név szerint említi Cserép Sándor hittanárt,⁴⁷ Váradi Károly latin- és magyartanárt,⁴⁸ valamint Szinger Kornél német tanárt.⁴⁹ Továbbá ekkor tanulta

⁴⁰ Schütz 1942, 16.

⁴¹ Schütz 1942, 20-21.

⁴² Koltai 2007, 144.

⁴³ Előd 1981, 311.

⁴⁴ Schütz 1942, 22.

⁴⁵ Schütz 1942, 24.

⁴⁶ Magyar Gábor (1842-1912) piarista szerzetes, tanár, iskolaigazgató 1867-től tevékenykedett a szegedi iskolában. Meghatározó szerepet töltött be Szeged életében, többek közt neki volt köszönhető Dugonics András szobrának felállítása, a piaristák új gimnáziumának és rendházának fölépítése a nagy árvíz után, melynek köszönhetően uralkodói kitüntetésben részesült. Élete végén, 1899-től a piaristák magyarországi tartományfőnöke is volt. (Forrás: <https://www.piarista.hu/hirek/175-eve-született-magyar-gabor-piarista-szerzetes-iskolaigazgato>)

⁴⁷ Cserép Sándor (1849-1905) piarista szerzetes pap, főgimnáziumi tanár. 1877-től tanított Szegeden. (Forrás: <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/c/c03166.htm>)

⁴⁸ Váradi Károly (1861-1911) piarista szerzetes pap, tankerületi főigazgató. 1887-től 1899-ig tanított a szegedi gimnáziumban, majd Debrecenben lett a gimnázium igazgatója és házfőnök, 1904-ben pedig a székesfehérvári tankerület élére került. (Forrás: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>)

⁴⁹ Szinger Kornél (1863-1950) piarista szerzetes pap, házfőnök, gimnáziumi igazgató 1888-tól 1902-ig tanított Szegeden, majd házfőnök, 1905-től főgimnáziumi igazgató lett. Tagja volt Szeged város közgyűlésének is. 1918-tól 1923-ig tartományfőnökként tevékenykedett. (Forrás: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>)

meg alaposabban a latin nyelvet is, valamint a magyar történelmet, amelyet ugyanakkor bevallása szerint soha nem tudott rendesen.⁵⁰ Csak akkor nyert némi betekintést ebbe a tudományágba, amikor 1912-ben középiskolai tankönyvet írt, majd 1933-ban, amikor az egyetemen a tízrészes *Isten a történelemben* című előadásorozatot tartotta. Saját tapasztalatai révén meggyőződéssel állította, hogy középiskolás gyerekek nem való a történelem, mert pszichológiai szempontból még nincs birtokában a történelmi folyamatok megértéséhez szükséges képességeknek.⁵¹

A kegyesrendiek vezetése alatt álló szegedi városi főgimnázium *Historia Domus*-ából kiderül, hogy Schütz Antal mindenből jelesre vizsgázott, még szabadkézi rajzból is. A kezdők gyorsíró versenyén is kitűnt, majd később is számos versenyen ért el szép sikereket. Az önképzőkör első titkára 1897-től, elnöke 1898-tól. Osztályfőnökei Madarász Pál, Zvér Endre, Schandl Miklós, hittanára Sáfrán József volt.⁵²

Az, hogy Schütz Antal a piarista rend kötelékéhez csatlakozik, a negyedik gimnáziumban dönt el számára. Ebben szerepe volt a személyes vallásosságának komolyodása, valamint Sáfrán Józsefnek, aki vallást, magyart, és bölcséletet tanított neki.⁵³ A gimnázium felső osztályaiba érve egész jól elsajátította a magyar nyelvet, a helyi önképzőkör elnökeként pedig a nyilvános beszéd gyakorlására nyílt lehetősége.⁵⁴ Ekkoriban gondolkodott el igazán azon is, hogy milyen szaktárgyat akar magának választani és a már említett tanára, Sáfrán József hatására a magyar és a latin nyelv mellett döntött. A történelmet, bár szerette, ahogy arról már esett szó, nem tudta jól megtanulni az állítása szerint nem kielégítő név- és eseménymemóriája miatt.⁵⁵ Viszont nagyon szeretett olvasni, ráadásul igyekezett minél többet magyarul, így aztán egy idő után már meg sem lehetett állapítani róla, hogy nem született magyar.⁵⁶

Érettségi után Schütz Antal Vácra került novíciusnak, ahol a nála fiatalabb tanításában, korrepetálásában tett szert a későbbi tanári pályája szempontjából hasznos tapasztalatokra.⁵⁷ Novíciustársai közt ott volt Juhász Gyula, a későbbi szegedi költő is.⁵⁸ Bár

⁵⁰ Magyarra válásában Schütz az érzületet nevezte különösen fontosnak, amely kortársait is jellemezte a XIX. század végén a német anyanyelv ellenére is. A nyelvtudás fejlesztését a magyar nyelven olvasás segítette elő, (Schütz 1942, 17-19.) majd az iskolában a magyar anyanyelvű diáktársakkal való kapcsolatépítés. Schütz 1942, 22.

⁵¹ Schütz 1942, 30.

⁵² A szegedi kegyesrendi ház *Historia Domus*-a (IV. kötet) Levéltár 13, Ad 4.

⁵³ Schütz 1942, 34.

⁵⁴ Schütz 1942, 35-36.

⁵⁵ Schütz 1942, 36.

⁵⁶ Schütz 1942, 38.

⁵⁷ Schütz 1942, 40.

⁵⁸ Borián 2010, 162.

ezen időszak alatt felmerült nála egy-két komolyabb egészségügyi probléma, végül sikeresen le tudta tölteni a rend előszobájának számító időszakot és 1900-ban sor került nála az egyszerű fogadalom letételére.⁵⁹ Fogadalmasként megkezdhette kispapként az újabb tanulmányait Budapesten, a Kalazantinumban. Ez az időszak, az 1900-as évek első fele lesz az a periódus Schütz életében, amikor először találkozik Prohászka Ottokárral⁶⁰ és az ő munkáival.⁶¹ Kispapként rendszeresen részt vett Prohászka lelkigyakorlatain, az 1900-tól évente megrendezett katolikus nagygyűléseken,⁶² az 1902-es katolikus autonómiai kongresszuson. Ekkor találkozott először a szociális kérdéssel is, amely a kor egyik legnagyobb újításának számított a katolikus egyházon belül csak úgy, mint a társadalom többi részében. Az önéletrajz írásakor, idősebb fejjel kritikusan nyilatkozik az akkori radikális jellegű újításokról, de annak idején fiatalon meghatározó volt számára ez az eszmény annyira, hogy saját bevallása szerint eldöntötte, hogy eszerint igyekszik a saját életén keresztül példát mutatni a körülötte lévőknek.⁶³

Schütz Antal 1900-ban nem csak kispap, hanem egyetemi hallgató is lett a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem hittudományi karán. A teológia mellett a magyar és a latin tartozott a fő tárgyai közé. Ekkor lépett be a Szent Tamás Társaságba⁶⁴ is, amelynek később hosszú időn át volt vezetője.⁶⁵ Egyetemi tanárai közül Kiss Jánost⁶⁶ érdemes kiemelni, akitől

⁵⁹ Schütz 1942, 40-42.

⁶⁰ Prohászka rövid ideig a dogmatika professzora volt a pesti hittudományi karon Kisfaludy Árpád utódaként. Bolberitz 2010, 169.

⁶¹ Schütz 1942, 43.

⁶² Később maga is tartott beszédet a nagygyűlésen 1925. október 12-én a XVII. országos Katolikus Nagygyűlésen. Ebben arról beszélt, hogy a nemzeti közszellem, nemzeti önérték és tetterő az elsődleges nemzetképző és fölvirágoztató tényezők. (1.) Nem szabad ölbe tett kézzel kedvező konstellációk bekövetkezésétől, vagy földrajzi helyzettől várni a változást. A katolikum természetfölöttiséggel, tárgyisággal és szervezethez való tud hozzájárulni a változáshoz. (2.) A nemzet látnokaiként kell működniük a katolikusoknak. (3.) Komoly vallásosság nélkül nincs a közjóért való áldozatosság, anélkül pedig nincs közösség. (4.) A katolikum feladata a nemzet hivatásának a megszentelése, viszont kerülendő a nemzetieskedés. (5.) Csak a természetfölötti erőforrások segítségével lehet végrehajtani a nemzetnevelést. (6-7.) Levéltár 14. tétel Sk 9. Schütz-émlékek, A-sorozat, I. kötet (róla szóló cikkek, beszédek, műveinek ismertetései) c1965.

⁶³ Schütz 1942, 44.

⁶⁴ A Szent Tamás Társaságot Kiss János alapította 1992-ben XIII. Leó pápa Aeterni Patris enciklikája szellemében egyfajta bölcséleti társaságként. Célja a katolikus bölcsélet művelése volt Aquinói Szent Tamás szellemében, havi rendszerességgű üléseiken előadásokat vitattak meg bölcséleti témákban, főként az újszolasztikához kapcsolódva. A Társaság 1950 körül szűnt meg.

(<http://lexikon.katolikus.hu/A/Aquin%C3%B3%20Szent%20Tam%C3%A1s%20T%C3%A1rsas%C3%A1g.html>)

⁶⁵ Schütz 1942, 44-45.

⁶⁶ Kiss János (1857-1930) filozófus, egyetemi tanár, 1889-től a Szent István Társulat igazgatója volt, a budapesti egyetem hittudományi karán 1898-tól tanított a bölcséleti tanszéken. A Bölcséleti Folyóirat, a Hittudományi Folyóirat és a Religio című egyházi lap szerkesztése is a nevéhez fűződik.

(Forrás: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/k-760F2/kiss-janos-7643B/>)

latin nyelvet és bölcseletet tanult és sokat segített neki a bölcseleti tanulmányokban.⁶⁷ Tulajdonképpen innen eredeztethető Schütz filozófia iránti érdeklődése. Lelkes könyvtárlátogatóvá vált, ahol olyan műveket olvasott, mint Mercier bíboros újszolasztikus munkái, valamint a leuveni neotomista iskola filozófiai témájú írásai. Továbbá eredeti latin nyelven olvasta a középkori szerzőket, mint Aquinói Szent Tamás, Szent Bonaventura és Canterbury Szent Anzelm. Az újkori szerzők közül pedig elsősorban Descartes, Leibniz, Kant, Hegel és az újkantiánusok ragadták meg a figyelmét.⁶⁸ Schütz az egyetem harmadik évében szakosodott tovább a dogmatika irányába.⁶⁹ Az utolsó két év alatt végigolvasta Scheeben⁷⁰ háromkötetes, kötetenként ezeroldalas *Dogmatikáját*.⁷¹ Tanulmányainak fő vonalát Arisztotelész és Aquinói Szent Tamás gondolatvilága határozta meg, ami mellett egész pályája során végig kitartott.⁷² Egyetemi tanulmányai végeztével 1904-ben Schütz Antal letette az ünnepélyes fogadalmát, majd július 2-án, Sarlós Boldogasszony ünnepén pappá szentelték Vácott. Július 10-én pedig a szülőföldjén mutatta be első szentmiséjét.⁷³

Fogadalomtéttele és pappá szentelése után 1904. augusztus 31-én Schütz Antal a szegedi rendházba került Dr. Jászai Rezső helyére és a tanári pályán indult el korábbi tanulmányai helyszínén, Szegeden. Októberben tette le a második hittudományi szigorlatát, 1905. májusában pedig a harmadikat kiváló eredménnyel és így lett a hittudományok magisztere. Két évig volt Szegeden, tanári működését a legszebb eredménnyel kezdte. Meggyőződésszerű vallásossága és szeretetteljes bánásmódja az ifjúság igazi lelki atyjává tette.⁷⁴ Latint, magyart és hittant tanított a gimnáziumban⁷⁵ és az ünnepeken rendszeresen mondott beszédet.⁷⁶ Közben gyakorolta, hogy a szentbeszédeit betanulva, jegyzetek nélkül mondja el. Érdemes megemlíteni, hogy később rászokott arra, hogy a szabadon elmondott beszédeit utólag

⁶⁷ Schütz 1942, 45.

⁶⁸ Bolberitz 2010, 169.

⁶⁹ Schütz 1942, 49.

⁷⁰ Matthias Joseph Scheeben (1835-1888) német katolikus teológus és misztikus szerző, a kölni egyetem dogmatikus teológus tanára 1860-tól 1875-ig.

(Forrás: <https://www.catholic.org/encyclopedia/view.php?id=10559>)

Schütz Antal az ő háromkötetes *Dogmatikája* nyomán készítette el a saját, ugyancsak több, mint ezer oldal terjedelemben összeállított *Dogmatikáját* magyar és latin nyelven.

⁷¹ Schütz 1942, 51. Az idézett mű: Matthias Joseph Scheeben: *Handbuch der katholischen Dogmatik*. Freiburg, 1873.

⁷² Előd 1954, 60.

⁷³ Schütz 1942, 52.

⁷⁴ A szegedi kegyesrendi ház *Historia Domus*-a (IV. kötet) Levéltár 13, Ad 4.

⁷⁵ A katolikus reneszánsz szellemét a piarista gimnáziumban elsősorban Schütz Antal egyénisége és pedagógiai tevékenysége sugározta. Célja a vallási igazságok összhangba hozása a tudomány, főként a természettudomány legújabb eredményeivel. Poszler 1965, 16-19.

⁷⁶ A szegedi kegyesrendi ház *Historia Domus*-a (IV. kötet) Levéltár 13, Ad 4.

gyorsírással lejegyezze:⁷⁷ többek közt ennek köszönhetően maradt ránk közülük néhány.⁷⁸ Ekkor kezdett el franciául is tanulni.⁷⁹ Szegeden két évet töltött el a tanítással, majd visszarendelték Budapestre a Kalazantinumba teológiai és vallástanárnak.⁸⁰ Bár a szegedi tanársága nem tartott sokáig, később is megesett, hogy visszalátogatott Szegedre az egykori iskolájába, mint 1921. május 5-én a szegedi gimnázium 200 éves évfordulóján, ahol ő is részt vett az ünnepségeken.⁸¹

A kalazantinumi tanári évek egy tízéves periódust tettek ki az életében, mely alatt egyrészt matematikát és fizikát tanult az egyetem filozófiai karán,⁸² hogy az ott szerzett tudás révén közelebb kerüljön a bölcsélet megértéséhez.⁸³ Másrészt elkészítette a doktori értekezését *Kezdet és vég a világfolyamatban* címmel,⁸⁴ valamint vallástanárként a felső osztályok számára négy tankönyvet írt, illetve egyéb értekezéseket különböző folyóiratok számára.⁸⁵ Ugyancsak ebben az időszakban állította össze a fiataloknak Sík Sándorral közösen az *Imádságoskönyvet*,⁸⁶ amelyben igyekezett az általa tanított fiatalok lelki igényeire szabott imádságokat közölni.⁸⁷ Sík

⁷⁷ Schütz 1942, 53.

⁷⁸ Gyorsírásos jegyzet formájában maradt fenn több egyetemi előadásának vázlata, amelyek címeiből vissza lehet követni, hogy milyen témák foglalkoztatták. Az 1920/21-es tanévben tartott „Dogmatikai szempontok a nemzeti és faji kérdéshez” című előadásának jegyzetéből tudjuk, hogy a nemzeti és a faji kérdést egyaránt történeti háttérrel együtt vizsgálta. Az antropológiai faj és a törzs fogalmát pszichofizikai megközelítésben, a nép és az állam fogalmát pszichika-történeti, a nemzet fogalmát pszichikai-etnikai körben tárgyalta. Foglalkozott a nemzet és a faj teremtéstörténetével, a zsidókérdésben pedig természetfölötti szempontokkal. A nemzeti állam és a népszövetség kérdésben a keresztény egység gondolata mellett foglalt állást. Ugyancsak gyorsírásos jegyzetben maradt fenn egy bő évtizeddel később az 1931/32-es tanév második felében tartott „Mai közgazdasági kérdések teológiai megvilágításban” című előadásának vázlata. Ebben a gazdasági és a szociális tényezők összeegyeztetésével foglalkozott, célként tűzve ki, hogy mindenkit megillessen az emberhez méltó megélhetés. Külön tárgyalta a munka és a föld, a tőke és a pénz kapcsolatát, a rendszer megszervezését és a jövedelem témakörét, az evangélium közgazdasági programját és a létminimum meghatározását, a közgazdasági összetevékenység célját. Hangsúlyozta, hogy a válság okai közt nem szerepel a technika fejlődése és nem kizárólagos ok a kapitalista termelés (7-8. old.), viszont az igazi okok között szerepel a háború (9. old.). Fontosnak tartotta a lelki okok kezelését is a közgazdasági szempontok mellett. Levéltár 2, Sk 13. Különelőadások a budapesti egyetem hittudományi karán (gyorsírásos jegyzetek).

⁷⁹ Schütz 1942, 54.

⁸⁰ Schütz 1942, 56.

⁸¹ A szegedi kegyesrendi ház *Historia Domus*-a (IV. kötet), Előd István feljegyzése. Budapest, 1967. február 1. Levéltár 13, Ad 4.

⁸² Bár a természettudományok is érdekelték, természetbölcséleti értekezéseket később sem írt. Előd 1954, 64.

⁸³ Schütz 1942, 57.

⁸⁴ A *Kezdet és vég a világfolyamatban* című doktori értekezésről Aubermann Miklós úgy vélekedett, megérdemelné, hogy a filozófus németek is megismerjék megfelelő fordításban, amire Schütz Antal biztosan képes lenne. *Katolikus Nevelés* II. évfolyam 1908/1/január/36-38. Zubriczky Aladár ugyancsak erről a munkáról azt írta, hogy külföldön is ismertethető lenne, mint önálló értékű monográfia. *Katolikus Szemle* 21. kötet 1907, 11. sz. november 990-991.

⁸⁵ Schütz 1942, 58.

⁸⁶ Sík Sándor visszaemlékezése szerint Schütz ötlete volt az *Imádságoskönyv*, bár a munka nagy részét Sík végezte – ezért került előre az ő neve. Sík szerint Imrédy Béla hatással volt Schützre, aki politikáját tekintve azonban nem kérte ki Schütz véleményét. (Beszélgetés Előd Istvánnal, 1960. június 4-5.) Levéltár 13, Ad 5.

⁸⁷ Schütz 1942, 59. Egész nemzedékek nőttek fel az *Imádságoskönyvön*, amely műfaj a mai napig fájdalmasan hiányzik Schütz hittankönyveivel együtt az iskolás korosztály hitre neveléséből. Lukács 2009, 136.

Sándorral az ismeretség a teológiai tanárságának első négy évére datálható, amikor Schütz tanította őt 1906-tól a pesti egyetemen.⁸⁸ Mikor Sík 1911-ben Pestre került tanítani, szoros barátság fűződött közöttük, mivel egymás melletti szobában laktak, sokat beszélgettek és Schütz még meg is látogatta Sík Sándort Újvidéken, amikor utóbbi az I. világháború alatt katonalelkészként ott szolgált.⁸⁹ Barátságuk végig megmaradt, ha nem is ugyanolyan szorosan, mint az 1910-es években.⁹⁰ Ugyanebben az időszakban történt, hogy amikor Sík Sándor, aki 1912-13-tól a cserkészcsapat vezetője volt, 1914-15-ben a kéthónapos táborigazgatói lelkészi szolgálat miatti távolléte alatt Schütz helyettesítette ezen a poszton.⁹¹ Noha ekkor már folyamatban volt, érdemes megfigyelni, hogy általánosságban Schütz leveleiben nincs nyoma az I. világháborúnak, így a Sík Sándorhoz ebben az időszakban keltezett levelében sem.⁹²

Kettejük összehasonlítása kapcsán írja Tomek Vince,⁹³ hogy Schütz Antal kiválósága túlszám Balanyi⁹⁴ kalazanciusi vonásain, Sík Sándor irodalmi lelkipásztori munkáján, Zimányi⁹⁵ provincia iránti szeretetén és Sebes⁹⁶ emberkezelési művészetén. Tomek a kor legnagyobb magyar piaristájának tartja Schütz Antalt, akinél nem lett nagyobb Sík Sándor az ismertsége ellenére sem. Kettejük kapcsolatához fűződik az alábbi kedves anekdota: Amikor Sík Sándor sajtó alá rendezte összes költeményeit, hosszú napok figyelmes korrektúrája után azzal lépett be Schütz atyához, hogy fogadni mer, hogy a kötetben nincs sajtóhiba. Az atya a kezébe veszi a kötetet, s a címlapon ezt találja: „Sík Sándor összes költeményei”.⁹⁷

⁸⁸ Sík egész életében mesterét tisztelte Schütz Antalban. Lukács 1989, 78. Úgy vélte, Schütznek „volt egy nagy életterve: Istenről akart írni, egy mindenre kiterjedő monográfiát.” Apróságok Schütz Páterről (Előd István cikke a Balanyi-émlékkönyvben)

⁸⁹ Nem csak meglátogatta, hanem Sík elbeszélése szerint életgyónást is végzett nála a barátságuk szimbólumaként. Uo.

⁹⁰ Előd 1981, 311. Sík Sándor később nehezményezte, hogy amikor a zsidótörvények a származása miatt kellemetlen helyzetbe hozták (el kellett hagynia a szegedi egyetemi katedráját és a piaristák budapesti rendházában próbált meghúzódní, ahová azonban nem fogadták be, Schütz Antal, a régi barát nem állt ki mellette. Pomogáts 2014, 91.

⁹¹ A szegedi kegyesrendi ház *Historia Domus*-a (IV. kötet) Levéltár 13, Ad 4.

⁹² Schütz Antal levele Sík Sándorhoz. Budapest, 1915. február 17. Levéltár 17, Le 1a.

⁹³ Tomek Vince (1892-1986) piarista szerzetes, teológus, hittanár, a rend magyarországi tartományfőnöke 1946-1947-ben, generális 1947-től 1967-ig.

⁹⁴ Balanyi György (1886-1963) piarista szerzetes, történész, egyháztörténész, az MTA levelező tagja.

⁹⁵ Zimányi Gyula (1879-1953) piarista szerzetes, gimnáziumi tanár, igazgató, kalazantinumi prefektus, 1940 és 1946 között tartományfőnök. Nevéhez fűződik a rendi növendékek nevelésének a megújítása. Schütz Antalhoz szoros barátság fűzte.

⁹⁶ Sebes Ferenc (1883-1941) piarista szerzetes, hittudós, tanár, rendfőnök 1928-tól 1940-ig.

⁹⁷ Tomek Vince ötödik levele Előd Istvánhoz – visszaemlékezés Schütz Antalra. Róma, 1965. május 12. Czike Gábor szerint Schütz nehezen tudta értékelni mások egyediségét, így jelen esetben Sík Sándor verseit. De például Imrédy Bélában méltányolta a gazdasági kérdésekkel kapcsolatos álláspontját (amihez ő maga nem értett). Prohászkaival pedig felismerte a hasonlóságokat. Beszélgetés Előd Istvánnal. 1963. május 15, június 5. Levéltár 13, Ad 5.

A vallási és erkölcsi életre irányuló útmutatás az egyik legfontosabb kihívás volt Schütz számára ebben az időszakban, és talán ezek azok a művei, amelyekből a mai kor embere is találhat magának útvalót ebben az akkori korhoz hasonló, zűrzavaros világban. Schütz Antal voltaképpen pályájának ebben a korai szakaszában sem riadt vissza attól, hogy kritikával illesse a nagy középkori gondolkodókat mindazon kérdésekben, amelyekben a tudomány színterén változások, előremutató eredmények születtek az idők folyamán.⁹⁸ Teológusként pedig később is azon volt, hogy a profán tudományok eredményeinek figyelembevételével új, egységes szemléletet vázoljon föl a világ számára.⁹⁹

I.1.3. Schütz Antal, az egyetemi tanár

Schütz Antal útja a későbbi pályája csúcsát jelentő egyetemi tanárságig nem volt egészen egyenes. Még gimnáziumi tanárként 1913-ban megpályázott egy megüresedő állást a hittudományi karon, a hittudományi-filozófiai tanszék élén. Az álláshelyről döntő bizottság azonban leszavazta őt azzal, hogy világi papnak kell adni a pozíciót és nem szerzetesnek, továbbá előbb legyen az egyetem magántanára és csak utána kapjon nyilvános posztot. No meg természetesen volt egy saját jelöltjük az állásra. Schütz úgy emlékezett vissza később erre a történetre, hogy nagyon megviselte, annak ellenére, hogy soha nem állt szándékában a karrier hajhászása.¹⁰⁰ Miután ez a lehetőség nem valósult meg, úgy döntött, hogy pszichológiát, azon belül kísérleti lélektant¹⁰¹ tanul Németországban. Ebben szerepe volt az I. világháború kitörésének is, ami előrébb hozta itthon a félév végét. Lipcse és München között vívódott, de végül Würzburgba ment, mivel ismerte a várost, ott tanított Karl Marbe, akit személy szerint a kor nagy szaktekintélyének tartott, illetve úgy számított, hogy ott kevesebb lesz a külföldi hallgató, jobban megbecsülik majd. Utóbbi valóban bekövetkezett: egyedül volt külföldi hallgató és Marbe javaslatot tett arra is, hogy nála írja meg doktori munkáját a kiemelkedő szótársítások tematikájából az asszociatív felidézést meghatározó rejtett tendenciákat vizsgálva.¹⁰² Azonban még nem fejezte be az ottani tanulmányait, amikor 1916 húsvétján váratlanul meghalt Dudek János, a pesti dogmatika tanszék vezetője és az egyetem Schütz Antalt kérte fel utódának.¹⁰³ Így foglalta el végleges állomáshelyét Budapesten, a dogmatika

⁹⁸ Előd 1954, 60.

⁹⁹ Előd 1954, 66.

¹⁰⁰ Schütz 1942, 64.

¹⁰¹ Előd 1954, 63.

¹⁰² Pléh 2005, 11.

¹⁰³ Schütz 1942, 65.

tanszéken. Egyetemi tanári kinevezését 1916 novemberében Ferenc József császár a halála előtti utolsó uralkodói intézkedései egyikeként írta alá.¹⁰⁴ Ugyanebben az évben lett az akkor alakuló Szent István Akadémia tagja, amelynek célja az elnök, Giesswein Sándor szerint egyfajta katolikus tudós társaságként a nemzet erők segítése a rekonstrukció nagy munkájában a világháború után.¹⁰⁵ Nyilvános rendes egyetemi tanárrá 1919. február 26-án léptették elő.¹⁰⁶

Az egyetemi tanári évek első időszakára esett 1919-ben a Tanácsköztársaság 133 napos uralma március 21-től augusztus 1-ig. Schütz sem az önéletrajzában, sem más írásaiban nem tartotta fontosnak, hogy megemlékezzen erről a történelmi korszakról és az ehhez való viszonyulásáról. Azonban más forrásból ismert, hogy amikor a kommunista diktatúra vezetői az általuk létrehozott Vallásügyi Likvidáló Hivatal élére a korábbi piarista szerzetesnövendék Fáber Oszkárt nevezték ki,¹⁰⁷ Schütz Antal, aki annak idején Fáber kurzustársa volt növendékként, felkereste, hogy tárgyaljon vele a piaristák érdekében.¹⁰⁸ A tárgyalás apropója annak a nyilatkozatnak az aláírása körüli bonyodalom volt, amelyben az aláírók vállalták, hogy az egyházi pálya helyett a Tanácsköztársaság, tehát az állam szolgálatába állnak, ellenkező esetben elbocsátás vár rájuk tanári állásukból. Schütz ezen szeretett volna enyhíteni az egykori piarista növendék Fábernél, hogy a papi mivoltukat ne kérdőjelezze meg a nyilatkozat, sikertelenül. Végül a budapesti rendházból a 36 ott lakóból 13-an írták alá a nyilatkozatot, ám a tanév végéig az aláírást megtagadók is folytathatták a munkát, ami így tényleges retorzióhoz nem, csak belső feszültséghez vezetett a két oldal képviselői közt.¹⁰⁹

A Tanácsköztársaság bukását követően rendezni kellett a nyilatkozat aláíróinak helyzetét a renden belül, akiket többen hitehagyottnak tekintettek, hiszen az egyházi kereteket hajlandóak voltak államira cserélni. A piaristák egy bizottságot hoztak létre az ügy megoldására, amelyben Hám Antal,¹¹⁰ Zimányi Gyula és Sebes Ferenc mellett Schütz Antal is helyet kapott. A bizottság álláspontja szerint a nyilatkozat aláírása egyházi kiközösítést von maga után, mivel az aláírók, noha tettüket kényszer hatása alatt tették, megbotránkoztatták a hívőket, a tanulókat és még a másként gondolkodókat is, mivel jellemgyengéséről tettek tanúbizonyságot. A kiközösítés alóli feloldozást végül egyénenként a tartományfőnök

¹⁰⁴ Schütz 1942, 66.

¹⁰⁵ Szende 1999, 241.

¹⁰⁶ Koltai 2013, 117.

¹⁰⁷ Koltai 2013, 26.

¹⁰⁸ Koltai 2013, 28.

¹⁰⁹ Koltai 2013, 33. A következő tanév elejére a Tanácsköztársaság már megbukott.

¹¹⁰ Hám Antal (1865-1927) piarista szerzetes, tanár, író, 1923-tól haláláig tartományfőnök.

hatáskörébe utalták a megfelelő kérelmezés és bűnbánati cselekmények elvégzése után.¹¹¹ A döntéssel a renden belül nem mindenki értett egyet, maga a rendfőnök, Szinger Kornél sem, minthogy álláspontjuk szerint a kényszer hatása alatt aláírt nyilatkozat ellenére a tanárok a helyükön maradtak és diákjaik nem kerültek kommunista érzelmű tanárok kezébe.¹¹² Végül a legtöbb visszavételi kérvényt elfogadta a tartományfőnökség.¹¹³ Balanyi György, Tomek Vince, Sík Sándor és mások mellett Schütz Antal sem írta alá a nyilatkozatot, így a rendi életén esett folt nélkül válhatott a piaristák következő időszakának egyik meghatározó képviselőjévé.¹¹⁴

Visszatérve Schütz Antal egyetemi tanárságára, elmondható, hogy az egyetemen ugyanazzal a lendülettel vetette bele magát a munkába, amellyel gimnáziumi tanárként működött: célul tűzte ki, hogy használható dogmatika tankönyvet írjon, amelyből a tárgy a kor szellemének megfelelően tanítható. Elsősorban latin nyelven akarta összefoglalni a dogmatikát, azonban a hallgatók egyre hiányosabb latintudására való tekintettel úgy döntött, hogy magyar nyelvű tankönyvre is szükség van.¹¹⁵ Ez készült el előbb: 1921-től két éven át dolgozott rajta.¹¹⁶ Dogmatika tankönyvének jellegzetes újdonságot és karaktert ad, hogy igyekezett a nehezen értelmezhető latin szakkifejezéseket magyarra fordítani, új kifejezésekkel helyettesíteni, érthetővé tenni.¹¹⁷ Mindezt magyarul, nem magyar anyanyelvüként.¹¹⁸

A *Dogmatika* írásával kapcsolatban említi Tomek Vince a visszaemlékezéseiben, hogy Schütz a magyar dogmatika két kötetének írása közben az érkező leveleit felbontatlanul az íróasztalába gyűjtötte, majd a mű publikálása után felbontva őket meglepéssel látta, hogy a nagyobb részükre már nem kell válaszolnia. Aki azzal kereste meg, hogy megfejtette a Szentháromság titkát, vagy az eredeti bűn mibenlétét, annak vita helyett odaadta a *Dogmatikát*, hogy majd annak az elolvasása után jöjjenek vissza vitatkozni. Nem jöttek vissza...¹¹⁹ Nem

¹¹¹ Koltai 2013, 83.

¹¹² Koltai 2013, 84.

¹¹³ Koltai 2013, 85.

¹¹⁴ Koltai 2013, 100.

¹¹⁵ Schütz Antal aggódott a mű elkészítése során az évezredes bölcséleti tartalmak magyar nyelvű átadhatósága miatt, így aztán német anyanyelvéből fakadóan bőven tartalmaz germanizmusokat a dogmatika tankönyv. Mezei 2003, 284.

¹¹⁶ Schütz 1942, 67. Művének elkészülését saját bevallása szerint egyfajta szellemi pünkösdként élte meg. Lukács 2010, 211. Az 1923-ban megjelent első kiadást egy bővített változat követte 1937-ben, majd még kétszer kiadták 1944-ben és 1947-ben is. Puskás 2010b, 159.

¹¹⁷ Munkáját kortársa, a szintén dogmatikus Horváth Sándor úgy értékelte, hogy az a maga nemében tökéletes. Puskás 2010a, 180.

¹¹⁸ Előd 1954, 67.

¹¹⁹ Tomek Vince harmadik levele Előd Istvánhoz – visszaemlékezés Schütz Antalra. Róma, 1965. március 21. Levéltár 13, Ad 5.

sokkal később egy rövid időre megválasztották a kar dékánjának, noha intézményi irányításra soha nem érezte magát hivatottnak.¹²⁰

1926-ban újabb megtiszteltetés érte: beválasztották a Magyar Tudományos Akadémiába levelező tagnak, ahová a karakterológia és az arisztotelészi metafizika kapcsolatából készített székfoglalót.¹²¹ Emellett ugyancsak 1926 szeptemberétől az Országos Közoktatási Tanács¹²² és az Országos Ösztöndíj Tanács tagja lett.¹²³

A székfoglalóra készülődés közben érte a hír 1927 tavaszán, hogy Prohászka Ottokár az egyetemi templomban a szószéken agyvérzést kapott. Két nap múlva meg is halt.¹²⁴ Prohászka halála nagyon megviselte Schütz Antalt. A szomorú esemény kapcsán az önéletrajzban felidézti azokat az alkalmakat, amikor találkozott vele többek közt Székesfehérváron, Budapesten, valamint az utolsó időszakban Balatonfüreden, ahol Prohászka gyógykezelés miatt tartózkodott. Schütz említi, hogy talán kevesebbet találkozott életében Prohászkaival, mint jó lett volna, de ennek a maga részéről az volt az oka, hogy nem akarta fölöslegesen igénybe venni a túlságosan elfoglalt püspök idejét.¹²⁵ Mindazonáltal Prohászka így is nagyon nagy hatást gyakorolt rá előadásaival, könyveivel és személyes találkozósaikkal egyaránt és ez a tisztelet több forrás szerint is kölcsönös volt.¹²⁶

Az akadémiai székfoglalót követően Schütz nekilátott a már ismert módszere szerint a bölcséletelmélet összefoglalásának, amely *A bölcsélet elemei Szent Tamás alapján* címmel

¹²⁰ Schütz 1942, 68.

¹²¹ Schütz 1942, 69-70.

¹²² Első körben még visszautasította a felkérést. Viszont a visszautasító levelében kifejtette az álláspontját az oktatási rendszerről. Kifejtette, hogy az egységes polgári középiskola mellé szeretne egy elit iskolát, amelyben a latin, a görög és a mennyiségtan mellett filozófiát is tanítana (az előtérbe tolt földrajz és torna helyett) és csak ez tenné lehetővé a továbblépést az egyetemre. Elítélte a diplomás túltengést és az érettségizettek formai és tartalmi képzetlenségét. A felügyelet céljának azt tartotta, hogy a rátermetteket segítse gyümölcsös teljesítményekre. A bizonyítvány és a diploma ne legyen elég jövedelmező állásra, csak a gyakornoksághoz szükséges versenyvizsgálatra legyen belépő. A véglegesítéshez új vizsgát javasol, hogy ne gügyék és csődbe jutottak vezessék a nemzetet, hanem a rátermettek. Klebelsberg kultúrszereplését nemzeti csapásnak tartotta – szerinte „egy kultuszminiszter történeti nagyságának a megalapozására elég volna visszacsinálni az ő alkotásait”. Egy olyan szegény és vert nemzet, mint mi, nem engedheti meg magának a Klebelsberg-stílusú kultúrluxust. A reformokat a nevelőkön kell kezdeni, a többi magától megoldódik. Levéltár 14, Sk 9.

¹²³ Schütz Antal gépelménye saját tudományos munkásságáról 1933-ban, 4. Levéltár 13, Ad 4.

¹²⁴ Schütz 1942, 70. Valójában április 1-én este érte az agyvérzés és másnap, április 2-án kora délután, 13:45-kor halt meg.

¹²⁵ Schütz 1942, 70.

¹²⁶ Prohászka azt írta a szobájában lógó fényképre, hogy „Schütz Antalnak, aki oly rövid idő alatt oly közel jutott hozzám.” Tomek Vince harmadik levele, 1965. Levéltár 13, Ad 5.

jelent meg 1927-ben.¹²⁷ A következő évek újabb feladatokkal látták el.¹²⁸ 1929-ben felkérték Prohászka összes műveinek szerkesztésére és sajtó alá rendezésére,¹²⁹ amit a püspök iránti elhivatottságból kötelességének tartotta elvállalni.¹³⁰ Összesen 25 kötet készült el¹³¹ és még éppen jókor, mielőtt kitört volna a nagy gazdasági világválság.¹³² 1929 végén Kiss János után átvette a Szent Tamás Társaság elnöki tisztségét,¹³³ 1930-tól a Katolikus Tanáregyesület tiszteleti tagja lett.¹³⁴ 1933-ban Pauler Ákos¹³⁵ halálát követően a bölcsészkar filozófiai tanszékére akarták meghívni,¹³⁶ de a felkérést nem fogadta el,¹³⁷ mivel úgy érezte, hogy ezzel elárulná a szívéhez legközelebb álló teológiát és dogmatikát.¹³⁸ Így a fiatal báró Brandenstein Béla lett a filozófiai tanszék birtokosa. Ugyancsak 1933-ban említi, hogy a gyorsírási tanács tagja és miniszteri vizsgáztató biztosa, a budapesti hitoktatási felügyelőbizottság és a Magyar Természettudományi Társaság tagja.¹³⁹

1930 őszén indította el Schütz a nyilvános előadásait azzal a céllal, hogy valamennyi kar hallgatóit meg tudja szólítani a katolikus igazságok korszerű értelmezésével. Ezeket az előadásokat az úgynevezett kupolateremben tartotta (és nagy bánatára nem a Gólyavárban,

¹²⁷ Dr. Mester János a Bölcsélet elemeit két alkalommal is az olvasók figyelmébe ajánlotta. Úgy vélekedett, hogy „a „legnagyobb magyar” bajaink fő forrásai a zavaros eszmék. Ezek megszüntetésének legalkalmasabb eszköze az örökérvényű bölcsélet, amelynek első teljes és rendszeres magyar összefoglalása Schütz professzor műve, amely logikai és metafizikai oldalról is vizsgálja a témát.”

„Nehéz időkben a magyar közvélemény egysége, egymás megértése és kölcsönös megbecsülése parancsolóan kívánja, hogy oszlassunk el minden homályt, szüntessünk meg minden zavart; erre a célra kitűnő szolgálatot tehet ez az újkor kultúráját és az ókor bölcsességét egybeolvasztó, világos fogalmakat nyújtó kis munka.” *Magyar Kultúra*, 15. évf. 1927, 3. sz. február 5. 141-142.

Egy másik alkalommal úgy fogalmazott, hogy Schütz Arisztotelész és Szent Tamás nyomán a bölcséletet az elavult részek modern tudományos eredményekkel való felfrissítésével tálalja. *Egyházi Lapok* 1927, október. 181.

¹²⁸ Közben elvégzett két évet rendes hallgatóként a matematika szakon is, amit az egyéb elfoglaltságai miatt végül nem fejezett be. Bolberitz 2010, 170-171.

¹²⁹ Schütz eredetileg 10-12 kötettel számolt, végül 25 lett. Kimaradtak az indexre tett művek (egy kötet harmada lett volna), valamint a tíz-tizenötezer levél. Prohászka Ottokár egész életén át naplót vezetett – beszélgetés Schütz Antallal (Új Nemzedék 11. évf. 1929, 222. sz. október 1.)

¹³⁰ Schütz 1942, 72-73.

¹³¹ Vékey Károly közlése szerint Schütz a Prohászka-kiadás után egy év szabadságot vett ki magának az egyetemen, amelynek egy részét Münchenben töltötte (más részét Franciaországban). Apróságok Schütz Páterről (Előd István cikke a Balanyi-émlékkönyvben)

¹³² Schütz 1942., 73.

¹³³ Az Aquinói Szent Tamás Társaságot 1892-ben alapította Kiss János. Schütz Antal 1930 márciusától 1947. február 27-ig töltötte be az elnöki pozíciót. A domonkos teológus Horváth Sándor lett az utóda.

¹³⁴ Schütz Antal gépelménye saját tudományos munkásságáról 1933-ban, 4. Levéltár 13, Ad 4.

¹³⁵ Pauler Ákos (1876-1933) filozófus, egyetemi tanár, akadémikus, a Filozófiai Társaság elnöke. Az egyik legjelentősebb rendszeralkotó magyar filozófus, aki az igazság fogalmát és az azt feltáró logikát helyezte a saját rendszere középpontjába. Vele a Schütz Antal és kortársai viszonyrendszere című fejezetben később bővebben is foglalkozom. (Forrás: <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/1170.html>)

¹³⁶ Hunyady Piroska közlése szerint Schütz önéletrajzában nem pontosan szerepel a filozófiai katedrara történő meghívása. Levéltár 13, Ad 5.

¹³⁷ Schütz 1942, 72.

¹³⁸ Előd 1981, 312.

¹³⁹ Schütz Antal gépelménye saját tudományos munkásságáról 1933-ban, 4. Levéltár 13, Ad 4.

amely akkor nyomdának volt éppen berendezve). Az első évben Krisztus, a második évben a házasság, a harmadik évben pedig Isten a történelemben volt a téma,¹⁴⁰ amely témát igyekezett külső, metafizikai szemszögből láttatni, kiemelkedve az addig megszokott értelmezési keretek közül.¹⁴¹ Rámutatott, hogy Isten a történelmi eseményekben is jelen van, így kérhetjük a segítségét a történelmi ma alakításában, a társadalmi, gazdasági krízisek megoldásában.¹⁴² Az előadásokra való készülés igen sok erőfeszítést igényelt a részéről, de megérte, mert teltházások voltak az előadásai.¹⁴³ Ezt a korszakot is a feladatok sokasága jellemezte Schütz életében, az előadások nyomán szükségét érezte, hogy összeállítson egy új *Szentelek élete* gyűjteményt. Ez négy kötetben készült el, összesen öten írták, nem Schütz egyedül (noha ő volt a mozgatója az egésznek). Balanyi György, Sebes Ferenc, Szamek József¹⁴⁴ és Tomek Vince is közreműködött a munkában. Schütz dogmatikusként vállalt történelmi műben való közreműködést. A tudós egyháztanítók, egyházdoktorok életrajzát írta meg ő, valamint a Mária-ünnepeket és a többi dogmatikai jelentőségű ünnepet néhány női szent és a kevésbé ismert, ám mai vonatkozású szentek mellett.¹⁴⁵ E munka, valamint a szokásos egyetemi tanári feladatok mellett még nyelvtanulással is foglalkozott.¹⁴⁶

Ami Schütz Antal tanári munkájának megítélését illeti, Előd István úgy emlékezik meg róla, mint aki elsősorban nemcsak tanítani, hanem nevelni is akart, akinél nem félelemből, hanem becsületből tanultak a diákok. Korát messze megelőző módon a tananyagot nem lexikális módon, bemagolva kérte számon, hanem igyekezett biztos alapokat építeni diákjainál és önálló gondolkodásra nevelte őket. Ugyanez a gondolkodás jellemezte a nagyfokú igényességgel összeállított és 35 éven át használt tankönyveit, sőt, a széles nyilvánosság előtt tartott előadásait, ünnepi köszöntőit és szentbeszédeit is.¹⁴⁷ Tanítványai szerették őt emberségéért, egészséges humorérzékeért, gazdag kedélyvilágáért és jó tanácsaiért, lelki és anyagi segítségéért.¹⁴⁸ Mindazonáltal ifjúsági szervezkedésekben nem vett részt, úgy általában

¹⁴⁰ Schütz 1942, 72-73.

¹⁴¹ Előd 1954, 63.

¹⁴² Szende 1999, 244.

¹⁴³ Vallás és hit című előadásait hetente 600-700 komoly gondolkodású, vallás-erkölcsi érzésmélyítő éltebb férfi és nő hallgatta. Hidat épített hit és tudás, ég és föld, Isten és ember közé. IN: Mátrai János köszönti Schütz Antalt az *Örökkévalóság* megjelenése alkalmából. Levéltár 14, Sk 9.

¹⁴⁴ Szamek József (1900-1945) piarista szerzetes, gimnáziumi teológiai tanár.

¹⁴⁵ Darvas Mihály: *Unitis Viribus* (Piarista Évkönyv III. kötet (1966) 24-30. 1.

¹⁴⁶ Schütz 1942, 75-76.

¹⁴⁷ Előd 1954, 61.

¹⁴⁸ Előd 1954, 70.

a szervezéshez nem volt igazán tehetsége.¹⁴⁹ Életét leginkább az írás és az előadások tartása kísérte végig, mint fő tevékenység,¹⁵⁰ amellyel így is jelentős tekintélyre és megannyi tisztelőre tett szert. Feljegyezték, hogy 1937. április 28-án a gégerákos Babits Mihály magához kérte Schütz Antalt és meggyónt nála¹⁵¹ (ciszter diák kora óta először, mivel a templomi házassága előtt végzett kötelező szentgyónást nem vette komolyan).¹⁵² Tomek Vince visszaemlékezésében az egyetemi előadások keletkezéséről írja, hogy a témához Schütz először elolvasta a szükséges irodalmat, majd gyorsírással papírra vetette a mondanivalóját. Ezt az előadás előtt átdolgozta szintén gyorsírással. Előadás közben szabadon beszélt, amit mások gyorsírással lejegyeztek és áttették neki gépelt változatba. Az áttételt és a saját kéziratát egy darabig pihentette, majd sajtó alá rendezte.¹⁵³

Tudományos tevékenysége szinte teljes mértékben megmaradt hazai keretek közt. Tomek Vince visszaemlékezéseiben olvashatunk arról, hogy Schütz nem publikált külföldön. Magyar folyóiratokban is ritkán szerepelt, inkább hosszabb lélegzetvételű műveket írt. A magyaron kívül fordító nélkül csak németül írt, amelyet jobban beszélt és nehezebben írt (csak a lélektani doktori dolgozatát írta meg maga németül). Tanítványt nem próbált kinevelni. A saját jelentőségének azonban ésszerű mértékben tudatában volt. Egyszer késett egy órájáról és azzal mentette ki magát, hogy máshol kellett jelen lennie, ahonnan a magyar katolicizmus kára nélkül nem hiányozhatott – s ezen azt értette, hogy egy otthoni tudományos munkát kellett befejeznie. A magyaron, a németen és a latinon kívül angolul és franciául is meg tudta értetni magát. Értett olaszul, valamint spanyolul – eredetiben olvasta Avilai Szent Teréz műveit. Sokszor mondogatta, hogy csak az első tizenhárom nyelv a nehéz – azoknak, akik könnyűnek tartották a nyelvtanulást. Keveset utazott, de járt Ausztriában (Umhausenben) és Németországban, Franciaországban (Cannes-ban pihent néhány hónapig), Svájcban és Olaszországban, illetve a régi Felvidéken (ma Szlovákia).¹⁵⁴

¹⁴⁹ Schütz tanárként, tudósként nagyot alkotott, azonban neki is megvoltak a maga korlátai. A szervezőkészség hiányán túl a kapcsolatépítés sem volt az erőssége, leginkább magányos óriásként volt jellemezhető, aki egyfajta elszigeteltségben élt és alkotott. Lukács 2009, 139.

¹⁵⁰ Előd 1981, 312.

¹⁵¹ Tomek Vince is említi visszaemlékezéseiben, hogy áldás volt Schütznel gyónni. Tomek Vince második levele Előd Istvánhoz – visszaemlékezés Schütz Antalra. Róma, 1965. március 19. Levéltár 13, Ad 5.

¹⁵² Szabó Ferenc: Babits Mihály útja (Katolikus Szemle – Külföldi Magyar Katolikus Akció, Róma – 1962. XIV. évf. 4. szám 267.1.)

¹⁵³ Tomek Vince második levele, 1965. Levéltár 13, Ad 5.

¹⁵⁴ Tomek Vince negyedik levele Előd Istvánhoz – visszaemlékezés Schütz Antalra. Róma, 1964. március 4. Levéltár 13, Ad 5.

Schütz Antal egész életét szervesen meghatározta az isteni igazság keresése. Platón, Arisztotelész, Plótinosz és Szent Ágoston után ő maga is az igazság megtalálásán és az Isten gondolatvilágába való betekintésen fáradozott.¹⁵⁵

A sok munka és az állandó krónikus fáradtság végül kikezdte Schütz Antal egészségét, noha a pihenésnek is akadt hely az életében.¹⁵⁶ Saját bevallása szerint két hét az a minimum, ami az idegekre már némi hatással van, igyekezett is ennek megfelelően intézni a kikapcsolódást.¹⁵⁷ Orvos öccse próbált vigyázni rá, amennyire lehetett, de az 1930-as évek közepére egyre többször kellett komolyabb egészségügyi problémákkal, gyulladásokkal, epekőműtéttel szembenéznie.¹⁵⁸ 1938-ban megválasztották az Akadémia rendes tagjának, majd az egyetem rektorának is.¹⁵⁹ A *Magyar Gyorsíró Szemle* felidézi, hogy a Pázmány Péter Tudományegyetem az 1940-41 évre Schütz Antalt választotta rektorrá,¹⁶⁰ aki ezzel az ország első iskolájának fejedelmi székébe ülhetett. Említik, hogy művésze volt a gyorsírás magasiskolájának és neki köszönhető Prohászka számos előadásának, konferenciabeszédének megmentése az elfeledéstől.¹⁶¹

Azonban a rá nehezedő feladatok már soknak bizonyultak számára. 1938 őszén influenzával került kórházba, de utána folytatta tovább a munkát egészen az 1941-es agyvérzéséig,¹⁶² amely az erőltetett szellemi munka miatt 61 éves korában, egyetemi rektorsága közepén 1941. február 16-án éjjel érte.¹⁶³ Ebből még felépült, de a kezét és a lábát már nem tudta rendesen használni, így a munkatempóból vissza kellett vennie. Bal oldali részleges bénultsága élete végéig megmaradt.¹⁶⁴

Ugyanakkor amíg tehetett, romló egészsége ellenére sem vált tétlenné, hiszen ekkor foglalkozott még Szentírás-fordítással, illetve dolgozott a felnőtteknek szóló imakönyvén, ami

¹⁵⁵ Előd 1954, 59.

¹⁵⁶ A Cassiciacum villa a pihenés, vakációzás színtere volt Schütz számára, amire az egyetemi tanári fizetését és minden más keresetét fordította. Tomek Vince második levele, 1965. Nagyon szerette látogatni a Rudas gőzfürdőjét (minden héten ment). Naponta sétált, sokszor használt altatókat. Ugyanakkor már a *Dogmatika* megírása után idegkimerültségben szenvedett, volt egy nagyon komoly epehólyagműtétje, aztán jöttek az agyvérzései. Tomek Vince negyedik levele, 1964. Levéltár 13, Ad 5.

¹⁵⁷ Schütz Antal a nyaralásról Tomek Vincének. Umhausen in Ötztal, 1929. augusztus 16. Levéltár 17, Le 1a.

¹⁵⁸ Schütz 1942, 77.

¹⁵⁹ Schütz 1942, 78.

¹⁶⁰ Székfoglaló beszédében összegezte mindazt, amit egész életében igyekezett szintetizálni, és amit egy mondatban úgy lehet meghatározni: próbált megfelelni annak az igénynek, hogy a tudomány elevenebb, termékenyebb kapcsolatba kerüljön az élettel. Schütz székfoglaló 1940, 32.

¹⁶¹ A gyorsíró Rector Magnificus (Magyar Gyorsíró Szemle VII. évf. 11. sz. 1940. július)

¹⁶² Schütz 1942, 79.

¹⁶³ Zimányi Gyula írása Schütz Antal utolsó éveiről II. Levéltár 13, Ad 5.

¹⁶⁴ Előd 1981, 313.

végül már nem jelent meg.¹⁶⁵ Szerette volna továbbá szélesebb tömegeknek is átadni a saját önnevelési tapasztalatait, amelyekről egy fél éven át papnövendékeknek tartott előadást, de a betegség ezt már nem tette lehetővé számára.¹⁶⁶ 1942-ben Corvin-lánccal tüntették ki. Ez volt az egyetlen kitüntetés, amelyre nagyon büszke volt, mert a hittudomány műveléséért kapta.¹⁶⁷ Az elismeréseket mindig úgy fogadta, mint ami nem neki, hanem annak az eszménynek jár, amit képvisel.¹⁶⁸

Schütz Antal *Életem – emlékezések* című önéletrajzi írása 1942-ben jelent meg, tehát az utolsó tizenegy évről már nem esik szó benne. Más forrásból ismert, hogy 1944-ig még tanított az egyetemen, majd mindenét Budapesten hagyva 1944. november 4-től öt hónapon át a mosonmagyaróvári rendházban vendégeskedett rendfőnöki engedéllyel. 1944. november 7-én onnan írta Zimányi Gyulának, hogy szükség esetére van jó írása a budapesti német követségtől a Németországba való kimenetelhez.¹⁶⁹ Mosonmagyaróvárról egyszer jött vissza Budapestre egy fontos ügy személyes megtámogatására, majd jóakarói unszolására 1945 márciusának végén, nagyhéten Szombathelyen és Kőszegen át katonavonatokkal és autóbusszokkal, majd 16 kilométert gyalogolva kijutott az alsó-ausztriai Aspang községbe. Onnan egykori kedvelt nyaralóhelyére, a tiroli Umhausenbe utazott, ahol előbb a plébánián, majd a Marberger család szállodájában lakott, közben komoly pasztorációs munkát végzett. 1945. október 12-től 1946. március végéig Grazban az unokatestvérénél lakva végezte ugyanezt. 1946. február 16-án még Grazból írta Lukács Zsófiának Budapestre, hogy 1945. április 4-én ért Umhausenbe, ahol a plébánián lakott és ott sikerült elkerülnie a háború és az összeomlás izgalmát. Az evangéliumot a politikától szigorúan mentesítve hirdette, közben tanult oroszul, angolul olvasta Shakespeare-t és Dickens-t. Egyúttal hangot adott annak a reményének, hogy hazája háború utáni újjáépítésénél néhány téglát még le tud rakni.¹⁷⁰ Grazból ellenkező tanácsok dacára hazahozta a honvágy, de egyetemi katedráját már nem foglalta el. 1946. március 25-én szekéren indult

¹⁶⁵ Schütz Antal *Istenben Istenhez - Imádságoskönyv felnőtteknek* című műve 1950-ben készült el, ám nyomtatásban már nem jelent meg. Az alábbiakat tartalmazta: imádságok minden napszakra, szentmisére, ministrálásra, a mise egyes részeire magyarul (ekkor még latinul miséztek), gyónási, áldozási imák, imádság hálaadásra, különböző képességekért, mint a pontosság, elmélkedések különböző alkalmakra, mint például az otthonalapítás, néhány szent rövid életrajza, az év megszentelése ünnepkörök szerint, elmélkedés a „Miserere” zsoltárról Savonarola nyomán. Levéltár 11, Sk 41. *Istenhez Istenben* (imádságoskönyv felnőtteknek) gépelt tisztázata 1950.

¹⁶⁶ Előd 1954, 68.

¹⁶⁷ Schütz 1942, 82.

¹⁶⁸ Előd 1954, 69.

¹⁶⁹ Schütz Antal levele Zimányi Gyulához. Mosonmagyaróvár, 1944. november 7. Levéltár 17, Le 1a.

¹⁷⁰ Schütz Antal levele Lukács Zsófiához. Graz, 1946. február 16. Levéltár 17, Le 1a.

haza és még aznap Szentgotthárdra ért. Egy napot töltött ott, majd tovább indult Szombathelyre. 1946. április 4-én tért vissza Budapestre.¹⁷¹

Hazatérése éveire datálódik Schütz Antal *Utolsó írásom* című alkotása, amely egyfajta végrendeletként született 1946. június 20-án, Úrnapiján. Ebben arról írt, hogy számít az internálásra (amire végül nem került sor), mindenkinek megbocsát, alapelveként említette, hogy katolikus pap ne legyen hivatásos politikus.¹⁷² Jelezte, hogy könyvtárát szeretné egyben tartani, a szenzációkban utazó svihákoktól elzárni, írásait az érdeklődők számára hozzáférhetővé tenni jegyzetelve, de eredeti szöveggel.

Mire Schütz Antal hazaérkezett Magyarországra, már elkezdődött az a folyamat a politikában, amely a kommunista hatalomátvételhez vezetett. Ennek keretében igen hamar megindult a kommunista politika részéről a támadás a korábbi tudományos elit ellen. Ez eleinte a természettudományi és a humán elit közötti harcként kezdett leképeződni,¹⁷³ melynek első lépcsőfokaként a Magyar Tudományos Akadémiából kivált a Természettudományi Akadémia Szent-Györgyi Albert vezetésével.¹⁷⁴ Az MTA „megújítása” 1946 nyarán első körben még tudományos alapokon történt, demokratikusan gondolkodó emberekkel, akik közt megnőtt a száma a természettudósoknak.¹⁷⁵ Ekkor még a politika és a tudomány különválasztása volt a cél a kormányzó Független Kisgazdapárt szándéka szerint, amit azonban a kommunisták egyre erősebben elleneztek.¹⁷⁶ A szociáldemokratákkal összhangban egyre hangosabban követelték, hogy távolítsák el az egyetemekről az általuk reakciónak vélt oktatókat, majd 1946 augusztusában elkészült az első B-lista, amelyen az eltávolítandó tanárok közt ott szerepelt a Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karáról Schütz Antal is, akit a magyar katolikus egyház egyik legkiválóbb teológusaként jegyeztek. Annak ellenére került fel a listára, hogy politikával nem foglalkozott, viszont a többi listázott oktató többségéhez hasonlóan már bőven betöltötte a 60. életévét, ami végül a nyugdíjazását eredményezte.¹⁷⁷

Az egyetemek után 1948-1949-re a Magyar Tudományos Akadémiát is elérte a kommunisták szándékai szerint a tagság átszervezése, az eltávolítandó tagok listázása. 1949 júniusában Schütz Antal neve is felkerült annak a 28 „fasiszta”, vagy „ellenségesen reakciós”

¹⁷¹ Zimányi Gyula írása Schütz Antal utolsó éveiről I. Levéltár 13, Ad 5.

¹⁷² Belon Gellért visszaemlékezésében idézi, hogy Schütz hangsúlyozta neki 1946-ban, abba kellene hagynia az Egyháznak minden politizálást és teljesen bibliai alapokra kellene állni. Külföldi élményeire utalva más népekhez viszonyítva a magyarság helyzetét, ezt mondta: „Nem vagyunk alábbvalók semmivel sem.” Levéltár 13, Ad 5.

¹⁷³ N. Szabó József: A tudományos elit és a hatalmi harc. *Hitel* 1993/2. 97.

¹⁷⁴ N. Szabó 1993, 96.

¹⁷⁵ N. Szabó 1993, 99.

¹⁷⁶ N. Szabó 1993, 100.

¹⁷⁷ N. Szabó 1993, 102.

akadémikusnak a listájára, akiktől a következő választás során meg akartak szabadulni.¹⁷⁸ 1949. október 29-én szavaztak a tagság megújításáról,¹⁷⁹ amelynek során az akadémia tagságának mindössze 13,1 százaléka szavazott az új alapszabályra, mely a tagrevíziót is tartalmazta.¹⁸⁰ Schütz Antalt rendes tagból tanácskozó taggá minősítették le,¹⁸¹ ami számára a szavazati jog elvesztésével járt.¹⁸²

Azonban Schütz egészségi állapota eddigre már erősen romlásnak indult. Egyre gyakrabban lépett fel nála agyérgörcs (stroke, agyvérzés). Már 1948 nyarától nem tudott dolgozni, mivel két-három havonta érték újabb agyérgörcsök.¹⁸³ Például augusztus 20-án Assisi Szent Ferenc leányainak Tárogató úti zárdájában, ahol üdült. Hat napig feküdt eszméletlenül a Széher úti kórházban, ahol meglátogatta Zakar András hercegprímási titkár, Grósz József kalocsai érsek, Rogács Ferenc pécsi és Kriston Endre egri segédpüspök.¹⁸⁴ Betegsége hatással volt gondolkodására is. Tomek Vince Előd Istvánhoz írt levelében kettéválasztotta Schütz Antal betegség előtti és betegség utáni állapotát.¹⁸⁵ Említi, hogy Bangha Béláért Schütz soha nem lelkesedett együtt a tömeggel,¹⁸⁶ de a betegsége után a lelkesedés hiánya átment ellenszenvbe. Ezt leplezendő, a Szent István Társulat kihagyatta vele az önéletrajzából a Bangháról írt erős cenzúrárt. Továbbá máshogy kezdett viszonyulni a németekhez és a zsidókhoz is (negatívabban, nem tárgyilagosan, mint korábban). Ugyanakkor imádságos élete viszont elmélyültebbé vált.¹⁸⁷

Schütz Antal 1950 júniusától október végéig rendházon kívül lakott a Leszkovszky házban Sík Sándor rendfőnök engedélyével részben az akkori politikai feszültség, részben Schütz egyre rosszabbodó egészségi állapota miatt.¹⁸⁸ Utolsó Duna-parti sétáján végképp összeomlott. Élete végén huszonegy hónapig kínlódott gyónógyermekai és két kedvesnővér segítségére szorulva, a végén elvesztette a jobb szeme látását, bal szemén pedig szürkehályog kezdődött. Ezeket a hónapokat már ágyban fekve töltötte, teljesen leépülve. 1953. április 19-én, Jó Pásztor vasárnapján reggel Zimányi Gyula megáldoztatta, este megint rosszul lett.

¹⁷⁸ Pótó 1994, 95.

¹⁷⁹ Pótó 1994, 105.

¹⁸⁰ Pótó 1994, 106.

¹⁸¹ Pótó 1994, 108.

¹⁸² Pótó 1994, 105.

¹⁸³ Előd 1981, 314.

¹⁸⁴ Zimányi Gyula írása Schütz Antal utolsó éveiről II. Levéltár 13, Ad 5.

¹⁸⁵ Feltehetően a betegségének köszönhetően az 1940-es évek keresztény teológiai, bölcséleti kezdeményezéseire már nem reagált az ebben az időszakban megjelenő műveiben. Puskás 2010a, 188.

¹⁸⁶ Banghától rossz néven vette, hogy a Dogmatikáról írt ismertetésében felrótta neki, hogy nem használja Szent Tamás módszerét. Tomek Vince harmadik levele, 1965. Levéltár 13, Ad 5.

¹⁸⁷ Tomek Vince első levele Előd Istvánhoz – visszaemlékezés Schütz Antalra. Róma, 1965. március 14. Levéltár 13, Ad 5.

¹⁸⁸ Dr. Lukács Zsófia visszaemlékezése Schütz Antalra. Budapest, 1956. május 13. Levéltár 13, Ad 5.

Másnap délután 5 órakor egy újabb rosszullét elvitte. Ötször kapta meg a betegek szentségét. Életének 73., szerzetesi életének 54., papságának 49. esztendejében hunyt el. Több mint 200 pap, öt püspök (Czapik Gyula érsek, mint Schütz egykori tanítványa is, Hamvas Endre, Badalik Bertalan, Endrey Mihály és Szabó Imre), valamint nagyszámú világi hívő kísérte utolsó útjára a farkasréti temetőbe. A temetést Hamvas Endre csanádi püspök, esztergomi apostoli adminisztrátor végezte Albert István, Előd István és Darvasy Mihály rendtársak közreműködésével.¹⁸⁹

Dr. Takács József a Hittudományi Kar nevében mondott búcsúbeszédet, amelyben hazánk egyik legnagyobb teológusának és legkiválóbb dogmatikusának nevezte Schütz Antalt.¹⁹⁰ Április 24-én a piarista kápolnában Zimányi Gyula exprovinciális celebrált misét Előd István és Kincs Lajos segédletével. Az egyetemi templomban pedig Dr. Galla Ferenc dékán mondott gyászmisét 9 órakor. Részvétét fejezte ki mások mellett Ravasz László református püspök is. A Schütz Antal halála utáni vasárnapon több budapesti és vidéki templomban megemlékeztek róla, köztük Barabás (később Bellányi) Ferenc, a budapesti bazilika adminisztrátora is, aki Schützöt az égő tömjénhez hasonlította, aki megmutatta, mit és miért kell tennünk. A Magyar Kurir jelentést tett közzé Schütz Antal haláláról a 43. évf. 1953. április 23-i számában, melyben a *Dogmatikát* Pázmány Péter óta a legkiemelkedőbb ilyen nemű magyar alkotásnak nevezte. Némethy Ferenc 1953. május 31-én a Kalazantinumban tartott előadásában felhívta a figyelmet Schütz szintézis iránti elkötelezettségére. Czike Gábor 1953. június 28-án 45 éves érettségi találkozójukon mondott beszédében emlékezett a nemrég elhunyt Schützre. Megyer József Elment egy magyar tudós címen a spanyol rádióban elhangzó beszédében felidézte, hogy Schütz mindent eredetiben olvasott, de csak magyarul írt.¹⁹¹

Schütz Antal elsődleges forrásként használt önéletrajzi írásáról elmondható, hogy egy sokoldalú, nagyon gazdag életpályát tár a szemünk elé. Itt elsősorban azokat a motívumokat emeltem ki, amelyek meghatározó jelentőséggel bírtak az ő tudományos pályája alakulása szempontjából, de mindenképpen meg kell említeni, hogy egy nagyon olvasmányos, jó stílusú műről van szó, amely a tudós mellett Schütz Antal emberi oldalát is bemutatja rengeteg személyes élményen keresztül a gyerekkortól kezdve az iskolai emlékeken át a felnőttkori utazásaiig, kikapcsolódásaiig. Élete utolsó szakaszában azonban fokozatosan legyűrte őt a betegség, amely saját bevallása szerint leginkább a túlhajsolt életmódjának volt köszönhető,

¹⁸⁹ Zimányi Gyula írása Schütz Antal utolsó éveiről II. Levéltár 13, Ad 5.

¹⁹⁰ Takács József: Schütz Antal ravatalánál. *Vigilia*, 1953/6 281.

¹⁹¹ Új Hungária 1953. június 5. *Piarista Hírek* 1960. január 1.

annak, hogy mindig többet vállalt annál, mint amit egészséges keretek közt teljesíteni tudott. Élete utolsó évtizede ilyenformán önéletrajzi szemszögből nem lett megörökítve.

Ami a tudományos pályafutását illeti: végig meghatározta a gondolkodását az összegzés, a szintetizálás iránti igény, így, ha kellett gimnáziumi tankönyvet írt, ha kellett egyetemi tankönyvet. Igyekezett összefoglalni az általa művelt tudományterületeket: a dogmatikát, a bölcseletet. Céljai közt szerepelt a Szent Tamás Társaság elnökeként Aquinói Szent Tamás eszmerendszerének újragondolása, az adott korra való alkalmazása.¹⁹² Az 1930-tól évente megtartott, mai szóval megfogalmazva általánosan művelő kurzusaival is azon fáradozott, hogy hallgatóságának egységes képet nyújtson az egyes témakörökről. Ebbe a sorba tökéletesen beleillik a Prohászka-életmű összegzése és kiadása, a Szentek élete gyűjtemény elkészítése, de akár még az *Imádságoskönyv* is, amelyben a fiatalok vallási életét próbálta a kornak megfelelő keretek közé terelni.

Az élete utolsó éveit és a halálát követő időszakot meghatározó politikai körülmények megakadályozták, hogy az általa készített rengeteg összefoglaló munka mindennapi használatra kerüljön. Egy részüket napjainkra nem kis részben a II. vatikáni zsinat hatásának köszönhetően meghaladta az idő, azonban, ha a teljes életművet nézzük, bőven vannak benne olyan értékálló elméletek, gondolatok, amelyek a mai ember számára is mondanivalóval szolgálhatnak.

I. 2. Schütz Antal a kortársak szemében

Schütz Antal alkotói útja a kommunista hatalomátvétel után ért véget, a szakmai pályafutása az egyre súlyosbodó betegsége miatt már hamarabb, lényegében az 1940-es évek első felében. A megváltozott társadalmi-politikai körülmények nem kedveztek annak, hogy Schütz Antal életműve gondos ápolásban részesülhessen és a négy évtizeddel későbbi rendszerváltás óta sem sokan foglalkoztak a tudományos örökségének az értékelésével. A felvázolt helyzetből következően viszonylag kevés publikáció jelent meg Schütz Antal munkásságával kapcsolatban, noha számos gondolata ma is épp oly aktuális, mint egy évszázaddal ezelőtt, amikor tudósként tevékenykedett, egyetemen tanított és sok-sok művet írt. A következő részben egyrészt azt a néhány művet vizsgálom meg, amelyek szerzői valamilyen formában méltatták Schütz Antalt és az ő munkásságát, másrészt bemutatok néhány

¹⁹² Ezt a kortársai is elismerték, mint például Kühár Flóris, aki úgy nyilatkozott a hatvanadik születésnapja alkalmából, hogy Schütz elevenen együtt él a mai filozófiával (Kühár Flóris: A hatvanéves Schütz Antalról. *Katholikus Szemle* 1940, 454.).

fennmaradt, ma csak a piarista levéltárban fellelhető forrást, amelyek közelebb hozzák számunkra Schütz Antal alakját.

I.2.1. Tanulmányok a 60 éves Schütz Antal tiszteletére

Tudományos körökben szokás volt és ma is élő hagyomány kerek születésnapjukon ünnepi tanulmányokkal, vagy akár tanulmánykötettel¹⁹³ tisztelni a rangosabb tudósok előtt. Így volt ez 1940-ben, Schütz Antal 60. születésnapja alkalmával is, amikor több kortársa is megemlékezett a jeles alkalomról. Madarász István kassai megyés püspöknek¹⁹⁴ az ünnep tiszteletére a Bölcséleti Közlemények 6. számaként megjelent tanulmánykötet¹⁹⁵ elejére írt ünneplő soraiban¹⁹⁶ elismerően nyilatkozott Schütz gazdag munkásságáról. Külön kiemelte a fiatal tanárként írt tankönyveit, dogmatikai és történetbölcseleti munkásságát, Prohászka Ottokár életművének az összegyűjtését, valamint a hitéleti jelentőségű Imádságoskönyvet és a Szentek életét. Tiszteletét fejezte ki amiatt is, ahogy Schütz a kor válságos időszakában próbálta a keresztény világszemléletet életalakító tényezővé tenni.¹⁹⁷ Útkeresése, a problémák gyökerének feltárásában is megnyilvánuló alaposága és a keresztény életre való nevelésben megnyilvánuló tudományos tevékenysége a nemzetnevelés nagy hatású munkásává tette Schütz Antalt.

Az Aquinói Szent Tamás Társaság védnökeként különös tisztelettel adózott Madarász püspök az elnöki posztot ekkor már tíz éve betöltő Schütz Antal előtt.¹⁹⁸ Madarász István üdvözlő szavait és az említett kötetet idézte Kühár Flóris is a Katholikus Szemlében, aki az abban az évben megjelenő Bölcsélet elemeinek második kiadásában és a Titkok tudománya című gyűjteményes kötetben igazolva látta Madarász jellemzését. Hangsúlyozta azt a fejlődést, ami a Bölcsélet elemei első, 1927-es kiadásához képest a terjedelmi szempontból duplájára nőtt másodikban látványosan megjelent, új nézőpontokat adott Aquinói Szent Tamás filozófiájához.

¹⁹³ Ebben a kötetben olyan szerzők hittudományi, bölcseleti munkáit gyűjtötték össze, akiket valamilyen szinten Schütz Antal munkássága inspirált. Kühár Flóris: A hatvanéves Schütz Antalról. *Katholikus Szemle*, 1940: 454-455.

¹⁹⁴ Madarász István (1884-1948) kassai megyés püspök, tanár, az Aquinói Szent Tamás Társaság védnöke

¹⁹⁵ Erdey Ferenc (1895-1966) vallásfilozófus szemlézi ezt az úgynevezett *Schütz Antal emlékkönyvet*, ismerteti a benne szereplő tizenhat tanulmány témáját, valamint elismerő szavakkal összegzi Schütz életútját, munkásságát és a szintetizálás iránti igényét, amely minden művében valamilyen szinten jelen van és amellyel Prohászka után ő is kiérdemelte a Magyarország tanítómestere címet. *Erdey Ferenc: A 60 éves Schütz Antal ünneplése. Theologia*, 1941: 67-75. p.

¹⁹⁶ Madarász István: Schütz Antalnak. *Bölcséleti Közlemények*, 1940: 1-2.

¹⁹⁷ Madarász 1940, 1.

¹⁹⁸ Madarász 1940, 2.

A benne látható fejlődés párhuzamba állítható a filozófia, mint tudomány aktuális fejlődésével, a természettudomány, az anyagelmélet, a szellemtudomány, a történelem, a jellemtan és a társadalomtudomány aktuális vívmányai mind megjelennek Schütz munkájában egyfajta átfogó szemlélet alkalmazása révén.¹⁹⁹

A *Titkok tudománya* című gyűjteményes kötet hittudományos kérdéseket vizsgáló, korábban külön megjelent tanulmányokat tartalmaz a vallásról, a keresztségről és az eredeti épségről, Szűz Mária egyetemes kegyelemközvetítéséről, a glosszoliáról,²⁰⁰ a klasszikus ferences hittudományról és Szent Tamásról, amelyek bonyolult teológiai problémákat mutatnak be közérthető formában. Kühár szerint a 60 éves születésnapra kiadott tanulmánykötetet Schütz-Emlékkönyvnek kellett volna nevezni.²⁰¹

I.2.2. Schütz Antal emlékére

Természetesen nem csak életében, de a halála környékén is akadtak még olyan szerzők, akik a változó világ keretei közt is megtalálták a módját Schütz Antal nagyságának a kiemelésére. Ilyen volt Takács József is,²⁰² akinek a gyászbeszéde a temetés alkalmával hangzott el a farkasréti temetőben,²⁰³ majd a *Vigilia* folyóirat 1953 évi 6. számában²⁰⁴ is megjelent. Beszédében Takács Isten egyik legkiválóbb műveként emlékezett vissza Schützre egy tőle vett gondolattal, mely szerint minden ember Isten egy-egy műve, aki egyúttal a Hittudományi Kar alapítója mellett az ország legnagyobb teológusa és legkiválóbb dogmatikusa. Kiemelte Schütz éles és átfogó értelmét, jóra való akaratát és munkabíró, a léleknek engedő szervezetét. Tudományos munkásságát a lelkek vezetésének szolgálatába kívánta állítani.²⁰⁵ Istennek, Istennel próbált élni és hozzá másokat is elvezetni. Nem csak tudós volt, de lelkivezető is, aki személyes tanácsaival, szónoklataival és írásaival egyaránt a tanítást állította tevékenysége középpontjába. Lehetősége nyílt, hogy a dogmatikával foglalkozhasson, azt művelhesse és a legmagasabb szinten megérthesse. Élete végén pedig alázattal és

¹⁹⁹ Kühár 1954, 454.

²⁰⁰ A nyelveken szólás jelenségét tárgyalja ez a tanulmány.

²⁰¹ Kühár 1954, 455.

²⁰² Takács József (1911-1982) dogmatikus teológus, egyetemi tanár, katolikus pap

²⁰³ Schütz Antalt eredetileg Farkasréten temették el más piaristákkal, köztük Sík Sándorral együtt, majd 1980-ban külön szertartás nélkül átkerültek a Fiumei úti temetőben lévő új kriptába. Ruppert József (szerk.): *A magyar piaristák sírjai 1945-2015*. Budapest, 2016. 17-18.

²⁰⁴ Takács József: Schütz Antal ravatalánál. *Vigilia*, 1953/6: 281-282. Ugyanennek a számnak a 283. oldalán Sík Sándor egy 1930-ban írt versével búcsúzott el mesterétől és barátjától, Schütz Antaltól, tisztelegve igehirdető tevékenysége előtt.

²⁰⁵ Takács 1953, 281.

türelemmel viselte a betegségét, amely kivonta őt a tudomány világából és csendes eltávozást adott neki a végén. Takács József meggyőződéssel vallotta búcsúbeszédében, hogy a jövő teológusai mind fognak tőle tanulni valamilyen formában és századokon át fogják ápolni az emlékét. Ugyanezt vonatkoztatta a Hittudományi Kar élő hagyományára is, ahol megőrzik eredeti gondolatainak, fáradhatatlanul termékeny munkájának,²⁰⁶ hatalmas szavának és szerény életének emlékeit, gyümölcseit.²⁰⁷

Egy bizonyos I. F.²⁰⁸ a *Katolikus Szemle* 1953 évi 3. számában adott közre nekrológot Schütz Antalról. Ebben kiemelte Schütz hazaszeretetét, amelyet Magyarország irányában érzett, tanultságát, hogy már az egyetemi tanulmányai alatt minden idejét olvasással töltötte.²⁰⁹ Említi, hogy Schütz a két világháború közt jelölt volt egy püspöki székre, amit udvariasan elhárított azzal a tudattal, hogy nem ez a hivatása.²¹⁰ Tevékenységének időszaka az 1920-as és az 1930-as évekre terjedt ki, a szerző szerint a II. világháború körülményeit, az azzal elszabaduló problémákat Schütz a romló egészségi állapota miatt már nem tudta értelmezni.²¹¹ Felidézi ugyanakkor szívósságát, hogy a háború elől gyalog egy hátizsákkal gyalog ment Szombathelyről Grazba 65 évesen és félig bénán.²¹² Élete akkor ért véget, amikor olyan problémahalmaz érte utol a világot, amellyel nem csak ő, de az egyház más jelentős képviselői sem tudtak megbirkózni. Mindazonáltal szellemisége tovább élt a húsz év alatt általa felnevelt papok nemzedékében.²¹³

Dr. Gerencsér István piarista tanár a *Katolikus Magyarok Vasárnapja* 1953. június 28-i számában búcsúzott Schütz Antaltól. Párhuzamba állította súlyos betegségét azzal, ahogy Magyarország fölött is beborult az ég a sztálinizmus kibontakozása miatt. Tevékenysége révén Bangha Béla és Tóth Tihamér mellé helyezte, mint aki a hittudomány és a filozófia legkorszerűbb fegyverzetével a tanári katedráról hirdette a Prohászka Ottokár által elindított megújulást, mint az ő első számú letéteményese. Gerencsér méltatta Schütz Antal műveit, amelyeken keresztül életre váltotta a Prohászka által lefektetett alapokat. Tisztelettel adózott Schütz magyarsága előtt, amelyre eredetileg bánáti sváb származással magánszorgalomból tett

²⁰⁶ Somogyi József (1898-1948) filozófus a modern katolikus bölcsélet fő képviselőjeként tartotta számon, aki képes párbeszédet folytatni a modern laikus gondolkodással. Jobbágy József: Somogyi József emlékezete. Valóság 1999/6. 58.

²⁰⁷ Takács 1953, 282. Sajnos a megváltozott világ hamarosan a feledés leple alá helyezte Schütz Antalt, de ez mit sem von le Takács József gyászbeszédének az értékéből.

²⁰⁸ Valószínűleg Ibrányi Ferencre utal a monogram.

²⁰⁹ I. F. 1953, 1.

²¹⁰ I. F. 1953, 2.

²¹¹ I. F. 1953, 2.

²¹² I. F. 1953, 4.

²¹³ I. F. 1953, 4.

szert. Papként mindig a szegények, az elnyomottak mellett állt, temetésén az összegyűlt tömeg. Schütz Antal a piarista rend számára is egy olyan szellemi központot biztosított, amely alapul tudott szolgálni a rend megújulásához. Lelki vezetőként igazi atyja volt tanítványainak.

Tanítványai büszkék voltak rá, megtiszteltetésnek tekintették, hogy tőle tanulhattak,²¹⁴ hiszen elsősorban nem lexikális tudást, hanem sokkal inkább önálló gondolkodást, problémamegoldó képességet, a tanulás iránti motivációt kaptak tőle, a világra való nyitottságot és az igazság keresésére irányuló világnézetet.²¹⁵ Az igazságot nem magáért a tudásért kereste, hanem azért, hogy a tudás gyakorlati eredményekhez vezessen a világban, tanárként pedig kötelességének érezte, hogy mindig a legjobbat adja a tanítványainak.²¹⁶ A kétkötetes Dogmatika megírásakor is az vezette, hogy a katolikus hit igazságairól alapvető tájékoztatást nyújtson a téma iránt érdeklődő közönségének és amelynek elkészítését egyfajta szellemi pünkösdként élte meg a maga életében.²¹⁷

Filozófusként ugyancsak hatalmas tudással rendelkezett, munkásságában fel tudta használni valamennyi szaktudomány területéről a szerteágazó ismereteit. Ugyanakkor végtelen óvatossággal és megfontoltsággal végezte azokat a nagy feladatokat, amelyekre vállalkozott.²¹⁸ Írói munkásságának méltatásánál nem lehet szó nélkül hagyni, hogy bár az anyanyelve nem a magyar volt, képes volt szinte új nyelvezetet alkotni a magyar tudományos teológiának és érthetővé, a kor nyelviségéhez alkalmazni a középkori latin szövegeket is. A magyar klasszikusok olvasásán keresztül gyűjtötte azokat a szófordulatokat, amelyeket aztán beépített a tudományos munkáiba.²¹⁹ Tehát voltaképpen még a magyar nyelv művelésének is egyfajta avatott szakértőjét csodálhatjuk benne az eredendő nehézségei ellenére is.

I.2.3. Tanítványok, tisztelők visszaemlékezései

Ijjas Antal írja egykori mesteréről, hogy fiataalkoruk legnagyobb tekintélyű magyar teológiai szerzője volt Schütz Antal. Munkabírása, rendszerező készsége, szakmai területeken más művek ismerete, a rájuk való bíráló támaszkodás, a klasszikus szépirodalom bevonása

²¹⁴ Balanyi György 1954. április 24-i beszédében megtiszteltetésként tekintett vissza arra, hogy tagja lehetett Schütz Antal baráti körének, ahol mindenről tudtak magas színvonalon beszélgetni. Apróságok Schütz Páterről (Előd István cikke a Balanyi-emlékkönyvben)

²¹⁵ Előd 1954, 61.

²¹⁶ Előd 1954, 62.

²¹⁷ Előd 1954, 65.

²¹⁸ Moór 1941, 144.

²¹⁹ Előd 1954, 67.

problémái és stílusa forrásaiba Prohászka mellett a legfelölőbb jelenséggé tette, aki korszerűbb és teljesebb is nála (utólag így látták). Kívülről tudta a Faust első részét és nem fiatalon tanult meg spanyolul, hogy eredetiben olvashassa a barokk nagy katolikus drámairodalmát. A teológiában viszont lemaradt Maritain, Congar, Przywara, Hans Urs von Balthasar és a Rahner-fivérek mögött. Az új teológiai nemzedék már Rómában tanult és nem Schütztől.²²⁰

Dr. Szabó Károly 53 éve érettségizett öregdiák írja Budapesten 1966. május 31-én Schütz Antalról, hogy kiemelkedett saját magával szembeni rendkívüli szigorúságával, magas szintű magyarázataival, beszédeivel, fegyelmező és szigorú magatartásával, méltányosságával az osztályozásnál. Egy alkalommal észrevette az egyik szentmiséén, hogy az egyik gimnazista nem áldozott. A szentmise után odament hozzá, megkérdezte, hogy miért nem áldozott, majd rögtön meg is gyóntatta a fiút.

Dr. Székely László levelében így fogalmaz egykori mesteréről: „Schütz professzor mindjárt első óráján megreformálta az imádkozási módot – bátran, hangosan, nem szégyelljük, hogy katolikusok vagyunk.” Valamint: „Kettőt tudtunk róla. Azt, hogy szent és azt, hogy zseni.”²²¹

Dr. Hermann Egyed O. Praem. nyugalmazott egyetemi tanár levelében így emlékezik vissza Schütz Antal óráira: „A Schütz-órák felejthetetlen emléket jelentenek számomra. Akkor mindössze 39 éves volt és már három éve bírta a tanszéket. Nem mondhatom, hogy „ült” rajta, mert – nekem eléggé szokatlan élmény volt ez – a katedra szélén állva minden jegyzet nélkül adott elő.” Felidézi továbbá az idős, beteg Schützről, hogy egy alkalommal nem engedte meg a lépcsőn, hogy a karját nyújtsa neki, pedig már igen nehezen mozgott, de inkább a korlátot fogta. Ugyanezt megerősítette Léh István is, aki a gutaütés után látta Schützt felkapaszkodni a lépcsőn. Dr. Hermann Egyed szerint a betegsége emberibbé tette Schütz Antalt, semmiképpen sem kisebbé.²²²

Többen is úgy emlékeztek vissza, hogy a fiatalokra nem Prohászka, hanem a sokkal realisabb Schütz Antal hatott elsősorban. Nem volt püspök, sem divatos hitszónok, Prohászkanál szürkébb volt, azonban vonzó volt nála az összefoglalás és a teljesség igénye, amelyre hangyaszorgalommal törekedett. Azonban nem ő volt a szószólója a neobarokk társadalomnak, hanem olyanok, akik magukat kereszténynek vallották, ám elveiknek nem sok

²²⁰ Ijjas Antal Cserháti József: Az Egyház című kötetét ismerteti a *Vigilia* 30. évf. 1965/4. áprilisi számában (234.1.)

²²¹ Apróságok Schütz Páterről (Előd István cikke a Balanyi-emlékkönyvben)

²²² Apróságok Schütz Páterről (Előd István cikke a Balanyi-emlékkönyvben)

köze volt a krisztusi szeretet gondolatához. A „hárommillió koldus” országának vezetői nem vettek tudomást a nyomorról, a falu borzalmas helyzetéről, ám a fiatalok, a húszasok és a harmincasok generációja nem ment el érzéketlenül a nyomor mellett. Pesten és vidéken egyaránt szervezkedtek a szociális helyzet javítása érdekében társaságok létrehozásával.²²³

Bóka László is írja, hogy rá Prohászkanál sokkal nagyobb hatással volt a nála szürkébb Schütz Antal, akinek nem volt olyan személyi varázsa, és nem tették indexre egyik művét sem, ám vonzotta a rendszerezettség iránti igénye.²²⁴

Endrédy Vendel az első hallgatói közé tartozott az 1916-17-es tanévben. Emlékei szerint azonban később, amikor Endrédy zirci apát lett, Schütz nem járt nála Zircen.²²⁵

Terescsényi György *Hittanárunk, Schütz Antal* című írásában²²⁶ így fogalmazott: „Tanításában egyébként sajátos módszert vezetett be és már az első órákon kijelentette, hogy az ő tantárgya nem tűr osztályzatokat, nála kivétel nélkül jeles érdemrendet kell elnyerni mindegyiküknek.”

Bóka László szerint Schütz korának legalább akkora mozgatója, mint Prohászka, vagy Serédi Jusztinián.²²⁷

Galla Ferenc professzor korszakhatárnak tartja Schütz munkásságát a zsinat előtt, ám szerinte érdemes keresni benne az új hajnalodás szimatait. Felidézi, hogy az 1940-es évek közepétől Schütz már nem jutott hozzá a külföldi szakcikkekhez. Rahnerék pedig később jöttek, rájuk már nem volt módja reflektálni.

Stadler Frieda visszaemlékezésében egy kedves történetet mesél el Schütz Antalról. Egy alkalommal a missziótársulat Krisztina körüti székházának kertjében tartott előadást, amikor egy fecske lepottyantotta a kopasz fejét. Hallgatói nem mertek nevetni, bár nehezen bírták megállni. Schütz elővett egy zsebkendőt, letörölte a fejét és ennyit mondott: Milyen szerencse, hogy a tehenek nem szoktak repülni!²²⁸

²²³ Rónay László: A harmincéves *Vigilia* első évtizede (1965. 7. szám, 399.)

²²⁴ Bóka László tanulmánya Schütz Antalról. IN: Bóka László: *Válogatott tanulmányok*. Magvető, Budapest, 1966.

²²⁵ Beszélgetés Előd Istvánnal, 1961. április 25. Levéltár, 13, Ad 5.

²²⁶ Részlet a szerző *Lélek* című regényéből. Singer és Wolfner Budapest, 1934.

²²⁷ *Arcképvázlatok és Tanulmányok*, 1922.

²²⁸ Beszélgetés Előd Istvánnal, 1960. május 18. Levéltár, 13, Ad 5.

Nagy Lajos nyugalmazott piarista tanár emlékei szerint Csernoch János azért nem engedte, hogy Schütz a bölcsélet tanára legyen, mert nem akart szerzetest az egyetemre.²²⁹

Dr. Zempléni György azt becsülte benne, hogy az egyetemi elfoglaltságai mellett is megmaradt szerzetesnek, nem hagyta el a rendet.²³⁰

Szennai Sándor piarista szerint Schütz életműve nagyobb, mint Scheebené, akit Rómában sajnos nem értékelték, a tankönyve használatát mindig elvetették.²³¹

Dr. Sima János emlékeiből idézi, hogy Schütz a katolikus egyetem fölállításának kérdésére azt mondta, nincs hozzá megfelelő katolikus tudós gárdánk.

Dr. Kálmán Ödön volt ciszterci plébános, bazilikai káplán 1964. április 19-én a húsvét utáni 3. vasárnapon szentbeszédében megemlékezett egy sétáról a 20-as évek elején, amikor Prohászka este az utcán a már csak Schütz Antal szobájában égő villanyra mutatva megjegyezte: *Lumen piaristarum*.²³² Schütz saját véleménye szerint az *Isten a történelemben* című könyve a legkedvesebb könyve. 1949-ben azt mondta a történelemre, hogy már dereng.

Csapody István szemészprofesszor visszaemlékezésében felidézi, hogy egyszer figyelmeztette Schütz Antalt, hogy túl sokat dolgozik. Erre Schütz kérte, hogy akkor figyelmeztesse, ha nem venné észre, hogy szellemileg hanyatlik. Csapody említ egy kedves anekdotát is mely szerint ha valaki meglátogatta Schütz Antalt, kopogás után megkérdezte a vendégtől: Mi jót hozott? Majd válaszolt is rá: Magát hozta!²³³

Dr. Lukács Zsófia visszaemlékezésében hoz egy példát arra, milyen volt Schütz professzor úr kapcsolata az emberekkel. Így ír erről: „Unokafivérem, Dr. Szentpétery Imre megjegyezte: na, egy hétig nem mosok kezet, mert Schütz kezet fogott velem. Ez nem az egyetemi tanárnak szólt, hanem a nagy embernek.” Egy másik írásában Schütz magyarságáról meséli, hogy 1945-ben a salzburgi érsek professzorként akarta marasztalni Schützöt, de nem vállalta, élete végéig kiállt a magyarsága mellett. 1946 után gondolt a neve magyarosítására, de lebeszéltek róla azzal az érveléssel, hogy az eredeti nevén is eléggé magyarként ismerik már. Süttő és Páli névre gondolt. A magyar nyelv művelését annyira fontosnak tartotta, hogy rögtön javította másoknál a nyelvi hibákat. Idézi továbbá Schütz egy legendás állítását, mely szerint nem igaz a mondás, hogy akié

²²⁹ Nagy Lajos visszaemlékezése Schütz Antalra. Pannonhalma, 1963. július 15. Levéltár, 13, Ad 5.

²³⁰ Apróságok Schütz Páterről (Előd István cikke a Balanyi-emlékkönyvben)

²³¹ Beszélgetés Előd Istvánnal, 1960. június 7. Levéltár, 13, Ad 5.

²³² „Nézzé, abból az ablakból tör elő a piaristák világossága.” Prohászka Ottokár szavai Schütz Antal Eskü téri ablaka alatt. (Walter János közli a *Magyar Kultúra* 1928. január 20-i számában.)

²³³ Beszélgetés Előd Istvánnal. Budapest, 1964. március 5. Levéltár, 13, Ad 5.

az ifjúság, azé a jövő. Mert amikor a kereszténység megjelent, nem volt övé az ifjúság és mégis övé lett a jövő.²³⁴

További ismert mondása volt Schütz Antalnak, hogy Istennél mindenre van megoldás! Amit Isten küld, vedd jó szívvel, később mindenért hálás leszel!²³⁵

Nyisztor Zoltán *Ötven esztendő* című művében írja Schützről, hogy három évtizeden át egyeduralkodó volt a magyar középiskolai hitoktatásban. Szerteágazó érdeklődését jól mutatta, hogy a számára alapvető bölcséleti tudományterületek mellett természettudományokat, azon belül anatómiát, biológiát és még belgyógyászatot is tanult. Munkabírását igazolta többek közt, ahogy „szinte baromi (sic!) munkaerővel éjjel-nappal két éven keresztül dolgozott” a Dogmatikán.²³⁶

Végül, de nem utolsósorban nem lehet említés nélkül hagyni Előd Istvánt, Schütz Antal leglelkesebb tanítványát, aki a maga életében a legtöbbet tette a Schütz-hagyaték gondozásáért. A Sík Sándor által szerkesztett *Vigilia* 1954. februári számában egy hosszabb tanulmány keretében állított emléket mesterének.²³⁷ Ebben Előd megerősítette a Takács József gyászbeszédében elhangzottakat, mely szerint Schütz Antal Pázmány Péter mellett az ország legnagyobb teológusa, aki egész életét az Ige szolgálatának szentelte a maga szerénységével együtt.²³⁸ Bemutatta Schütz Antalt, a tudóst, akit a szintetizáló hajlam mellett mindig az igazság keresése és szeretete mozgatta és mindent megtett annak érdekében is, hogy együtt haladjon a korrallal, a régi idők tanait folyamatosan egyeztesse a legújabb tudományos irányzatok és felfedezések eredményeivel. Bölcselő volt, aki a problémáknak nem csak a megjelenési formáit, hanem a gyökereit is kutatta. Nem kőbe vésni akarta az általa nagyra tartott Aquinói Szent Tamás középkori tanait, hanem folyamatosan aktualizálni. Olyan példaképeket követett Szent Tamás mellett az igazság keresésében, mint Szent Ágoston, Canterbury Szent Anzelm, vagy Descartes. Éppen Szent Tamás szellemében nem akarta kritika nélkül elfogadni a középkori tanokat, hanem megpróbálta elképzelni, hogyan reagálna Szent Tamás Schütz Antal korára, ha akkor élne és azt akarta írott formába önteni, amivel csatlakozott XIII. Leó pápa útmutatásához, hogy nem azt kell megállapítani, mit mondtak mások, hanem hogy mi az igazság.²³⁹

²³⁴ Beszélgetés Előd Istvánnal. Budapest, 1964. március 5. Levéltár, 13, Ad 5.

²³⁵ Beszélgetés Előd Istvánnal. Budapest, 1964. március 5. Levéltár, 13, Ad 5.

²³⁶ Nyisztor Zoltán: *Ötven esztendő*. 1962, 45-46.

²³⁷ Előd István: Schütz Antal. *Vigilia*, 1954/2: 59-71.

²³⁸ Előd 1954, 59.

²³⁹ Előd 1954, 60.

Előd István nem csak tanárt, de egyenesen apostolt látott mesterében, aki Prohászka munkásságát folytatva a dogmatika óráin, az egyetem kupolatermében tartott teltházás előadásain, imakönyveiben, a szentek élete összeállításában igyekezett a lehető legszélesebb körhöz szólni és szerette volna gyakorlati formába önteni a saját hitbeli megtapasztalásait, önnevelési módszereit is átadni, amiben a negyvenes évek második felében a betegsége már megakadályozta.²⁴⁰ Emberként szinte minden érdekelte, hatalmas memóriával, mindenre kiterjedő alaposággal, szívóssággal rendelkezett és fáradtságot nem ismerve képezte magát folyamatosan mindenben, amit az élet megkívánt tőle. A tudományos vitákban az általa igaznak vélt tanokat bátran és önérzetesen képviselte, de nyitott volt az eltérő véleményekre, elismerte mások igazát is, amikor úgy alakult.²⁴¹ Ugyanakkor a saját belső lelki vívódásait, majd később testi szenvedéseit is igyekezett magának megtartani, kiterjedt ismertségi köre ellenére valójában magányos lélek volt.²⁴²

I.2.4. Schütz Antal megítélése a szocialista korszak idején

Schütz Antalt természetesen a halálát követő időszakot meghatározó szocialista időszak képviselői is próbálták a maguk látásmódja szerint elhelyezni a történelemben. Nem meglepő, hogy katolikus pap, piarista szerzetes tanár mivoltából fakadóan a korszakot meghatározó kommunista ideológiával szemben igyekeztek meghatározni az ő tevékenységét, gondolkodását, világlátását. Ennek a törekvésnek köszönhetően születtek olyan megállapítások, amelyek szerint például Schütz az idősök közül a fiatal katolikus reformnemzedék mellett sorakozott fel, aki Gömbös Gyula reformpolitikájában üdvözölte a Prohászka-féle szociális elvekhez való visszatérést. Úgy vélte, hogy a fasiszta országokban zajló társadalmi folyamatok mélyén keresztény gyökerek találhatók,²⁴³ még ha a látszat néha mást is mutat, mint például a németországi katolikusok üldözését.²⁴⁴ A változásokból pedig mindazt támogatni kell, amit keresztény szempontból lehet, ezen a téren nem szabad a magyaroknak lemaradniuk a környezetüktől. Ebből fakadóan később született olyan értelmezés, hogy Schütz egyetértett a

²⁴⁰ Előd 1954, 68.

²⁴¹ Előd 1954, 69.

²⁴² Előd 1954, 70-71.

²⁴³ Kovács 1963, 54. A későbbi kommunista szerző az *Isten a történelemben* című Schütz-műre hivatkozva ebben harcos antikommunista megközelítést lát.

²⁴⁴ Schütz ezen kívül elvetette a felsőbbrendűség tudatát is, ami a keresztény szemlélettel összeegyeztethetetlen. Rónay 1998, 549.

nemzeti szocializmust is meghatározó kommunistaellenességgel,²⁴⁵ a magántulajdon és a kapitalizmus védelmével, a folyamatokat elősegítő szociális demagógiával és pártolta Magyarország csatlós szerepét a hitleri Németország oldalán.²⁴⁶

Többen hangsúlyozták, hogy Schütz teológiai álláspontja nem képviselt maradandó hatást. Vidrányi Katalin 1970-ben például Klima Gyulával egyetértésben²⁴⁷ így fogalmazott: „Schütz Antalnak a teológiai köztudatból való kihullása elég természetes jelenség. Előfeltevések nélküli eklekticizmusa még a hittudomány számára sem nyújtott tanulságot.”²⁴⁸

Ugyan a második világháború, majd azt követően a kommunista eszmék térnyerése végül nem az általa kívánt folyamatok kiteljesedésének ágyazott meg, a keresztényszocialista gondolatok, a rászorulókat megsegítése végig aktuális tudott maradni.

I.3. Schütz Antal eszmetörténeti közege

I.3.1. Neotomizmus

Schütz Antal korát, amely a XIX. század végétől a XX. század közepéig terjedt, a filozófia és a teológia területén, ahol ő elsősorban dolgozott, elsősorban a neotomizmus határozta meg, amely a XIX. század második felében Spanyolországban, Olaszországban, Franciaországban és Németországban kelt életre.²⁴⁹ Spanyol földön a század első felében Jaime Luciano Balmes, Rómában főként Zefirino Gonzales, Tommaso Zigliara bíboros, domonkos teológusok írtak tomista szellemben tankönyveket. A franciáknál Alphonse Gratry Orat, a németeknél Josef Kleutgen jezsuita, Albert Stöckl és Karl Werner kereste a kapcsolatot a skolasztikus hagyományok és a modern kor kihívásai között. Angliában John Henry Newman bíboros Szent Ágoston tanaira építette filozófiai gondolkodását.²⁵⁰

²⁴⁵ Későbbi kommunista megközelítés szerint Schütz a pápák szociális enciklikáihoz kapcsolódva, amelyek kiátkozták a liberalizmust, a szocializmust és a kommunizmust, „útszéli” antikommunizmust képviselt Bangha Bélával együtt. Kovács 1963, 45. Nehezményezi, hogy a társadalom szervezésének földi szempontjait égi érdekeknek rendelni alá Schütz. Kovács 1963, 52. Ráadásul Istentől eredezteti az embernek a közösség iránti szükségérzetét is. Kovács 1963, 53.

²⁴⁶ Petőcz 1964, 116.

²⁴⁷ Klima 1987, 64.

²⁴⁸ Vidrányi 1970, 9.

²⁴⁹ Bolberitz – Gál 1987, 281.

²⁵⁰ Magyar Katolikus Lexikon neotomizmus szócikke (<https://lexikon.katolikus.hu/N/neotomizmus.html>).

Az előzményeket követően aztán XIII. Leó pápa 1879-ben megjelent *Aeterni Patris* kezdetű enciklikája nyomán a neotomizmus hivatalosan elfogadott filozófiai irányzattá vált. Ebben a pápa mellett foglalt állást, hogy a kor filozófiai problémáit, egyszersmind az egyház és a társadalom közt kialakuló konfliktusokat, amelyek a kapitalizmus terjedése nyomán keletkeztek, a leghatékonyabb módon Aquinói Szent Tamás középkori skolasztikus rendszerének a modern kor követelményeinek megfelelő továbbfejlesztésével,²⁵¹ azaz a tomizmus neotomizmussá alakításával lehet megoldani. XIII. Leó célja az egyház és a modern kultúra összehangolása volt a kereszténység korszerűsítésén keresztül.²⁵² Bár az 1881-ben kiadott *Diuturnum illud* című enciklikában megerősítette, hogy az állam és a hatalom isteni eredetű,²⁵³ szemben a népfenség elvével és az ideális kormányzati forma a monarchia,²⁵⁴ gondolkodásában megfigyelhető a változások iránti nyitottság. 1888-ban az emberi szabadság témájával foglalkozó *Libertas praestantissimum* című enciklikában elismerte a liberalizmus pozitívumait és az emberi szabadságjogokat csak úgy, mint a parlamentáris demokráciát, amennyiben ezek a formák nem rendelkeznek vallásellenes éllel.²⁵⁵

XIII. Leó pápa felismerte és felhívta a figyelmet a demokratikus politikai berendezkedés és a kereszténység között található elvi kapcsolódási pontokra,²⁵⁶ elismerve, hogy bár a hatalom isteni eredetű, ezzel együtt választások útján is megszerezhető.²⁵⁷ Az 1901. január 18-án kiadott *Graves de communi* kezdetű enciklikájában úgy fogalmazott, hogy a keresztény demokrácia feladata a magántulajdon védelme mellett valamennyi társadalmi réteg érdekeinek szem előtt tartása, különös tekintettel az alsóbb rétegekre.²⁵⁸ A legmeghatározóbb megnyilatkozása a kor társadalmi kihívásaival kapcsolatban viszont egyértelműen a később részletesen tárgyalt 1891-es *Rerum Novarum* enciklika volt. A XIII. Leó pápát követő X. Pius utasítására a Congregatio studiorum 1914-ben összefoglalta, majd 1917-ben²⁵⁹ kötelezővé tette, hogy a katolikus

²⁵¹ Aquinói Szent Tamás filozófiájának a nyitottsága és az adja a jelentőségét, hogy alkalmas a továbbfejlesztésre. Bolberitz – Gál 1987, 17.

²⁵² Gergely 1982, 305.

²⁵³ Aquinói Szent Tamás az állam és az egyház kiegyensúlyozott viszonya mellett foglalt állást. Bolberitz – Gál 1987, 23. Az állam természetes intézmény, amely az ember eredendően társas lény mivoltából fakad, mint a tudatos, szervezett együttélést biztosító keretrendszer. Bolberitz – Gál 1987, 148. Az egyháznak közvetett hatalma van az állam fölött a természetfölötti rendben kibontakozó célja miatt. Bolberitz – Gál 1987, 149. Szent Tamás államában megoszlik a világi hatalom az uralkodó, az arisztokraták és a nép között, amelyek egymást tudják ellenőrizni és megakadályozni a zsarnokság kialakulását. Bolberitz – Gál 1987, 153.

²⁵⁴ Gergely 1982, 309.

²⁵⁵ Gergely 1982, 309.

²⁵⁶ Gájer 2017, 285.

²⁵⁷ Gájer 2017, 287.

²⁵⁸ Gájer 2017, 293.

²⁵⁹ Nyíri 1973, 525.

iskolákban Szent Tamás rendszere alapján oktassák a filozófiát.²⁶⁰ A pápai intézkedések nyomán Európa-szerte létrejöttek újskolasztikus műhelyek, Róma mellett Németországban, ahol az előbb Bécsben, majd Münchenben tevékenykedő Martin Grabmann, valamint Franciaországban, ahol a leuveni filozófiai intézet vált az új irányzat fő képviselőjévé, illetve bázisává Désiré Mercier bíborossal és munkatársaival.²⁶¹ Leuvenben tevékenykedett a transzcendentális ismeretkritikát megalapozó jezsuita Joseph Maréchal is.²⁶²

Magyarországon Kiss János vezetésével kezdődött el a neotomizmus kialakulásának folyamata, akinek a nevéhez fűződik 1893-ban az Aquinói Szent Tamás Társaság megalapítása, ahol Schütz Antal is később vezető szerepet töltött be hosszú éveken, évtizedeken keresztül. A neotomista gondolkodók főként osztrák (innsbrucki és bécsi), valamint római tanulmányokra építve hozták haza az alapelveket a pesti egyetemre. Aquinói Szent Tamás mellett más középkori szerzők,²⁶³ Suarez, Duns Scotus, vagy éppen Szent Ágoston gondolatai is megjelentek a hazai neotomista gondolkodásban.²⁶⁴ A klasszikus neotomizmus eredetileg a közvetlen realizmusra épült, amely szerint a lét bizonyossága nem képezi kérdés tárgyát. Ennek az irányzatnak az első számú képviselője volt a francia Jacques Maritain,²⁶⁵ míg hazánkban a dolgozatban később tárgyalt Horváth Sándor tartozott a követői közé.²⁶⁶ Ezzel szemben foglalt állást a kritikai realizmusra épülő irányzat, amely szerint már az is kérdés, hogy az emberi értelem hogyan képes a megismerésre, és a lét bizonyossága elé helyezi a gondolkodás bizonyosságát, mint kiindulási alapot a további kutatáshoz.²⁶⁷

A neotomizmus azonban nem csak filozófiai kérdésekben, hanem a kor szociális problémáinak megoldásában is szerepet kapott a földi és a túlvilági célok összeegyeztethetőségének kérdésében, ami a hívő tömegeket ekkor már erősen

²⁶⁰ Magyar Katolikus Lexikon neotomizmus szócikke (<https://lexikon.katolikus.hu/N/neotomizmus.html>).

²⁶¹ Nyíri 1973, 527-528.

²⁶² Nyíri 1973, 533.

²⁶³ Frenyó 1993, 482.

²⁶⁴ Frenyó 1993, 478.

²⁶⁵ Jacques Maritain (1882-1973). francia katolikus filozófus, a neotomizmus egyik fő képviselője, aki szerteágazó tevékenységével nyomot hagyott maga után politikaelméleti, esztétikai és többféle filozófiai területen is. A kereszténység és a demokrácia kérdésében azon az állásponton volt, hogy a demokrácia legnagyobb tragédiája az, hogy a vezetés pénzéhes, a hatalom mómora által megrontott elit kezében maradt, akik a kommunizmustól rettegvé, előjogaikat féltve kapaszkodtak az általuk birtokolt hatalomba. Jacques Maritain: *Kereszténység és demokrácia*. IN: *Vigilia* 1946/1. 12. Sokan politikai és társadalmi elnyomót láttak a vallásban és az egyházakban, ezért harcoltak ellenük, kidobva az eredetileg hasznos értékeket is, elveszítve a munkásosztályt. Uo., 13. Maritain úgy vélte, az Egyház segíthet a világ problémáinak a megoldásában, de nem oldhatja meg azokat a világ helyett. Frenyó – Turgonyi 2006, 40.

²⁶⁶ Gecse 1985, 524.

²⁶⁷ Gecse 1985, 524. Gecse Gusztáv ehhez az irányzathoz sorolja Schütz Antalt.

foglalkoztatta.²⁶⁸ Ebben Prohászka Ottokár vállalt szerepet az elsők közt hazánkban,²⁶⁹ ahogy az a róla szóló részben bővebb bemutatásra kerül. Az általa képviselt keresztény szocializmus másik fő képviselője pedig a később részletesebben bemutatott Giesswein Sándor volt, aki szintén a keresztény erkölcsökre alapozott igazságos társadalom felépítése mellett foglalt állást.²⁷⁰ A neotomizmus területén hazánkban a különböző olasz és német irányzatok nyertek teret egyes gondolkodókon keresztül, akik Innsbruckban, Freiburgban, vagy éppen Rómában az ottani egyetemeken találkoztak neotomista eszmékkal. Közülük valamelyest kiemelkedik a dolgozatban később bővebben tárgyalt Horváth Sándor domonkos teológus nagyobb ívű munkássága, valamint természetesen Schütz Antal,²⁷¹ aki azonban főként a harmincas évekre válik meghatározó gondolkodóvá, a korai, az 1920-as évek végéig terjedő időszakban még nem fejt ki jelentős újító hatást.²⁷²

I.3.2. A katolikus egyház társadalmi tanítása

A XIX-XX. század fordulójának változó társadalmi, politikai, gazdasági körülményeire a katolikus egyháznak is válaszolnia kellett ahhoz, hogy a közel kétezer éves tanítás ne tűnjön elavultnak és ne haladják meg a modern filozófiai irányzatok, valamint azok a politikai ideológiák, amelyek az egyház által meg nem oldott problémákra kívántak új válaszokat adni. Ilyenből volt jó néhány, hiszen a társadalmi széttagoltság révén széles néprétegek életét keserítette meg még mindig a szegénység, a nem emberhez méltó életkörülmények, a nem megfelelő munkaviszonyok, a kilátástalanság. A liberalizmus, amely az egyén szabadságát helyezte előtérbe a régebbi kollektív társadalmi viszonyokkal szemben, vagy éppen a szocializmus, amely a tömegesedés felhasználásával az egyenlőséget hirdette, egyaránt kihívás elé állította az egyházat, hogyan tudja a régimódinak titulált tanítását a megváltozott körülményekre alkalmazni. A kialakuló kapitalista piacgazdaság veszélyeire, értékeinek elismerése mellett már a XIII. Leót megelőző pápák is felhívták a figyelmet, először XVI. Gergely pápa 1832-ben a *Mirari Vos* kezdetű enciklikában, majd IX. Pius pápa 1864-ben a *Tévedések Syllabusa* című dokumentumban.²⁷³

²⁶⁸ Gecse 1985, 526.

²⁶⁹ Gecse 1985, 527.

²⁷⁰ Gecse 1985, 527.

²⁷¹ Schütz, bár alapvetően tomista gondolkodást képviselt, nem kötelezte el magát egyetlen teológiai iskola mellett sem, hanem szellemi szabadsággal viszonyult hozzájuk. Puskás 2010a, 181.

²⁷² Horváth 1985, 292.

²⁷³ Beran – Lenhardt 2003, 58.

Végül 1891-ben XIII. Leó pápasága²⁷⁴ idején született meg a *Rerum Novarum* enciklika,²⁷⁵ amely az első pápai szociális körlevélnek tekinthető az egyház történetében. XIII. Leó pápa fő programja a modern világ, a társadalom és a civilizáció kereszténnyé tétele volt, amelybe szervesen beleilleszkedett a szociális problémák megoldása, illetve lehetséges megoldások keresése.²⁷⁶ A *Rerum Novarum* enciklika célja, hogy reagáljon a munkásság tarthatatlan helyzetére, a szocialisták megoldási javaslataira, azon belül a magántulajdon megszüntetésére, amelyet az egyház elfogadhatatlannak tart, valamint keresztény megoldást kínáljon a munkások problémáira. Felismerik, hogy az ipar és a technika fejlődése oda vezetett, hogy kevesek kezében összpontosul az irányítás és a vagyon egyaránt, miközben széles tömegek válnak kizsákmányolttá, a keresztény értékek pedig közben háttérbe szorulnak.

A munkaadók gyakran embertelenül bánnak a munkásaikkal, a parttalan nyereségvágyuk pedig odáig vezet, hogy semmi nem elég, így a munkások kihasználásának sem lesz határa.²⁷⁷ A szocialisták úgy vélik, mi sem egyszerűbb, mint elvenni minden magántulajdont és mindent közös tulajdonba venni, létrehozva ezzel a polgárok teljes egyenlőségét. Az egyház elveti ezt a gondolatot arra hivatkozva, hogy az egyenlőség elvenné a munka értelmét, amennyiben az ember nem dönthetne többé szabadon arról, mire költi a munkája bérét.²⁷⁸

Az egyház természet adta jogként tekint a magántulajdonhoz való jogra, amelyhez minden körülmények közt ragaszkodni kell.²⁷⁹ Az embernek joga van ahhoz, hogy élvezze a munkája gyümölcsét, az volna jogtalan, ha az mást illelne meg ahelyett, aki dolgozott vele.²⁸⁰ Ugyanígy nem csak az egyén tulajdonhoz való jogát kell védeni, de a családét is, hogy a közösség gondoskodni tudjon a saját életéről, amit az államnak segíteni kell és nem akadályozni azzal, hogy beleavatkozik olyan folyamatokba, ahol nincs keresnivalója.²⁸¹

Az enciklika megállapítja, hogy az egyháznak tanító és cselekvő módon is részt kell vállalnia a társadalmi problémák megoldásában.²⁸² Felismeri, hogy az emberek különfélék,

²⁷⁴ XIII. Leó pápa már a programadó enciklikájában, az 1878-as *Inscrutabili Dei consilio* kezdetű enciklikában állást foglalt amellett, hogy az ifjúság nevelésén keresztül lehet megalapozni a hívek életét. Mondin 2001, 623-624. Ezen munkálkodik később Schütz Antal is.

²⁷⁵ *Rerum Novarum* – XIII. Leó pápa enciklikája új ügyeinkről, azon belül elsősorban a munkáskérdésről (az első pápai szociális körlevél) Róma, 1891. május 15.

²⁷⁶ Mondin 2001, 623.

²⁷⁷ XIII. Leó 1891, 2.

²⁷⁸ XIII. Leó 1891, 4.

²⁷⁹ XIII. Leó 1891, 5.

²⁸⁰ XIII. Leó 1891, 8.

²⁸¹ XIII. Leó 1891, 10-11.

²⁸² XIII. Leó 1891, 12.

különbözőképpen tudnak hozzájárulni a társadalom életéhez képességeik szerint és ezt a tényezőt nem szabad figyelmen kívül hagyni.²⁸³ A különbözőségből azonban nem következik a társadalom éles elhatárolása, két részre bontása gazdagokra és szegényekre. Tehát az osztályharc, amelyet a szocialisták a zászlójukra tűznek, szükségtelen és értelmetlen.²⁸⁴ Az egyház a becsületes munkavégzésre hívja fel a figyelmet és arra, hogy az emberek tiszteljék egymás méltóságát, ne károsítsák meg egymást.²⁸⁵ Partneri viszonyt tart szükségesnek kialakítani a munkások és a munkaadók közt, amelyben a munkás lelkiismeretesen dolgozik, nem tagadja meg a munkavégzést és nem tesz kárt a gépekben, cserébe olyan bért kap a munkaadótól, amely nem csak a másnapi munkaképességéhez szükséges dolgokat fedezi, hanem a családjának a megélhetését és némi megtakarítást is, hogy biztonságban élhessen.²⁸⁶ XIII. Leó szerint a tisztas megélhetéshez elegendő munkabér követelménye a természetjogon alapul és nem lehet pusztán megegyezés kérdése, mivel a munkaadó és a munkás közül előbbi van mindig előnyösebb helyzetben.²⁸⁷ Mindezek fölé az egyház odahelyezi az örökkévalóságra való törekvés lelki szempontját,²⁸⁸ amely az egyház tanításának egyik alapköve, továbbá felhívja a javakban bővelkedőket arra, hogy segítsék a szűkölködőket és ilyen módon valósuljon meg a testvéri szeretet és együttműködés a világban.²⁸⁹ Nem csak felhívja, de feladatának is tekinti a lelki javak ápolásán túl olyan intézmények felállítását, amely az apostolok példáját követve gondoskodik a rászorulóknak életének megsegítéséről.²⁹⁰ Ugyancsak támogatja XIII. Leó a munkások érdekvédelmi szerveinek a középkori céhek mintájára történő létrehozását a kornak megfelelő formában.²⁹¹ Megértette, hogy ha nem kezelik a munkások problémáit az egyházon keresztül, akkor a szekuláris szocialista szervezetek és az ateista kommunisták teszik meg ugyanezt.²⁹²

A Rerum Novarum voltaképpen lefekteti azokat az alapelveket, amelyek a társadalom egészséges működéséhez elengedhetetlenek lennének, amennyiben be lennének tartva, illetve meghatározza az egyház feladatát a társadalom rendszerén belül. Hangsúlyozza az állam kiegyenlítő szerepét, amelynek célja a béke és a rend fenntartása, hogy az egyének és a közösség

²⁸³ XIII. Leó 1891, 14.

²⁸⁴ XIII. Leó 1891, 15.

²⁸⁵ XIII. Leó 1891, 16-17.

²⁸⁶ Sarnyai 2008, 165.

²⁸⁷ Muzslay 1997, 56.

²⁸⁸ Muzslay 1997, 18.

²⁸⁹ Muzslay 1997, 19-21.

²⁹⁰ Muzslay 1997, 24.

²⁹¹ Mondin 2001, 632.

²⁹² O'Malley 2020. 233.

jóléte egyaránt biztosítva legyen, a társadalmi alapértékek védelmével együtt.²⁹³ XIII. Leó pápa nem harcos ideológiákra támaszkodik, amikor enciklikájában megrajzol egy élhető, egymást kölcsönösen tiszteletben tartó társadalmat, amelyben minden szereplőnek megvan a maga feladata, amellyel hozzá tud járulni a rendszer teljességéhez. Schütz Antal társadalomszemlélete, ahogy azt a vonatkozó fejezetben részletesen tárgyalom, semmiben nem mond ellent a *Rerum Novarum* enciklikában lefektetett alapelveknek. Amikor nemzetnevelésről beszél, pontosan ezeknek az értékeknek megfelelően képzei el az egyház szerepét a társadalomban és célja, hogy a háborús pusztítás által sújtott világ rátaláljon arra az útra, amelyet XIII. Leó még az I. világháború előtt, a modern társadalmi átalakulás hajnalán meghatározott. XIII. Leó szociális tanítását sokan vitatták, főként a magántulajdon felhasználásával kapcsolatos gondolatai miatt, aki ugyanakkor világosan fogalmazott abban a tekintetben, hogy a gazdagok részéről mások megsegítését a feleslegükből tekintette kötelességnek és nem a megélhetéshez, a társadalmi szint megtartásához szükséges javakból.²⁹⁴ Ugyanezt később megerősíti XI. Pius pápa a *Quadragesimo Anno* enciklikában.²⁹⁵

A XIII. Leót követő, később szentté avatott²⁹⁶ X. Pius elődjével szemben a vallási élet megújítására helyezte a hangsúlyt a hitéleti és egyházkormányzati területeken és politikailag inkább semlegességre törekedett a világi hatalmakkal szembeni állásfoglalás terén amellet, hogy ő is a konzervatív monarchiát tekintette az ideális államformának.²⁹⁷ Ennek megfelelően nem nézte jó szemmel egyes országokban az állam és az egyház szétválasztását.²⁹⁸ Továbbá kötelességének tartotta, hogy felvegye a harcot a tévtanokkal szemben, a modernizmusnak nevezett új tudományos módszerek és modern filozófiai irányzatok ellenében, amelyeket minden eretnekségnek összességének tartott.²⁹⁹ IX. Pius nyomán, aki után a nevét is választotta, inkább a világtól való elzárkózást, az általa tévedésnek ítélt irányzatokkal való párbeszéd elutasítását és az egyetlen, örök érvényű katolikus igazság megerősítését tartotta fontosnak a XIII. Leó-féle haladás helyett.³⁰⁰

²⁹³ XIII. Leó 1891, 29.

²⁹⁴ Muzslay 1997, 59.

²⁹⁵ Muzslay 1997, 60.

²⁹⁶ XII. Pius a maradandó belső egyházi reformjai és mély vallásossága okán avatta szentté elődjét. Gergely 1982, 328.

²⁹⁷ Gergely 1982, 316.

²⁹⁸ Mondin 2001, 648.

²⁹⁹ Mondin 2001, 646.

³⁰⁰ Mondin 2001, 642.

Legfőbb feladatát ezen a téren abban látta, hogy a társadalmat visszavezesse az Isten által megszabott útra.³⁰¹ A tévtanok elítélése végett indított eljárásainak köszönhetően megszorodtak az indexre tett művek.³⁰² A teológiai és filozófiai kérdéseken túl a reformkatolicizmust is elítélte, amely a társadalmi, politikai területeken kívánta az egyházat haladásra ösztönözni az egyház hagyományos tanításának sérelme nélkül. Az 1907. szeptember 8-án kiadott *Pascendi dominici gregis* kezdetű köriratában vázolta fel a hit tisztán tartásához szükséges teendőket a püspökök számára, majd 1910-ben antimodernista eskü letételére kötelezte a papságot a szeptember 1-én kiadott *Sacrorum antistitum* kezdetű motu proprio-jában.³⁰³ A kiélezett viszonyok révén került Prohászka Ottokár három munkája is indexre,³⁰⁴ miután 1911-ben Esztergomból feljelentették Rómában³⁰⁵ amiatt, hogy műveiben és más megnyilvánulásaiban³⁰⁶ modernistának értelmezhető állításokat tett.³⁰⁷ X. Pius reformtevékenységét főként a liturgiában, a papok képzésében, összességében a belső szerkezet változtatásaiban fejtette ki a külső ideológiákkal folytatott párbeszéd helyett.³⁰⁸

A X. Piust követő XV. Benedek pápaságát elsősorban az I. világháború határozta meg és az arra adott különböző válaszreakciók. Gondolkodása inkább XIII. Leó irányvonalát követte, az osztályharccal szemben az egyetértés mellett foglalt állást 1914. november 1-én kiadott *Ad Beatissimi* kezdetű trónra lépési enciklikájában.³⁰⁹ Úgy vélte, csak a testvéri szeretet képes elsimítani az emberek közti ellentéteket, amelyek a háború egyértelmű okozói.³¹⁰ A háború befejezését követően pozitívan viszonyult azokhoz a katolikus pártokhoz, amelyek a keresztény társadalmi rend kialakítását, a világ kereszténységhez való visszavezetése mellett foglaltak állást a kapitalizmus és a szocializmus ígéreteivel szemben.³¹¹ Elődjéhez hasonlóan elítélte XV. Benedek is elítélte a modernizmust és a szükségtelen viták mellőzésére szólított fel

³⁰¹ Mondin 2001, 643.

³⁰² Gergely 1982, 325.

³⁰³ Adriányi 2002, 10.

³⁰⁴ Gergely 1982, 326. Az indexre kerülés témáját később bővebben tárgyalom a Prohászka-fejezetemben.

³⁰⁵ Az ügy háttérében Samassa József egri érsek és Szabó Szádok domonkos szerzetes ténykedése húzódott meg, amelyben közreműködött Pécsi Gusztáv filozófus, pap, Tomcsányi Lajos jezsuita szerzetes tanár, Rajner Lajos esztergomi segédpüspök, Rott Nándor kanonok, későbbi veszprémi megyéspüspök, valamint Andor György pápai prelátus is. Frenyó 2011, 6. Az eljárás során nem csak a problémásnak ítélt műveket, hanem Prohászka viselkedését szélesebb körben is vizsgálták, ami kis híján Prohászka püspöki székébe került. Vaszary Kolos hercegprímás azonban megvédte Prohászka a székesfehérvári püspöki tisztségben. Tusor 2017, 581.

³⁰⁶ Beszédet mondott Kaas Ivor lutheránus publicista és politikus protestáns temetésén, ahol méltatta nevezett keresztény szellemiségű közéleti tevékenységét. Uo., 7.

³⁰⁷ Adriányi 2002, 49. Prohászka valójában az intellektualizmust amiatt a nézet miatt kritizálta, amely azt vallotta, hogy a fogalmi gondolkodásból a gyakorlati életre semmilyen erkölcsi magatartás nem vonatkozik. Fejérdy 2019, 186.

³⁰⁸ Mondin 2001, 650.

³⁰⁹ Gergely 1982, 330.

³¹⁰ Mondin 2001, 652.

³¹¹ Gergely 1982, 333.

ugyancsak a programadó enciklikájában.³¹² 1917. június 15-i *Humani generis* enciklikájában megtiltotta, hogy a templomokban a szószékről politikai agitációt folytassanak.³¹³ Ugyanakkor XV: Benedek nem zárkózott el attól, hogy a katolikusok részt vehessenek a politikai életben.³¹⁴ Szociális téren minden tekintetben a *Rerum Novarum* enciklikát tekintette iránymutatónak és támogatta a XIII. Leó által kezdeményezett szakszervezeti szerveződések.³¹⁵

A XIII. Leó által elindított folyamat a következő pápa, XI. Pius alatt folytatódik, aki hasonló szellemben nyilatkozik az egyház társadalmi tanításáról 1931. május 15-én, amikor a *Quadragesimo Anno* című enciklikájában megemlékezik a negyven évvel korábban kiadott *Rerum Novarum* enciklikáról és megerősíti az abban megfogalmazott tanításokat. Ez már Schütz Antal aktív egyetemi pályafutása idején történik. Magyarországon tulajdonképpen csak ekkor kezd igazán hatni az a szellemi változás, amely a *Rerum Novarum* nyomán indult el a katolikus világban.³¹⁶ XIII. Leó pápa idején ugyanis a magyar katolikus egyház még nem csak a kibontakozó szocializmussal, hanem a polgári fejlődéssel is szemben állt és a célja a rendi társadalomhoz való visszatérés, az egyház abban betöltött szerepének visszanyerése volt.³¹⁷ XI. Pius pápa abban látja elődje nagy hatású enciklikájának jelentőségét, hogy szilárd alapokat adott az egész emberiségnek a társadalom legfőbb kérdéseinek megoldásához egy olyan pillanatban, amikor arra a leginkább szükség volt.³¹⁸ Rámutat azokra a problémákra, amelyek a társadalom kettészakadása miatt sürgették a mielőbbi megoldást, hogy a gazdagok ne zsákmányolhassák ki szabadon a szegényeket, és kezeljék a tömegek nyomorát amely az anyagi javak aránytalan elosztásának egyenes következménye lett.³¹⁹

A *Rerum Novarum* annak idején messze megelőzte korát, újszerű gondolataival nagy visszhangot váltott ki, kedvezőt az érintettek, leginkább a munkások körében, de sokan ellenezték azt, ahogy nekiment a kor előítéleteinek, divatos ideológiai elképzeléseinek, vagy éppen nem tartották reálisnak, hogy ezek az elképzelések a gyakorlatban is megvalósuljanak.³²⁰ A negyvenedik évfordulón XI. Pius megragadja az alkalmat, hogy megerősítse a *Rerum*

³¹² Mondin 2001, 653.

³¹³ Gergely 1982, 334.

³¹⁴ O'Malley 2020, 247.

³¹⁵ Mondin 2001, 655.

³¹⁶ Petrás 2013, 5.

³¹⁷ Petrás 2013, 7.

³¹⁸ *Quadragesimo Anno* – XI. Pius pápa apostoli körlevele tisztelendő pátriárka, prímás, érsek és püspök testvéreihez, az Apostoli Szentszékkal békében és közösségben lévő egész papsághoz és a világ valamennyi katolikus hívójéhez a társadalmi rend megújításáról és evangéliumi szellemű tökéletesítéséről XIII. Leó pápa *Rerum novarum* kezdetű körlevele kibocsátásának 40. évfordulóján. 2.

³¹⁹ XI. Pius 1931, 4.

³²⁰ XI. Pius 1931, 12-14.

Novarum értékeit, a magántulajdonról alkotott véleményt,³²¹ pontosítsa a helyes részesedés alapelvét,³²² a munkások rétegének kiemelését a létbizonytalanságból,³²³ elhatárolódjon az osztályharc minden formájától³²⁴ és további magyarázatok segítségével újabb iránymutatást adjon az erkölcsi értékrend keresztény megújításához.³²⁵ Fő eszközként a hivatásrendiség kiterjesztését tartja célravezetőnek, ahol a különböző státuszú emberek a közjó érdekében munkálkodnak³²⁶ úgy, hogy foglalkozási áganként képviselik az érdekeiket.³²⁷ XI. Pius összességében eredményesnek tartja azokat a folyamatokat, amelyek a *Rerum Novarum* nyomán elindultak.

A *Quadragesimo Anno* a gátlástalan vagyonszerzésben látja a vallásos életszemlélet károsodásának a legfőbb okát, ahol sokan tisztességtelen eszközökhöz nyúlnak annak érdekében, hogy minél több vagyonra tegyenek szert és ezzel akadályozzák a munkásokat abban, hogy a lelki értékek, a vallási gyakorlatok helye teret kapjon a mindennapi életben.³²⁸ A helyes útra való visszatérést a nevelésen keresztül látja keresztülvihetőnek, amelyben fontos feladat hárul a papságra a társadalmi mozgalmakba való bekapcsolódás és a lelki gyakorlatok révén.³²⁹

XI. Pius elismerően szól azokról a tudósokról, akik már Leó pápa szavai nyomán új katolikus társadalomtudományt hoztak létre egyetemeken, akadémiákon, papnevelő intézetekben, vagy más egyéb társadalomtudományi körökben.³³⁰ Közöttük semmiképpen nem tarthatjuk a legkisebbek közül valóknak Schütz Antal alakját, akinek az egész életét meghatározta a nemzetnevelésben érzett küldetéstudat, összhangban az egyház hivatalos irányvonalát meghatározó enciklikákkal.

XI. Pius a *Quadragesimo Anno* után az 1932. május 31-i *Caritas Christi* kezdetű enciklikában megerősíti, hogy a szociális problémákat karitatív módon kell kezelni, a

³²¹ XI. Pius 1931, 44-48.

³²² XI. Pius 1931, 57. A közjó érdekét szem előtt kell tartani a vagyon elosztásánál, amibe beletartozik az is, hogy a társadalom egyik csoportja sem zárhatja ki a másikat a bőség növekedéséből és aki dolgozik, megkapja az őt megillető részt a javakból.

³²³ XI. Pius 1931, 61.

³²⁴ XI. Pius 1931, 116.

³²⁵ XI. Pius 1931, 15. Mindaz, ami a *Rerum Novarum*-ban lett fektetve, mint alapelv, jószerével ma is aktuális. Annyi változott, hogy talán kicsit árnyaltabbak lettek a társadalmon belül a határvonalak, de ma is vannak nagyon gazdagok és nagyon szegények, köztük pedig különböző rétegek, különböző boldogulási esélyekkel, sokszor ma is áthidalhatatlan szakadékokkal elválasztva egymástól.

³²⁶ Az osztályharc helyett együttműködésre hívja az embereket egymással. Mondin 2001, 678.

³²⁷ Petrás 2013, 7.

³²⁸ XI. Pius 1931, 132-135.

³²⁹ XI. Pius 1931, 141-143.

³³⁰ XI. Pius 1931, 20.

keresztény karitást a szociális igazságtalanság orvoslásának fő eszközeként mutatja be.³³¹ Nevéhez fűződik továbbá az I. világháborút követően átrendeződő államokkal kötött konkordátumok hosszú sora, amely a Vatikán és az adott állam közti kapcsolatok normál kereteit határozta meg, adott esetben feladva az egyház saját politikai érdekeit, ami a hamarosan bekövetkező üldözések során megnehezíti a katolikusok érdekeinek képviseletét.³³² Itáliában, Németországban³³³ és Ausztriában egyaránt bebizonyosodott a harmincas évek során, hogy nem tartják tiszteletben a konkordátumokat és a katolikusok elvi különállását.³³⁴ Bár eredendően szimpatizált a jobboldallal és az erős kormányokkal, Hitlerrel is megkötötte a konkordátumot,³³⁵ valamint Sztálinnal is próbált egyezséget tető alá hozni. A totalitárius rendszerekkel szemben viszont határozottan állást foglalt a *Mit brennender Sorge* és a kommunizmust elítélő *Divini Redemptoris* kezdetű enciklikákban 1937. március 14-én és március 19-én.³³⁶ Előbbiben a náciizmus embertelen bánásmódját, a keresztény hittel ellentétes ideológiát és a német katolikusokat érintő korlátozásokat kifogásolta.³³⁷ XI. Pius ugyanakkor további nehézségeket támasztott a haladó katolikusok körében azzal, hogy mindenféle összefogást kizárt a kommunista oldal képviselőivel még a fasizmus elleni harcban is. Azonban mielőtt egyértelműen felléphetett volna a náciizmussal és a fasizmussal szemben a faji megkülönböztetés és az antiszemitizmus elítélése révén egy, az olasz püspökökhöz intézett beszédben,³³⁸ 1939. február 10-én elhunyt.³³⁹

XII. Pius, az utolsó pápa Schütz Antal életében, a korábbi pápákhoz hasonlóan a keresztény civilizáció felépítésén fáradozott.³⁴⁰ A háborúban eleinte próbált semleges maradni³⁴¹ és a béke ügyét szolgálni,³⁴² miközben igyekezett az egyház és a kereszténység

³³¹ Gergely 1982, 339.

³³² Gergely 1982, 340.

³³³ Németországgal 1933-ban, Hitler hatalomra lépése után kötötte meg a Szentszék a konkordátumot, amelyet sokan bíráltak mondván, túl nagy tekintélyt biztosít Hitlernek. 1937-ig XI. Pius harmincnégy alkalommal tiltakozott a konkordátum megszegése miatt. O'Malley 2020, 251-252.

³³⁴ Gergely 1982, 348.

³³⁵ Pacelli bíborosként tárgyalta a németekkel XI. Pius megbízásából a konkordátum megkötésén és már ekkor hangot adott annak, hogy megdöbbentő a tárgyalások háttérében zajló üldözések, bántalmazások sokasága. Elfogadhatatlannak tartotta a zsidók üldözését, a politikai ellenfelekkel szembeni eljárást, valamint a teljes nemzet ellen folytatott terrort. Ennek ellenére, remélve, hogy ezzel megkímélheti a németországi katolikus egyházat a Hitler által kilátásba helyezett megsemmisítéstől, 1933. július 20-án a Szentszék részéről aláírta a konkordátumot a német birodalmi kormányzattal. Hesemann 2013, 114-116.

³³⁶ Korom 2007, 78.

³³⁷ Korom 2007, 78-79.

³³⁸ O'Malley 2020, 252.

³³⁹ Gergely 1982, 349.

³⁴⁰ Mondin 2001, 695.

³⁴¹ Gergely 1982, 353.

³⁴² Mondin 2001, 693.

érdekeit képviselni.³⁴³ 1940-es karácsonyi rádióbeszédében bírálta a liberális irányzatokat és az egyházat a hit és az erkölcs letéteményeseként mutatta be, amelynek feladata, hogy a keresztény erkölcs alapjain segítse az új európai rend felépítését.³⁴⁴ A németországi helyzetet illetően már pápasága első hetében jelezte a német bíborosoknak, hogy Hitler totalitarizmusa annak a bizonyítéka, hogy a „horogkeresztért elhajította Krisztus keresztjét”, el kell ítélnie a náciizmust a zsidók ellen elkövetett bűntettek miatt.³⁴⁵ XII. Pius ellenezte a fajelméletet és a kapcsolódó zsidóüldözést, ami számtalan egyházi személy és csoport számára lehetőséget adott a humanitárius segítségnyújtásra. A Vatikán együttműködött a Vöröskereszttel a hadifoglyok védelme érdekében,³⁴⁶ XII. Pius pápai körlevélben fordult a kitelepülni kényszerülő zsidók sorsának rendezése érdekében a fogadó országok egyházi vezetőihez.³⁴⁷ Humanitárius tevékenységének köszönhetően több ezer zsidó menekült meg a haláltáborba kerüléstől, akik többek közt római kolostorokban és a Vatikánban találtak menedékre.³⁴⁸ Ugyanakkor abban, hogy nem határolódott el egyértelműen a népiirtástól, amit sokan vártak tőle, szerepe lehetett annak, hogy a náci fokozott pusztítással reagáltak a zsidók érdekében tett beavatkozásaira, ami miatt idővel óvatosabbá vált és inkább a „hallgatás”³⁴⁹ politikáját választotta.³⁵⁰ Hallgatása mögött a nagyobb rossz elkerülésének szándéka húzódott meg, abban a reményben, hogy a pártatlanság látszólagos megőrzése mellett és az elítélő nyilatkozatok kiadása helyett könnyebben folytathatja a háttérben az embermentő tevékenységet.³⁵¹ 1944-ben a szeptember 1-i rádióbeszédében ismét hangot adott annak az igényének, hogy a katolikus tanítás a *Rerum Novarum* szellemében a társadalmi élet minden pontján érvényesüljön.³⁵²

Korszakalkotónak számít az ugyanazon évben karácsonykor elhangzott rádióbeszéde, amelyben nem csak elismerte a mérsékelt demokratikus rendszereket, amennyiben nem veszélyeztetik a hatalom eredetére vonatkozó katolikus tanítást, ahogy azt XIII. Leó pápa is megtette korábban, hanem egyenesen az egyház társadalmi tanításának leginkább megfelelő kormányzati rendszernek nevezte a demokrácia helyes formáját.³⁵³ Hangsúlyozta azonban,

³⁴³ Gergely 1982, 354.

³⁴⁴ Gergely 1982, 354.

³⁴⁵ Thomas 2017, 51.

³⁴⁶ Blet 2003, 162.

³⁴⁷ Blet 2003, 164.

³⁴⁸ Korom 2007, 87.

³⁴⁹ Ezt a fogalmat Rolf Hochhuth német drámaíró hozta be a köztudatba XII. Piusszal kapcsolatban, aki 1963-ban A helytartó című drámájában kritizálta a pápa „hallgatását”. Fejérdy 2021a, 7.

³⁵⁰ Korom 2007, 88.

³⁵¹ Fejérdy 2021a, 17-18.

³⁵² Fejérdy 2021a, 357.

³⁵³ Fejérdy 2007, 39.

hogy ez csak akkor van így, ha az állampolgárok alulról korlátozzák az államot³⁵⁴ és nem alakul át a rendszer a tömeget a saját céljaira felhasználva állami abszoluzizmussá és tiszteletben tartja a társadalom különböző rétegeinek a szabadságát.³⁵⁵ Gyakorlati példának elmélete igazolására a svájci demokráciát tekintette.³⁵⁶ A pápaság történetében ő volt az első, aki kiemelte és nyilvánosan hosszan dicsérte a demokráciát, mint a kor igényeinek megfelelő kormányzati formát, amié a jövő.³⁵⁷

Újabb szociális enciklikát elődével ellentétben nem adott ki, hanem karácsonyi rádióüzeneteiben adott útmutatást a témában.³⁵⁸ 1941-ben a *Rerum Novarum* ötvenedik évfordulója alkalmából mondott pünkösdi rádióüzenetében³⁵⁹ felszólalt a magántulajdon védelme és a munkához való jog mellett, azt is elismerve, hogy a családoknak szükségük van elegendő magántulajdonra, lehetőség szerint telkes házra az megfelelő élettérhez. Az 1942-es karácsonyi rádióüzenetében a munkások természetellenes gazdasági függései és kiszolgáltatottsága ellen szólalt fel, valamint hangsúlyozta a munkás és családja megélhetéséhez, szükségleteihez elegendő igazságos bér fontosságát. 1943. június 13-án a munkásokhoz intézett beszédében a méltó lakhatási körülmények mellett a gyermekek oktatáshoz, a betegeknek és a szegényeknek megfelelő gondozáshoz való jogosultságát támogatta és ismét kiemelte a tulajdon fontosságát, mint ami család biztonságának az alapja és a munkások lelkiismeretes fáradozásának gyümölcse.³⁶⁰ 1944. szeptember 1-én ismét a magántulajdon védelmében szólalt fel rádióüzenetében. Elítélte a kapitalizmusnak azt a jellegzetességét, hogy a közjóra való tekintet nélkül halmozza fel a javakat. 1951. március 11-i rádióüzenetében a spanyol munkásokhoz szólva ismét a tulajdon elosztásának igazságossága és az igazságos bérezés mellett foglalt állást.³⁶¹

XII. Pius a teológiai nézeteit tekintve az 1940-es évek végétől konzervatív irányba fordult és az 1950. augusztus 12-én kiadott *Humani Generis* kezdetű enciklikában X. Piushoz hasonlóan szembefordult a filozófiai tévtanokkal, illetve a modernizmussal. Változást majd csak a XXIII. János pápa által elindított II. vatikáni zsinat hoz az egyházi gondolkodásban, de ezt Schütz Antal már nem érte meg.

³⁵⁴ Fejérdy 2007, 41.

³⁵⁵ Fejérdy 2007, 40.

³⁵⁶ Fejérdy 2007, 41.

³⁵⁷ O'Malley 2020, 256.

³⁵⁸ Mondin 2001, 701.

³⁵⁹ Mondin 2001, 728.

³⁶⁰ Mondin 2001, 706.

³⁶¹ Mondin 2001, 707.

1.3.3. Krisztus királysága, mint megoldás a társadalom újjáépítésére

A két világháború közti időszakhoz kötődik egy új főünnep, Krisztusnak, mint a mindenség királyának ünneplésének bevezetése a római katolikus egyházban, amelyet 1925. december 11-én XI. Pius pápa rendelt el a *Quas primas* kezdetű enciklikában. Először október utolsó vasárnapjára került az új ünnep, Mindenszentek ünnepe elé, később áttették az egyházi év utolsó vasárnapjára. A pápa már trónra lépésétől kezdve arra törekedett, hogy az I. világháborús pusztítás után a társadalmi békét a Jézus Szíve tisztelet felélesztésén keresztül segítse elő, amely gondolat már az 1922. december 23-án kiadott *Ubi arcano* kezdetű programadó enciklikájában megjelent. Törekvéséhez hamarosan újabb irányzatot karolt fel Krisztus királyságának előtérbe helyezésével.³⁶²

Úgy vélte, hogy ha a társadalom számára Isten tekintélyét állítják az első helyre és tőle származtatják a jogokat és kötelességeket, valamint a polgári társadalomban az egyházat elismerik saját célokkal és eszközökkel rendelkező „tökéletes társaságnak”, akkor az egyházi tanítás tökéletesíteni tudja a társadalmi élet valamennyi szegmensét és ezzel hozzájárul a földi boldogulás előmozdításához is.³⁶³ Az ünnep elrendelését XI. Pius részéről olyan további intézkedések követték, mint például a missziók erősítése, amelynek elérése érdekében nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy helyi származású püspököket szenteljen adott térségek vezetésére.³⁶⁴ A világi hívek aktivizálását elősegítő Actio Catholica mozgalom pedig feladatául kapta a társadalom krisztianizálásának a megszervezését.³⁶⁵

A pápa olyan XIX. századi előzményekre építette gondolatmenetét, mint Francois Huet francia filozófus elmélete Krisztus szociális királyságáról, aki a század közepén ugyancsak keresztény alapokra kívánta felépíteni a társadalmi rendet. Ezzel a laicista valláspolitikával szemben kívánt állást foglalni, amely a katolicizmust összeegyeztethetetlennek tartotta a modern társadalommal.³⁶⁶ A vallás tekintélyének megerősítéséhez aztán más egyházi kezdeményezések is kapcsolódtak, mint például a jezsuiták felajánlási mozgalma, amelynek keretében egyéneket, közösségeket, nemzeteket, sőt, az egész emberiséget felajánlották Jézus

³⁶² Gárdonyi 2020, 89.

³⁶³ Gárdonyi 2020, 90.

³⁶⁴ Gárdonyi 2020, 93.

³⁶⁵ Gárdonyi 2020, 93.

³⁶⁶ Gárdonyi 2020, 91.

Szívének.³⁶⁷ Az 1881-ben Lille városában tartott első nemzetközi eucharisztikus kongresszus egyik fő témája is Krisztus szociális királysága volt.³⁶⁸

Miután XI. Pius hivatalosan megerősítette ezeket az irányzatokat a Krisztus király ünnep elrendelésével, világszerte lendületet kapott ennek a gondolatnak a terjesztése, így Magyarországon is, ahol Tóth Tihamér³⁶⁹ vált az első számú szószólójává Krisztus királyságának szentbeszéd-sorozatában.³⁷⁰ Gondolatmenetét arra építette a magyarság számára, hogy ha Krisztus nevében és megbízásából tevékenykednek, akkor az élet valamennyi területén a legkiválóbbakká válhatnak.³⁷¹ Úgy vélte, a pápa irányt mutat a békétlen világ számára, amely kihagyta őt és rajta keresztül Krisztust a világháború utáni békekötésekből, amelyek éppen ezért nem is nyújtottak valódi békét a világ számára.³⁷² A pápa felhívásában vészkiáltást vélt felfedezni, amely arról szól, hogy Krisztust kisémmizik a világból és ennek próbált nyomatékot adni a szentbeszédeivel.³⁷³ Nem üldözés folyik ekkor, hanem egyszerűen nem jut hely Krisztus számára a világban, ahogy annak idején Betlehemben sem volt számára hely, amikor megszületett.³⁷⁴ Tóth Tihamér végső soron a társadalom bajait oda vezette vissza, hogy Krisztust az emberek már nem fogadták el királyuknak, ezért az ehhez való visszatérés az alapja annak, hogy a társadalom ezer bajából sikerüljön kigyógyulni.³⁷⁵ Erre szól XI. Pius pápa felhívása a Krisztus Király ünneppel.

Schütz Antal maga is kitért röviden a Krisztus Király ünnepre az 1930 őszen tíz előadásból álló, Krisztusról szóló egyetemi sorozat nyolcadik előadásában. Schütz az ünnep elrendelésének időzítését emelte ki, amely akkor jelentett egyfajta állásfoglalást a királyság intézménye mellett, amikor a demokrata köztársaságok eszméjének terjedése feltartóztathatatlanak tűnt világszerte.³⁷⁶ A Krisztus szociális királysága gondolatot ekkor már

³⁶⁷ Gárdonyi 2020, 91.

³⁶⁸ Gárdonyi 2020, 92.

³⁶⁹ Tóth Tihamér (1889-1939) egyetemi tanár, egyházi író, püspök. Budapesten és Bécsben tanult teológiát, ahol 1910-ben doktorált. 1911-ben szentelték pappá, először segédlelkészként, majd hitoktatóként működött. 1913-tól Egerben főiskolai tanár lett, majd 1918-ban Budapestre került a Központi Papnevelő Intézetbe tanulmányi felügyelőnek. 1924-től a Budapesti Egyetemen tanított hitszónoklanttant, hitoktatástant és neveléstant, emellett az egyetemi templom hitszónokaként is tevékenykedett. Elsősorban fiatalokhoz szóló írásairól vált ismertté. 1938-ban szentelték püspökké Rott Nándor veszprémi megyés püspök mellé, akitől egy év múlva megörökölte a tisztséget, ám két hónappal később ő maga is elhunyt, mindössze 50 éves korában. *Magyar Életrajzi Lexikon* (<https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC15363/15958.htm>)

³⁷⁰ Gárdonyi 2020, 92.

³⁷¹ Gárdonyi 2020, 93.

³⁷² Tóth 1927, 8-9.

³⁷³ Tóth 1927, 9.

³⁷⁴ Tóth 1927, 10-11.

³⁷⁵ Tóth 1927, 24.

³⁷⁶ Schütz 1930a, 84.

öt év távlatából úgy értelmezte, hogy az nem elég tág megfogalmazás, mert Krisztus annál sokkal több a világ számára, hogy csak a szociális problémák megoldását lehetne hozzákötni. Krisztus minden teremtmény, minden állapot és minden vonatkozás uralkodója egyben.³⁷⁷ Úgy vélte, a keresztény közösségből minden olyan jelenségnek, tevékenységnek el kell tűnnie, amelyet nem lehet Krisztus uralma alá vonni, valamiképpen megkeresztelni.³⁷⁸ Ha Krisztus hatalma valóságos, akkor az ő normái szerint kell megszervezni az ő országát a földön is, noha ezt a liberális kritika elvetette és mindenféle magyarázatokkal próbálták igazolni a kötöttségektől való szabadulást egészen Lutherig visszamenően.³⁷⁹ Schütz végső soron az új ünnep kihirdetését, amelyet állítása szerint sokan merészségnek vélték XI. Pius részéről, úgy tekintette, hogy az éppen a legjobbkor, a világtörténeti megérettség pillanatában történt.³⁸⁰ A tanácstalan, borús és ködös jövőbe tekintő magyarság számára pedig nem lehet szebb cél, mint a múlt örökségére építve, amikor a kereszténység védőiként jegyezték bennünket, újra Krisztus országára tekinteni, nemzeti hivatássá tenni annak érvényesítését (függetlenül a politikai – történeti királyság kérdésétől).³⁸¹

Alaposabban foglalkozott még a témával a dolgozatban később bővebben tárgyalt Horváth Sándor domonkos teológus is, aki *Krisztus királysága* című művében Tóth Tihamérhoz hasonlóan arról beszélt, hogy a kultúra elvilágiasodása Isten kizárását jelenti az ember szellemi és anyagi jólétét célzó törekvésekből.³⁸² Ugyanígy az állam is kiűzi Istent a törvényhozásból.³⁸³ A Krisztus Király ünnep az elvilágiasodás ellen szólal fel, arra hívja a törvényhozókat, hogy Istennél keressék az irányító elveket és az ő országát juttassák érvényre, amire megbízást nyertek tőle. A hatalom birtoklásához szükséges bölcsesség és igazságosság ugyanis végső soron csak Krisztustól tanulható meg a maga teljességében.³⁸⁴ Horváth elveti azt a gondolatot, hogy az állam hatalmának isteni eredetét át akarják származtatni a tömegre.³⁸⁵ Krisztus Király ünnepe harcra hívja a híveket, hogy teljes díszben, fegyverzetben legyenek készen az ő szolgálatára és hódoljanak előtte.³⁸⁶ A szerző kiemeli, hogy az új ünnep kihirdetésére a Krisztus országát előtérbe állító 1925-ös szentév végén kerül sor,³⁸⁷ amelynek célja, hogy Krisztus

³⁷⁷ Schütz 1930a, 89.

³⁷⁸ Schütz 1930a, 90.

³⁷⁹ Schütz 1930a, 91.

³⁸⁰ Schütz 1930a, 93.

³⁸¹ Schütz 1930a, 94.

³⁸² Horváth 2021, 84.

³⁸³ Horváth 2021, 90.

³⁸⁴ Horváth 2021, 53.

³⁸⁵ Horváth 2021, 91.

³⁸⁶ Horváth 2021, 99.

³⁸⁷ Horváth 2021, 77.

győzelmeit és a lelkek fölötti uralmát hangsúlyozza a kor embere számára,³⁸⁸ annak ellenére, hogy a világ erről nem akar tudomást venni.³⁸⁹ Összességében Horváth Sándor szerint a Krisztus Király ünnep három társadalmi problémára kínál megoldást: ellenszere az elvilágiasodásnak, orvosság a hatalmi visszaélésekre és jelképe a világ természetes és természetfeletti egységének.³⁹⁰

I.3.4. Szellemi műhelyek, irányzatok a két világháború közötti magyar katolicizmusban

A *Rerum Novarum*, majd a *Quadragesimo Anno* hatása a két világháború között értelemszerűen Magyarországra is megérkezett. A kezdeti időszakot a húszas évek végéig a *Rerum Novarum* hatására a keresztényszocializmus megjelenése jellemezte, az érdemi eszmei változásokra a harmincas évekig várni kellett. A keresztényszocializmus egyik legfőbb hazai képviselője Giesswein Sándor győri egyházmegyes pap volt, aki kezdetben tanárként, majd az egyházmegyei hivatalokban tevékenykedett, emellett nyelvészeti munkákkal is foglalkozott.³⁹¹ Az 1890-es évektől egyre nagyobb mértékben vállalt közéleti szerepet, megismerve a keresztényszocialista mozgalom alapelveit.³⁹² Miután 1903-ban a Szent István Társulat ügyvezető alelnökévé választották, minden energiáját arra fordította, hogy a munkások problémáit az ateista megközelítés helyett katolikus keresztény eszközökkel orvosolja.³⁹³

1905-től országgyűlési képviselő lett. 1907-ben megjelentette *Társadalmi problémák és keresztény világnézet* című kötetét, amelyben a keresztényszocializmust úgy határozta meg, mint az egyház tanításának az alkalmazását a gazdasági és a társadalmi életben. Kiemelt szerepet tulajdonított a társadalmi felelősségvállalásnak, hogy a tehetősebbek többel járuljanak hozzá a közös terhekhez. A marxizmus képviselőivel szemben az abszolút egyenlőség helyett az arányosság mellett foglalt állást és hangsúlyozta, hogy a keresztény értékrendben nincs helye a korrupciónak, a protekciónak és a mások kárára érvényesülő egyéni érdekeknek az érdekek és a tehetségek figyelembe vétele helyett.³⁹⁴ Nem tagadta, hogy a középkori rendi társadalom alapjaira kívánta építeni a különböző rétegek közti kiegyezést.³⁹⁵

³⁸⁸ Horváth 2021, 82.

³⁸⁹ Horváth 2021, 50.

³⁹⁰ Horváth 2021, 51.

³⁹¹ Klestenitz 2019, 36.

³⁹² Klestenitz 2019, 38.

³⁹³ Klestenitz 2019, 40.

³⁹⁴ Klestenitz 2019, 41-42.

³⁹⁵ Gergely 1974, 628.

Nézeteit a Társadalomtudományi Társaság keretei közt is rendszeresen hangoztatta, első helyre téve a fontossági sorban a társadalmi kérdések megoldását osztályharc helyett keresztény alapokon.³⁹⁶ Az első világháborút elítélte, a békés együttműködés mellett foglalt állást.³⁹⁷ Népszerűségét az 1920-as évek elején létrejövő keresztény-nemzeti kurzus képviselői körében árnyalta a demokrácia melletti elköteleződése, a föderatív Európán belül létrehozott föderatív Magyarország gondolata, amelyben a nem magyar nyelvű állampolgárok nemzeti önállóságát is biztosítani kell.³⁹⁸ Úgy vélte, minden nemzetiségnek itt kell megtalálnia a hazáját mind nyelvi, mind kulturális, mind gazdasági téren.³⁹⁹ Giesswein Sándor 1923. november 15-én szívroham következtében váratlanul elhunyt. Temetésén tízezres tömeg kísérte utolsó útjára a legkülönbözőbb politikai oldalak képviselői közül. Munkásságából máig ható érvénnyel a kereszténydemokratikus gondolkodást, az európai egység gondolatát és a párbeszédre való törekvés készségét mindenképpen érdemes kiemelni.⁴⁰⁰

Giesswein Sándor gondolkodását tekintve Prohászka Ottokárral, gyakorlati tevékenysége pedig leginkább Bangha Bélával vethető össze. Schütz Antallal közös párhuzam leginkább a kor kihívásainak a keresztény alapokon történő megoldására való törekvésben állítható fel. Kettejük között közvetlen kapcsolatra a rendelkezésre álló források nem utalnak, Schütz érdemben akkor kapcsolódott bele a világ nagy kérdéseinek a megválaszolásába, amikor Giesswein már nem élt.

A *Quadragesimo Anno* nyomán, a harmincas években kezdtek kibontakozni komolyabb változások szellemi téren a keresztényszocializmuson túl⁴⁰¹ is a magyar katolicizmus berkeiben. Ahogy külföldön, úgy itthon is megfogalmazódott az az igény, hogy a katolikus egyház foglaljon állást a társadalom és a gazdaság optimális működésének tágabb összefüggéseiben.⁴⁰² A magyar katolikus püspöki kar reagálva XI. Pius enciklikájára, 1931 novemberében körlevelet adott ki, amelyben az egyházi birtokhasználat fontossága mellett érveltek és hangsúlyozták azok szociális funkcióját, ellensúlyozva ezzel a radikális társadalmi

³⁹⁶ Klestenitz 2019, 44.

³⁹⁷ Klestenitz 2019, 45.

³⁹⁸ Klestenitz 2019, 48.

³⁹⁹ Gergely 1974, 632.

⁴⁰⁰ Klestenitz 2019, 48-49.

⁴⁰¹ A keresztényszocializmus a harmincas évekre a többi irányzattal szemben valamelyest háttérbe szorult az 1920-as évek elejéhez képest. Gergely 1991, 87.

⁴⁰² Petrás 2008, 113.

változásokat ösztönző törekvéseket és támogatva a hivatásrendiség⁴⁰³ kiépítését.⁴⁰⁴ Az egyházi birtokhasználat fontossága melletti érvelés egyenesen következett abból, hogy a katolikus egyház ebben az időben Magyarország tíz legnagyobb földbirtokosa közé tartozott.⁴⁰⁵ A püspöki kar útmutatása teret nyitott a hivatásrendi mozgalmak, elsősorban a KALOT kiépülésének azzal a céllal, hogy alternatívát állítsanak a szociáldemokrata és a fasiszta ideológiák mentén szerveződő társadalmi mozgalmaknak.⁴⁰⁶ A katolikus egyház ebben az időszakban egyfajta ideológiai támaszként működött a Horthy-rendszer mellett, miután a trianoni veszteség, valamint a dualizmusból szerzett rossz tapasztalatok, amelyek a liberális irányzat szerint az állam és az egyház szétválasztására tettek kísérletet, csak úgy, mint a Tanácsköztársaság alatti rossz tapasztalatok a szocializmussal kapcsolatban, antiliberalis és antiszocialista vonalon egyaránt érdekközösségbe sodorták az egyházat a Horthy-féle állammal.⁴⁰⁷

Új folyóiratok indultak a *Quadragesimo Anno* szellemiségét követve a katolikus reformnemzedék⁴⁰⁸ lapjaiként. 1931-től 1938-ig Katona Jenő szerkesztésében⁴⁰⁹ a *Korunk Szava*, 1935-től, amikor a Gömbös Gyula-féle öncélú nemzetállam létrehozására irányuló politikájának értelmezése fölött viták keletkeztek,⁴¹⁰ ebből vált ki a *Vigilia*⁴¹¹ és az *Új Kor*⁴¹² 1937-ig.⁴¹³ A *Korunk Szava*, amelyet gróf Széchenyi György alapított,⁴¹⁴ Prohászka gondolatmenetét tartotta szem előtt a szociális gondolkodás területén.⁴¹⁵ A lapnak olyan

⁴⁰³ A hivatásrendiség gondolata azon alapult, hogy a középkori céhek mintájára szervezzék meg a különböző szociális státuszú emberek együttműködését, érdekvédelemét. Azonban a társadalmi egyenlőtlenségek megváltoztatását nem tartotta elképzelhetőnek XI. Pius, a proletár világforradalomtól félve pedig tiltotta a sztrájkokat, bérharcokat, mint a közjó elleni támadást. Végül a katolikus hivatásrendiség, nem mellesleg a fasiszta korporációs elképzelések által is lejáratódva, nem tudott a társadalmi megújulás eszközévé válni Európában. Petrás 2008, 116.

⁴⁰⁴ Petrás 2013, 9.

⁴⁰⁵ Petrás 2008, 118.

⁴⁰⁶ Petrás 2008, 119.

⁴⁰⁷ Petrás 2014, 138.

⁴⁰⁸ Petőcz Pál: A politikai katolicizmus „reformnemzedéke”. Történelmi Szemle 1964 7/1. 115. A továbbiakban: Petőcz 1964. A katolikus reformnemzedék a Gömbös-kormány politikáját támogatva a fasiszmus melletti, vagy elleni kiállás mentén bomlott táborokra. Legfőbb közös jellemzőjük a konzervatív tehetetlenséggel, a hierarchiának való szolgálai alárendelődéssel és az arisztokratizmussal való szembe helyezkedés volt. Gergely 1997, 113.

⁴⁰⁹ Gergely 1997, 261.

⁴¹⁰ Petrás 2008, 129.

⁴¹¹ Sík Sándor szerkesztésével. Gergely 1997, 113. Ez elsősorban a haladó közéleti katolicizmus irodalmi háttérét kívánta biztosítani. Gergely 1997, 261.

⁴¹² Az Új Kor szembe fordult a konzervatív legitimizmussal, kivált a klérus irányítása alól és egyértelműen Gömbös mellett foglalt állást. Gergely 1997, 261.

⁴¹³ Petrás 2013, 10.

⁴¹⁴ Petrás 2008, 122.

⁴¹⁵ Petrás 2013, 12.

munkatársai voltak mások mellett, mint Aradi Zsolt, Balla Borisz, vagy Possonyi László.⁴¹⁶ A folyóirat egyik szerzője, Mihelics Vid úgy fogalmazott, hogy a liberalizmus és a szocializmus kihívására, ahol az előbbi az egyént állítja a középpontba, utóbbi pedig az egyén társadalomban betöltött szerepét, a kereszténység kétezer éves tanítása képes mindkettő előnyeit magába foglaló megoldással, azok hátrányai nélkül megmenteni a világot a lelki, kulturális összeomlástól.⁴¹⁷ A Korunk Szava lehetőséget biztosított a fiatal katolikus reformnemzedék számára, hogy a katolikus közélet hazai és nemzetközi eseményeinek nyomon követése mellett válaszokat keressenek az ország és az egyház válságtüneteire.⁴¹⁸ Prohászka mellett a lap számára Szekfű Gyula⁴¹⁹ adott ideológiai hátteret, amennyiben a múlt bűneinek meghaladására, az idősebb nemzedék által elkövetett hibák kijavítására adott útmutatót.⁴²⁰ De helyett kapott a lapban Barankovics István, a Demokrata Néppárt későbbi vezetője is, aki már 1932-ben arról beszélt, hogy a földosztás elkerülhetetlen lesz, az egyházat is mindenképpen utol fogja érni és az egyház csak akkor jár jól ezzel, ha nem akarata ellenére kerül bele a folyamatba.⁴²¹

Természetesen nem csak az új alapítású lapok, hanem a XIX. század végén életre hívott sajtótermékek is reagáltak a kor kihívásaira, mint a *Katholikus Szemle*, amelynek főszerkesztője az 1934-től a már említett Mihelics Vid volt, majd 1940-től 1943-ig Kühár Flóris szerkesztette a lapot, amely 1944-ben végül megszűnt.⁴²² Mihelics Vid felelős szerkesztői tevékenysége nyomán a *Katholikus Szemle* egyre többet foglalkozott az eszmei, kulturális és történeti témák mellett a szociális kérdéssel, miközben igyekezett elhatárolódni a szélsőjobb oldali ideológiáktól, mint a fajelmélet.⁴²³ Mihelics teret engedett az általa szerkesztett lapban Schütz Antalnak is, aki a katolikus világnézettel kapcsolatos gondolataival olyan elismeréseket vívott ki magának, mint amiről az alábbi levél tanúskodik:

„Kedves Bélám!⁴²⁴ Nem szeretem a szkematikus újévi gratulációkat, sohasem szoktam buékozni. Most kivételt teszek. Tegnap egész este a *Katholikus Szemlének* újévi számát olvastam. S most ellenállhatatlan lelki szükségletem, hogy Neked boldog új esztendő-t kívánjak: legyen a *Katholikus Szemle* minden száma olyan, mint ez. Ahogyan Te az Új Feladatokat

⁴¹⁶ Petrás 2008, 122.

⁴¹⁷ Petrás 2013, 14.

⁴¹⁸ Petrás 2008, 122-123.

⁴¹⁹ Szekfű 1938-tól a háromtagú szerkesztőbizottság tagja lett Molnár Kálmán és a domonkos teológus Horváth Sándor mellett.

⁴²⁰ Petrás 2008, 124-125.

⁴²¹ Petrás 2008, 127.

⁴²² Frenyó 1993, 474.

⁴²³ Frenyó 1993, 477.

⁴²⁴ Mihelics Vid eredeti keresztnéve Béla, a Vid a rendi neve volt a cisztercieknél.

bölcsen és sugalmazó erővel kitűzöd, különösen a katolicizmus hivatását a Duna-medencében élő kisépek körében, amilyen klasszikusan értekeznek a mi Schützünk (akinél Pázmány óta nem volt nagyobb magyar teológus) a Katolikus Világnézetéről, amilyen megértéssel ír Bajza a nemzetiségi kérdéstről és Molnár a diákzsendülésekről, az mind valóban a legértelmesebb, példaadó és irányt szabó. A fiatal Bethlen Iván kitűnő tollú ifjú, csak a gondolatmenete volna szilárdabb gerincű. Szívvel ölel régi szeretettel: Kornis Gyula”⁴²⁵

A *Magyar Kultúra* című lap főszerkesztője, Nyisztor Zoltán például felvetette a nyilasokkal való viszony újragondolásának ötletét. Nyisztor amellet foglalt állást, hogy a nyilasok hatalomra kerülése elkerülhetetlen, ezért érdemes lenne velük jó viszonyt kialakítani, hogy a katolikus érdekek képviselete ne szenvedjen csorbát. Azonban a főpápaság nem osztotta ezt a gondolatot, nem pártolták ezt a közeledést.⁴²⁶ Eredetileg a *Magyar Kultúra* Bangha Béla szellemi irányítása mellett jött létre és az ő harcos, militáns irányzatát képviselte, amely a baloldal mellett a szélsőjobb és a náci újpogányság ellen is irányult.⁴²⁷

Ugyancsak Nyisztor Zoltántól⁴²⁸ tudjuk, hogy amikor XI. Pius pápasága idején 1938-ban Pehm (a későbbi Mindszenty) József 73 papnak küldött meghívót a keresztény párt megújításával kapcsolatos budapesti értekezletre, ahol a hivatásrendiség mellett akartak állást foglalni, Schütz Antal is a meghívottak közt volt. Ezen a megbeszélésen a *Quadragesimo Anno* és a kommunizmust elítélő *Divini Redemptoris* enciklika, mint követendő példa mellett foglaltak állást.⁴²⁹ Nyisztor három generációra⁴³⁰ osztotta a két világháború közti keresztény megújulás alakjait. Az első, hódító generációba sorolta Banghát, Bíró Ferencet,⁴³¹ Glattfelder Gyulát, Prohászka Ottokárt, Schütz Antalt és Tóth Tihamért. Sík Sándor már a második generációban kapott helyet.⁴³² Nyisztor még élete vége felé közeledve is elismerően

⁴²⁵ Frenyó Zoltán: Filozófiai útkeresések, keresztény önértelmezések. Fejezetek a Katolikus Szemle két világháború közötti történetéből. *Magyar Filozófiai Szemle* 115 (1993) 3-4. sz. 502.

⁴²⁶ Gergely 1997, 112-113.

⁴²⁷ Gergely 1997, 261.

⁴²⁸ Nyisztor Zoltán (1893-1979) újságíró, lelkész és szónok, a „harcos katolicizmus” képviselője, aki a *Magyar Kultúra*, című lap szerkesztőjeként tevékenykedett Bangha Béla idején az ő közvetlen munkatársaként és barátjaként. A római Collegium Germanicum et Hungaricum növendékeként a fő példaképe Louis Billot francia jezsuita dogmatikatanár volt. Adriányi – Csíky 2005, 22.

1946-ban Nyisztor emigrált és Rómában, majd Dél-Amerikában folytatta a pályafutását. Adriányi – Csíky 2005, 11.

⁴²⁹ Adriányi – Csíky 2005, 148.

⁴³⁰ Gergely Jenő idézi Nyisztor besorolását, amelyben mások mellett Schütz Antal is megtalálható, viszont a saját összeállításában a kor meghatározó hitszónokai és igehirdetői között csak Prohászka, Bangha és Tóth Tihamért említi, Schützöt nem. Gergely 1997, 236.

⁴³¹ Bíró Ferenc (1869-1938) jezsuita szerzetes, a Jézus Szíve Társasága alapító elöljárója, a *Szív* újság, a Korda Könyvkiadó és a Jézus Szíve Népkegyelmei Társasága alapítója.

⁴³² Adriányi – Csíky 2005, 250.

nyilatkozott Schütz Antalról, amikor 1975. szeptember 11-én az Adriányi Gábornak írt levelében feleslegesnek tartotta Meszlényi Antal *Magyar szentek és szentéletű magyarok* című művét, mivel meglátása szerint ezt annak idején Schütz Antal már megvalósította jó gárdával összedolgozva két kötetben.⁴³³

II. Prohászka Ottokár, Schütz Antal iránymutató példaképe

Amikor Schütz Antal életművéről beszélünk, elengedhetetlen hozzákapcsolni Prohászka Ottokár alakját, aki meghatározó szerepet töltött be Schütz munkásságának alakulásában. Elég, ha csak a 25 kötetes Prohászka-életműre gondolunk, amely Schütz Antal szerkesztésében látott napvilágot és a mai napig hatással van nemcsak a Prohászka-kutatásra, hanem mindazokra, akik az egykori székesfehérvári püspök műveit bármilyen okból kézbe akarják venni, meg akarják ismerni.

Jelen részben az a célom, hogy elsősorban Prohászka életművén keresztül bemutassam azt a társadalom- és történelemszemléleti eszmerendszert, amely a két jeles személyiség gondolkodásában egyaránt megjelent, valamint rávilágítsak néhány olyan közös pontra, amely mindkét életpálya alakulásában megfigyelhető. Ehhez először azokat a közös jellemzőket mutatom be röviden, amelyek egyformán jelen voltak mindkettőjük életútjában, majd Prohászka témába vágó műveit elemzem, keresve bennük az általános érvényű szempontokat, amelyek elsősorban Schütz Antalra, de akár a mai kor emberére is hatással lehetnek és lehetnek.

II.1. Párhuzamok a két életút között

Származásuk közös jellemzője, hogy mindketten a mai Magyarország határain kívül, családjuk tekintetében nem magyar nemzetiségüként látták meg a napvilágot. Prohászka Ottokár⁴³⁴ a felvidéki Nyitrán 1858-ban született, Schütz Antal pedig a délvidéki Kistószegen 1880-ban. Noha Prohászka születését tekintve több, mint húsz évvel megelőzte Schütz Antalt, az idő múlásával mindketten a Trianon után kialakuló anyaországban kötöttek ki és gyakoroltak

⁴³³ Adriányi – Csíky 2005, 350.

⁴³⁴ A Prohászka nevet édesapjától Prochaska Domokostól örökölte, aki Morvaországból került Nyitrára.

hatást a két világháború közti Magyarország történetére. Schütz Antal Prohászka életútját egy sötét keretben helyezi el a Bach-korszaktól a Trianon által megcsonkított Magyarorszáig, amely keretet szerinte Prohászka a maga fényével bevilágította, abból kiemelkedett.⁴³⁵ Egy másik fontos közös jellemző a német anyanyelvi környezet (Prohászka édesanyja feltehetően svájci német polgárcsaládból származott),⁴³⁶ amelybe egymástól függetlenül mindketten születtek, és ami mindazonáltal egyiküket sem akadályozta meg abban, hogy később a magyar nyelvet elsajátítva, választott nyelvükön alkossanak maradandót. Schütz Antal megemlíti Prohászka „tótos”, palóc kiejtését, ami annak volt köszönhető, hogy a felvidéki Losoncon tanult magyarul. Valójában szlovákul is később tanult meg beszélni, otthon kizárólag németül beszéltek.⁴³⁷ Nyelvi tanulmányai később Kalocsán, majd Esztergomban folytatódtak és előfordult, hogy olyanok voltak rá hatással, akik maguk sem beszéltek tökéletesen magyarul.⁴³⁸ A németen és a magyaron kívül olaszul, latinul és franciául is megtanult Prohászka az évek során, meg egy nagyon keveset angolul, mielőtt 1904-ben Amerikába utazott.⁴³⁹

Középiskolai tanulmányaik során mindketten megfordultak piarista gimnáziumban. Prohászka Nyitrán végezte a gimnázium harmadik osztályát,⁴⁴⁰ Schütz pedig Szegeden tanult a rend iskolájában. Később Prohászka esetében ez már nem volt annyira meghatározó, mint Schütznél (aki ekkor határozta el, hogy a piarista rend tagja lesz). Prohászka ugyanis később a jezsuiták kalocsai intézményében tanult tovább⁴⁴¹ és noha végül szülei,⁴⁴² majd püspöke, Simor János⁴⁴³ nyomására megmaradt világi papnak, fiatal korában gyakran foglalkoztatta a jezsuita rendbe való belépés gondolata.

További közös jellemző a két életpálya között, hogy Prohászka Ottokár ugyancsak teológiai doktor lett, mint Schütz, igaz, ő nem Budapesten, vagy Würzburgban, hanem a római Germanicumban folytatta (kiváló eredményekkel)⁴⁴⁴ a tanulmányait hét éven keresztül. 1888-ban lett a dogmatika professzora, majd 1904-ben egyetemi tanár.⁴⁴⁵ Noha felmerült a lehetőség,

⁴³⁵ Schütz 1929, 16.

⁴³⁶ Szabó 2007, 29. Szabó Ferenc gyakran idézi Schütz műveit, amikor Prohászka életrajzi eseményeit felvázolja, vagy éppen naplójegyzeteiből idéz.

⁴³⁷ Gergely – Vadász 1981, 387.

⁴³⁸ Schütz 1929, 18.

⁴³⁹ Schütz 1929, 19.

⁴⁴⁰ Szabó 2007, 29. Itt nagy hatással volt rá az iskola igazgatója, Csósz Imre. Szabó 2007, 17.

⁴⁴¹ Szabó 2007, 32.

⁴⁴² Szabó 2007, 33.

⁴⁴³ Szabó 2007, 60. Simor János tisztában volt Prohászka értékeivel, ezért nem engedte el szerzetesi szolgálatra, hanem inkább megengedte neki, hogy a papnevelés terén szabadon kamatoztathassa a Rómában szerzett tapasztalatait. Schütz 1929, 31.

⁴⁴⁴ Schütz 1929, 25.

⁴⁴⁵ Szabó 2007, 58. Erre a pozícióra Prohászka nem különösebben vágyott, a maga részéről szívesebben maradt volna esztergomi spirituális a szemináriumban. Schütz 1929, 59.

a dogmatika tanszék vezetését nem ő, hanem Dudek János kapta meg,⁴⁴⁶ akinek majd Schütz Antal lesz később utóda.

Ennek a tanévnek a második felében heti egy alkalommal abban a kupolateremben tartott előadást Istenről és lélekről világi hallgatóknak,⁴⁴⁷ ahol 1930-tól majd Schütz Antal tartja meg a maga előadássorozatát ugyancsak a hallgatók lehető legszélesebb körének. Rövid ideig tartó egyetemi tanárságának az 1905-ben bekövetkező püspöki kinevezése vetett véget, amikor ő kapta meg a székesfehérvári püspöki széket elődje, a kalocsai érsekké előléptetett Városy Gyula után.⁴⁴⁸

Püspökké szentelése hatalmas öröm volt tisztelői számára, akik lelkesen tódultak Rómába részt venni az ünnepségen, elődje pedig azzal adta át neki a hivatalát, hogy Keresztelő János szavait idézte, mely szerint nem méltó lehajolni és a saruszíját megoldani.⁴⁴⁹ Maga Prohászka erre a tisztségre ugyanúgy nem vágyott, mint az egyetemi tanárságra, sőt, kifejezetten félelemmel töltötte el, alkalmatlannak érezte magát a püspöki pozíció betöltésére. Ez a gondolat később is visszaköszönt nála, 1913-ban és 1919-ben is, amikor már nyolc, illetve tizennégy éve volt székesfehérvári püspök.⁴⁵⁰

II.2. Prohászka Ottokár szellemi háttere és gondolkodása

Prohászka lelkeségét, filozófiai gondolkodását⁴⁵¹ elsősorban francia szerzők határozták meg (Henri Bergson,⁴⁵² Edouard Le Roy,⁴⁵³ valamint Maurice Blondel⁴⁵⁴). Schütz vele szemben inkább német szerzők munkái nyomán inspirálódott. Hatással volt továbbá Prohászka számára a közelmúltban szentté avatott John Henry Newman bíboros gondolkodása is, akit Schütz Antal⁴⁵⁵ és Szabó Ferenc is egyenesen párhuzamba állít Prohászkaival,⁴⁵⁶ amennyiben

⁴⁴⁶ Schütz 1929, 60.

⁴⁴⁷ Szabó 2007, 105. Az ottani hallgatók többsége utána gyakran hallgatta őt máshol is, így leginkább az egyetemi templomban. Schütz 1929, 62.

⁴⁴⁸ Szabó 2007, 108.

⁴⁴⁹ Schütz 1929, 64.

⁴⁵⁰ Schütz 1929, 65.

⁴⁵¹ Frenyó Zoltán úgy véli, hogy Prohászka filozófiája nem életfilozófia, hanem keresztény perszonalizmus, egyszerűbben fogalmazva keresztény filozófia, ami szerves részét képezi egész gondolkodásának. Frenyó 2018, 146.

⁴⁵² Szabó 2007, 136. Bergson hatása inkább elitélő formában jelent meg Prohászka számára, aki a szellemi életre gyakorolt befolyását nagyra értékelte, de a dolog, a kiterjedt valóság nemlétére irányuló gondolatmenetével nem tudott azonosulni, hanem a maradandó, a szubsztancia létezése mellett foglalt állást. Frenyó 1998, 183-186.

⁴⁵³ Szabó 2007, 137.

⁴⁵⁴ Szabó 2007, 141.

⁴⁵⁵ Schütz 1929, 145.

⁴⁵⁶ Szabó 2007, 165.

mindketten mély vallásossággal és egyfajta apostoli lelkülettel (főleg Prohászka) rendelkeztek és jelentős lépéseket tettek annak érdekében, hogy a katolikus egyház képes legyen nyitni a modern világ irányába.⁴⁵⁷

Prohászka esetében kiemelkedő jelentőséggel hatott a gondolkodására a Rómában töltött hét év 1875-től 1882-ig.⁴⁵⁸ A fent említett szerzőkön túl Prohászka maga is említi azokat a jezsuita tudósokat, akik nagy hatással voltak rá,⁴⁵⁹ mint Johannes Baptista Franzelin, Domenico Palmieri, vagy Antonio Ballerini⁴⁶⁰ és a római iskola, mint eszmei irányzat alapítójának tekintett Giovanni Perrone.⁴⁶¹ Itt szívta magába azokat a gondolatokat Prohászka, amelyek új megközelítést hoztak a teológiába, meghaladva a skolasztika és a természettudományos irányzatok modern tudományok által továbbfejlesztett elképzeléseit.⁴⁶² Ugyancsak itt fejlődött ki benne az a történeti érzék, amely a folyamatokat helyezte előtérbe a tényszerű adatok, nevek, évszámok helyett.⁴⁶³ Amikor hazatért Rómából, a római iskola szellemiségét kezdte terjeszteni Magyarországon is a Magyar Sionban és máshol megjelent írásaiban, eltérve a hazai konzervatív skolasztikus gondolkodástól.⁴⁶⁴ Sokkal szélesebb távlatokban gondolkodott, mint a modernizmussal a tomizmust szembe szegezni kívánó hagyományos katolikus gondolkodás.⁴⁶⁵

Schütz Antal úgy jellemezte Prohászka tudományos munkásságát, hogy a püspök képes volt felismerni az idők jeleit, amelyek megkövetelik a kornak megfelelő változtatásokat még akkor is, amikor a többség még a régi idők kérdéseivel van elfoglalva. Ezzel pedig a maga módján messze megelőzte a saját korát.⁴⁶⁶ Határozottan állást foglalt a korszerűsödés mellett, a modern tudománnyal való párbeszédet, az ahhoz való alkalmazkodás lehetőségeit kereste az

⁴⁵⁷ Szabó 2007, 167-168.

⁴⁵⁸ Szabó Ferenc: Prohászka Ottokár és a „Római Iskola” teológiája: a Collegium Romanum szellemi befolyása. 5. A tanulmány eredetileg a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 1999 3-4 számában jelent meg a 127-144. oldalakon.

⁴⁵⁹ Tőlük sajátította el a jezsuiták aktív, tevékenységre indító spiritualitását, a Szent Ignác-i lelkiségben rejlő teljesebb életre törekvést, az újdonságok keresését, amelyben az intellektus mellett az érzelmek és az akarat is szerephez jutnak. Fejérdy 2021b, 43.

⁴⁶⁰ Szabó 1999, 6. Walter Kasper bíboros a római iskola tanítványai közé sorolja a német Matthias Joseph Scheeben-t is, aki Schütz Antal egyik nagy példaképe volt. Szabó 1999, 9. Scheeben *Dogmatikáját* Prohászka is nagyra tartotta. Szabó 1999, 13.

⁴⁶¹ Szabó 1999, 9.

⁴⁶² Szabó 1999, 6. A római iskola fontos jellemzői közé tartozik a pozitív történeti teológia felélesztése, a forrásokhoz, a Szentíráshoz és az egyházatyákhoz való visszatérés is. Szabó 1999, 9. Ez voltaképpen szembement a XIII. Leó által 1879-ben előtérbe helyezett tomizmussal, amelynek megújítását a pápa ösztönözni kívánta a modern világhoz való alkalmazkodás apropóján. Szabó 1999, 12. Prohászka az eredeti római iskola eszmeiségét képviselte, azzal együtt, hogy maga is nyitott volt az újítások iránt. Schütz Antal viszont a tomizmusnak lesz majd később meghatározó képviselője.

⁴⁶³ Szabó 1999, 7.

⁴⁶⁴ Szabó 2006, 15.

⁴⁶⁵ Szabó 1999, 14.

⁴⁶⁶ Szabó 2007, 171.

egyház eredeti tanításának feladása nélkül.⁴⁶⁷ A teológiát pedig életté akarta váltani, ami nem elvont tudományként, hanem az idők szükségleteire való reagálásban működik tovább. A tudományra is úgy tekintett, mint ami Isten gondolatainak a kinyilatkoztatása.⁴⁶⁸ A hittételek pusztá ismeretével szemben azok gyakorlati megélésére helyezte a hangsúlyt.⁴⁶⁹ Az átélést és a tapasztalatot állította a középpontba az élettelen, kulturális kereszténységgel szemben.⁴⁷⁰ Lényegében egyfajta hídverőként próbált működni a modern ember és a kétezzer éves egyház között, a különböző társadalmi osztályok között, a modern tudomány és a teológia között minden szinten.⁴⁷¹

Prohászka tudományos gondolkodását a Magyar Tudományos Akadémia is elismerte, amikor 1909-ben levelező taggá választották, ahogy erről Schütz Antal az 1936. május 17-én rendezett ünnepi közgyűlésen megemlékezett.⁴⁷² Székfoglalójára 1910. április 11-én került sor, ahol az intellektualizmus túlhajtásairól tartott előadást.⁴⁷³ Ennek fő gondolata az volt, hogy a tudomány bármilyen nagy hatalom is legyen, soha nem emelkedhet az élet és a valóság fölé.⁴⁷⁴ A tudományt igyekezett mindig alázattal művelni, ami azonban nem jelentette azt, hogy ellenfeleivel szemben hiányos lett volna a tudása.⁴⁷⁵ Emberként és tudósként egyaránt nyitott volt az újdonságokra, de mindig tudott mértéket tartani, kellő távolságtartással kezelni az új eszméket. Azt is pontosan tudta, hogy a tudás, az ismeretszerzés önmagában nem cél, a begyűjtött ismereteket, felismeréseket tettekre kell váltani, kamatoztatni kell a jobb élet érdekében.⁴⁷⁶

A tettekre váltás jellemezte Prohászka népművelő tevékenységét is, amelyről Schütz Antal kifejezett rajongással beszél. A századfordulót követően Prohászka rendszeresen tartott előadásokat konferenciákon, majd a katolikus nagygyűléseken. Az egyik korszakalkotó kezdeményezése volt például, amikor 1901-ben a virágvasárnap előtti héten kizárólag férfiaknak tartott konferenciabeszédeket a Mátyás-templomban.⁴⁷⁷ A következő évtől már az egyetemi templom lett a helyszíne ezeknek az alkalmaknak, amelyekhez csatlakoztak a nőknek szóló lelki gyakorlatok és később mások is bekapcsolódtak ilyen események szervezésébe. A

⁴⁶⁷ Szabó 1999, 15.

⁴⁶⁸ Szabó 1999, 16.

⁴⁶⁹ Fejérdy 2021b, 44.

⁴⁷⁰ Fejérdy 2021b, 49.

⁴⁷¹ Gergely 1989, 44.

⁴⁷² Schütz 1936a, 4.

⁴⁷³ Schütz 1936a, 5. Ez volt az egyik olyan alkotása, amelyet egy évvel később indexre tettek.

⁴⁷⁴ Schütz 1936a, 5.

⁴⁷⁵ Schütz 1936a, 6.

⁴⁷⁶ Schütz 1936a, 7.

⁴⁷⁷ Schütz 1929, 54.

kezdeményezés mindenesetre Prohászkaival indult el és egyre szélesebb körben terjedt az ő híre, elismertsége.⁴⁷⁸ A fővárosban tartott konferencia-beszédeket, lelkigyakorlatokat, a katolikus nagygyűléseken való fellépéseit székesfehérvári püspökként is folytatta, sőt, az ország más területeire is rendszeresen járt lelkigyakorlatokat tartani.⁴⁷⁹

II.3. Az indexre tétel és a politikai szerepvállalás hatása, jellemzői

Prohászka életének egyik meghatározó eseménye volt, amikor 1911-ben indexre tették három művét⁴⁸⁰: *Az intellektualizmus túlhajtásai* című bölcselettudományi akadémiai székfoglaló értekezését, a *Modern katolicizmus* című művét és a *Több békességet!* című cikkét.⁴⁸¹ Ennek oka a korabeli magyar egyházi és politikai viszonyokban,⁴⁸² valamint Prohászkanak az akkori körülmények mellett az egyházon belül népszerűtlen szociális javaslataiban rejlik. Különösen a földreformra vonatkozó javaslatát és az ökumenikus szellem ápolását nehezményezték egyházi körökben.⁴⁸³ A X. Pius pápa rendelkezése nyomán Esztergomban is felállították a hit tisztaságán örökődő bizottságot, amely egy névtelen feljelentés nyomán kezdett vizsgárolni Prohászka akadémiai székfoglalója miatt.⁴⁸⁴ A vizsgálat vége 1910. decemberében az ügy Rómába való felterjesztése lett.⁴⁸⁵ 1911 februárjában az esztergomi bizottság a *Több békességet!* című cikket kezdte vizsgálni, kifogásolva benne az egyházi vagyonnal kapcsolatos nézeteit.⁴⁸⁶ Áprilisban aztán ez cikk is a székfoglaló mellé került Rómába vizsgálatra.⁴⁸⁷ Ekkor már a két Esztergomból küldött cikk mellett a Rómában élő Szabó Szádok feljelentése nyomán a *Modern katolicizmus* című írást is bevették a

⁴⁷⁸ Schütz 1929, 55.

⁴⁷⁹ Schütz 1929, 68.

⁴⁸⁰ Ezek a művek nem jelenhettek meg a Schütz Antal által szerkesztett gyűjteményben sem az indexre tétel miatt.

⁴⁸¹ Szabó 2007, 176.

⁴⁸² Rezek Román a birtokába került információra hivatkozva állítja, hogy Prohászka kalocsai érsekké történő kinevezésének megakadályozása volt az első érv az eljárás megindítása előtt. Rezek 1974, 824. Hölvényi György kutatása pedig kimutatta, hogy Prohászka megregulázását többen helyeselték, így például a római császári és királyi követségen, ahol az indexre tétel nyomán Prohászka más műveinek hasonló sorsra juttatását sem látták elképzelhetetlennek, az emiatt tapasztalható esetleges ellenállást pedig úgy látták, mint ami indokolja az eljárás szükségességét. Hölvényi 1978, 52.

⁴⁸³ Adriányi 2002, 42. Az ökumenikus szellem ápolásának fő bizonyítéka volt a már említett Kaas Ivor temetésén mondott beszéde, amelyben Prohászka úgy emlékezett meg az evangélikus hitű elhunytáról, mint aki szimpatizált az anyaszentegyházzal és a közéletben is megélte a kereszténységét. Ez Prohászka szemében példaértékűnek számított. Ezen gondolatokkal együtt a protestáns temetésen való részvétel súlyos vétésnek számított az indexre tételt megelőző vizsgálat során. Frenyó 2011, 8.

⁴⁸⁴ Adriányi 2002, 44.

⁴⁸⁵ Adriányi 2002, 48.

⁴⁸⁶ Adriányi 2002, 51.

⁴⁸⁷ Adriányi 2002, 54.

vizsgálatba.⁴⁸⁸ Az Index Kongregáció végül június 5-én mindhárom mű indexre tétele mellett döntött azzal az indoklással, hogy tévedések és a Szentszék által elítélt tételeket tartalmaznak a hamis miszticizmus bőbeszédűségével párosulva.⁴⁸⁹ Prohászka villámcsapásként élte meg a hírt,⁴⁹⁰ de Schütz Antalt magát is megviselte ez a döntés, amelyre abból lehet következtetni, hogy a Prohászka művek kiadásánál kihagyott naplórészleteket, amelyek erről az eseményről szóltak (konkrétan egy olyan részletet is kihagyott, amelyben Prohászka említi, hogy mennyire megindította Schütz dr. ragaszkodása).⁴⁹¹

Ugyanakkor Schütz utólag úgy ítélte meg az index-ügyet⁴⁹² Prohászka lelki fejlődését tekintve, mint ami megértőbbé és elnézőbbé tette az ő korábbi radikálisabb megnyilvánulásaihoz képest.⁴⁹³ Prohászka készségesen elfogadta a döntést, és a X. Pius pápa iránti engedelmességnek is gond nélkül eleget tett. Ennek ellenére voltak ellenfelei, akik igyekeztek őt a döntés miatt háttérbe szorítani, mint például Samassa József egri érsek, aki az indexre tételben is közreműködött és híveit pásztorlevélben próbálta óvni Prohászka valamennyi írásától, nem csak az indexre tettektől.⁴⁹⁴

Összességében azonban Prohászka hírneve nem szenvedett komolyabb csorbát, a korábban megszokott előadásait, lelkigyakorlatait továbbra is meg tudta tartani.⁴⁹⁵ Ettől függetlenül nagyon megviselte őt ez a szomorú esemény, nem véletlen, hogy ekkor kezdett először álmatlanságra panaszkodni és a gyomrára sem tett jó hatást ez az állapot.⁴⁹⁶ További írásai készítésekor óvatosabbá vált, nehogy ingoványos talajra tévedjen, saját bevallása szerint idegenül érezte magát az egyházban.⁴⁹⁷ Érdeklődése ezt követően fordult a különböző katolikus akciók felé, mint például majd az ő irányításával kiépülő Szociális Missziótársulat.⁴⁹⁸

⁴⁸⁸ Adriányi 2002, 23. A monarchia vatikáni nagykövete a külügyminiszterhez címzett levelében 1911. június 19-én arról ír Thomas Esser domonkos atyára hivatkozva, aki a titkárként a tilalmi dekrétumot aláírta, hogy a Modern katolicizmus című kiadvány halmaza a modernista fejtegetéseknek tartalmilag, a bizonyítás módja és a kifejezések használata szempontjából egyaránt. Ebben, illetve az intellektualizmus túlhajtásaival foglalkozó cikkben is rengeteg sokat mondani akaró, ám annál kevesebb sokat mondó frázis található, ami így együtt megkérdőjelezi azt, hogy a szerző érti-e a saját mondandóját és kizárólag az olvasó összezavarására alkalmas. Koncz 1990, 53.

⁴⁸⁹ Koncz 1990, 57-58.

⁴⁹⁰ Schütz 1929, 77.

⁴⁹¹ Szabó 2007, 188.

⁴⁹² Schütz Antalt is megérintette egyszer az indexre tétel szele sok évvel később, amikor Dr. Lukács Zsófia visszaemlékezése szerint 1941-ben az Eucharisztia című könyvének német kiadását megpróbálták indexre tételni. Schütz erre inkább visszavonatta a művet. Levéltár 13, Ad 5.

⁴⁹³ Szabó 2007, 197.

⁴⁹⁴ Schütz 1929, 84.

⁴⁹⁵ Schütz 1929, 85.

⁴⁹⁶ Schütz 1929, 87.

⁴⁹⁷ Pálvölgyi 1983, 343. Az indexre tételt követő megtorpanás után Prohászka „újra elindult a küzdőtérre, legfeljebb jobban érezte, mennyire egyedül van...” Koncz 1990, 54.

⁴⁹⁸ Pálvölgyi 1983, 345.

Schütz Antal a Prohászka életmű kiadása során alaposan megvizsgálta az egyes műveket abból a szempontból, hogy szembementek-e azok bármiben az egyház dogmájával, de olyan tanítást, ami azzal nyíltan szembehelyezkedett volna, nem talált.⁴⁹⁹ Schütz három dologban vélte megtalálni az indexre tétel okait (pontosan ezt nem lehetett tudni, mivel a vatikáni hivatal vonatkozó dokumentumaihoz akkor még nem lehetett hozzáférni).⁵⁰⁰

Egyrészt nem kísérte kellőképpen figyelemmel a teológiai változásokat és egyes pontokon szabadabban fogalmazott a Szentírás teremtésre vonatkozó igazságtartalmával kapcsolatban, mint ami még belefért volna a hivatalos keretek közé.⁵⁰¹ Másrészt határozottan felszólalt azzal a hiedelemmel szemben, hogy az elméleti ismeretek útján megoldhatók az élet nagy kérdései, elítélve ezzel a kor intellektualista gondolkodását.⁵⁰² Harmadrészt felszólalt az egyházi köröknek a kor társadalmi problémáival szemben tanúsított nehézkessége ellenében, türelmetlenül sürgetett változásokat,⁵⁰³ amire az elit a gondolkodását tekintve még nem volt kellőképpen megérve. A háború előtt kifejezetten azért küzdött, hogy az egyház szociálissá válva elősegítse a társadalmi robbanás megakadályozását.⁵⁰⁴

A másik fontos szakasz Prohászka életében az 1918-1922 közti időszak, amikor a politikai változásokba aktívan bekapcsolódott a székesfehérvári püspök. Erről Schütz azt állapítja meg, hogy Prohászka a realitások talaján állva sürgette a katolikusok politikai szerveződését, noha hamarosan kiábrándult és visszavonult a politikai élettől.⁵⁰⁵ A Tanácsköztársaság idején például összetűzésbe keveredett a helyi népbiztossal, amikor az egyházmegye papságához írt körlevélben nem engedte kijavítani azt a bekezdést, amely arról szólt, hogy csak addig kell megtartani a forradalmi rendeleteket, amíg azok nem sértik a hit és erkölcs törvényeit.⁵⁰⁶ Ennek ellenére kitartott a székvárosa mellett, türelemmel viselte a nehézségeket és a palotából is csak azért költözött ki átmenetileg, hogy ne kelljen elviselnie az oda betelepülő vörös kommandó garázdaságait.⁵⁰⁷

⁴⁹⁹ Schütz 1929, 78.

⁵⁰⁰ Schütz 1929, 79.

⁵⁰¹ Schütz 1929, 79-80.

⁵⁰² Schütz 1929, 81-82.

⁵⁰³ Schütz 1929, 82.

⁵⁰⁴ Pálvölgyi 1983, 347. Szekfű Gyula később úgy értékelte Prohászka tevékenységét, hogy bár a keresztény világnézet gyakorlatba átvitelét és intézményes megvalósulását nem tudta elérni, a magyarság széles rétegeit visszavitte a kegyelmi életbe. Az ország lakosságának kétharmada katolikussá vált, akik többsége pozitív vallásos életet folytatott az 1930-as évekre. Szekfű 1935, 436.

⁵⁰⁵ Szabó 2007, 207.

⁵⁰⁶ Szabó 2007, 220.

⁵⁰⁷ Schütz 1929, 104.

Később, a keresztény kurzus elindulását üdvözölte némely rendi kiváltságok eltörlésének szándékával együtt⁵⁰⁸ és nagy lendülettel állt ki a keresztény magyar program mellett⁵⁰⁹ és részt is vett a parlamenti munkában,⁵¹⁰ amíg rá nem jött, hogy a kurzus képviselői valójában csak a saját céljaikra akarják felhasználni ezeket az eszméket. 1922-ben megkönnyebbüléssel fogadta az országgyűlés feloszlását,⁵¹¹ ahol ezzel a gyakorlati szerepe véget ért. Schütz szerint Prohászka ekkor ismét a nemzet lelkiismeretévé vált,⁵¹² hasonlóan az indexre tétel előtti időszakhoz és arra hívta fel a figyelmet, hogy mindenkinek elsősorban belül, magában kell megélnie a kereszténységét.⁵¹³ Őszintén érdeklődött a magyarság gondjai iránt, képes volt egy személyben összekapcsolni a különböző néprétegeket is a főrendiháztól egészen a nemzetiségekig, mivel azt vallotta, hogy kötelességünk a hatóságok által leginkább csak zaklatott nemzetiségekhez tartozókkal is megszerettetni a hazát.⁵¹⁴ A magyarok részéről mélyen elítélte a káromkodást, a szellemi restséget és a természetfölötti iránti szűkkörű fogékonyságot.⁵¹⁵

Mindent egybevetve Prohászka természetét tekintve magának való ember volt, aki bár vágyott rá de igazi barátokra sosem tett szert. Ennek okai közt a jezsuita neveltetést és a római Germanicum fegyelmezett világát jelöli meg, de végső soron arra a következtetésre jut, hogy ez a legtöbb nagy lélek sajátos végzete, akik többnyire mély érzelmi gazdagságban élik az életüket. Ezt annak kapcsán említi Schütz, hogy Prohászka kifejezetten baráti viszonyt ápolt Farkas Edith szociális nővérrel, a Szociális Missziótársulat alapítójával, akinek ezt a tevékenységét intenzíven támogatta és kiterjedt levelezést folytatott vele.⁵¹⁶ A levelezés egyébként is fontos szerepet töltött be Prohászka működésében, Schütz Antal, aki nagyra értékelte a püspök időbeosztó művészetét és rendkívüli munkabírását, 15 000-re becsülte az általa írt levelek számát.⁵¹⁷

De nem csak a levelezését, hanem a szépirodalmi stílusú írásait is nagyra értékelte Schütz Prohászkanak, amelyeket a Magasságok felé című kötetben gyűjtött össze. Ezekről úgy

⁵⁰⁸ Schütz 1929, 103

⁵⁰⁹ Szabó 2007, 228.

⁵¹⁰ Schütz 1929, 109.

⁵¹¹ Schütz 1929, 113.

⁵¹² Szabó 2007, 228.

⁵¹³ Szabó 2007, 236.

⁵¹⁴ Schütz 1929, 101.

⁵¹⁵ Schütz 1929, 101-102.

⁵¹⁶ Szabó 2007, 264-266.

⁵¹⁷ Szabó 2007, 289. A fáradhatatlanság közös jellemzőjük volt, Schütz Antal maga is olyan ember volt, aki minden idejét a tudománynak és az embereknek szentelte. Prohászkaról elismerően nyilatkozik, olyan embernek ismerve őt, aki betegséget és fáradtságot nem ismer, korán kel és későn fekszik, jól bírja a hideget és mindenhol képes ott lenni, ahol szükség van rá. Schütz 1929, 46.

nyilatkozott, hogy egy különleges, szép aranyfonál köti össze valamennyi művet, amelyek mondanivalója a legnemesebb és leggazdagabb költészet eszközeivel kerül kifejtésre.⁵¹⁸

Ami Prohászka életének az utolsó szakaszát illeti, Schütz Antal említést tesz arról, hogy 1925-től kezdve egyre több fizikai problémával, vérkeringési zavarokkal, orrvérzéssel, kötőszövet-gyulladással küzdött,⁵¹⁹ valamint rettegett attól, hogy szellemileg leépül, ezért igyekezett még többet dolgozni.⁵²⁰ Végül ezt sikerült elkerülnie, hiszen mint az köztudott, szellemi épsége teljében érte 1927. április 1-én Budapesten az Egyetemi templom szószékén az a végzetesnek bizonyuló agyvérzés, ami másnap el is vitte.

Schütz maga is megemlékezik erről a szomorú eseményről, amikor arról ír, hogy Prohászka éppen a bűnbánatról és a büntudatról beszélt, amikor az egyre fokozódó lendülete hirtelen megakadt, majd görcsösen kapaszkodni kezdett a szószék peremébe, miközben a föltárt és az Oltáriszentséget nézte és a hangja fokozatosan eltompult. Mikor levezették a szószékről, még gyorsan áldást osztott a hallgatóságára. A következő napon, 1927. április 2-án, a virágvasárnap előtti szombaton háromnegyed kettőkor halt meg.⁵²¹ Két nappal később, április 4-én hatalmas tömeg kísérete utolsó útján a vonathoz, majd Székesfehérvárra a bazilikába, ahol Schütz Antal mondott gyászbeszédet.⁵²² Április 6-án a Szentháromság-temetőben temették el Prohászka Ottokárt.⁵²³

Szabó Ferenc SJ, aki a fentebb sokszor idézett összefoglaló Prohászka-életművet készítette, Schütz Antalt a püspök személyes ismerőseként, hűséges „tanítványaként” és életművének legjobb ismerőjeként mutatja be, aki egykorú tanúként hitelesen vallhatott arról, hogy Prohászka szentség hírében távozott az életből,⁵²⁴ annak ellenére, hogy hozzá fűződő csoda nem történt.⁵²⁵ Megemlékezik Schütz Antalról Frenyó Zoltán vallásfilozófus is, aki a fogalmak és tantételek mesterei elrendezőjének nevezi őt.⁵²⁶

⁵¹⁸ Szabó 2007, 296.

⁵¹⁹ Schütz 1929, 122.

⁵²⁰ Szabó 2007, 312-313. Mintha érezte volna, hogy már nincs sok ideje hátra, ezért az orvosi utasítás ellenére egyik lelkigyakorlatot tartotta a másik után szünet nélkül. Schütz 1929, 123.

⁵²¹ Schütz 1929, 125.

⁵²² Borián 2010, 164.

⁵²³ Schütz 1929, 126-127.

⁵²⁴ Schütz 1929, 127-128.

⁵²⁵ Szabó 2007, 325-326.

⁵²⁶ Frenyó Zoltán: Prohászka Ottokár. IN: *Korfordulón – filozófiai tanulmányok*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Budapest, 2015. 167.

II.4. Prohászka Ottokár történelemszemlélete

A Prohászka-életmű társadalom- és történelemszemlélettel foglalkozó elemeit vizsgáló részben azokat a gondolatokat nézem meg és mutatom be közelebbről, amelyek folytatva az előző rész párhuzamos megközelítését, többé-kevésbé Schütz Antal műveiben, világlátásában is visszaköszönnek. Az első tárgyalt Prohászka-mű az *Iránytű a magyar ifjúság számára* című füzet, amely a Zászlónk folyóirat Diákkönyvtárában jelent meg és azért érdemes rá kitérni, mert egyrészt Schütz Antal is igyekezett a maga idejében a fiatalokhoz szólni, amihez ihletet meríthetett ebből a munkából (noha az általa szerkesztett Prohászka-sorozatból ez a mű hiányzik), másrészt jól megragadja Prohászka történelemszemléletét, amely egyes elemeiben Schütz Antalnál is megjelenik.

Az *Iránytű* című füzetben Prohászka az első világháborús veszteségeket követő újjáépítésre buzdítja a fiatalokat, ahogy arra a kötet rendszerváltás utáni közreadója, Barlay Ó. Szabolcs felhívja a figyelmet a kiadáshoz csatolt tájékoztatóban.⁵²⁷ A háború fizikai veszteségein túl sokkal súlyosabbnak ítéli Prohászka a lelki, erkölcsi romlást, ami az országban végbement, amivel a keresztény nemzeti gondolattal akar szembeszállni. Ehhez arra ösztönzi a fiatalokat, hogy elsősorban legyenek ízig-vérig keresztények és merítsenek erőt a Szentlélekből és Krisztus kegyelméből. Másodsorban pedig legyenek új honfoglalók, akik munkájukkal képesek megtartani a hazát és felépíteni mindazt, ami korábban elveszett.⁵²⁸

Az új honfoglalás kivitelezéséhez Prohászka erőforrásként a magyarság ezeréves történelméhez nyúl vissza, abból ajánl követendő példákat. Épít a magyarok általa igen nagyra becsült értelmi képességére, intellektuális energiájára, amellyel a szellemi javakért, a hit, a szabadság, a függetlenség értékeiért lelkesednek.⁵²⁹ Felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar nemzeti eszmék és azok legfőbb szimbólumai mind a kereszténységből származnak. Először is a Szent Korona, a nemzeti egység, függetlenség és alkotmányosság jelképe, amely a nyugati kereszténység ajándékaként került hozzánk. Aztán ott van a király alakja, aki Szent Istvántól kezdve apostoli címmel rendelkezik és ezzel az első király példáját követve egyenesen az Úr alá kapcsolódik.⁵³⁰ De ott van a zászló is a hit, a remény és a szeretet színeivel, valamint a Szűzanya alakjával, amelyek mind a kereszténység jelképei, és amelyek századokon át meghatározzák a magyar történelmet, a közgondolkodást, a magyarság erkölcsi értékrendjét.⁵³¹

⁵²⁷ Prohászka 2006, 5.

⁵²⁸ Prohászka 2006, 6-7.

⁵²⁹ Tamás 1934, 11.

⁵³⁰ Prohászka 2006, 8.

⁵³¹ Prohászka 2006, 9.

Ezen szimbólumok ünneplésére egyébként jó alkalom az 1896-os millennium, amely a nemzeti tradíció megélésének kiváló lehetősége.⁵³² Prohászka arra hívja a fiatalokat, hogy ezeket a szimbólumokat és az általuk megjelenített értékeket tartsák szem előtt, amikor az első világháború romjain egy új ország építésébe fognak.

Prohászka úgy látja, hogy a magyarság a szabadságszeretetét az őshazájából hozta, de a megmaradást a kereszténység tette lehetővé, amely Szent István közreműködésével a korábbi harcok helyett templomok köré telepítette, iparra és földművelésre tanította a népet.⁵³³ Szent István az I. világháborúba belesodródó magyarság számára is fontos előkép volt, aki egy ugyancsak zűrés időben az Istenbe vetette bizalmát és tőle kapott segítséget nagy tettei véghezvitelében.⁵³⁴ A fiatalok elé Prohászka Szent Imre herceget állítja példaképnek,⁵³⁵ a keresztény nemzeti ideál megtestesítőjeként pedig Szent László királyt mutatja be, aki a korábban, Szent István alatt megkeresztelt magyarságot ízig-vérig kereszténnyé teszi a maga harcai által.⁵³⁶

Azonban nem csak az Árpád-házi szenteket tartja igazi példaképnek Prohászka a fiatalok számára a magyar történelemből, hanem II. Rákóczi Ferencet is. Ő a nemzeti fölélédes zászlaját hordozta a maga idejében, így követendő példává válik az I. világháború után kialakult helyzetben, hiszen Rákóczi odaadó hite Krisztus és az egyház iránt nem rendült meg soha, akkor sem, amikor az ország éppen nehéz, reménytelen helyzetben volt.⁵³⁷

Ugyanakkor Prohászka máshol azt is mondja, hogy az egyháznak tevékeny részt kell vállalnia a népnevelő folyamatban. Nem szabad belekényelmesedni az államegyházi szerepkörbe, amit a katolikus Habsburgok alatt élvezett a magyar egyház azzal, hogy tulajdonképpen nem volt üldözéseknek kitéve. Öntudatos kereszténységre⁵³⁸ van szükség ahhoz, hogy a hit és a szentek valóban követendő példává tudjanak válni Magyarországon.

Végső soron Prohászka az Istenbe vetett bizalmat helyezi előtérbe, aki erőt ad az embernek az előtte álló feladatok elvégzéséhez, erőt és jó kedvet, örömet a munkálkodáshoz.⁵³⁹ Meg kell élni, hogy Isten bennünk és velünk van.⁵⁴⁰ Természeti képek segítségével arra ösztönzi

⁵³² Prohászka 1928 (10), 26.

⁵³³ Prohászka 2006, 10.

⁵³⁴ Prohászka 1928 (10), 217.

⁵³⁵ Prohászka 2006, 11.

⁵³⁶ Prohászka 2006, 13-14.

⁵³⁷ Prohászka 2006, 15.

⁵³⁸ Prohászka 1928 (10), 84.

⁵³⁹ Prohászka 2006, 21.

⁵⁴⁰ Prohászka 2006, 27.

az embert Prohászka, hogy törekedjen fölfelé, ne búsuljon és csússzon-másszon a porban, hanem igyekezzen a saját környezetének napjává válni, mindig jónak lenni és másokkal jót tenni.⁵⁴¹ Mindezek belátásához megfelelő nevelésre van szükség, amely szoktatás és dresszúra helyett (ami Prohászka szerint az állatokkal teszi egy szintre a fiatalokat) azt tanítja meg, hogyan lehet a természettel egyensúlyban, harmóniában élni, illetve rávezeti az egyént arra, hogy ösztönözve legyen a jóra törekvésre.⁵⁴²

Ezek a gondolatok nem meglepő módon mai felgyorsult, rohanó világunkban éppoly aktuálisak, mint a két világháború közti Magyarországon, amikor sokan elszakadtak a gyökereiktől, a pusztulást látva kétségbeestek, elbizonytalanodtak, hogy hol találnak fogódzót a rájuk váró nehézségek leküzdéséhez.

Prohászkanak a magyar történelem nagy pillanatait példaként előtérbe állító tevékenysége tulajdonképpen azt a célt szolgálja, hogy elhelyezze a magyarságot a történelem folyamában, ami egy Istentől kiinduló és hozzá visszatérő eseménysor.⁵⁴³ Ez a történelemre vonatkozó gondolat eredetileg Szent Ágostontól származik,⁵⁴⁴ de megtalálható Schütz Antalnál is, aki erre építi fel az Isten a történelemben című előadás-sorozatát. Prohászka figyeli az idők jeleit,⁵⁴⁵ amelyeket értelemszerűen akkor lehet megfelelő módon felismerni, ha van mihez viszonyítani, korábbi történelmi jelekhez, eseményekhez, korfordulókhöz képest aktualizálni. A történelem haladásába⁵⁴⁶ vetett hit párhuzamba állítható Pierre Teilhard de Chardin gondolatmenetével is, aki egy transzcendens Ómega-pontban látja egyesülni a Krisztus lelke által átítatott történelmi folyamatokat.⁵⁴⁷

Prohászkanak a fent többször idézett útmutató füzetével érdemes párhuzamba állítani Schütz Antal 1939-ben megjelent *Magyar életerő* című összeállítását, amely ugyancsak a fiatalok számára kínál hasonló útmutatást. Ennek már rögtön az elején említi Schütz, hogy milyen nagy hatást gyakorolt az egész életére Prohászka, az ő egyénisége, élete és művei.⁵⁴⁸ Ezt a munkát a *Magyar Kultúra* szerkesztősége tiszta katolikus világnézetre nevelő, a mai

⁵⁴¹ Prohászka 2006, 27, 29.

⁵⁴² Prohászka 2006, 29.

⁵⁴³ Szabó 2012, 29.

⁵⁴⁴ Szabó 2012, 30.

⁵⁴⁵ Szabó 2012, 32. Az idők jeleinek figyelése és felismerése a II. vatikáni zsinat egyik fontos gondolata lesz, Prohászka ebben megelőzi a saját korát.

⁵⁴⁶ Schütz is lát haladást a történelemben, csak nem határoz meg olyan egyértelmű végpontot, mint Pierre Teilhard de Chardin (1881-1955) francia jezsuita teológus, filozófus.

⁵⁴⁷ Szabó 2012, 40.

⁵⁴⁸ Schütz 1939, 7.

bizonytalanságokban és világforrongásban nemesen eligazító iránytűnek nevezte,⁵⁴⁹ amely elénk állítja a katolikus magyar lelkület díszes templomát. P. Szalóczi Pelbárt pedig azt írta ugyanerről a kötetről,⁵⁵⁰ mint az új ifjúsági sorozat első darabjáról, hogy illúziótlan, kemény magyarság képe bontakozik ki belőle. Aki ezek nyomán tájékozódik, megbízható emberré válik. Szerencsés ezzel kezdeni a magyar jövő érdekében indított sorozatot.

A kor, amelyben a két nagy szerző gondolatai napvilágot látnak, azonos: a két világháború közti Magyarország időszaka ez, amelyben az első világháborús veszteségeket követően gyakorlatilag új honalapításra van szükség.⁵⁵¹ Tény és való, hogy a magyarság múltja nehézségekkel és tragédiákkal terhelt, kezdve a magyar nép testvértelenségével és a keleti és nyugati nagyhatalmak közti ütközőzóna mivoltával, folytatva a török hódoltság jelentette veszteségekkel és befejezve a lassú és sokszor hibákkal tarkított gazdasági, társadalmi talpra állással, azonban Schütz szerint mindezek túlélése reményt kínál a magyaroknak az újrakezdéshez.⁵⁵²

Minden nehézség ellenére az ezeréves múlt és a magyarság példaértékű asszimiláló ereje a kulcs a folytatáshoz.⁵⁵³ Abban a nemzetnevelő tevékenységben, amelynek célja a kor pesszimizmusának legyőzése, fontos szerep jut Prohászkanak.⁵⁵⁴ A maga módján Schütz azzal, hogy sajtó alá rendezi és közkinccsé teszi Prohászka életművét, hozzá akar járulni a nemzetneveléshez, a nehézségekből való kilábaláshoz. De nem csak ezáltal válik maga is nemzetnevelővé, hanem azzal is, hogy bekapcsolódik abba az irányzatba, amelyet Prohászka képvisel és ezzel igyekszik fölerősíteni az előbbi gondolatait.

Ilyen hasonlat például a kiindulópont megerősítése, amely Prohászkaéhoz viszonyítva Schütznél is a vallásban található meg. A vallás a nemzeti erő ősforrása,⁵⁵⁵ amely minden emberben ott lakik valamilyen szinten.⁵⁵⁶ Schütz egyenesen az Oltáriszentséget javasolja, mint mindennapi erőforrást, amely segít leküzdeni a kor nehézségeit.⁵⁵⁷ Sőt, külön kitér az

⁵⁴⁹ *Magyar Kultúra*, 26. évf. 1939. 23. sz. december 5. 224.

⁵⁵⁰ *Katolikus Szemle* 54. kötet 1940, 3. sz. március 128.

⁵⁵¹ Schütz 1939, 10.

⁵⁵² Schütz 1939, 14.

⁵⁵³ Schütz 1939, 15. Schütz Antal maga az egyik legjobb példa erre az asszimilálódásra, aki a délvidéki sváb gyökereivel tökéletesen beépült a magyar nemzetbe, annak kultúrájába és vált neves szöszlőjává.

⁵⁵⁴ Schütz 1939, 23.

⁵⁵⁵ Schütz 1939, 53.

⁵⁵⁶ Schütz 1939, 57.

⁵⁵⁷ Schütz 1939, 82.

eucharisztikus kongresszus értékére is, amelynek célja Krisztus erejének kinyilvánítása és amelyből a magyarság erőt meríthet.⁵⁵⁸

Prohászka maga ekkor már 11 éve nem él, de jelentőségét jól mutatja, hogy Schütz együtt említi őt Szent Istvánnal, Szent Imrével, Szent Lászlóval, Nagy Lajossal, Szent Erzsébettel és Pázmány Péterrel.⁵⁵⁹ Viszi tovább Prohászka magasba mutató gondolatmenetét, és ki is bővíti, hogy Magyarországnak gazdasági és hatalmi előnyök helyett a lelki dolgokban kell magasra törnie és akár megtalálni a módját annak is, hogy gyógyírt kínáljon nemcsak a magyarság, de a világ sebeire is.⁵⁶⁰ Az eucharisztikus kongresszus nem is lehetne jobb alkalom arra, hogy a magyarságnak ez a küldetése széles, világszerte elismert nyilvánosságot kapjon.

A *Magyar életerőben* feltüntetett nemzetnevelők sorában is ott találjuk Prohászka Ottokárt Pázmány Péter alakja mellett. A gyűjteménybe egy Prohászka halálának 10. évfordulójára készült írás került be a püspök méltatásával.⁵⁶¹ Ebben Schütz elemzi Prohászka püspöki címerét, amelyben egy turul repül a hármashalom fölött, csőrében kereszttel.⁵⁶² A turul, amely Prohászkat cseh és német származása ellenére a magyarokhoz küldte.⁵⁶³ Ő kapta azt a küldetést, hogy a kereszt üzenetét, a keresztény misztériumokat magyar nyelven tolmácsolja a magyar nép számára.⁵⁶⁴

Egy két évvel korábbi, 1935-ös évfordulós írásban pedig úgy emlékezik Schütz Antal Prohászkára, mint ahogy a németek tisztelték Bismarck alakját. Tőle vártak segítséget az I. világháborúba induló német katonák és Prohászka segítsége is jól jönne a harmincas évek közepének Magyarországon, hogy ne menjen mindaz feledésbe, amit Prohászka a maga idejében képviselt.⁵⁶⁵

⁵⁵⁸ Schütz 1939, 84. Ez a téma nem is lehetne aktuálisabb most, amikor 2021-ben újra Budapesten rendezték az Eucharisztikus Kongresszust. Most meg tudjuk válaszolni Schütz Antal kérdését, hogy ki tudja lesz-e még valaha ilyen kitüntetésben részünk: igen. Kérdés, hogy mit jelentett ez az esemény számunkra ahhoz képest, amit 1938-ban jelentett az akkori Magyarország, az akkori magyar katolikus egyház számára.

⁵⁵⁹ Schütz 1939, 86.

⁵⁶⁰ Schütz 1939, 89.

⁵⁶¹ Schütz 1939, 121.

⁵⁶² Schütz 1939, 122. Schütz annyit hozzátesz, hogy az elgondolás valószínűleg nem Prohászkatól származott.

⁵⁶³ Schütz 1939, 122-123.

⁵⁶⁴ Schütz 1939, 124.

⁵⁶⁵ Schütz 1939, 127-128.

II.5. Prohászka diadalmas világnézete és haladásfogalma

Prohászka társadalom- és történelemszemléletét az Iránytű mellett, ami egy kisebb lélegzetvételi munka, három nagyobb kötet segítségével lehet jobban megismerni a Schütz Antal-féle Prohászka-összesből. Ezek az V., a X. és XI. művek. E három kötetből, főként a címadó munkából Prohászka diadalmas világnézetét⁵⁶⁶ ismerhetjük meg, amely komoly hatást gyakorolt Schütz világnézetére és nem mellesleg jó néhány napjainkban is aktuális gondolatot tartalmaz. Ennek a kötetnek az írásai a XX. század legelején keletkeztek, még mielőtt Prohászka székesfehérvári püspök lett volna. Ebben az időszakban Esztergomban élt és tevékenykedett, a világtól többé-kevésbé elzárva.⁵⁶⁷ Schütz ezeket az írásokat Prohászka legegényibb munkáinak tartja.⁵⁶⁸ De ott van a *Korunk lelke* című kötet is a sorban, amelyben vannak a keresztény ébredésről szóló írások még a XIX. század utolsó éveiből, a XX. század szellemét értelmező művek a század első két évtizedéből, valamint a háború lelkét körüljáró gyűjtemény, amely az I. világháborús viszonyokat igyekszik keresztény szemmel magyarázni és átértelmezni. A *Kultúra és terror* című kötet pedig fontos társadalmi, szociális problémákat, azok elméleti hátterét vizsgálja és fejt ki úgy, hogy abból fel lehessen építeni a háborús pusztítástól szenvedő magyarság önbecsülését, kulturális értékrendszerét. Utóbbi két kötetet Schütz Prohászkanak az antropológiai jellegű írásai közé sorolta.⁵⁶⁹

Különösen nehéz kérdés a háború értelmének megvilágítása, miért történik annyi borzalom a világban és hogyan lehet feldolgozni ezeket. Mi az a lelkesedés, ami beleviszi a háborúba az embereket⁵⁷⁰ és hogyan lehetne idejében megfékezni?⁵⁷¹ Lelkesedésre szükség van a változások eléréséhez, de kérdés, hogy mennyire lehet hozzászabni a szükséges áldozatok mértékét, amit az örök igazságok, eszmék megkövetelhetnek.⁵⁷² Ezekben a bizonytalan időkben Prohászka egyetlen biztos pontot lát, amihez ragaszkodni lehet és mindenképpen szükséges is, ez pedig a hit az erkölcsi világrendben.⁵⁷³ A rosszat csak jó lélekkel lehet legyőzni, ezért fontos, hogy minél jobb, nemesebb, szeretőbb lélekkel álljunk szembe vele.⁵⁷⁴ A háború pusztító ereje egyben tisztító erővé is tud válni akkor, ha felismerjük a magasabb rendű isteni gondolat

⁵⁶⁶ Prohászka célja ezzel a munkával a keresztény világnézet beleállítása volt a ma kultúrvilágába. Szabó 1995, 63.

⁵⁶⁷ Prohászka 1927 (5), 7.

⁵⁶⁸ Prohászka 1927 (5), 8.

⁵⁶⁹ Schütz 1936a, 8.

⁵⁷⁰ Prohászka 1928 (10), 177.

⁵⁷¹ Prohászka 1928 (10), 178.

⁵⁷² Prohászka 1928 (10), 182.

⁵⁷³ Prohászka 1928 (10), 190.

⁵⁷⁴ Prohászka 1928 (10), 196.

munkálkodását ezekben a folyamatokban és hiszünk benne, hogy a jó fog végül diadalmaskodni.⁵⁷⁵ Az Úrhoz való mély és bensőséges ragaszkodás segíti a lélek megtisztulását az olyan súlyos bajok idején, mint a háború.⁵⁷⁶

Prohászka nem kevesebbet vár ettől a megtisztulástól, mint hogy a népek lássák be végre, hogy ez a borzalom többé nem ismételtető meg és temessék el végleg az erőszakot, mint a nemzetközi érintkezés eszközt.⁵⁷⁷ Már akkor, 1915-ben a háború utáni világ újjáépítéséről gondolkodik, amikor még messze nem látszik a háború vége.⁵⁷⁸ Meg van győződve róla, ahogy az több helyen is elhangzik tőle, hogy Isten terveit mi nem tudjuk átlátni, de ettől még abban lehet üdvözítő szerepe a közjó számára az ilyen jellegű történéseknek is.⁵⁷⁹ A háború lehet Isten szándéka szerint büntetés, vagy próbatétel is.⁵⁸⁰ A háború végén, 1918-ban ugyanakkor azt állapítja meg, hogy a háború magában hordozott egy lehetőséget,⁵⁸¹ ahol a vallásosság megerősödése éppen lehetett volna pozitív hozadék,⁵⁸² ha nem húzódik el túlságosan a háború,⁵⁸³ viszont az erkölcsi értékek terén inkább romlás volt megfigyelhető, annak ellenére, hogy az emberek sokszor együttműködésre kényszerültek a nehéz helyzetekben. Így aztán a háború két legfőbb tanulsága az, hogy sem jobbakká, sem erkölcsösebbé nem leszünk tőle,⁵⁸⁴ viszont annyi jót mégis érdemes megfigyelni benne, hogy megtanított az egység, az összetartozás megélésére.⁵⁸⁵ Utóbbi tanulság a mai kor embere számára is örök értéként kezelendő (nyilván az előbbi is).

Mindezek fényében nem meglepő, hogy Prohászka igen hosszan foglalkozott több írásában is a háborúval,⁵⁸⁶ amely láthatóan megviselte őt,⁵⁸⁷ különösen az a tény, hogy az 1914-ben a problémák gyors megoldására elindított, lelkesedéssel átitatott folyamat⁵⁸⁸ ilyen hosszantartó és egyre értelmetlenebbé váló öldöklésbe torkollott. Személy szerint ő azok közé

⁵⁷⁵ Prohászka 1928 (10), 203.

⁵⁷⁶ Prohászka 1928 (10), 211.

⁵⁷⁷ Prohászka 1928 (10), 269.

⁵⁷⁸ Mózesy 2009, 24.

⁵⁷⁹ Prohászka 1928 (10), 308.

⁵⁸⁰ Mózesy 2009, 22.

⁵⁸¹ Mózesy 2009, 23.

⁵⁸² Prohászka 1928 (10), 318.

⁵⁸³ Prohászka 1928 (10), 320.

⁵⁸⁴ Prohászka 1928 (10), 330.

⁵⁸⁵ Prohászka 1928 (10), 332.

⁵⁸⁶ Székesfehérvári püspökként egyházmegyéjében nem találkozott közvetlenül a háborús cselekményekkel és szerepet sem vállalt a háborúban, így elsősorban a háterszág számára fogalmazta meg iránymutató gondolatait. Fejérdy 2015, 329.

⁵⁸⁷ Naplójában a háborútól való elborzadásának ad hangot, egyszersmind örül annak, hogy nem vett részt egyetlen hadba induló sereg megáldásán, zászlószentelésén sem. Mózesy 2009, 20.

⁵⁸⁸ A háború kitörését sokan szinte megkönnyebbüléssel fogadták, hogy végre megnyílik a lehetőség a megtisztulás előtt azoktól a feszültségektől, amelyek a megelőző évtizedeket megterhelték. Frivaldszky 2024, 240.

tartozott, akik kezdettől fogva ellenezték a háborút,⁵⁸⁹ nem áldott meg csapatokat és zászlókat, nem mondott buzdító beszédeket,⁵⁹⁰ noha a szükségszerűségét az adott helyzetben maga is érezte az első évben, irreális ábrándnak látva az örök béke gondolatát.⁵⁹¹ Abban próbált bízni, hogy lelki síkon a háború közepette elindul majd valamiféle szellemi változás.⁵⁹² *A Háború lelke* című kötetet eredetileg nem szándékozott megjelentetni, de nem állt ellen a felkérésnek, amikor megkeresték ezzel 1915-ben.⁵⁹³ Írásait tanulmányozva egyértelműen látható, hogy egyfajta lelkiismeretként próbál működni a társadalomban, amely rávilágít a háború értelmetlenségére, de igyekszik tartani a lelket a hozzá fordulóknak, a kétségbeeséstől sújtottakban, próbálva magasabb, isteni szintre emelni a jelenségek értelmét. Teszi ezt úgy, hogy a konkrét hadi események kommentálását nyilvános megszólalásaiban igyekszik kerülni,⁵⁹⁴ ugyanakkor felelősként elsősorban az antant hatalmak hódítási vágyát és az orosz hatalmi politikát jelöli meg, amelybe Magyarország vértanú nemzetként kényszerül bele hódítási szándék hiányában.⁵⁹⁵ Egyáltalán a háború létét⁵⁹⁶ csak annak igazságos formájában, a haza védelme és a béke mielőbbi helyreállítása érdekében folytatott küzdelemben tudta elfogadni,⁵⁹⁷ mint adott helyzetben a kisebbik rosszat.⁵⁹⁸ A háború későbbi szakaszában aztán már nem az igazságosságot kereste a háborúban, hanem felülemelkedve a nemzeti szempontokon,⁵⁹⁹ azt minden tekintetben abszolút borzalomként ábrázolta⁶⁰⁰ és egyre inkább arra törekedett, hogy Isten akaratát és a megújulás⁶⁰¹ lehetőségét keresse mögötte,⁶⁰² miközben a megélt rosszat az elkerülhetetlen szenvedés révén a legmagasabb rendű vallási, lelki értékekkel kell alakítani Isten szándékának megfelelően.⁶⁰³ A háború haszna az igazságos béke keresése

⁵⁸⁹ Fejérdy 2015, 331.

⁵⁹⁰ Frenyó 2018, 164.

⁵⁹¹ Frivaldszky 2024, 294.

⁵⁹² Frivaldszky 2024, 244.

⁵⁹³ Mózesy 2009, 21.

⁵⁹⁴ Fejérdy 2017, 361.

⁵⁹⁵ Frenyó 2017, 378. Szekfű Gyula is úgy vélte, hogy Magyarország a háborúban nem bűnös, de a magyarság elaltatásában, a magyar erők elpocsékolásában igen. Szekfű 1920, 269.

⁵⁹⁶ Legfőbb tanulásként ezzel együtt azt szerette volna, ha végül azt a következtetést vonja le a társadalom a háborúból, hogy végérvényesen ki iktatja azt az életéből, történelméből, nemzetközi érintkezéséből. Frenyó 2018, 177.

⁵⁹⁷ Fejérdy 2015, 332.

⁵⁹⁸ Fejérdy 2015, 333.

⁵⁹⁹ Fejérdy 2017, 372.

⁶⁰⁰ Erről a borzalomról úgy vélte, a vallásos embert sokkal jobban megviseli, mint a vallástalant, mert nekik érzékenyebb a lelkük és a háború olyan értékeket sért, amelyekkel az erkölcselen emberek nem rendelkeznek. Frivaldszky 2024, 246.

⁶⁰¹ A megújulás három fő tényezője Prohászka szerint az elmélyülés magunkban, az embertársunkhoz való odafordulás és a felemelkedés Istenhez. Frenyó 2018, 173.

⁶⁰² Frenyó 2018, 335.

⁶⁰³ Frivaldszky 2024, 246-247.

során csak abban mérhető, hogy az emberek nyitottabbá válnak-e a kegyelem befogadására.⁶⁰⁴ Prohászka azt a megújulást kereste, amelyet csak egy keresztény alapokra épített új társadalmi rend létrehozásával lehet megvalósítani,⁶⁰⁵ amelyben más termelési módot kell találni a kapitalizmus gyakorlata helyett,⁶⁰⁶ valamint szakítani kell az individualista szemlélettel,⁶⁰⁷ a nemzetek, államok közti versengéssel.⁶⁰⁸

Schütz Antal ugyancsak foglalkozott a háború témakörével. Széleskörű történelmi áttekintést adott arról, hogy a háborús pusztítás hogyan kíséri végig az egyes korszakokat, mint egyfajta elemi csapás Dzsingisz kántól a spanyol konkvisztádorokon és a harmincéves háborún át Napóleonig, majd az első világháborúig.⁶⁰⁹ A háborúval járó szenvedésbe belekapcsolja a bűn tragédiáját és különösen elítéli a hódításokat, főként a kereszténykultúrkörből kiinduló barbár hadjáratokat, a velük járó gyilkolást és rablást, ahogy Cortez és Pizzaro Amerikában, valamint a hollandok és az angolok Indiában viselkedtek a meghódított területek lakosaival.⁶¹⁰ A legborzasztóbbnak Schütz azt tartja, hogy a hódításokat és minden ezzel járó szörnyűséget a legtöbb esetben olyan jelszavak kíséretében és zászlaja alatt hajtják végre, mint a szabadság, a testvériség, a jog, az igazság és a vallás.⁶¹¹

Visszatérve Prohászkaéhoz, az ő elsődleges célja, ami tulajdonképpen valamennyi ebben a vizsgálatban idézett munkáján végighúzódik és a háborúhoz való hozzáállásán is jól látszik,⁶¹² nem más, mint a keresztény világnézet alkalmazása az adott kor kultúrájára.⁶¹³ Az emberiség minden korban törekedett nemes ideálok követésére és Prohászka szerint ezen igényét tökéletesen ki tudja elégíteni a kereszténység és az a példa, amit Krisztus mutatott az emberiségnek.⁶¹⁴ A századelő légkörében fordul a szél és ez lehetőséget kínál arra, hogy az emberek a tudomány előretörését hozó XIX. századot követően megint a lelki dolgok felé forduljanak.⁶¹⁵

⁶⁰⁴ Fejérdy 2017, 363.

⁶⁰⁵ Fejérdy 2015, 339.

⁶⁰⁶ Frenyó 2018, 175.

⁶⁰⁷ Fejérdy 2017, 371.

⁶⁰⁸ Frenyó 2017, 381.

⁶⁰⁹ Schütz 1933c. 327-328.

⁶¹⁰ Schütz 1933c, 328.

⁶¹¹ Schütz 1933c, 329.

⁶¹² Mózesy Gergely szerint Schütz Antal is Prohászka történelemfilozófiai megközelítését használja, annak ellenére, hogy az Isten a történelemben című művében a háború fogalmával összefüggésben nem említi Prohászkaét. Mózesy 2009, 26.

⁶¹³ Prohászka 1927 (5), 14.

⁶¹⁴ Prohászka 1927 (5), 20.

⁶¹⁵ Prohászka 1927 (5), 24.

Az új iránti érdeklődés azonban sokszor együtt jár a régi iránti ellenszenv megerősödésével,⁶¹⁶ ami azzal a veszéllyel fenyeget, hogy amúgy maradandó értékek is könnyen kidobásra kerülhetnek. Megesik, hogy a modern kor eszméinek korai hőseit, így a reneszánsz tudósokat piedesztálra emelik, miközben az egyházat elítélik a középkori bűneik miatt. Prohászka szerint ebben az esetben ugyanaz történik az egyházzal, mint amit bűnéül rónak fel néhány évszázaddal korábbról.⁶¹⁷ A cél tehát az, hogy ezeket a vitákat kellő mértékkel sikerüljön lefolytatni, megőrizve mindazt, ami értékálló és kiszűrve azokat, amelyek már nem felelnek meg a kor szintjén felállított követelményeknek.

A századfordulón divatos eszmévé válik nem csak Nyugat-Európában, hanem hazánkban is a liberalizmus eszmerendszere. Prohászka ebben elsősorban reakciót lát, ami a szabadságot jeleníti meg a korábbi elnyomással szemben, azonban a korlátlan szabadság elvét elveti.⁶¹⁸ A korábbi merev társadalmi rendszerek fejlődésében szükségesek a szabadság irányába tett törekvések, különös tekintettel az egyén szabadságára, azonban ez nem jelentheti azt, hogy minden korábbi értékmérőt ki kellene selejtezni, azokkal minden szempontból szakítani kellene.

Prohászka jól látja azokat a hibákat, amelyek a liberális szemlélet elterjedését okozták a korábbi társadalmi rendszerben, ahol az abszolút monarchiák vezető rétegei a többieket korlátlanul kihasználták a saját önző érdekeik mentén.⁶¹⁹ Azonban azt is látja, hogy a korlátlan szabadság soha nem lehet több utópiánál és a világ önmagában nem lesz jobb attól, ha a régi szegények kifosztják az addigi gazdagokat és egyszerűen magukhoz ragadják mindazt, amitől addig meg voltak fosztva.⁶²⁰ Mindezt Prohászka már akkor világosan látja, amikor még sehol sincs az I. világháború minden addigi berendezkedést teljesen felforgató hatása.

Prohászka szerint elsősorban önmagunkat kell megtalálnunk ahhoz, hogy nyitottan tudjunk viszonyulni a változó világhoz (amelynek milyensége már a századfordulón egyértelműen kivehető a korábbi korokhoz képest), és a saját világnézetünket kell megszilárdítanunk ahhoz, hogy harmóniában élhessünk a világgal.⁶²¹ A keresztény világnézet mindig aktuálisan él egy kor embereinek lelkében és alkalmazkodik. Nem olyan, mint egy múmia, amely változatlan formában minduntalan vissza akar térni a tudomány előtti időkbe és

⁶¹⁶ Prohászka 1927 (5), 26.

⁶¹⁷ Prohászka 1927 (5), 27.

⁶¹⁸ Prohászka 1928 (10), 13.

⁶¹⁹ Prohászka 1928 (10), 14.

⁶²⁰ Prohászka 1928 (10), 17.

⁶²¹ Prohászka 1927 (5), 31-32.

a kultúranélküliséget dicsóíti. Azonban a szélsőséges irányzatokkal, azon belül is különösen az ateizmussal felveszi a harcot, hogy ezen irányzatok képviselői ne tekinthessék a keresztény kultúrát elmaradottnak.⁶²²

Az is fontos, hogy az egyházak csatlakozzanak a változáshoz és a nemzetek demokratikus fejlődéséhez. Támogatnia kell az emelkedő rétegeket, növelnie kell az alsóbb rétegek kulturális és szociális színvonalát,⁶²³ nem maradhat kizárólag az arisztokrácia és a nemesek pártján.⁶²⁴ Közre kell működnie az oktatás színvonalának javításában és az erkölcsi érzék fejlesztésében, hogy a vallásos világnézet minden társadalmi rétegnek egyformán osztályrésze lehessen.⁶²⁵ Ha az egyház nem áll a nép mellé ebben a folyamatban, akkor nem csoda, ha a történelem során többször is megfigyelhető módon ellenséggé válik és áldozatává a különböző keresztényellenes áramlatoknak.⁶²⁶ Prohászka szerint nincs haladás változás nélkül, alakulás alkalmazkodás nélkül.⁶²⁷ Ebben érdemes szem előtt tartani a keresztény ösközösségeket, ahol még nem alakult ki a későbbi társadalmi berendezkedés.⁶²⁸ Az egyház változása nem képzelhető el a hívek valódi, tevőleges jelenléte nélkül, ami nem lehetséges akkor, ha a hívek nem rendelkeznek kifejtett katolikus öntudattal.⁶²⁹

A vallásos világnézet hatalma Prohászka értelmezésében abban rejlik, hogy egyrészt mindig kész a megújulásra,⁶³⁰ ezért folyamatos fejlődésen megy keresztül a kezdetektől a kiteljesedésig, másrészt éltető lélekkel rendelkezik.⁶³¹ Ezzel szemben a természettudományok arra képesek, hogy leírják a minket körülvevő világot (ezért tudjuk, hogy a forrásokban nem laknak nimfák és a víz az oxigén és a hidrogén vegyülete),⁶³² de világnézeti kérdésekben nem nyújtanak eligazítást. A tudás nem egyenlő az étellel.⁶³³

Ugyanakkor a modern filozófia olyan irányzatai sem kínálnak egyértelmű világnézeti válaszokat az élet értelmére, mint a materializmus, amely leírja az evolúciót, de nem magyarázza meg, hogy mi az értelme ennek a folyamatnak.⁶³⁴ Prohászka elveti továbbá a

⁶²² Prohászka 1927 (5), 40.

⁶²³ Gergely – Vadász 1981, 388.

⁶²⁴ Prohászka 1928 (10), 50-51.

⁶²⁵ Prohászka 1928 (10), 52.

⁶²⁶ Prohászka 1928 (10), 53.

⁶²⁷ Prohászka 1928 (10), 55.

⁶²⁸ Prohászka 1928 (10), 56.

⁶²⁹ Sarnyai 2008, 175.

⁶³⁰ Schütz Antal maga is a folyamatos megújulást képviselte, amelynek a vallás nem állhat ellen, hanem alkalmazkodnia kell hozzá.

⁶³¹ Prohászka 1927 (5), 55.

⁶³² Prohászka 1927 (5), 71.

⁶³³ Prohászka 1927 (5), 72.

⁶³⁴ Prohászka 1927 (5), 77.

pesszimizmust is, mint ami pillanatnyi örömökre redukálja le az életet a szenvedés mindennapjaiban.⁶³⁵ A maga módján igyekszik felvenni a kesztyűt minden irányzattal szemben, amely a századelőn azt hirdeti, hogy a vallás a múlté, mindent le lehet írni és meg lehet magyarázni tudományos módszerekkel. Prohászka szerint mindkettőt a helyén kell kezelni. Nem a Bibliából kell természettudományos ismereteket szerezni, mert az nem arra való, hanem a Bibliát kell a kornak megfelelően a természettudományok ismereteire építve magyarázni.⁶³⁶

Azonban tény és való, hogy ezen módszerek egyike sem képes értelemmel feltölteni magát az életet, megindokolni, hogy mivégre vagyunk a világon és miért nem találjuk meg a boldogságot mindennapi életünkben azáltal, hogy egyre alaposabb tudásra teszünk szert a minket körülvevő világról, egyre több jelenséget tudunk racionálisan, képletekkel, magyarázatokkal leképezni. A harmóniát az ember életében a test és a lélek egyensúlya tudja megteremteni,⁶³⁷ egyik sem lehet meg a másik nélkül. Hiába próbálja meg az ateista, materialista világszemlélet a lelki irányultságot háttérbe szorítani, fölöslegesnek kikiáltani és mindent az anyagi tényezők alá rendelni.

Prohászka nyomatékosan felhívja rá a figyelmet, hogy a dolgok lényegét nem lehet minden esetben a részekre bontással megérteni. Nem lehet méterekben és kilogrammokban kifejezni a valóságot. Az egész mindig egész marad, így a növények, az állatok és az emberek is maguk alkotnak egy egészet, egy ember nem kis emberekből tevődik össze. Mindez Krisztusra és az ő tanítására is érvényes, ami nem a próféták tanításának összegyűréséből készült, hanem önálló egység.⁶³⁸ Az Isten országa pedig, amelynek elérésére Krisztus meghívja az emberiséget, nem más, mint az élet erkölcsi feladatainak az ő szellemében történő teljesítése, a jó szeretete és a rossz elítélése.⁶³⁹

Az is fontos, hogy nem az egyházi szertartások, mint külső jegyek megélése jelenti magát a krisztusi életet,⁶⁴⁰ hanem az erkölcsre vonatkozó parancsok megtartása teszi igazán kereszténnyé az embert. Hogy a gyakorlatban ez hogyan nézzen ki, arra Prohászka konkrét példát is ad egy kilenc módból álló, 1472-ből származó összeállítás segítségével, amely Hans Bamler neve alatt jelent meg Augsburgban. Ezt a következőkben szó szerint idézem.

⁶³⁵ Prohászka 1927 (5), 79-80.

⁶³⁶ Szabó 1999, 16.

⁶³⁷ Prohászka 1927 (5), 159.

⁶³⁸ Prohászka 1927 (5), 180.

⁶³⁹ Prohászka 1927 (5), 188.

⁶⁴⁰ Prohászka 1927 (5), 193.

„Ha Istennek tetsző dolgot akarsz végezni, adj egy fillért életedben Istenért; tetszőbb dolgot teszesz vele, mint ha haláloed után nagy fillérrakást hagysz hátra jó célra.”

„Sirj egy könnyűt bűneidért kinszenvedésemre való tekintetből; tetszőbb dolgot végzesz vele, mint ha annyi vesszőt üttetsz a hátadra, mennyi egy tágas mezőn nőhet.”

„Tűrj el kemény gáncsot kedvemért; tetszőbb dolgot művelsz vele, mint ha patakokat sírnál mulandó dolgokért.”

„Kurtítsd meg alvásodat kedvemért; tetszőbb dolgot csinálsz vele, mint ha tizenkét lovast küldenél a szentföldre haláloed után.”

„Fogadd föl szállásra a szegényt s bánj vele jól; tetszőbb dolgot művelsz vele, mint ha negyven évig hetenként háromszor böjtölnél kenyéren és vízen.”

„Ne szólj meg s ne rágalmaz meg senkit; tetszőbb dolgot művelsz vele, mint ha mezítláb járnád körül a földet, s lépten-nyomon véredet ontanád.”

„Ne botránkoztass meg senkit s fordítsd a dolgokat jóra; tetszőbb dolgot művelsz vele, mint ha naponként a harmadik égbe ragadtatnál.”

„Bármit kérsz testednek vagy lelkednek, kérd azt te magad; tetszőbb dolgot művelsz vele, mint ha anyám s a szentek könyörögnek érted (vagyis ne bízd magadat vakmerően a szentek közbenjárására).”

„Szeress engem mindenekfölött; tetszőbb dolgot művelsz vele, mint ha oszlophoz köttetnéd magadat, mely tele van hegyes késekkel. Szeress, ó, szeress engem! Az Úr mondja: Dicsérj engem hűséggel, munkáddal, akkor munkád az én dicséretem lesz, s szeress engem kellemetlenségeidben, akkor szereteted dicsőségem lesz.”⁶⁴¹

Prohászka elismeri, hogy az egyház nem mindig és nem minden téren szolgálta az evangéliumi értékek terjedését és megélését, amelyek a fenti idézetben olyan szépen meg vannak fogalmazva gyakorlatias módon. De ez nem azt jelenti, hogy az evangélium maga is elértéktelenedett volna, ahogy azt sem, hogy az egyház ne lett volna mindvégig képes folyamatosan természetfölötti irányt mutatni az emberiségnek, ne segítette volna a hit és az evangéliumi értékek által sok-sok ember boldogulását.⁶⁴² Hangsúlyozza, hogy az Újszövetség küldetése egyetemes, nem nemzeti, faji alapú, mint a zsidók számára íródott Ószövetség

⁶⁴¹ Prohászka 1927 (5), 180-181.

⁶⁴² Prohászka 1927 (5), 227.

könyvei.⁶⁴³ Mivel nincs alávetve semmilyen kötöttségnek, az evangéliumokban megfogalmazott értékek erkölcsi irányjelzőként szolgálhatnak a későbbi korok számára is.

Az egyház isteni intézmény, ami az emberekben áll fenn, ezért az abszolút értékek mellett vannak relatív, koronként változó jelenségek is a működésében, ami az egyes dogmák fejlődése szintjén is megjelenik,⁶⁴⁴ de az alapok mindig ugyanazok maradnak. Prohászka ügyesen reagál a kor kihívásaira, amikor azt mondja, hogy a munka és az evangélium nem összekeverhető egymással, vagyis kizárólag kétkezi munkával nem lehet megteremteni az Isten országát. Jézus maga nem határozott meg egy ideális világrendet, társadalmi berendezkedést, amelynek uralkodója lett volna, ezért egyetlen történelmi korszakra sem lehet azt mondani, hogy az az ideális evangéliumi szemlélet szerinti világ lenne, amihez kötelező visszatérni.⁶⁴⁵

A munka egy természetes emberi funkció, ami a maga eszközeivel a világban való boldogulást, fejlődést kívánja elősegíteni, ezt az alapvető folyamatot az evangéliumi tanítás semmilyen módon nem akarja korlátozni.⁶⁴⁶ A munka és az Isten országának keresése nem egymással szemben áll tehát, hanem egymás mellett működve képes egyensúlyt, harmóniát teremteni a társadalmi berendezkedésben.⁶⁴⁷

II.6. Prohászka és a *Rerum Novarum*, a katolikus egyház társadalmi tanítása

A korban előtérbe kerülő szociális kérdés megoldásához Prohászka szerint az evangélium erkölcsi alapelveit, iránymutatást tud nyújtani, amennyiben az ilyen jellegű törekvések elsődleges célja az egyén magasabb fokú szabadságának és műveltségének elérése.⁶⁴⁸ Prohászka fontosnak tartja, hogy a fejlődéssel megjelenő problémákat ne a már korábban meghaladott keretek közé való visszalépéssel akarják megoldani, mint például a szabad munkások rendi struktúrába való visszaszorítása, ahol mindenben ki voltak szolgáltatva kenyéradó gazdájuknak. Létre kell hozni azt a társadalmi rendszert, amelyben az önrendelkezés

⁶⁴³ Prohászka 1927 (5), 228.

⁶⁴⁴ Prohászka 1927 (5), 231.

⁶⁴⁵ Ez válasz arra a felvetésre, hogy az egyház maradiságát az fejezi ki a legjobban, hogy mindenáron vissza akarnának térni a középkori világképhez, amikor ideológiai szempontból teljhatalommal bírtak az emberek fölött.

⁶⁴⁶ Prohászka 1927 (5), 253.

⁶⁴⁷ Prohászka 1927 (5), 256.

⁶⁴⁸ Prohászka 1927 (5), 263.

joga mellett is biztosítva van, hogy mindenki hozzájusson a munkája fejében őt megillető bérhez.⁶⁴⁹

Prohászka új értelmet ad a szocializmus fogalmának, amikor azt mondja, hogy az önmagában nem jelent semmi rosszat. A szó jelentése ugyanis annyit tesz, hogy társas együttműködés, amely a közös jogokat, kötelezettségeket, feladatokat határozza meg adott keretek közt. A szocialista gondolkodás pedig lényegében arra irányul, hogy a szétszórva, magányosan tevékenykedő egyéneket azonos érdekkörök szerinti csoportokba szervezze, érdekeiket egységbe fogva képviselje.⁶⁵⁰ A kor egyik vívmánya abban jelenik meg, hogy ez az említett szocializmus megjelenik állami szinten, ahol az állam feladata lesz az azonos érdekek képviselése.

Felmerül továbbá a magántulajdon kérdése is olyan tekintetben, hogy a magántulajdon kiterjedjen-e a termeléshez szükséges eszközökre is, vagy azokra ne.⁶⁵¹ Prohászka kételyeket fogalmaz meg a kollektív birtoklással szemben,⁶⁵² mivel meglátása szerint nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy ez lesz az egyedül üdvözítő megoldás a kor problémáira, a szegénységre, a munkások nehéz helyzetére. Azt viszont egyértelműen leszögezi, hogy a termeléshez szükséges eszközök ne kerülhessenek magánkézbe, mert akkor a tulajdonosaik visszaélnék ezzel a joggal a többség kárára.⁶⁵³

Összességében Prohászka a fontolva haladás pártjára helyezkedik a szocialista eszmerendszer egyes elemeinek bevezetése kérdésében, amely szerint nem szabad a kapitalista társadalom vívmányait teljes egészében kidobni. Ugyanez igaz az erkölcsi, vallásos értékekre is, amelyek képviselése az egyház feladata.⁶⁵⁴ Az ateizmus és a materializmus nem szükségszerűen kapcsolódik a szocializmushoz, az leginkább a szocialista gondolkodás vezéralakjának, Karl Marxnak a harcra ateista mentalitása révén kapcsolódik ehhez a megközelítéshez.⁶⁵⁵ Követői azonosultak ezzel az ideológiával és ezzel a közgazdasági krízis megoldására létrejött szocialista irányzattól ideológiai irányzatot csináltak.⁶⁵⁶ Prohászka nem

⁶⁴⁹ Prohászka 1927 (5), 265. Noha több, mint száz év eltelt azóta, hogy Prohászka ezeket a gondolatokat papírra vetette, a mai modern társadalomban is igen komoly problémát jelent, hogy nem mindenki tud élni a szabad önrendelkezés jogával és sokan nem az őket megillető bért kapják az elvégzett munkájuk fejében.

⁶⁵⁰ Prohászka 1927 (11), 12.

⁶⁵¹ Prohászka 1927 (11), 117.

⁶⁵² Prohászka 1927 (11), 131.

⁶⁵³ Prohászka 1927 (11), 134.

⁶⁵⁴ Prohászka 1927 (11), 13.

⁶⁵⁵ Prohászka 1927 (11), 15.

⁶⁵⁶ Prohászka 1927 (11), 14.

a munkások érdekeinek képviselője miatt ítéli el a szociáldemokráciát, hanem a hitetlenség miatt.⁶⁵⁷

Innen pedig egyenes út vezetett ahhoz, hogy a tömegek nyomoráért a régi elitet és a hozzá kapcsolódó egyházat hibáztassák.⁶⁵⁸ A nyomor elszenvetői pedig, miután látják, hogy az értük küzdők egyházellenesek, szükségszerűen maguk is hitetlenné, vallástalanná válnak. Mindez egészen a francia forradalomig visszavezethető, ott merül fel először a természetfeletti és az azt képviselő egyházzal való szembeszállás.⁶⁵⁹ A vallástalanság és a nyomor az idők folyamán együtt válik a szocialista mozgalmak melegágyává.⁶⁶⁰

Maga a szociális kérdés a fejlődésnek arra a szintre lépéséből ered, hogy az alsó néprétegekhez tartozó tömegek ráébrednek arra, hogy nekik is joguk van azokhoz a javakhoz, amelyekben addig csak kevesen részesültek.⁶⁶¹ Ehhez egy új társadalmi rend megteremtésére van szükség,⁶⁶² amely a megélhetési gondok kezelését lehetőség szerint a keresztény erkölcs figyelembevételével, mondhatni keresztényszocialista alapon hajtja végre.⁶⁶³ A kereszténységnek nem célja a társadalmi rend megváltoztatása. Ahogy Pál apostol mondja, mindenkinek a saját közegében kell keresztényként élnie, tehát elsősorban lélekben kell szabaddá válnia az embernek.⁶⁶⁴ Viszont ez nem zárja ki azt, hogy az anyagi világban törekedni kell a jobb élet körülményeinek megteremtésére.⁶⁶⁵

Prohászka idején mielőbbi megoldásra vár az iparosodás elterjedésével tömegessé váló gépeket kezelő munkások sokaságának helyzete, megélhetése és emberi méltósága.⁶⁶⁶ A munkások nem válhatnak a gyártulajdonosok önző érdekeit kiszolgáló rabszolgákká, akiknek a megélhetése kizárólag attól függ, hogy képesek-e a legmesszemenőbbekig kiszolgálni kenyéradó gazdájukat. Ugyanez igaz a földeken dolgozó parasztok sokaságára is.⁶⁶⁷ Az állandó munkakényszer felbomlasztja a családi közösségeket,⁶⁶⁸ ami az egész társadalom számára káros

⁶⁵⁷ Prohászka 1927 (11), 319.

⁶⁵⁸ Prohászka 1927 (11), 16.

⁶⁵⁹ Prohászka 1927 (11), 19.

⁶⁶⁰ Prohászka 1927 (11), 21.

⁶⁶¹ Prohászka 1927 (11), 33.

⁶⁶² Prohászka 1927 (11), 36

⁶⁶³ Prohászka komolyan vette a példamutatást, ezért saját földbirtokreform tervet dolgozott ki 1916-ban, melynek lényege abban állt, hogy az állam vegyen bérbe földeket a nagybirtokosoktól és alakítson ki rajta kisbirtokokat a szegény földművesek számára örökbérletként. Prohászka ezt a saját tési birtokán a gyakorlatban is megvalósította. Tamás 1934, 17-18.

⁶⁶⁴ Prohászka 1927 (11), 256.

⁶⁶⁵ Prohászka 1927 (11), 258.

⁶⁶⁶ Prohászka 1927 (11), 38.

⁶⁶⁷ Prohászka 1927 (11), 44.

⁶⁶⁸ Prohászka 1927 (11), 47.

következményekkel bír, hiszen ezzel elveszítik az őket addig megtartó erkölcsi szellemi háttérét. Holott Isten nem csak a gazdagoknak teremtette a világot, hanem az egész emberiségnek, amelyben az emberhez méltó élet feltételei mindenkit megilletnek.⁶⁶⁹

Prohászka felismeri azokat a követeléseket, amelyek szerint ebben a helyzetben az egyháznak nem elég a nyomorúság türelmes viseléséről prédikálni, fel kell lépnie a nyomorban élőket sújtó igazságtalanságok ellen is, ideértve elsősorban a tízparancsolat hetedik parancsa ellen elkövetett tetteket.⁶⁷⁰ A tízparancsolat nem arra való, hogy a szegényeket riogassák vele, miközben a gazdagok háborítatlanul elteszik azt, amit másoktól megkaparintottak és mindezt egyházi jóváhagyással.⁶⁷¹ A klérus hallgatása és szociális tétlensége csak tovább fokozza a bajokat.⁶⁷²

Az egyház szerepe itt elsősorban abban nyilvánulhat meg Prohászka értelmezésében, hogy érdeklődniük kell a bajok okai és mibenléte iránt és megoldási lehetőségeket kell keresniük a keresztény szociális értékek szem előtt tartása mellett,⁶⁷³ keresniük kell a papoknak a kapcsolatot a hívekkel.⁶⁷⁴ Továbbá pártolnia kell az egyháznak mindazon intézkedéseket, amelyek javítják a munkások helyzetét.⁶⁷⁵ Oltalmaznia, segítenie kell a rászorulókat a tehetősebb rétegek szociális munkába való bevonásával,⁶⁷⁶ azzal, hogy bizalomra ösztönzi a bajban lévőket, hogy merjenek segítséget kérni az egyháztól és a keresztény eszmeiség szellemében kapják is meg ezt a segítséget, szolgáljanak rá erre a bizalomra az egyház képviselői.

Prohászka magáévá teszi a *Rerum Novarum* tanítását,⁶⁷⁷ amikor azt mondja, hogy a legnagyobb alamizsna, amit a rászorulók kaphatnak, nem más, mint ha megkapják a munkájuk

⁶⁶⁹ Tamás 1934, 6.

⁶⁷⁰ Prohászka 1927 (11), 51.

⁶⁷¹ Tamás 1934, 9.

⁶⁷² Prohászka 1927 (11), 53.

⁶⁷³ Prohászka 1927 (11), 53.

⁶⁷⁴ Prohászka 1927 (11), 60.

⁶⁷⁵ Prohászka 1927 (11), 58.

⁶⁷⁶ Prohászka 1927 (11), 227-228.

⁶⁷⁷ *Rerum Novarum*: XIII. Leó pápa enciklikája a munkáskérdésről (az első pápai szociális körlevél) Róma, 1891. 3. fejezet, 17. pont. A *Rerum Novarum* egyházra vonatkozó szociális tanítása azt vallja, hogy az egyház nélkül nincs kiút a kor szociális problémáiból. Elismeri az egyes emberek közt meglévő különbségeket, de elveti az osztályharcot és a szocialisták által vallott, mindenre kiterjedő egyenlősítés lehetőségét. A munkáért járó tisztességes bér mellett a gazdagokat arra ösztönzi, hogy a fölöslegükből segítsék a nehezebb sorsú embertársaikat. Az egyház konkrét szociális feladatát pedig abban határozza meg a lelki támasz nyújtásán túl, hogy a gyakorlatban is segítse a rászorulókat az ősegyház gyökereihez visszanyúlva gyűjtészekkel, szociális intézmények létrehozásával, karitatív tevékenységekkel. *Rerum Novarum* 3, 13-24. Prohászka a maga részéről élen járt abban, hogy a magyar viszonyok közt ezeket az irányelveket alkalmazza és tanítsa.

után nekik járó tisztességes bért, amire több helyen is utalást tesz.⁶⁷⁸ Kifejezetten élesen⁶⁷⁹ foglal állást emellett, amikor egy alkalommal azzal provokálja az ezzel egyet nem értőket, hogy a papok éppenséggel fölmehetnének a szószékre és onnan hirdethetnék, hogy a szegénység Isten akarata, aki azt tanítja a munkásoknak, hogy rendben van, hogy dolgoznak, de a bérüket nem kapják meg.⁶⁸⁰ Fontos, hogy ne a pénz hajszolása és a kevesek gazdagsága legyen az elsődleges motiváló erő, mint a kapitalista gondolkodásban, hanem a szükségletek fedezése és a minél inkább emberhez méltó életszínvonal megteremtése mindenki számára.⁶⁸¹ Nem lehet a vagyongyűjtés, a pénzgazdaság köré rendezni a világot,⁶⁸² mert a pénz nem valóságos, önálló érték, hanem annak csak egyfajta jele.⁶⁸³

Érdeemes röviden megemlíteni Prohászka az írását, amelyben a szellemi munka értéke mellett száll síkra. A kor egyik jellemzője (amelynek vannak máig ható irányvonalai), hogy a fizikai, termelő munka mellett értéktelennek tartják a szellemi munkát és naplopóknak az ilyen tevékenységet végzőket (akkoriban jelesül az egyház képviselőit, a papokat).⁶⁸⁴

Prohászka a szellemi munka improduktivitásának gondolatát azzal oldja föl, hogy minden munka produktív, ami értéket teremt, ami valami jót hoz létre, amit az ember élvezni tud.⁶⁸⁵ A szellemi javak pedig legalább olyan fontosak, mint az anyagi javak, tehát azok előállításuk is produktív, vagyis értéket teremtő és elismerésre érdemes tevékenység, ahogy ezt Prohászka példák hosszú során át magyarázza a cselédek által végzett házimunkával, az orvos gyógyító tevékenységével, vagy éppen a borbély munkájával, ami konkrét fizikai produktumot nem hoz létre, de mégis nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az ember élete élvezhető legyen.⁶⁸⁶ Mai világunkban sem lenne haszontalan ezt az érvelést szem előtt tartani.

Összességében leginkább az egyház szociális feladatainak pajzsra emelésében tudjuk megragadni Prohászka gondolkodásának az újdonságát. Ebben követi a XIII. Leó pápa által a *Rerum Novarum* enciklikában lefektetett alapelveket, amely enciklika fordítójaként annak első számú magyarországi követévé válik, valamint a kialakuló keresztényszocializmus egyik

⁶⁷⁸ Prohászka 1927 (11), 59. Ez az egyik legalapvetőbb kérdés, amit egy jól működő társadalomnak meg kell oldania és ma, száz évvel Prohászka után sem mondhatjuk azt, hogy ez maradéktalanul sikerült volna.

⁶⁷⁹ S. Szabó 2006, 33.

⁶⁸⁰ Prohászka éles stílusa nem mindig vált közvetlen előnyére, mivel fiatal papként, tanárként nem volt akkora tekintélye, mint a pápának, akinek az enciklikájára hivatkozott. A hazai konzervatív légkörben sokan negatívan viszonyultak hozzá emiatt is. S. Szabó 2006, 33.

⁶⁸¹ Prohászka 1927 (11), 133.

⁶⁸² Prohászka 1927 (11), 192.

⁶⁸³ Prohászka 1927 (11), 193.

⁶⁸⁴ Prohászka 1927 (11), 84-85.

⁶⁸⁵ Prohászka 1927 (11), 90.

⁶⁸⁶ Prohászka 1927 (11), 91.

meghatározó alakjává.⁶⁸⁷ Nem könnyű ezzel helyt állni egy olyan világban, ahol több évszázad megoldatlan problémái sűrűsödnek össze egy olyan kataklizmává, mint az I. világháború, ahol egy dolgot lehet csak biztosan tudni, hogy a technikai fejlődés és az eltömegesedés okozta kihívásokra valahogyan reagálni kell. Nem maradhat minden úgy, ahogy korábban volt. Prohászka arra mutat rá nagyon határozottan, hogy az egyház nem teheti meg többé, hogy csak a lelkek üdvözüléséről prédikál és nem foglalkozik a világ aktuális gondjaival, nem ad választ arra a kérdésre, hogy ezen a világon milyen úton lehet mindenki számára emberhez méltó életet biztosítani.

Ezek a gondolatok napjainkban többé-kevésbé már természetesnek számítanak, azonban a XX. század hajnalán ez korántsem volt így. Viszont jól mutatja, hogy Prohászka sok tekintetben megelőzte a korát és ezt a szemléletet közvetítette a követői, így Schütz Antal felé is, aki a maga módján ugyancsak tesz lépéseket annak érdekében, hogy a világ történelmi folyamatait és az egyház által képviselt értékeket egymással összeegyeztesse.

Azt mindenképpen elmondhatjuk, hogy bár mai szemmel olvasva talán kicsit bő lére eresztettnek tűnhet Prohászka néhány gondolatmenetének részletes kifejtése és sokszor nehéz kihámozni belőle a lényegét, sok szempontból ma is aktuális okfejtésről van szó.

II.7. Prohászka, mint Schütz Antal példaképe

Hogy miként vélekedett Schütz Antal Prohászkaról, mint példaképéről⁶⁸⁸ és mesteréről?⁶⁸⁹ Ennek megállapításához a leghatékonyabb segítség Schütznek a Prohászka pályáját felvázoló írása, amely külön kötetben jelent meg, de bekerült a Prohászka összes utolsó, 25. kötetének az elejére is.⁶⁹⁰ Ebből megtudjuk, hogy Schütz számára Prohászka egy rendkívül összetett, sokoldalú személyiség. Egyrészt egy haladó szellemiségű teológust lát benne a korai művei alapján,⁶⁹¹ másrészt egy tudós gondolkodót, aki nyitott a világ nagy

⁶⁸⁷ S. Szabó 2006, 31. Nem mellesleg a teológiaihoz hasonlóan a szociális gondolkodását meghatározó alapok is a római éveiben ragadtak rá. S. Szabó 2006, 32.

⁶⁸⁸ Dr. Cavallier József szerint Prohászka Ottokár a modern Pázmány Péter, aki leírta, hogy ne féljünk a világ fölfordulásaitól, ha a régi intézmények megváltozhatnak, az csak javunkra s nem kárunkra válik. Schütz Antal Prohászka szellemi örököse. Életünk Istenhez való viszonylatában kap csak értelmet, szeresd felebarátodat mint saját magadat, méltó a munkás az ő bérére és a magántulajdon szent és sérthetetlen, de gyümölcsének fölöslegét a köz javára kell fordítani. Pázmány szelleme – Schütz Antal előadása Pázmányról. IN: *A Reggel* 1937. március 22.

⁶⁸⁹ Prohászka Ottokár zsenialitásával nehéz időkben Isten országának apostolává szegődött. (1.) Ha tisztán tudós életre adja magát, a teológiai világirodalom legnagyobbjai közé emelkedik. Így azonban több: nagy apostol. (5.) Schütz Antal: Prohászka Ottokár, a hittudós. IN: *Magyar Kultúra*, 14. évf. /1927/ 8. sz. április 2. 337-341.

⁶⁹⁰ Schütz 1929.

⁶⁹¹ Schütz 1929, 3.

kérdései, a természettudományok, a bölcselet, metafizika irányába is.⁶⁹² Harmadrészt egy misztikus imádkozó lélek Prohászka, aki a régi nagy szentek nyomdokain, Szent Bernát, Assisi Szent Ferenc, vagy éppen Avilai Nagy Szent Teréz útján jár az imádságban. De nem, mint szerzetes remete teszi ezt, hanem mint olyan ember, aki ízig-vérig a saját korában él, látja és ismeri annak az összes problémáját, kihívását, beleértve ebbe a szociális, gazdasági témákat, a munkásréteg sorsát és annak javítását taglaló kérdéskört is.⁶⁹³ Schütz Antal nagyra értékelte Prohászkanak a tudományhoz való hozzáállását, amennyiben Prohászka intenzív odaadással volt iránta és nem csak eszközként használta az apostolkodáshoz.⁶⁹⁴ Alakítani, formálni akarta a világot, amelyben élt,⁶⁹⁵ amely tevékenysége előtt Schütz a tudomány nevében is hódolatát fejezte ki.⁶⁹⁶

Prohászka Ottokár mindezen túl író és költő is volt gazdag érzelmvilággal, a kultúra és a művészetek iránti nyitottsággal, amelynek gyümölcsei ugyancsak több kötetet megtöltöttek.⁶⁹⁷ Rendkívüli éleslátásával minden korabeli problémára tudott valamilyen módon reagálni és tette mindezt úgy, hogy mindvégig a katolikus egyház tanítását, a keresztény értékrendet tartotta szem előtt.⁶⁹⁸

Az írás napi tevékenységként volt jelen Prohászka életében, Schütz elmondása szerint délelőttöként napi 2-4 órát töltött írással és a délutáni szabad idejét is meghatározta az olvasás és az elmélkedés, a szükséges információk begyűjtése, amelyek eredményét utána másnap papírra tudta vetni. Nem csak magának írt, hanem megrendelésre is dolgozott, amennyire tehette, minden felkérést elvállalt és mindennel határidőre elkészült.⁶⁹⁹ Érdekességnek számít ugyanakkor, hogy Prohászka állítólag nem tartotta nagyra a saját írói tevékenységét, naplójában többször is utalt arra, hogy csupán irkálásnak, írka-firkának tartotta azt, amit csinált.⁷⁰⁰ Írásait nem gyűjtötte, amit másoknak írt, abból saját példányt nem tartott meg magának és a kiadói jogokkal sem törődött.⁷⁰¹ Az, hogy ennek ellenére sikerült egy olyan összeállítást készíteni, ami

⁶⁹² Schütz 1929, 3-4.

⁶⁹³ Schütz 1929, 4.

⁶⁹⁴ Schütz 1928b, 66.

⁶⁹⁵ Schütz 1928b, 67.

⁶⁹⁶ Schütz 1928b, 69.

⁶⁹⁷ Schütz 1929, 6-7.

⁶⁹⁸ Schütz 1929, 8. Schütz megemlíti, hogy Prohászka még élete végén, 69 évesen sem szorult rá arra, hogy szemüveget viseljen.

⁶⁹⁹ Schütz 1929, 13. Ahol a napló-jegyzetei hiányosak, ott többnyire mások felkéréseinek a teljesítése vette el az időt attól, hogy magának írjon.

⁷⁰⁰ Schütz 1929, 14.

⁷⁰¹ Schütz 1929, 15. Ezen a téren Prohászka és Schütz személyisége élesen eltér, hiszen Schütz Antal életművét végigkíséri a szintetizálás, összegzés iránti igény, aminek nagyban köszönhető mások mellett éppen a Prohászka-életmű összeállítása, amely igény magából Prohászka-ból teljesen hiányzott.

az összes fontos írását tartalmazza, az leginkább Schütz Antal érdeme, aki örömmel tett eleget ezen tudományos szükséglet kielégítésének.

Nem csak tudósként, emberként is nagyra tartotta Schütz Prohászkat, elismerve, hogy mindenre volt ideje, mindenki számára, mindenkor a rengeteg írás mellett is. Volt ideje részt venni a közéletben, egyesületekben munkálkodni, lelki gyakorlatokat tartani, gyóntatni, lelki segítséget nyújtani a hozzá fordulóknak és még imádkozni is.⁷⁰² Mindenkihez teljes odafigyeléssel fordult, aki bármilyen ügyben felkereste, a hozzá intézett rengeteg levélre is személyes válaszokat küldött. Bármivel foglalkozott, teljes odaadással figyelt az adott témára.⁷⁰³

III. Schütz Antal történelem- és társadalomszemlélete

III.1. Schütz Antal történelemszemlélete

Ebben a részben főként az *Isten a történelemben* című műve, de más témába vágó munkái alapján is bővebben tárgyalom Schütz Antalnak a történelem folyamával kapcsolatos okfejtését, elemzem az elsősorban gyűjteményes kötetekben megjelent írásait. Adott pontokon, ahol ez indokolt, utalok Schütz Antal filozófiatörténeti példaképeire, azokra a gondolkodókra is, akik meghatározták a világlátását.

III.1.1. Kezdet és vég kérdése, a történelem értelme

A történelem nem más, mint az emberi közösségek életfolyama Schütz Antal értelmezésében, alanya pedig az egész emberiség.⁷⁰⁴ Színhelye a Föld, ahol Schütz idejében már a levegő is szintérré válik és elképzelhetőnek tartja, hogy idővel a csillagvilágra is ki fog terjedni.⁷⁰⁵ Itt érdemes megemlíteni, hogy a XX. század első felében bontakozik ki a repülés, amiből Schütz meglátja a további terjeszkedés lehetőségét, noha a világűr meghódítására csak

⁷⁰² Schütz 1932, 5.

⁷⁰³ Schütz 1932, 6.

⁷⁰⁴ Schütz 1940, 555.

⁷⁰⁵ Schütz 1940, 556.

a halála után kerül sor (és korántsem halad olyan sebességgel, mint ahogy azt napjainkra számtalan tudományos-fantasztikus műalkotás megjósolta). A történelem alakulására hatással lehetnek a természeti változások,⁷⁰⁶ egyes tájegységek átalakulása, vagy éppen a népek mozgolódásai,⁷⁰⁷ ezeken belül nagy hatású emberek tevékenységei.⁷⁰⁸ Erre találunk példát Schütz egy korai elmélkedésében, amely az *Ige szolgálatában* című kötetben olvasható. Ez az *Esszének és keresztények* című, 1903-ban megjelent tanulmány, amelyben Schütz Antal az esszénus mozgalom jelentőségét járja körbe és illeszti be a világtörténelem folyamába a zsidók és a keresztények közé.⁷⁰⁹ Amikor az esszénusokról föllelhető információkat értékeli, mintegy történészi módszerhez nyúlva forráskritikát alkalmaz az egyes szerzőkkel kapcsolatban, hogy megállapítsa, mi hiteles és mi nem. Kiemeli a fennmaradt művek közül alexandriai Philónt és Josephus Flaviust.⁷¹⁰ Philón vallásbölcseleti megközelítését azzal támasztja alá igazságként, hogy egybevág a Josephus Flavius írásaiban található információkkal.⁷¹¹

A korabeli források nyomán Schütz egyfajta szerzetesközösségként mutatja be az esszénusokat, akik a világtól elvonulva, de egymással szoros közösségben élnek, amelyben szabadon, egymást segítve élnek felügyelők által ellenőrzött vagyonszövetségben. Szigorú napirend szerint dolgoznak, imádkoznak, étkeznek és csak nőtlen férfiak lehetnek tagjai a közösségnek, akik próbaidő után válnak teljes jogú taggá.⁷¹² Ami a hitüket illeti, a zsidó vallást követik, de egyszersmind fatalisták is, vagyis meglátásuk szerint a végzet határozataival szemben semmit sem tehet az ember.⁷¹³ Hisznek a lélek halhatatlanságában, de a test feltámadását tagadják, mint a szadduceusok.⁷¹⁴

Amiért Schütz számba veszi az esszénusok jellegzetességeit, az nem más, minthogy reagáljon azokra a modern felvetésekre, amelyek a kereszténységet az esszénusoktól

⁷⁰⁶ Schütz Antal elhatárolódik a történelmi materializmustól, mint aktuális irányzattól, és a szellem fontosságára helyezi a hangsúlyt a történelmi változásokban. A természeti események fizikai, kémiai folyamatokkal magyarázhatók, a szellemtudományok esetén viszont a megértésre csak törekedni lehet, a folyamatok kimenetele előre megjósolhatatlan marad. Iserloh 2018, 154. A történelmi folyamatokban történő változások eredménye utólag megváltoztathatatlan. Uo., 158. Droysen egy magasabb nézőpontból úgy határozza meg a történelmet, hogy az az emberiség tudatossá válása és önmagáról való tudata. Hornyák 2016, 40.

⁷⁰⁷ Schütz a világtörténelem kialakulásában kulcsszerepet tulajdonít az európai történelemnek, amely négy évszázad alatt a föld összes részét összekötötte szellemi és gazdasági kapcsolatokkal. Tuba 1982, 91.

⁷⁰⁸ Kornis Gyula ugyanezt úgy fogalmazza meg, hogy a történelem tárgya az emberi élet megnyilvánulásainak fejlődése, amelyeknek kultúrérték szempontjából jelentősége van. Ezt a fejlődést vizsgálja a történettudomány. Bimbó 1999, 22. A változások mozgatórugóját mindig az ember testi és lelki szükségletei jelentik. Uo., 44.

⁷⁰⁹ A világtörténelem folyamában megmutatkozik az egyháztörténet jelentősége, az út, amelyet a hit bejár az isteni kinyilatkoztatás történelmi eseményeiben történő megtapasztalásán keresztül. Brox 2018, 44.

⁷¹⁰ Schütz Antal: *Esszének és keresztények*. IN: Schütz 1928a, 10-11.

⁷¹¹ Schütz 1928a, 11.

⁷¹² Schütz 1928a, 12-13.

⁷¹³ Schütz 1928a, 14.

⁷¹⁴ Schütz 1928a, 15.

eredeztetik. Schütz határozottan cáfolja, hogy az esszénusok közösségéből nőtt volna ki a kereszténység, vagy akár maga Jézus Krisztus esszénus lett volna.⁷¹⁵ Teszi ezt azzal az indokkal, hogy az esszénusok, mint zsidó felekezet és a keresztények legfőbb közös vonása a mózesi törvények követése, azon kívül a források túl keveset árulnak el az esszénusok tanairól, így aztán mindenki azt magyaráz bele a töredékek közé, amit szeretne.⁷¹⁶ Schütz azt a megközelítést is elveti, hogy az esszénusok a szertartásaikkal gazdagították volna a kereszténységet, és tőlük származott volna például a keresztelés szertartása. Ezek a szertartások a zsidók szokásai közt is megtalálhatók, nem kell az esszénusoknál keresni őket. Egyedül azt tartja elképzelhetőnek, hogy az esszénusok később átvették a kibontakozó kereszténység egyes szokásait, egyes közösségek talán közösen beléptek a keresztények közé.⁷¹⁷

Mindennek abból a szempontból van jelentősége,⁷¹⁸ hogy Schütz szerint az Isten szándéka szerint folyamatosan fejlődő világban⁷¹⁹ ugyan minden tényezőnek megvan a maga szerepe, de nem minden rendelkezik a végcél szempontjából ugyanakkora jelentőséggel. A világban számos jelenség csíraállapotban várja, hogy bekapcsolódhasson a fejlődési folyamatba, de nem minden kerül a fősodorba. Így például az esszénus hagyományok nem lesznek alapvető alkotóelemei a kereszténységnek. Schütz árnyalt megfogalmazásai és történelmi megközelítése, amivel a témát körüljárja, arra hívja fel a figyelmet, hogy a történelemtudományban nem szabad elhamarkodott következtetéseket levonni és főleg nem töredékes információk alapján.

A történelemben vannak öröklött értékek, amelyekkel az egymást követő nemzedékek mind a maguk módján próbálnak kezdeni, vagy nem kezdeni valamit.⁷²⁰ Irányító tényezők lehetnek a történelmi eszmék, amelyek mindig valamilyen konkrét cél mentén próbálnak irányt szabni a történéseknek.⁷²¹ A történelmi materializmust, mint eszmét Schütz elítéli, mert az nem vesz tudomást az emberek szellemi igényeiről.⁷²² Mindezen tényezők fölé pedig Schütz odahelyezi az isteni irányítást, amely szerinte kézben tartja az egyes történelmi szálakat,

⁷¹⁵ Schütz 1928a, 15-16.

⁷¹⁶ Schütz 1928a, 17-18.

⁷¹⁷ Schütz 1928a, 19.

⁷¹⁸ Ebben az írásában Schütz arra hoz példát, hogy a történelem folyamának egésze szempontjából nem minden tényező bír hosszú távon meghatározó jelentőséggel.

⁷¹⁹ A történelem Istentől Istenhez tart, Isten a történelem kulcsa, akinek a szándéka átragyog a történéseken és bizonyítja az ő létét, amennyiben az első ránézésre értelmetlennek tűnő dolgok mögött is sokszor felismerhető az értelem. Asch 1959, 342. Minden történelmi esemény lényegében üdvtörténet, Krisztus emberré válásának hatása. Jedin 2018.

⁷²⁰ Schütz 1940, 556-557.

⁷²¹ Schütz 1940, 557. Kornis Gyula úgy fogalmaz, különválasztva a történést a történelemtől, hogy például az egyes népeknek története van, a történelmet pedig a történetet leíró szerző szerkeszti. Kornis 1924, 5.

⁷²² Schütz 1940, 557.

biztosítva azt, hogy nem az emberek csinálják a történelmet, hanem az Isten akarata szerint formálódik a látható összevisszaságon keresztül is.⁷²³

A történelemnek, amellet, hogy folyton változik, van egyfajta ritmusa is, amely bizonyos szabályok szerint működik.⁷²⁴ Ilyen például a hatás-ellenhatás törvénye, amely szerint minden újításra jön egy konzervatív visszarendeződés iránti igény és ezek ingadozása határozza meg a folyamatot. De a különböző társadalmi csoportok érdekeinek megfelelően is vannak változások attól függően, hogy melyik érdekcsoport tud éppen a többiek közül kiemelkedni. Egyén és társadalom viszonyában, idősök és fiatalok, nők és férfiak, termelők és fogyasztók, különböző meggyőződések, pártok képviselői közt folyamatos egyensúlykeresés zajlik. Vannak lassú változások és gyors, kirobbanó erővel bíró történések. Utóbbiak rendszerint hosszú előkészítési folyamat után következnek be, amelyek csak azok számára láthatóak, akik rendelkeznek az ehhez szükséges látással. Ezek a tényezők mind formálják a történelem menetét. Ugyanígy a születés, fejlődés, virágzás, hanyatlás, halál körforgása⁷²⁵ is érvényesül a történelmi folyamatokban.⁷²⁶

Mi a történelem értelme? Hegel szerint a történelem Isten önkifejeződése.⁷²⁷ A pozitivisták, evolucionisták gondolkodók szerint a történelem célja a korlátlan haladás és kultúrateremtés. Azonban ezt a haladást az erkölcsi életre például nem lehet vonatkoztatni, csak a tudományos, technikai értékekre nézve.⁷²⁸ Schütz szerint az emberi képességek megmutatkozása, kiteljesedése lehet a fő cél, azzal együtt, hogy végső választ csak a hit segítségével próbálhatunk keresni,⁷²⁹ a történelem nézésével önmagában nem.⁷³⁰ A történelem értelme, Isten országának titka Schütz szerint bölcsellettal nem, csak hittel vizsgálható.⁷³¹

⁷²³ Schütz 1940, 558.

⁷²⁴ Schütz több réteget helyez egymásra, van egy lineáris folyamat a történelemben, amelyre ráépülnek spirális ismétlődések.

⁷²⁵ Ilyen körforgásnak tekinthető a Nap útja is, amelynek egyfajta leképeződése a liturgikus év, amely folyamatos ismétlődésével rendszert ad a világban zajló folyamatok számára. Vö. Mezei 2018b, 227.

⁷²⁶ Schütz 1940, 559. A társadalmi csoportok közti változásokra lehet példa a munkásmozgalom előretörése a XIX. század második felétől, vagy éppen a XX. században az eltömegesedés, ahol az addig vezető szerepet betöltő arisztokrácia beolvad a tömegbe.

⁷²⁷ Tuba Iván ezt úgy fogalmazza meg, hogy a kinyilatkoztatás elsődleges tárgya Isten történelmi tevékenysége a világban az üdvösség érdekében. Tuba 2006, 11.

⁷²⁸ Schütz 1940, 559. Az ember alapvető értékrendje valójában nem változik, a megtartásának mértékében vannak koronként fokozatok.

⁷²⁹ Lénárd Ödön történelemszemléleti munkájában a keresztény történelemszemléletet helyezi a középpontba, amelynek lényege az, hogy a lét három alappillérét, Istent, az embert és az anyagi világot a kereszténység alapfogalmaival kell vizsgálni. Schütz Antalhoz hasonlóan ő is számol a nem érzékelhető, transzcendens világgal. Fejérdy 2010, 687.

⁷³⁰ A történelem nézése és értelmezése Kornis Gyula szerint egy rendkívül bonyolult lelki tevékenység. Kornis 1924, 1.

⁷³¹ Schütz 1940, 560.

Schütz Antal a történelem lényegét megragadó kérdésekkel főként akkor kezdett foglalkozni, amikor 1932 őszén egy tíz alkalomból álló előadás-sorozatot tartott Budapesten az akkori Pázmány Péter Tudományegyetem hallgatói számára *Isten a történelemben* címmel.⁷³² Ez a tíz előadás már a harmadik évad volt Schütz Antal 1930-ban indított általános népszerűsítő sorozatában, amelynek első évében Krisztusról, a második évében a házasságról tartott tíz-tíz előadást az egyetemistáknak. Az előadások gondolata Schütz németországi látogatása során született meg, amikor a Prohászka-összes kiadása után kért fél éves pihenő idejében Münchenben tanulmányozta az ottani sikeres pasztorációs gyakorlatot.⁷³³ Azzal, hogy a harmadik évben a történelmet helyezte előtérbe, voltaképpen hiánypótló feladatot vállalt magára, mivel a hazai bölcselek ezzel a témával csak szórványosan foglalkoztak, leginkább Kornis Gyula járt elől ebben történetfilozófiai munkájával.⁷³⁴

Schütz Antal az *Isten a történelemben* című előadás-sorozatában tehát azt a kérdést járta körül, hogy mi a történelem, honnan hová tart és mit tehet az, aki szeretne érdemben bekapcsolódni annak a folyamatnak a formálásába, amelyben él.⁷³⁵ Úgy vélte, hogy a történelmi múlttal személyes szövetségben kell lennünk ahhoz, hogy úrrá lehessünk a jelenünkön és reménnyel dolgozhassunk a jövőnkön.⁷³⁶ Felismerte, hogy a történelmi eseményeket nem elég leírni, regisztrálni, hanem értelmezni is kell.⁷³⁷ Később könyv formájában is megjelenő tanításában⁷³⁸ az volt a célja, hogy utat nyisson a történelem helyesebb látásához, értelmezéséhez, rámutasson a történelmet irányító célokra, eszményekre.⁷³⁹ Úgy vélte, a történelem a lét egy új dimenzióját mutatja meg, amelyben, bár minden történés egyedi, a múlt mérföldkövei útmutatóként szolgálnak a jövő számára.⁷⁴⁰ Realista megközelítést alkalmazva elismerte, hogy a pozitív történések nem adnak értelmet a folyamatok egészének és nem igaz, hogy minden rossz kiegyenlítődik a folyamatok során.⁷⁴¹ Schütz Antalnak ez volt az egyetlen olyan munkája, amelyet több külföldi nyelvre is lefordítottak,⁷⁴² és amelynek gyakorlati értékét

⁷³² Schütz rendtársa, Balanyi György ezt a munkát az első, minden ízében eredeti magyar történetbölcseleti műnek tartja, amelyben Schütz legnagyobb érdeme, hogy bekapcsolja a történelem folyamába Istent és értelmes célt ad az addig céltalannak tűnő bolyongás számára. Balanyi 1934, 109.

⁷³³ Tuba 1982, 83.

⁷³⁴ Tuba 1982, 84.

⁷³⁵ Schütz 1943, 5.

⁷³⁶ Marton 2003, 8.

⁷³⁷ Bolberitz 2010, 175.

⁷³⁸ Kalmár Ödönnek nyilatkozva Schütz ezt nevezte művei közül a legkedvesebb könyvének. Tuba 1982, 85.

⁷³⁹ Thurzó 1934, 345.

⁷⁴⁰ Kuminetz 2010, 386.

⁷⁴¹ Tuba 1982, 88.

⁷⁴² Először 1936-ban jelent meg Zoltán Veremund német fordításában Salzburgban, amelyet a német katolikus sajtó egyöntetű elismerése követett. Tuba 1982, 94.

nagyban növelte, túl azon, hogy mind a filozófia, mind a teológia területén újdonságnak hatott az általa képviselt történeti szemlélet, hogy a halálát követően eluralkodó marxista történelmi materialista szemlélettel szemben hasznos fogódzó maradt a hívő katolikusok kezében.⁷⁴³ Azonban annak ellenére, hogy német nyelvterületen is ismerték, eszméi érdemben nem befolyásolták a német teológiai gondolkodást.⁷⁴⁴

Nem véletlen, hogy Schütznek ezt a művét többen is elismerő szavakkal méltatták a megjelenését követően. Almásy József azt írta erről munkáról,⁷⁴⁵ hogy Schütz szerint a történelem tekervényes ösvényein csak Isten igazít el. A történelem csomópontja Róma, szimbóluma az egyházi év. Dr. Oetter György szerint⁷⁴⁶ Schütz célja a magyar katolikus intelligencia számára utat mutatni, hogy képessé váljon egy-egy szálát beledolgozni a történelem szövetébe és nem éppen a legszürkébbet. Teljes, nagy, tudományos értékű és katolikus világnézet alapján álló történetbölcselet Schütz műve, amely utat mutat a magyar katolikus intelligenciának.⁷⁴⁷ Schütz történelmi fordulópontnak tekinti a saját korát. „Nagy, előnyös és igen jelentős változást remélhetünk a történelemszemlélet terén elsősorban a katolikus akadémikusok körében. Közülük kell majd népszerűsítőknak teremni, akik ezt a nagyszerű, teljesen tudományos és ízig-vérig katolikus történelembölcseletet és annak gazdag gondolattartalmát közkinccsé tudják tenni.⁷⁴⁸ Noszlopi László ismertetésében⁷⁴⁹ arról írt, hogy Szent Ágoston az első nagy történelembölcselet - hogyan folyik le az egész történelem? Dilthey és Troeltsch szerint életünk és megismerésünk bele van ágyazva a történelem folyamába, amit nem tudunk tárgyilagosan vizsgálni a saját szemszögünkből.⁷⁵⁰ A történelmi pesszimizmussal szemben Schütz minden szenvedést és rosszat átmenetinek tart, amely ideiglenesen felhőként eltakarja az örök szépség, igazság és jóság Napját.⁷⁵¹ A történet igazi fázisait az egyesek, közösségek, eszmék, tendenciák Istenhez való kapcsolódási viszonyai határozzák meg, melyek más-más időben kerülnek ugyanazon fázisba. Egyes népek adventje más népek börtje, vagy éppen húsvétja.⁷⁵² Szekfü Ignác szerint⁷⁵³ Schütz realisabb nézéssel bír, mint a felvilágosodott kor emberei. Gál Ferenc azt írta az *Idő az örökkévalóságban* című művében,⁷⁵⁴ hogy Schütz

⁷⁴³ Bolberitz 2010, 174.

⁷⁴⁴ Tuba 1982, 95.

⁷⁴⁵ Theologia I. évf. 1934, 183.

⁷⁴⁶ *Magyar Kultúra*, 21. évf. 1934, 8. sz. április 20. 373-374.

⁷⁴⁷ Uo., 373.

⁷⁴⁸ Uo., 374.

⁷⁴⁹ *Magyar Kultúra*, 21. évf. 1934, 15-16. sz. augusztus 5. 108-112.

⁷⁵⁰ Uo., 108.

⁷⁵¹ *Magyar Kultúra*, 21. évf. 1934, 15-16. sz. augusztus 5, 110.

⁷⁵² Uo., 112.

⁷⁵³ Isten országa könyvei. IN: *Magyar Szemle*, 22. kötet, 1934, 3. sz. november 340-351.

⁷⁵⁴ Gál 1963, 210.

szerint a történelem nem értelmetlen események sorozata, hanem feltételezi a teremtő és megváltó Istent. Minden személynek és intézménynek jelentősége van Isten országában.⁷⁵⁵ Az *Isten a történelemben* Schütz azon kevés művei közé tartozik, amely német nyelven is megjelent 1936-ban *Gott in der Geschichte* címen.

Fontos kiemelni, hogy ezek az előadások az 1930-as évek első felének Magyarországon hangoztak el, a két világháború közti időszakban, amikor hazánk éppen csak túljutott az I. világháborút követő fájdalmas veszteségein és minden erővel kereste a lehetőséget az elégtételre, ugyanakkor az egész világ változóban volt. Az USA és egész Európa az 1920-as évek végén kibontakozó gazdasági világválsággal bajlódott, Németországban küszöbön állt Hitler hatalomra kerülése, tőlünk keletre pedig Oroszország területén épült a sztálini diktatúra. A világ tele volt kétellyel, bizonytalansággal, a jövőtől való félelemmel. Schütz megpróbált válaszokat találni arra a kérdésre, hogy a szeme előtt formálódó történelmi folyamatokban mi a feladata adott körülmények közt a katolikus igazságnak megfelelni kívánó tudományos gondolkodásnak.⁷⁵⁶ Nem kisebb célt tűzött ki maga elé, mint a katolikus hitigazságokat alapul véve megkeresni Isten jelenlétének bizonyítékait a történelem folyamatában⁷⁵⁷ és rávilágítani azokra a jelenségekre, amelyek tanúsítják Isten országának jelenlétét a történelem alakulásában, Isten beavatkozását az egyes fordulópontoknál a katolikus hitigazságok gyakorlati érvényesülésén keresztül.

A tíz előadás mindegyike egy-egy konkrét témakört jár körbe. Az első a kitűzött cél eléréséhez vezető utakat vázolja fel röviden, elismerve, hogy a filozófia nem tudja teljeskörűen, megnyugtató módon megválaszolni az általa felvetett nagy kérdéseket.⁷⁵⁸ A második a történelemben megfigyelhető irracionálitást, a harmadik a tragikum jelenlétét tárgyalja a történelmi folyamatokban, a negyedik a történelmet mozgató energiákat mutatja be. Az ötödik, a hatodik és a hetedik előadás a teremtő, a megváltó és a szentelő Isten jelenlétét járja körbe a világban, mint a történelem kulcsát, az utolsó három előadás pedig a történelem kezdetével és végével, a történelem folyamával és végül annak jelenével foglalkozik.⁷⁵⁹

⁷⁵⁵ Gál 1963, 210.

⁷⁵⁶ Marton 2003, 6.

⁷⁵⁷ Az egyház története kiemelt szerepet kap ebben a folyamatban, amennyiben Isten országa a megtestesülés folytatása, a történelemben Istennek az egyházon keresztül végzett cselekvésének a megnyilvánulása. Brox 2018, 54.

⁷⁵⁸ Tuba 1982, 89.

⁷⁵⁹ Schütz 1943, 7.

A felsorolt tíz témakör közül Schütz értelmezését a történelem folyamával foglalkozó előadás tárja fel a leghatékonyabban, ezért az alábbiakban ezt a gondolatmenetet követve vázoló fel a kijelölt témát. Ehhez segítségül felhasználom Schütz néhány további írását is.

Schütz Antal megközelítésében a történelem nem más, mint eleven folytonosság, amelyben egyrészt ott van a teljes történelmi múlt, de ott van benne a jövő csírája is,⁷⁶⁰ tehát gyakorlatilag az a feladata a folyamatosan a jelenben tartózkodó embernek, hogy a múlt tapasztalataiból kiindulva építse a jövőt. Honnan hová tart az ember? Schütz Antal számára ez az alapkérdés, amelyet élete során több művében is igyekezett körbejárni, megválaszolni.

III.1.2. A történelem, mint életfolyam

Aki a történelem folyamát szeretné megérteni, legelőször azt látja, hogy a történészek arra törekcsenek, hogy a világtörténelem folyamát korszakolják, részekre tagolják különböző jelenségek értelmezése révén. Ennek a műveletnek szükségszerű velejárója a szubjektivitás.⁷⁶¹ Elég ha csak arra gondolunk, hogy különböző világlátású emberek hogyan viszonyulnak bármilyen kérdéshez attól függően, hogy Keleten, vagy Nyugaton élnek, esetleg egészségesek, vagy betegek, sikeresek, vagy kudarcoktól szenvednek.⁷⁶² Ha a világlátást alapvető mértékben meg tudják határozni a felsorolt szempontok, akkor igaz lehet ez a történelem kutatóira is, akik kivétel nélkül rendelkeznek valamilyen sajátos látásmóddal, viselik annak a kornak a jellegzetességeit, amelyben élnek.

Schütz meglátása szerint a korszakolásnak vannak pozitív és negatív változatai, attól függően, hogy az egymást követő időszakok jobbak, vagy éppen rosszabbak az előzőhöz és az azt követőhöz képest. Ebben a rendszerben a fejlődés végső szakasza mindig a jelen, ahonnan visszatekintünk a jelenlegi állapotot előidéző tényezőkre.⁷⁶³ Schütz rávilágít ennek a szemléletnek a legnagyobb hibájára, nevezetesen arra a tényre, hogy a fejlődés soha nem áll meg. Amit ma véglegesnek tekintünk, azt egy későbbi korszak könnyedén felülírhatja, ahogy korábbi korok értékítéleteiről is jól tudjuk, hogy ma már sok esetben meghaladottá váltak. Nincs tehát egy olyan végpont egyetlen pillanatnyi jelenben sem, amire azt lehetne mondani, hogy ez

⁷⁶⁰ Schütz 1943, 250.

⁷⁶¹ Lénárd Ödön szerint a történelmi folyamatok megítélése ugyan lehet objektív, de az egyedi történéseké az emberi tényező jelenléte miatt nem, így a történelmi valóságot nem lehet pusztán természettudományos módszerekkel feltárni. Fejérdy 2010, 691.

⁷⁶² Schütz 1936a, 45.

⁷⁶³ Schütz 1943. 251.

a történelem vége, innen már nincs tovább semmi.⁷⁶⁴ Az élet lényegében folyamatos változás, amelyben sokszor a ma igaznak hitt gondolatai holnapra tévessé válnak, megkérdőjeleződnek és felülíródnak.

A korszakolás⁷⁶⁵ egyik legfontosabb jellemzője az egyes államok történetére való leszűkítés, vagyis a fejlődés vizsgálata annak államok szintjére való lebontásán keresztül. Itt elsősorban politikatörténetről van szó, az egyes államok vezetőinek tetteiről, amelyek könnyen korszakolhatóvá teszik a történelem folyamatát attól függően, hogy egy-egy uralkodó mettől meddig uralkodott, országlása idején milyen változások, hódítások, vagy éppen veszteségek érték az államot, milyen háborúkra került sor egy adott időszakban és azok milyen eredményhez vezettek.⁷⁶⁶ Schütz nagyon helyesen rámutat ennek a szemléletnek a legnagyobb hibájára, mely szerint a történelmet nem tekinthetjük a politikai vezetők magánvallalkozásának, a történelem alakulásában ugyanakkora szerepe van a klasszikus történetírásban mellőzött névtelen tömegeknek, mint az uralkodóknak.⁷⁶⁷

Szükséges tehát a korszakolásnál eszmetörténeti megközelítést is alkalmazni a történelem folyamának megértéséhez. Az eszmék is kiválóan alkalmasak egyes időszakok meghatározásához. Schütz itt több korszakot említ egymás után: elsőként a népvándorlást, majd a túlvilág irányába mutató hierarchikus kereszténységet. Ebbe kapcsolódik be a világi irányzat, amely a reneszánszban csúcsosodik ki, majd az abszolutizmus ideje jön el, míg ki nem kristályosodik benne a szabadság eszméje.⁷⁶⁸ Ugyanakkor Schütz nyomatékosan felhívja rá a figyelmet, hogy hiba lenne a különböző eszmékre úgy tekinteni, mintha azok a történelem külső alakító erői lennének, valójában csak eszközök, amelyek alakítják ugyan a történelem menetét, de csak attól függően, hogy használóik milyen célokat akarnak megvalósítani általuk. Schütz konkrétan saját korából a hitlerizmust hozza fel negatív példának,⁷⁶⁹ de napjainkban is számos példát lehet találni arra világszerte, hogyan használnak fel különböző eszméket egyes politikai irányzatok a saját céljaik mögött meghúzó érvelés alátámasztására.

A politikatörténet és az eszmetörténet mellett megtalálható a kultúrtörténeti megközelítés is, amely kultúrák szerint tesz különbséget egyes korszakok között és vizsgálja

⁷⁶⁴ Schütz Antal ebben a gondolatmenetben tulajdonképpen előre megcáfolja Francis Fukuyama hírhedt, 1992-ben *A történelem vége és az utolsó ember* című munkájában közzétett, a történelem végéről szóló állítását, mely szerint a liberális demokrácia kiteljesedése után nincs további fejlődési lehetőség a társadalomban.

⁷⁶⁵ Schütz egy átfogó szemléletet javasol, amely felülnézetből vizsgálja a folyamatokat a politika, az eszmék és a kulturális változások egyidejű szem előtt tartásával.

⁷⁶⁶ Schütz 1943. 252-253.

⁷⁶⁷ Schütz 1943, 253.

⁷⁶⁸ Schütz 1943, 254.

⁷⁶⁹ Schütz 1943, 255.

azok sajátosságait. Schütz ókori példákat hoz a görögöktől a keleti kultúrákig arra, hogy a különböző kultúrtörténeti korszakok a biológiai fejlődéssel is párhuzamba hozhatók, amennyiben a gyermekkortól az aggyastyánkorig tart a fejlődés és az egyes szakaszokból továbblépve halad az emberiség a kezdeti barbárságtól a fejlett humanizmusig. Egy másik vetülete ennek a kérdésnek lehet például a hittől a tudományig vezető út, ahol a teológus előbb metafizikus, majd fizikus lesz, a hit helyét pedig felváltja a bölcelet, végül a természettudományos tapasztalat.⁷⁷⁰ Schütz Oswald Spenglert idézi,⁷⁷¹ amikor azt mondja, hogy minden kultúra egy önálló rendszert alkot és megéli saját magán keresztül a fejlődés különböző szakaszait a kialakulástól a növekedésen át a csúcspontig és a hanyatlásig.⁷⁷²

Schütz Antal a kultúrtörténeti megközelítést sem tekinti hibátlannak a történelem folyamának megértésében. Sematikusnak tartja, amelyben túl sok az általánosítás és elvesznek az abba bele nem tartozó szempontok. Rendkívüli hasonlóságok figyelhetők meg időben és térben egymástól nagyon távoli kultúrák esetében, ami annak köszönhető, hogy mindenhol az emberi faj alkotja az adott társadalmakat, ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy ugyanaz a sablon mindenhol minden korban alkalmas lenne a felmerülő problémák megoldására.⁷⁷³ A történések mindenkor hatással vannak az adott kultúrákra, így a görögök például nem alkotnak egységes államot, a rómaiak meg igen, noha mindkettőt emberek alkotják és formálják. Schütz végső soron arra a megállapításra jut, hogy a történelmet a korszakokon átívelő folyamatként kell vizsgálni, nem elveszve a részletekben, és észre kell venni Isten teremtő, megváltó és közösségszentelő tevékenységét, amely a történelem kezdetétől halad az egyelőre nem ismert végpont felé.⁷⁷⁴ Az érték, amely támpontot tud kínálni a vizsgálódáshoz, maga a történelem, amelyet meg kell tisztítani a szellemtörténeti magyarázatoktól.⁷⁷⁵

Mi a probléma összességében az eddig tárgyalt megközelítésekkel? Schütz Antal meglátása szerint történelem alatt a világtörténelmet kell érteni, az emberiség életfolyamatát, amelyet egészben kell látni annak függvényében, hogy honnan hová tart.⁷⁷⁶ A világ és az ember

⁷⁷⁰ Schütz 1943, 257.

⁷⁷¹ Oswald Spengler 1923-ban Münchenben jelentette meg *A Nyugat alkonya* című történetfilozófiai munkáját, amelyben primitív és magaskultúrákra bontja az emberi civilizációt, és ezeket sajátos közös jellemzőkkel ruhazza fel.

⁷⁷² Schütz 1943, 257.

⁷⁷³ Schütz 1943, 260.

⁷⁷⁴ Schütz 1943, 262.

⁷⁷⁵ Schütz 1943, 263.

⁷⁷⁶ Schütz nem csak egyháztörténettel foglalkozik, szélesebb, profán elemeket is tartalmazó perspektívából szemléli a történelmet. Ugyanakkor a teljes folyamatot elhelyezi Isten országának kiteljesedésén belül, amelyen belül ott van az egyház története is, amelynek lényege a történelemben tárul fel. Schatz 2018, 123.

eredete összetartozik, a kiindulópontot közös irányban kell keresni.⁷⁷⁷ A politikatörténet és az eszmetörténet csak a jelentősebb államoknak és azok vezetőinek történetével foglalkozik, a kultúrtörténet pedig az írásos és tárgyi emlékek révén próbálja felvázolni a történelem egy-egy szeletét, de a teljes képet egyik módszer sem képes előállítani.⁷⁷⁸ Schütz világtörténeti megközelítésében az emberiség ösztörténete Ádámmal és a teremtéssel kezdődik és Isten országának földi kiteljesedésével ér majd véget, amelyben minden egyes embernek, népnek, kultúrának helye és megkerülhetetlen szerepe van.⁷⁷⁹ A világtörténelem kezdetét, amikor a teljes bolygót fölfedezték, nagyjából a XIX. század elejére teszi Schütz, onnantól kezdve lehet elmondani, hogy minden, ami a Föld bármelyik szegletében történik, hatással van a bolygó többi részére is.⁷⁸⁰

Nem nehéz felismerni ebben a gondolatmenetben a globalizáció megjelenését, ami napjainkra korábban soha nem tapasztalt módon szövi át a világunkat. Az I. világháború ennek a globalizációnak a világméretű demonstrációja volt Schütz szerint, ami valamilyen formában kihatott az egész világra, részben attól függően, hogy ki milyen oldalon kapcsolódott be a harci cselekményekbe, de az úgynevezett semlegesek gazdaságára is kihatottak például a megváltozott gazdasági körülmények.⁷⁸¹ Schütznél a világtörténelem kialakulását megelőző fő áramlat az európai történelem volt, ami a 15. század végével indult el a maga hódító útjára a felfedezések révén és jutott el az egész világ meghódításáig a XIX. századra.⁷⁸² Ahogy visszavezethető a világtörténelem az európai történelembe, úgy az európai történelem is visszavezethető Rómáig, a Római Birodalom központosító törekvéséig, majd így tovább vissza lehet fejteni a Róma előtti időkig a történelmet egészen a kezdetekig.⁷⁸³

Lénárd Ödönnél az európai történelem három nagy korszakra tagolódik, ahol az egyes korszakok közt nem pontszerű, hanem szélesebb sáv formában történik meg a változás. Az első szakasz végét 313, a milánói ediktum, valamint Nagy Károly 800-as megkoronázása jelzi, a második szakasz végét 1453-tól, Bizánc elestétől 1527-ig, a Sacco di Romáig, Róma V. Károly császár általi elfoglalásáig számolja. A harmadik korszak pedig lényegében a II. Vatikáni

⁷⁷⁷ Schütz 1928a, 42.

⁷⁷⁸ Schütz 1943, 263.

⁷⁷⁹ Schütz 1943, 264.

⁷⁸⁰ Schütz 1943, 264-265.

⁷⁸¹ Schütz 1943, 265.

⁷⁸² Schütz 1943, 265.

⁷⁸³ Schütz 1943, 265-266.

Zsinattal ér véget az 1960-as évek felében.⁷⁸⁴ Schütz Antalnál egy szélesebb, az egész világra kiterjedő áttekintést látunk az alábbiak szerint.

Ha a klasszikus történeti gondolkodást nézzük, akkor ebben a megközelítésben a történelem térszerkezete a Közel-Keletről épül fel és foglalja magába nyugati irányban az egymás után következő birodalmak területeit Mezopotámia és Egyiptom irányából a görögökön át Rómáig, majd onnan tovább Nyugat-Európába, ahol a kora újkortól egyre inkább Anglia és Franciaország lesz a domináns európai nagyhatalom, míg végül az európai civilizáció átszap az Atlanti-óceán túlpartjára és bekebelezi az amerikai földrészeket, Ausztráliát is, a legerősebb hatalmak egyike pedig az Amerikai Egyesült Államok lesz. Ez a térszerkezeti változás azonban csak európai szemszögből érvényes. Ahogy Schütz Antal maga is felhívja rá a figyelmet, ez a térszerkezeti változásfolyam Európából nézve megállhatja a helyét, de egész más eredményt kapunk, ha például Indiából, Kínából, Japánból, vagy éppen Amerikából figyeljük a történelem folyamatát, ahol az európai hódítók feltűnése előtt egészen más mederben haladt előre a történelem menete.⁷⁸⁵ Illusztráció gyanánt jó példa lehet erre az alábbi térkép, amelyen nem Európa, hanem a két amerikai kontinens látható a középpontban.⁷⁸⁶

Jogosan merül fel a kérdés Schütz részéről, hogyan lehet beleilleszteni a világtörténelem keretébe az Európán kívüli világban zajló eseményeket, például a középkorban, amikor az

⁷⁸⁴ Fejérdy 2010, 693.

⁷⁸⁵ Schütz 1943. 266.

⁷⁸⁶ Európai szemmel nézve különös hatást kelt egy kanadai, USA-beli, vagy éppen chilei iskolákban látható Amerika-központú világtérkép, amelynek ugyanúgy van létjogosultsága, mint a közismert Európa-központú világtérképnek. Forrás: Makettinfo.hu

iszlám civilizáció, vagy éppen a mongol hódítás legalább akkora jelentőséggel bírt a világ egyes tájain, mint a későbbiekben az európai hódítók tevékenysége.⁷⁸⁷

A probléma feloldását Schütz azzal próbálja megtenni, hogy az egyes résztörténeteknek a fő sodorba való bekapcsolódásán keresztül ad jelentőséget. Fő sodornak az európai történelmet tekinti amiatt, hogy végső soron Európából indult ki az a folyamat, amelynek a végeredménye a XIX. századra egységessé váló világkép lett, ahol minden hatással van mindenre. Minden nép és kultúra, amely bekapcsolódik ebbe a folyamatba, onnantól kezdve magát a világtörténelmet gazdagítja mind a múltjával, mind az értékeivel.⁷⁸⁸ Egyfajta tudatbővülés megy végbe, melynek során egymástól távoli népek kultúrája, hagyományai találhatnak otthonra a világ legkülönbözőbb tájain és gazdagítják az eredetileg ott őshonos kultúrát.⁷⁸⁹ A világtörténetbe való bekapcsolódás előtt álló népeket, például a régi Kínát, vagy éppen a Római Birodalomba betagozódó Egyiptomot Schütz úgy tekinti, mint csíráállapotban lévő tényezőket, amelyeknek történelmi küldetése abban áll, hogy felkészülnek a beolvadásra, arra, hogy majd amikor eljön az idő, gazdagíthassák a világtörténelmet saját tudásukkal, tapasztalataikkal.⁷⁹⁰

Végső soron az egész folyamat Schütz szerint nem más, mint Isten országának állandó épülése a világban, amely az egyházi év szimbólumrendszerén keresztül is megjelenik az adventi várakozástól a karácsonyi újjászületésen és a világot meghódító epifánián át a nagypénteki szenvedésig, a föltámadásig, majd a végső állomást jelentő Pünkösdig és az azt követő Szentháromság ünnepéig, ahol az ember célba ér és beteljesíti feladatát Isten országának megvalósításával, amelynek végpontja az utolsó ítélet lesz.⁷⁹¹ Ugyanakkor kiemeli, hogy az egyházi évnél ez a körforgása nem húzható rá egy az egyben népekre, történelmi korszakokra, hanem minden egyes ember a saját tempójában megy keresztül az egyes fázisokon. Az évente ismétlődő körforgás pedig nem fölösleges ismétlés csupán, hanem az elmélyülést szolgálja: minden egyes újra megélt korszak tovább mélyíti a tapasztalatokat, érleli a benne résztvevőket arra, hogy egyre tökéletesebbé váljanak.⁷⁹² Jelen állás szerint (ez egyaránt igaz Schütz korára és a mi korunkra) nem könnyű megállapítani, hogy éppen melyik fázisban tart az emberiség, vagy azon belül az egyes népek, de az biztos, hogy a történelemnek még messze nincs vége és

⁷⁸⁷ Schütz 1943, 266.

⁷⁸⁸ Schütz 1943, 267.

⁷⁸⁹ Schütz 1943, 268.

⁷⁹⁰ Schütz 1943, 268.

⁷⁹¹ Schütz 1943, 271-272.

⁷⁹² Schütz 1943, 273.

hogy a jelenlegi folyamatok melyik fázishoz tartoznak és hová tartanak, azt ma még senki nem tudhatja.⁷⁹³

Nagyon fontos azonban Schütz szerint az is, hogy ne csak hosszában lássuk a történelmi folyamatokat a körforgással, az ismétlődésekkel és az előrehaladásokkal, hanem párhuzamban is. Meg kell nézni egy-egy pillanatban, hogy a sok-sok egymás mellett haladó fázis hogyan viszonyul egymáshoz, milyen képet ad ki együttesen az egymástól eltérő fázisban haladó emberek, népek összessége.⁷⁹⁴ Ahogy egy társadalomban együtt élnek a különböző generációk a gyermekektől az idősekig, úgy egymás mellett vannak azok, akik éppen a várakozás fázisában járnak, és azok is, akik éppen az újjászületést, vagy a szenvedést élik meg.⁷⁹⁵

Ha végigtekintünk a történelem idősíkján, akkor látunk például hosszú, nyugalmas időszakokat, amikor semmi sem történik, de olyanokat is, amikor napok alatt történnek hatalmas dolgok, előrelépések.⁷⁹⁶ Sokszor nehéz megállapítani, hogy egy adott pillanatban a történelem folyama éppen merre tart, fölfelé, vagyis épülő, esetleg lefelé, tehát hanyatló fázisban van.⁷⁹⁷ Egy dolog biztos, mindig valamilyen történés határozza meg a fordulópontokat, amelyek aztán visszakövethetővé teszik az egész folyamatot. Schütz ilyen fordulópontnak tekinti először is a saját korát. Schütz Antal számára a saját kora, a két világháború közti időszak egy új világ kibontakozását jelentette, amelyben nem csak a politikai és gazdasági körülmények, hanem a társadalmi berendezkedés, az emberiség céljai, az élet értékelése mind új szintet kapott, átalakuláson ment keresztül.⁷⁹⁸ Aztán időben visszafelé haladva ugyancsak fordulópontnak lehet tartani az európai 16. századot, előtte a kereszties hadjáratokat, azelőtt a népvándorlást, még korábban pedig a Római Birodalom születését, vagy éppen Nagy Sándor hódító hadjáratait.⁷⁹⁹

Végül erre az egész folyamatra úgy helyezi rá Schütz Antal Jézus Krisztus születését, mint közvetítőt a kezdet és a vég között, aki a történelem középpontjában áll, aki mindig megadja a további haladás lehetőségét és azt az alapot, amely az egész történelem vezérfonala, ami akkor is állandó, amikor a történelem viharai időnként elsöpörnek értékeket, adott korszakok építményeit.⁸⁰⁰ A katolikus hitnek ebben a kontextusban történelem és életalakító

⁷⁹³ Schütz 1943, 278.

⁷⁹⁴ Schütz 1943, 273.

⁷⁹⁵ Schütz 1943, 274.

⁷⁹⁶ Schütz 1943, 275.

⁷⁹⁷ Épülés, vagy hanyatlás irányába tart-e a folyamat.

⁷⁹⁸ Schütz 1936a, 43.

⁷⁹⁹ Schütz 1943, 276-277.

⁸⁰⁰ Schütz Antal: *Eszmék és eszmények – összegyűjtött előadások, beszédek 1928-1932*. Budapest, 1933. 37.

ereje van,⁸⁰¹ amely az említett vezérfonal értékeit meghatározza. A katolikus egyház történelme az emberiség történelmének szerves része, hiszen az egyház maga is egy emberi közösség.⁸⁰² Schütz számára ebben a megközelítésben minden valóság Isten műve, Isten országának alkotóeleme.⁸⁰³ A katolikus hit követői azzal, hogy elfogadják az egyház tekintélyét, tulajdonképpen az Isten által hitelesített nézőpontot követik.⁸⁰⁴ Összességében tehát a katolikus hagyomány követése biztosítja a kapcsolatot kezdet és vég között.⁸⁰⁵

Egy másik tanulmányában⁸⁰⁶ Schütz a ma⁸⁰⁷ jelentőségéről elmélkedik, amely egy átmeneti időszaknak tekinthető az ismert múlt és az ismeretlen jövő között. Az a korszak, amelyből éppen átmegy a társadalom egy másikba, a kora újkori felfedezésekkel kezdődött, és a Föld teljes feltérképezésével a sarkvidékek elérésével Schütz korára éppen befejeződött. Jön a technikai és a gazdasági föllendülés, a birodalmak helyén létrejönnek a nemzetállamok, a gondolkodásban pedig megjelenik az individualizmus, megnő az egyéni meglátások szerepe.⁸⁰⁸ Előkerül a jelenvilágiság gondolata, amely fogalom Schütz több művében is feltűnik, és ami arról szól, hogy az ember ebben a világban törekszik az élet élvezetére a régi idők túlvilági boldogságváráásával szemben. Az élet élvezete megjelent már a reneszánsz ember gondolkodásában is, amikor az élet örömeinek, a munka eredményének értékelése átkerült a középkorhoz képest a túlvilági viszonyítástól ebbe a világba.⁸⁰⁹

Ezt az időszakot zárja le az az átmeneti korszak, amelyet Schütz a szocializálódás, a technizálódás és a primitivizálódás hármasságával határoz meg. A szocializálódás leginkább az eltömegesedésben jelenik meg, ahol egyes ideológiák egész tömegeket képesek a zászlajuk alatt fölvonultatni. A tömeg elveszíti az erkölcsi érzékét, előtérbe kerülnek a szenvedélyek, az ösztönök kielégítése, félelmetes erő gyűlik fel benne hatalmas befolyásolhatósággal. Schütz szerint csak az erős vezető tudja ellensúlyozni a tömeg indulatait azzal, hogy értelmes célt ad nekik.⁸¹⁰ Az egyéni érdekek háttérbe szorulnak a közösség érdekével szemben főként a gazdaság, de a politika területén is. A technizálódás is elősegíti ezt a folyamatot, mivel automatizál egy csomó emberi tevékenységet, a gépekkel dolgozó emberek

⁸⁰¹ Schütz 1936a, 44.

⁸⁰² Marton 2003, 13.

⁸⁰³ Schütz 1936a, 50-51.

⁸⁰⁴ Schütz 1936a, 53.

⁸⁰⁵ Schütz 1936a, 60.

⁸⁰⁶ Schütz 1937b, 257.

⁸⁰⁷ Schütz itt nem az adott napra vonatkoztatja a ma fogalmát, hanem kiterjeszti nagyobb időszakokra, amíg végbemegy egy komolyabb történelmi változás.

⁸⁰⁸ Schütz 1937b, 257.

⁸⁰⁹ Schütz 1937b, 258.

⁸¹⁰ Rónay 1998, 545.

pedig lélekben is alkalmazkodnak azokhoz az új feladatokhoz, amit a változás megkövetel, még ha ehhez föl is kell adni néhány dolgot az egyéniségükből. A technika az élet számtalan területét nem egészen száz év alatt jobban átalakítja a termelés, a közlekedés, a hírközlés, a lakásviszonyok, a higiénia, vagy akár csak a kényelem szempontjából nézve, mint a Nagy Károlytól a XIX. század közepéig eltelt időszak együttvéve.⁸¹¹ A változások nyomán megjelenik egyfajta szembefordulás a régi kulturális értékekkel, ami Schütz szemében a primitivizmus legfőbb jellemzője.

A jelenvilágiság⁸¹² viszont megmarad az előző korszakból, a bolsevizmus, a fasizmus és a hitlerizmus ideológiája a jelen világban akar a tömegeből kollektív termeléssel, totális állammal és faji alapon tökéletes világot teremteni.⁸¹³ De ettől még a tömegen belül az egyén továbbra is individualista marad,⁸¹⁴ amennyiben csak a saját boldogulását tartja szem előtt. Azért dolgozik, hogy utána élvezhesse az életet és a régi időkkel szemben teherként éli meg az egyházi tanítást, azt a szabályrendszert, amit az egyház változatlanul próbál képviselni.⁸¹⁵ Ugyanígy az államtól is azt várja, hogy biztosítsa a rendet, de ne szóljon bele az egyén életébe. Közben kitermelődik egy új generáció, amely már a technikai világba nő bele, a saját érdeklődési körének megfelelően csoportosul és fogad el maga fölött vezetői tekintélyt és nem kötődik már a régi hagyományokhoz.⁸¹⁶ Ők válnak a jelenvilágiság igazi képviselőivé.⁸¹⁷

Schütz Antal komoly veszélynek látja, hogy ezek a változások vagy az európai kultúra pusztulásához, vagy háborúhoz⁸¹⁸ fognak vezetni, szembe kell nézni éhséglázadásokkal és az osztályharc következményeivel.⁸¹⁹ De abban is hisz, hogy legyen bármekkora is a pusztulás,

⁸¹¹ Schütz 1937b, 258.

⁸¹² A jelenben élés, a múlttal és a jövővel nem törődés, amely összekapcsolódik egyfajta szolgálalkúséggel, ahol az egyén igyekszik mindenben alkalmazkodni a tömeghez. Schütz 1936c, 5.

⁸¹³ Schütz 1937b, 259.

⁸¹⁴ Individualizáció alatt azt érti, hogy az egyén a saját érdekeinek megfelelően használja a közösséget, a szekularizáció alatt pedig arra utal, hogy a vallási szempontok helyét átveszi a földi életben történő boldogulás tökéletesítésének elsődleges célja, vagyis a jelenvilágiság.

⁸¹⁵ Schütz 1937b, 260.

⁸¹⁶ Schütz 1937b, 261.

⁸¹⁷ Schütz 1937b, 262.

⁸¹⁸ Schütz a harmincas évek második felében felismerte, hogy fennáll a háború veszélye, a bolsevizálódás veszélye. (1.) Úgy vélte, a személyiségről és a belső világ gyarapításáról nem szabad lemondani. (2.) Nem szabad kívül helyezkedni a problémán azzal, hogy valahogy majd megúszom. Érteni kell a kort, és igenelni benne azt, ami érték. (3.) Ki kell emelni a pozitívumokat és tagadni a negatívumokat, miután felismertük őket. Elszántan kell küzdeni a szociális igazságért. Egyik kezünkben legyen kard, a másikban vakolókanál, mint a zsidóknak, miután visszatértek Babilonból és elkezdték építeni a templomot. (4.) Schütz Antal: Európa sorsdöntő órája (*Vasárnap*, 1937. február 28. XX. évf. 4. sz.)

⁸¹⁹ Szende 1999, 244.

mindig akad majd néhány olyan ember, aki feléleszti és továbbviszi a régi hagyományokat.⁸²⁰ Úgy gondolja, hogy a mindennapi kenyér biztosítása egy csapásra betömné a robbanások főforrásait. A legnagyobb bajnak a munkanélküliséget, a megélhetési minimum elérhetetlenségét tekinti. A harmincas éveket a likvidáció korának látja, amely fölszámolja a letűnt korszak csődtömegét, az individualizmust, a jelenvilágiságot, a hominizmust, amelyben minden eszme célja az ember. Ha volna méltányosság a népekben egymás iránt, be lehetne osztani úgy a javakat, hogy mindenkinek jusson kenyér és nem parázslana tovább a hamu alatt a világháború.⁸²¹ A megoldást úgy képzeli el, hogy olyan vezető réteget kell kinevelni, amely a múlt értékeinek megbecsülésével segíti a haladást a jövő felé.⁸²² Ennek a vezető rétegnek, amelyet Schütz európai emberként határoz meg, feladata az örök értékek előtérbe helyezése a jelenvilágisággal szemben, valamint az új értékeknek, mint például a technizálás előnyeinek a beépítése az ősi keretek közé. Nem szabad következetesen kidobni mindent azért, mert régi, hanem összhangba kell hozni egymással a régit és az újat, megtartva mindazt, ami már hasznosnak bizonyult.⁸²³ Nem szabad a régi vezetők hibáit elkövetni, akik miatt például az egyház is olyan helyzetbe sodródott, hogy a társadalom széles rétegei kezdték megkérdőjelezni az értékeit. Az új arisztokráciának vállalnia kell a rá háruló felelősséget és nem szabad a hatalom élvezetét az első helyre helyezni.⁸²⁴ Nem csak a papoknak és a tanároknak, hanem az orvosoknak, bírácoknak, vezető hivatalnokoknak ipari, kereskedelmi, technikai vezetőknek is szükségük van megfelelő általános szellemi színvonalra, jól megalapozott, a nagy emberkezelő és helyzetmegoldó feladatokban beváló világnézetre és jellemre.⁸²⁵

Schütz Antalnak ez a megoldása, hogy az arra felkészített művelt elitből válasszanak politikai vezetőket az államok, tulajdonképpen ebben a formában sehol nem tudott igazán kikristályosodni, sehol nincs garancia arra, hogy a politikai vezetés nem viszi el olyan irányba a dolgokat, ami újra és újra veszélyeztetni tudna az alapvető emberi, erkölcsi értékeket. Iránymutatásként viszont egyértelműen megállta a helyét a kor kihívásai közt, még ha érdemben nem is lett a gyakorlatban foganatja.

⁸²⁰ Schütz 1937b, 263. A háború tekintetében Schütz nem téved, ahogy abban sem, hogy valóban túléli egy csomó érték a pusztulást, sőt, a további fejlődés is megtörténik, noha a világ száz évvel később sem lesz egy tökéletes hely, ahol egyértelműen eldőlt volna a különböző ideológiák közti küzdelem.

⁸²¹ Cavallier József dr. beszélgetése Schütz Antallal a láthatatlan háború és a lappangó forradalom okainak felszámolásáról. (*A Reggel*. 1936, november 2.)

⁸²² Schütz 1937b, 264.

⁸²³ Schütz 1937b, 265.

⁸²⁴ Schütz 1937b, 266.

⁸²⁵ Schütz Antal: Világnézet az egyetemeken (*Új Élet*, 3. évf. 1944. 1. sz. január 20. lap)

III.2. Schütz Antal társadalomszemlélete

Ebben a részben először azt a világgépet igyekszem megrajzolni, ahogyan Schütz látta a világot és a saját korát, majd rátérek a társadalomszemléletre, azon belül a nemzetnevelés⁸²⁶ és a vallás, mint a társadalmat formáló tényezők jelentőségére.

Schütz Antal egy olyan országból szemlélte a világot, amely három különböző történelmi korszakon haladt keresztül az élete során. Elindult a dualizmusból és az Osztrák-Magyar Monarchia részeként eljutott az első világháború tragédiájáig. A Trianon utáni korszakban minden idegszálával az újrakezdésre koncentrált gazdasági és szellemi-kulturális téren egyaránt, szem előtt tartva minden lehetőséget, ami esetlegesen a területi revízió eléréséhez vezethet. Ez a második szakasz az 1920-as, 30-as évek fordulóján kibontakozó gazdasági válságon át elvezetett a II. világháború újabb tragédiájáig. A harmadik, Schütz élete szempontjából utolsó szakaszt pedig az ország szovjet érdekszférába kerülése és a kommunista hatalomátvétel, majd annak következményei határozták meg. Történt mindez egy globalizálódó világban, ahol Magyarország mindvégig ki volt szolgáltatva az egymással vetélkedő nagyhatalmak érdekeinek. Bár az említett utolsó, Schütz életén jelentősen túlnyúló történelmi szakasz politikai körülményei okán hosszú időre zárójelbe került mindaz, amit Schütz Antal képviselt, ez mit sem von le az értékéből annak, amit Schütz Antal a világról, a társadalomról, vagy éppen a vallásról gondolt.

III.2.1. Schütz Antal a világról – út a teljesség felé

Ahogy azt a következő Schütz Antal művek elemzése is alátámasztja majd, Schütz egész életét áthatja a rendszerezés iránti igény és a nagy távlatokban való gondolkodás. Ez nem csak őt mozgatta, például Bangha Bélánál is megfigyelhető, aki a kereszténység előtt álló feladatokat igyekezett rendszerbe foglalni a *Világhódító kereszténység* című művében, amelyre később, a kortársakkal foglalkozó fejezetben térek ki, de Schütz minden területre kiterjesztette, amelyben élete folyamán tevékenykedett. Nem csak abban jelenik meg ez a szempont, amivel ő maga személy szerint foglalkozik, de az egész világegyetem fejlődésében és a történelem menetének alakulásában is mindig a teljesség felé vezető utat keresi. Azokat a jellemzőket,⁸²⁷ amelyek

⁸²⁶ Schütz Antal számára központi kérdés a Trianon utáni Magyarországon a nemzet keresztény szellemben történő nevelése, a társadalom beteg lelkének, sebzettségének gyógyítása. A nemzetnevelés sajátos fogalmát műveiben rendszeresen használja.

⁸²⁷ Hegel nyomán a történelemformáló eszméket keresi a történelem menetének megrajzolásához. Hornyák 2016, 31.

igazolják, hogy minden tényező az egy örök Igazság szolgálatában áll és egy közös pont felé halad, ahogy ezt Schütz megfogalmazza az 1928-ban megjelent első gyűjteményes kötete, *Az Ige szolgálatában*⁸²⁸ előszavában.⁸²⁹ Ebben a kötetben vegyesen található írások filozófiai, teológiai, társadalomelméleti témákban, de található benne szentek élete és középiskolai pedagógia is. Ezen tanulmányok közül azokat a műveket vizsgálom meg tüzetesen, amelyek a társadalom- és történelemszemléleti megközelítést alkalmazva visznek közelebb Schütz világképének megértéséhez.

A kötet bevezető tanulmánya (amely egy részlete *A bölcselet elemei* című munkának 1902-ből) bemutat egyet-kettőt Schütz filozófiatörténeti elődei közül, akik hozzá hasonlóan a rendszerezést tekintették fő feladatuknak azon a területen, ahol tevékenykedtek. Az igazság keresése Pilátus óta az emberiség feladata,⁸³⁰ de ezt az utat járta később Aquinói Szent Tamás⁸³¹ és a többi katolikus gondolkodó, vagy akikre Schütz maga is hivatkozik, Descartes és Kant is.⁸³² Meglátása szerint az értelmi ismeretek meghatározása összetettebb kérdés, mint az érzékekkel a természetből, tapasztalati úton megszerezhető ismereteké. Az érzéki ismeretek anyagi valója és egyedisége az érzékekkel megismerhető, tárgyuk maga az anyagi egyed. Az értelmi ismeretek viszont nem az érzékelésből származnak, mivel anyag és érzék fölöttiek és az egyediség helyett az egyetemesség jellemzi őket.⁸³³

Az évszázadok során a tudósok elméletei különböző csoportokra oszthatók attól függően, hogy ki honnan eredezteti az értelmi ismereteket (az érzékektől, a lélektől, magától Istentől, vagy éppen az összes tényezőtől együtt, mint a görög bölcselek közül Szókratész, Platón és leginkább Arisztotelész).⁸³⁴ Descartes, akit Schütz a modern bölcselet atyjának tekint, azt vallotta, hogy az értelmi ismeretek alanyi alapon velünk születnek.⁸³⁵ Schütz a modern bölcselet második atyjának pedig a már ugyancsak említett Kantot vallja, aki megint új alapot, új kiindulási pontot keres és ismeretelméleti vizsgálatai során szubjektívizmust teremt, ezáltal elősegítve az idealizmust és ellenhatásként a materialista empirizmust.⁸³⁶ Schütz az igazság

⁸²⁸ Zimányi Gyula szerint *az Ige szolgálatában* című műben Schütz úgy szól az élet nagy kérdéseiről, mint akinek hatalma van. *Katolikus Nevelés*, 20. évf. 1928. 5. sz. május. Ez utalás arra az evangéliumi részre, amely szerint Jézus úgy tanított, mint akinek hatalma van és nem úgy, mint az írástudók. Mk 1.22.

⁸²⁹ Schütz 1928a, III.

⁸³⁰ Schütz Antal: Értelmi ismereteink eredete. IN: Schütz 1928a, 1.

⁸³¹ Aquinói Szent Tamás elsősorban teológusnak számított Schütz szemében, ugyanakkor azt vallotta róla, hogy a benne élő filozófus egységbe olvadt a hittudóssal, amely funkciók szétválasztása még várat magára. Schütz 1938a, 366.

⁸³² Schütz 1928a, 1.

⁸³³ Schütz 1928a, 2.

⁸³⁴ Schütz 1928a, 3-4.

⁸³⁵ Schütz 1928a, 5.

⁸³⁶ Schütz 1928a, 5-6.

lelkét tulajdonítja valamennyi elődének, noha némely szerzőket már nem tart minden szempontból korszerűnek.⁸³⁷

Az újkori bölcselet Schütz szerint a XIX-XX. század fordulójára elérte a tetőpontját, a feladat már nem az, hogy újra felépítsék a teljes rendszert úgy, ahogyan a korábbi századokban újra és újra megpróbálták. Hanem a meglévő alapokat kell a kor szükségleteinek és problémáinak megfelelően elmélyíteni, alaposabban megismerni és a felhasználásukkal értékessé tenni a kor tudományos vívmányait. Semmiképpen nem szabad az alapokat teljesen elvetni, noha korának törekvésekben lát Schütz erre irányuló veszélyt.⁸³⁸

A világról alkotott kép megismeréséhez kapaszkodót nyújt Schütz Antal hittudományi doktori értekezése, amely 1907-ben jelent meg, és amelynek legfontosabb gondolatai helyet kaptak az *Ige szolgálatában* című kötetben is. Schütz a hittudományi doktori értekezésében főként arra törekedett, hogy modern természettudomány eredményeit összeegyeztesse Arisztotelész és Aquinói Szent Tamás Isten létének bizonyításával kapcsolatos évszázados elveivel.⁸³⁹

Az emberiségnek mindig az egyik alapvető kérdése volt, hogy honnan jöttünk és hová tartunk. Ez a gondolat kezdettől fogva foglalkoztatta Schütz Antalt is, gondolkodását meghatározta a kezdetre és a végre vonatkozó kérdésekre adható válaszok keresése. Hiszen mi más a történelem, ha nem az a folyamat, ami a világ kezdetétől a végéig tart? A történészek ennek a folyamatnak az egyes szegmenseit vizsgálva együtt próbálják megrajzolni a teljes képet, amelyet Schütz több írásában egységes egészként látta.

A történelem folyamában Schütz fontos szerepet tulajdonít a természetnek, a természettel való együttélésnek, amely alapvetően meghatározza az ember életét.⁸⁴⁰ A teremtéstörténetek a legtöbb mitológiában a természeti környezet leírásával kezdődnek. A Bibliában az ember teste a földből származik és oda is tér vissza, a lélek pedig Istenhez megy vissza, aki adta. Ilyen módon tehát az ember az összekötő kapocs a természet és Isten között és az ember eredetét együtt kell vizsgálni a világ eredetével.⁸⁴¹

A filozófiatudományt végigkíséri az a kérdés, hogy volt-e a világnak kezdete, vagy a világ örök-állandó, amely mozgásban van ugyan, de mindig volt és lesz. A görög bölcselek

⁸³⁷ Schütz 1928a, 7.

⁸³⁸ Schütz 1928a, 8.

⁸³⁹ Klima 1987, 53.

⁸⁴⁰ Klima 1987, 41.

⁸⁴¹ Klima 1987, 42.

közül Anaximandros azt vallotta, hogy az anyag végtelen és a mozgás örök, valamint a világ körkörös futásban van és végül minden azzá lesz újra, amiből eredetileg lett. Platón abban hitt, hogy a jelenségek születése időhöz köthető, tehát van kezdetük, Arisztotelész pedig úgy vélte, hogy bár a lelkek időhöz kötve születnek, de a világ mozgása örökkévaló.⁸⁴² Természetesen a keresztény gondolkodókat is foglalkoztatta a kezdet és vég problémája, közülük Schütz Szent Ágostont említi,⁸⁴³ aki Platón nyomdokain próbált haladni ebben a kérdésben. Később a skolasztikusok már egyetértettek az abszolút kezdetben, de a bizonyításában már nem. Aquinói Szent Tamás szerint az abszolút kezdet nem igazolható az észből, Szent Bonaventura szerint igen.⁸⁴⁴

Schütz Antal a korai keresztény gondolkodók sorában nagyra értékelte, egyenesen a skolasztika atyjának tekintette⁸⁴⁵ a hozzá képest 900 évvel korábban élt Canterbury Szent Anzelm⁸⁴⁶ alakját, akire érdemes hosszabban kitérni, mivel Szent Anzelm életpályája a tudományos tevékenységén túl is hordoz olyan értékeket, amelyek példaként szolgálhatnak akár a mai ember számára is.

Schütz Canterbury Szent Anzelm alakjában a tudós embert állítja elének, akit egy képzeletbeli ranglétrán azok közé a tudósok közé helyez, akiknek a jelentősége a középkori fokig terjed, vagyis nem csak az egyetemen a szakterületükkel foglalkozó tudósok hallottak

⁸⁴² Klima 1987, 43-44.

⁸⁴³ Schütz 1930b, 395-397.

⁸⁴⁴ Klima 1987, 44.

⁸⁴⁵ Bolberitz 2010, 174.

⁸⁴⁶ Canterbury Szent Anzelm (1033-1109) Észak-Itáliában született, majd édesanyja elvesztése után szülőhazáját elhagyva a clunyi reform révén megújulás alatt álló bencés rendnél talált otthonra Normandiában. Bec kolostorában, Lanfrancus vezetése alatt kezdte el a szerzetesi éveket, aki a kor egyik legnagyobb hatású bencés apátja volt. Saját bevallása szerint azért ezt a kolostort választotta arra, hogy ott tevékenykedjen, mert arra gondolt, hogy Lanfrancus tekintélye mellett háttérbe húzódhat és kizárólag Istenre, az ő megértésére koncentrálhat. Ez 1060-ban történt, amikor Anzelm huszonhét éves volt. A tökéletességre való törekvése és lelki nagysága révén három év múlva már a kolostor perjele lett, amivel kivívta idősebb szerzetestársai ellenszenvét. Ezt azonban eredményesen tudta kezelni, így szellemi vezetése idővel jó hatással volt a kolostor életére. Igyekezett mindenki felé önzetlen szeretettel fordulni, ami miatt az ellenszenv fokozatosan megbecsülésbe fordult át.

Kiemelkedő szerepet játszott a fiatalok nevelésében. Szót emelt az erőszakos nevelési módszerekkel szemben, a szeretetre való nevelést helyezte előtérbe. Módszereinek köszönhetően jelentősen megnőtt a szerzetesnek jelentkező fiatalok száma a beci kolostorban.

1070 körül készítette el a Monologion című művét, amelyben Istenről és a Szentháromságról elmélkedik, majd rögtön utána a Proslogiont is, benne az általa megfogalmazott ontológiai istenbizonyítékkal.

Életrajzírója, Eadmer szerint Anzelm sokat törődött a betegekkel, tulajdonképpen anyjukként bánt velük, az egészségesekkel pedig úgy, mintha apjuk lett volna. Igyekezett mindenkinek szolgálatára lenni, aki bármilyen módon tanácsért, vagy segítségért fordult hozzá. Élete későbbi szakaszában Anzelm canterburyi érsekként egyre inkább bekapcsolódott a pápa, VII. Gergely küzdelmeibe a világi hatalmakkal, viszont mindvégig példát adott arra, hogyan lehet a szemlélődő és a tevékeny életet összehangolni és eredményesen művelni.

Zoltán Veremund Szent Bernáthoz hasonlítja Anzelm alakját, abban különböztetve meg őket egymástól, hogy Anzelm nem csak a lelkiségében, a hitigazságok érzelmi megközelítésében volt meghatározó, hanem a tudományosságot tekintve is. Ugyanakkor a Szentháromságról szóló tanításában Szent Ágoston nyomát követte. Veremund 1933.

róluk, hanem annál általánosabb szinten is elismert a munkásságuk.⁸⁴⁷ Ugyanakkor feltételezi, hogy bár Anzelm jelentősége megkívánná, hogy ezen a szinten legyen ismert, valójában ez nincs így, ezért pontosan meg kell határozni, hogy Canterbury Szent Anzelm mit adott hozzá a világhoz⁸⁴⁸ úgy, mint ahogy például Newton a modern fizikát, vagy Aquinói Szent Tamás Arisztotelész és a keresztény tanítás összehangolását.⁸⁴⁹

Schütz Anzelmet két másik nagy teológus és filozófus közé helyezi el, akik számára a legmagasabb szintet fejezik ki a maguk területén (ami egyben Schütz terepe is): Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás mellett őt tekinti a harmadik oszlopnak, amelyen az evangéliumi tanítást a görög-római kultúrából a jövőbe átvezető út alapjai nyugszanak. Ő egyben az utolsó egyházatya abban az értelemben, ahogy a kereszténység első évszázadainak nagy tanítóit tisztelték, de egyben a skolasztika atyja is, aki előkészíti azt az irányzatot, amelyet majd Szent Tamás fog később tökéletesíteni.⁸⁵⁰

Tanítása Szent Ágostonra épül, de azon túlmutat, mivel ő már a középkor embere, túl az ezredfordulós válsághangulaton és a népvándorláson. Egy olyan korban él, amikor mindenki igyekszik bebiztosítani, szilárd alapokra rögzíteni az általa elfoglalt helyet, amelyhez megfelelő teológiai, filozófiai szellemi háttérre is szükség van.⁸⁵¹ Szent Anzelm feladata nem más, minthogy a régi hitigazságokat az új világrendben értelmezhetővé, elfogadhatóvá tegye: ebből a szempontból tekinthető a skolasztika atyjának.

Az elsők közé tartozik azok közt a szerzők közt, akik a korábbi szemléletmóddal szakítva nem erőszakkal akarják a hitet értés nélkül rákényszeríteni az emberekre, de nem azért akarja a hitigazságokat értelmezni, hogy hinni lehessen bennük, hanem a már meglévő hitet akarja a megértéssel is kézzel fogható módon alátámasztani.⁸⁵²

Fontos szem előtt tartani, hogy Szent Anzelm idejére esik az első kereszties hadjáratok elindulása, amikor a szellemi harci vágy is magas fokon ég és nem mindegy, hogy milyen mederben talál folyást magának.⁸⁵³ Ebben a környezetben sokan keresték a választ arra a kérdésre, hogy mi a valóság, mi az, amiért érdemes küzdeni, illetve hogyan lehet a felismert

⁸⁴⁷ Schütz 1933b, 401-402.

⁸⁴⁸ Johann Adam Möhler (1796-1838) német teológus a középkor egyik nagy alakjának tartotta Canterbury Szent Anzelmet, mint szerzetest, tudóst és az egyházi szabadság védelmezőjét. *Catholic Encyclopedia* (<https://www.newadvent.org/cathen/10430a.htm>)

⁸⁴⁹ Schütz 1933b, 402.

⁸⁵⁰ Schütz 1933b, 402-403.

⁸⁵¹ Schütz 1933b, 403.

⁸⁵² Schütz 1933b, 404.

⁸⁵³ Schütz 1933b, 405

valóságot másokkal megismertetni és elfogadtatni. Anzelm Ágoston nyomán azt vallotta, hogy a valóság ott kezdődik, ahol az érzékelés végződik és ezt a valóságot kell megpróbálni megfelelő fogalmakkal ábrázolni.⁸⁵⁴

A katolikus gondolkodást Schütz Antal három nagy témára osztja fel: Istenre, Krisztusra és az Egyházra.⁸⁵⁵ Ezen belül Szent Anzelm munkásságát az első kettő tekintetében tartja kiemelkedőnek, amennyiben Anzelm *Monologion* és *Proslogion* című műveiben Isten nagy kérdéseit járja körbe, a *Cur Deus Homoban* pedig a krisztusi megváltás jelentőségét boncolgatja. Ami az egyházi témakört illeti, ezt Schütz nem az írott művekben, hanem Anzelm egyházi pályafutásában, különösen canterburyi érsekként végzett gyakorlati munkájában látja kifejeződni.⁸⁵⁶

Anzelm történeti nagyságát Schütz azzal ábrázolja, hogy ő az, aki Ágoston példáját követve átadja az új világ számára a régi értékeket értelmezhető formában, lehetővé téve, hogy azok megfeleljenek az ész összehasonlító és különböztető, következtető és rendszerező, cáfoló és bizonyító tevékenységének. Ezzel egyúttal példát is adott a későbbi nagy utódoknak, mint például Szent Albert, Szent Tamás, vagy Duns Scotus.⁸⁵⁷

Ugyanakkor Anzelm nem csak közvetítő a régi és az új világ határán, hanem Schütz egyenesen odaállítja Szent Tamás mellé, mint aki logikai rendszerbe öntötte Szent Ágoston tanítását,⁸⁵⁸ de egyúttal önálló gondolatokat is megfogalmazott. Úgy véli, hogy míg Szent Tamás kérdések mentén feltárja a katolikus tanítás és gondolkodás mélyebb rétegeit, addig Anzelm új gondolatokat is útnak indít, amelyek aztán tovább építik majd az addigi alapokat többek közt az Isten-eszme és a Szentháromságtan vonatkozásában.⁸⁵⁹

Schütz lényegében azzal különböztette meg Anzelm jelentőségét Tamásétól, hogy állítja, míg Szent Tamás lépésről lépésre jutott el a maga munkásságában egyik pontról a másikra az ész és a hit összehangolásában, addig Szent Anzelm mindezt egyetlen nagy szárnyalással viszi véghez, hogy aztán mások tovább építkezzenek belőle.⁸⁶⁰

⁸⁵⁴ Schütz 1933b, 405.

⁸⁵⁵ Schütz 1933b, 406.

⁸⁵⁶ Schütz 1933b, 406.

⁸⁵⁷ Schütz 1933b, 406. Itt feltűnnek olyan fogalmak, amelyek napjaink modern összehasonlító megközelítésénél is fontos szerepet játszanak.

⁸⁵⁸ Schütz 1933b, 407.

⁸⁵⁹ Schütz 1933b, 408.

⁸⁶⁰ Schütz 1933b, 410.

Szent Anzelm tudományos jelentőségét tekintve Szent Ágoston és Szent Tamás mellett helyezkedik el Schütz szemléletvilágában,⁸⁶¹ így ha meg akarjuk érteni az ő mozgatórugóit, akkor fontos, hogy Szent Anzelm munkásságát is azok között vizsgáljuk, amely nagy hatással volt rá.

Schütz a korábban élt keresztény gondolkodókhoz hasonlóan szintén fontosnak tartotta, hogy megtaláljuk a kezdet és a vég pontját ahhoz, hogy megértsük az ember sorsát a világban. Ez a kérdés az emberi értelemhez alapvetően hozzátartozik.⁸⁶² A kezdet és a vég körülhatárol minden önmaga valóságában megfogható dolgot, így tehát a világnak kell, hogy legyen kezdete és vége.⁸⁶³ Ha megismerjük a világ történetének kezdetét, azzal bővebb ismereteket szerezhetünk az egész folyamatról. Cselekvéseinkkel pedig hatással lehetünk a végre, amiről bizonyos, hogy valamilyen formában feltétlenül be fog következni. Természetesen a folyamaton belül minden változásnak is van kezdete és vége,⁸⁶⁴ így a világegyetemnek is egyszer térben és időben egyaránt vége lesz.⁸⁶⁵

Különbséget kell tenni annak megfelelően, hogy a csillagok, a naprendszer, a föld, vagy a történelem végét értjük a világ végén. Az emberi történelem vége ugyanis nem jelenti a világ végét, míg a naprendszer vége például szükségszerűen magával hozza az emberiség végét is. Az emberi történelmen belül vannak különböző korszakok, amelyek vége nem jelenti automatikusan a világ, de még csak a történelem végét sem.⁸⁶⁶ A világ végét szokás egyes történelmi időszakokban kiemelt figyelemmel várni, de a természeti katasztrófákból is próbálnak a közelgő világvégére következtetni.⁸⁶⁷ A bibliai példák az Ószövetségben elsősorban történelmi változásokról jövendölnek, az Újszövetségben pedig elhangzik az ég és a föld együttes elmúlása is.⁸⁶⁸ Ami az időt illeti, ezt nem tudjuk meg a Bibliából ugyanúgy, ahogy az egyes emberek sem tudhatják előre az életük végét, amit Schütz helyesnek tart, hiszen

⁸⁶¹ Schütz 1933b, 411.

⁸⁶² Schütz 1928a, 47-48.

⁸⁶³ Schütz 1928a, 52-53.

⁸⁶⁴ Schütz 1928a, 55.

⁸⁶⁵ Schütz 1940, 372.

⁸⁶⁶ Schütz Antal: A világ vége a theologia és a természettudomány szerint. IN: Schütz 1928a, 604. Ez a tanulmány 1927-ben a Katholikus Diákszövetség által szervezett hittudományi kurzus anyaga alapján készült. Ebben Schütz Antal nem csak teológiai, de csillagászati, fizikai szempontból is tárgyalja a világ végének lehetséges módozatait, ami még mai szemmel nézve sem tekinthető hétköznapi teljesítménynek.

⁸⁶⁷ Schütz 1928a, 607. A Római Birodalom bukása, vagy éppen az 1000. év fordulója környékén kívül, amelyeket Schütz történelmi világvége váró időszakként említ, érdemes lehet visszautalni Szent Pál tesszalóniki hívekhez írt leveleire, vagy a Jelenések Könyvére, amelyek nyomán sokan a világ közelgő végét várták. De gondolhatunk 2012. december 21-re is, a legutóbbi nagy világvége várásra is, amikor a maja naptár alapján vélték néhányan megállapítani, hogy ezen a napon ér véget a világ (noha a mai ember számára kevéssé ismert maja naptáron feltehetően csak egy korszak ért véget sok száz évvel a maja civilizáció eltűnése után).

⁸⁶⁸ Schütz 1928a, 609.

alapjaiban befolyásolná az emberek viselkedését ez az információ.⁸⁶⁹ Schütz szerint nincs értelme halogatni a történelmi kor által ránk háruló feladatok véghezvitelét, hiszen valószínűleg időben bőven van értelme még a munkálkodásnak, ha meg mégis véget érne a világ, akkor az gyorsan következne be és feltehetően azonnal értelmet adna annak, ahol a folyamat tart.⁸⁷⁰

Schütz gondolatmenete a kezdetről és végről, arra a következtetésre jut, hogy a világ nem örök állandó, hanem sok apró változóból tevődik össze, amelyeknek mind van külön kezdete és vége. A dolgokat a kezdet és a vég választja el egymástól, ezek a határpontok teszik lehetővé kicsiben és nagyban egyaránt, hogy fogalmat lehessen alkotni róluk. Ugyanez igaz a történelemre is, amelyben emberek és korszakok jönnek és mennek önálló kezdettel és véggel. Ha ez igaz, akkor a világ egészére is kimondható, hogy van kezdete és vége és ha a természettudományok segítségével megértjük a természeti folyamatok működését, akkor közelebb kerülünk a világ működésének a megértéséhez, fölfedezhetjük a keletkezését és próbálhatjuk megbecsülni a lehetséges végét, már amennyiben ez valaha is lehetséges lehet.⁸⁷¹ A hívő ember a kinyilatkoztatás nyomán vallja, hogy a fizikai világ elmúlása nem egyenlő a szellem halálával,⁸⁷² és az bizonyos, hogy lesz világ vége, természettudományos szempontból egyszer mindenképp, de ennek pontos módját, főleg a lélek túlélése szempontjából, az elméleti síkon túl nem ismerhetjük meg.⁸⁷³

A tudomány és a világnézet közti kapcsolat Schütz Antal más műveiben⁸⁷⁴ is előkerül,⁸⁷⁵ ilyen például *A bölcselet elemei* című kötet, Schütz nagy szintézise, amelyben helyreállítja a régi és az új bölcselet kontinuitását.⁸⁷⁶ Világnézet alatt az egész világra irányuló elméletalkotást, ezen belül az ember életének és az egész világ értelmének a meghatározását,

⁸⁶⁹ Schütz 1928a, 610.

⁸⁷⁰ Schütz 1928a, 613.

⁸⁷¹ A Schütz kora óta eltelt száz év nem válaszolta meg a világ végének a kérdését, de ettől függetlenül számtalan olyan fejlődés történt a természettudományok, a technika világában, amiről annak idején Schütz és kortársai nem is álmodhattak. Így tehát korai lenne levonni azt a végkövetkeztetést, hogy soha nem lehet legalább fizikai, természettudományos megközelítéssel megjósolni a világ végét (a Nap életkorára ma is vannak becsült számok).

⁸⁷² Schütz 1928a, 622.

⁸⁷³ Schütz 1928a, 631-632.

⁸⁷⁴ Schütz Antal: Tudomány és világnézet című cikke először az *Ifjú Nemzet* 1918 végén megjelent egyetlen számában került publikálásra. Ebben arról ír, hogy a világnézet annyi, mint elméleti és gyakorlati eligazodás a létben és különösen az emberi életben. A tudományok nem ölelik fel az egész létet. (1.) A tudomány nem ad elég biztos vezetést, mivel a tételei időről időre változnak. A világnézet egyetemes emberi jog, míg a tudomány mindig szűk körök kiváltsága marad, legjavát népszerűsíteni logikai lehetetlenség. (2.) A halhatatlanságra szóló lelki világot, mint világnézetet a bölcselet, a művészet és a kinyilatkoztatott titkok szent tudományának egyesülésénél találjuk meg. (3.)

⁸⁷⁵ Egy 1919-es interjúban Schütz úgy látja, hogy a világháború után megütözik egymással a tudomány és a hit. Világnézetet nem lehet alkotni a vallásos hit kizárásával. A tudományok nem ölelik fel az egész létet, a tudomány nem ad elég biztos vezetést, fogalmakból álló ítéletekbe foglalja a megismert létet, de a lét több a gondolatnál. Schütz Antal: Tudomány és világnézet (*Ifjú Nemzet* VI. évf. 1. szám, 1919. március 20.)

⁸⁷⁶ Moór 1941, 143.

valamint a gyakorlati teendők megfogalmazását érti az egyénre alkalmazva. A világnézet Schütz a tudomány fölé helyezi, mivel az mindig az egészet vizsgálja, ellentétben az egyes tudományos részterületekkel. A világnézet az élet értelmét keresi és mindössze abban tér el a vallástól, hogy nem feltétlenül irányul Istenre, mint végső célra.⁸⁷⁷ A tudomány a világnézettel ellentétben sokkal inkább arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen a világ, nem pedig arra, hogy mi az értelme.⁸⁷⁸ Mégis van köztük kapcsolat, mivel a világnézet magába foglal tudományos eredményeket is, amikor megrajzolja a világról alkotott képet és mindkettőt valamilyen szinten az igazság keresése táplálja.⁸⁷⁹ Ehhez együtt kell működniük, hogy a világról, vagy annak részeiről tett megállapításaik igazolhatók és megfeleltethetők legyenek egymásnak. Viszont a tudomány nem emelkedhet a világnézet fölé, mivel nem vizsgálja, ezért nem is láthatja a teljes képet.⁸⁸⁰

A tudomány a világnézetből fakadó kérdéseket vizsgálja, területenként részekre bontva. Más kérdést vizsgál a csillagászat, amely például az égitestek mibenlétét és a Földhöz való viszonyulását kutatja, ahogy más kérdéseket vizsgál a történettudomány és a jogtudomány is. Schütz megalkotja a világnézet-elmélet, mint új tudomány fogalmát is, amelynek feladata magának a világnézetnek a sajátosságait vizsgálni.⁸⁸¹

Az *Őrség* című, 1936-ban megjelent kötetben olvasható a *Keresztény bölcsélet* című írás, amely Schütz Antal filozófiai gondolkodásába nyújt betekintést. Ezt a kötetet számos méltatás érte a megjelenést követően, amely jól mutatja annak jelentőségét a kor számára. Aradi Zsolt értékelésében azt írta,⁸⁸² hogy Schütz ma a legnagyobb katolikus tudósunk. A műben korunk nagy kérdéseire kapunk válaszokat és irodalmilag is értékelhető Schütz remek stílusa. Bizonyos alapműveltségek birtokában a nagyközönség számára is hozzáférhető a mű. Félegyházy József ugyanerről a munkáról írta,⁸⁸³ hogy a szellemi zűrzavarok korában ritkán akad olyan elme, amely tisztán látna, amely meggyőzően rámutatna az eltévelyedésekre és kijelölné a helyes útirányt. Schütz műve a lefőbb szellemi problémákról mond biztos és meggyőző ítéletet.⁸⁸⁴ Hamvas Béla 1936. június 13-án küldött levelében gratulált a kötethez, amelyben Blondel, Haecker, Przywara mellett a nagy katolikus szellem megnyilatkozását végre

⁸⁷⁷ Schütz 1940, 238. A világ első célját más helyen Schütz Antal Isten dicsőítésében és az eszes teremtmények, vagyis az emberek boldogulásában állapítja meg. Schütz 1940, 381.

⁸⁷⁸ Schütz 1940, 239.

⁸⁷⁹ Schütz 1940, 240.

⁸⁸⁰ Schütz 1940, 241.

⁸⁸¹ Schütz 1940, 242.

⁸⁸² *Élet*, 1936. november

⁸⁸³ *Magyar Kultúra*, 23. évf. 1936, 21. sz. november 5. 248.

⁸⁸⁴ Uo.

a mi nyelvünkön tudja méltatni. Kiemelte az időszerűségét is. Ugyancsak Hamvas Béla szerint⁸⁸⁵ Schütz korszerű, aktuális kérdéseket tárgyal azzal a céllal, hogy végre fel legyenek vetve. Azt is vallja, hogy a problémák igazi elintézése csak a vallásos szférában történhetik. Schütz Antal öröként figyelmeztet, vigyáz és jelent, már akkor látja a veszélyt, amikor a többség még nem. Dr. Cavallier József szerint⁸⁸⁶ a könyvet mindenkinek el kell olvasnia, aki érintkezésbe jutott korunk problematikájával és meg akarja ismerni a katolikus világnézet tudományos válaszát. Ugyanakkor Vucskits Jenő az államelmélet gazdasági vonatkozásainak részletes dogmatikai alapvetését hiányolta a műből.⁸⁸⁷

A fent említett tanulmányban Schütz Aquinói Szent Tamás nyomdokain járva a tomizmust, Szent Tamás bölcseletét tekinti keresztény bölcseletnek.⁸⁸⁸ Előveszi a hit és az ész dilemmáját,⁸⁸⁹ amely Aquinói Szent Tamást is foglalkoztatta: megismerhető-e Isten értelmi alapon, vagy csak a hit által.⁸⁹⁰ Schütz fel akarja oldani a dilemmát, hogy ne kelljen választani hit és ész, vallás és tudomány között. Két irányzatot különböztet meg, amelyek közül az egyik azt vallja, hogy a tudomány magába szívja a hitet⁸⁹¹ és idővel képes lesz megérteni mindent, ami a hit területén található, a másik szerint pedig a hit szívja föl a tudást, így minden igazi tudás, még a matematika is a hitből, a kinyilatkoztatásból vezethető le.⁸⁹² Schütz elveti a szélsőségeket és azt vallja, hogy vannak hittételek, amelyeket soha nem fogunk ésszel megérteni, de vannak természettudományos tételek is, amelyek területén egyre magabiztosabban fogunk mozogni, mint a matematika, a fizika, a nyelvészet, vagy a szillogisztika, vagyis a következtetést.⁸⁹³ Természetesen a bölcselet soha nem egy kész valami, hanem folyton készül, ahogy az újabb és újabb eszmékkel dolgozik.⁸⁹⁴ Változása folyamán ugyanakkor végig tárgyilagosnak kell maradnia az igazság etikai követelményeinek szellemében.⁸⁹⁵

Schütz Antal a tomizmust tekinti a legteljesebb bölcseleti programnak,⁸⁹⁶ amelynek a célkitűzésén, alapmódszerén semmit nem kell változtatni, tartalmi megállapításait az alapváz

⁸⁸⁵ *Katolikus Szemle* 51. évf. 1937, 1. sz. január 35-36.

⁸⁸⁶ *Nemzeti Újság* 19. évf. 1937. február 14.

⁸⁸⁷ *Keleti Egyház* 4. évf. 1937, 1-2. sz. január-február 30-31.

⁸⁸⁸ Schütz 1936a, 82.

⁸⁸⁹ Schütz 1936a, 83.

⁸⁹⁰ Tamás világos és határozott igennel válaszolt Isten értelmi alapon történő megismerésének lehetőségére.

⁸⁹¹ Kant nyomán a vallás a pusztán ész határain belül mozog. Schütz 1936a, 84.

⁸⁹² Schütz Dosztojevszkijt jelöli meg, mint ennek a gondolatnak fő képviselőjét. Schütz 1936a, 84.

⁸⁹³ Schütz 1936a, 85.

⁸⁹⁴ Schütz 1936a, 94.

⁸⁹⁵ Schütz 1936a, 96.

⁸⁹⁶ Schütz 1936a, 100.

megbontása nélkül lehet igazítani, bővíteni, ahogy ezt az *Aeterni Patris* enciklika is megállapítja. Aquinói Szent Tamás a virágzó középkor embere, akinek szintézise után a tudomány megint a részekkel kezd foglalkozni és a következő három évszázad egyre inkább a specializáció irányába halad. A XVII. század elejére az egységes bölcslethez kiválnak a különböző szaktudományok, és a specializálódás áterjed a hittudományra, majd a XVIII. század végére az orvostudományra és végül a jogtudományra is.⁸⁹⁷ A XIX. század az analízis virágkora Schütz szemében, majd a század végén, a XX. század elején fordulat következik be.

Az újabb szintetizálás iránti igényt a saját korában véli fölfedezni,⁸⁹⁸ amely igény meghatározza a saját tevékenységét, a teljes tudományos életútját is. Egy olyan korszakot lát maga körül, amelyben az eddigi leíró, adatgyűjtő módszereket elkezdi kiegészíteni a bölcsélet és a művészet⁸⁹⁹ és ezzel magasabb szellemi síkra emeli a tudományokat. Különösen igaznak látja ezt a vallás esetén. A különböző gondolkodásbéli irányzatok egyetemességre törekednek az élet minden területe fölött, ami szinte vallássá teszi a bolsevizmust, a fasizmust, a hitlerizmust, de más egyéb okkult irányzatokat is.⁹⁰⁰ Ezek az „izmusok” vallási eszközökkel élve törekednek a teljhatalom megszerzésére nem is kevés sikerrel.⁹⁰¹ Azonban az ebből kialakuló tévutak nem jelentik azt, hogy a szintetizálás ne lenne helyénvaló, hiszen már Arisztotelész megállapította, hogy az egész előrébb való a részeknél.⁹⁰² Az igazság keresését nagyban segíti az interdiszciplináris megközelítés, a külön-külön elért eredmények egymással való összevetése és ebből újabb eredmények bemutatása. Ez ma már természetesnek tűnik, de már Schütz korában leteszik ennek a gondolkodásnak az alapjait, köztük ő maga is.

A világnézet összegző tevékenysége leginkább abban nyilvánul meg, hogy áthidalja az értelem és az érzelmek világa közti szakadékot, amire a tudomány nem képes. Ugyanakkor használja a tudományt, amikor annak módszerei segítségével alkot elméleteket a világ értelmezéséhez, beleértve ebbe a történelem kezdetét, amelyet mítoszokon keresztül ábrázol.⁹⁰³ A különböző korszakok, mint a keresztény, az arab, a reneszánsz, vagy Schütz korának totális tudományos időszaka⁹⁰⁴ és felismerései más-más világnézeti jellemzőkkel bírnak, azonban az

⁸⁹⁷ Schütz Antal: Szellemi szintézis és vallás. IN: Schütz 1936a, 15.

⁸⁹⁸ Schütz 1936a, 16.

⁸⁹⁹ A művészetet Schütz Antal úgy mutatja be, mint amelynek feladata az emberi lét gazdagítása, a valóság rejtett értékeinek megjelenítése. A művészetben belül kiemeli az esztétikát, mint a teológia szolgálólányát. Máté 1994, 99.

⁹⁰⁰ Schütz 1936a, 18.

⁹⁰¹ Schütz 1936a, 35.

⁹⁰² Schütz 1936a, 19.

⁹⁰³ Schütz 1940, 242-243.

⁹⁰⁴ Schütz saját korát úgy jellemzi, mint amelyben a teológia emelkedő fázisban van. A hittudomány jelen fázisa és föladatai, 19.

igazság végső soron mindvégig meghatározza mind a világnézetet, mind a tudományt, még ha az évszázadok alatt gyakran eltérő utakon haladnak is egymás mellett.⁹⁰⁵

Schütz Antal világnézet-fogalma egy általános, az élet értelmét és az igazságot kereső megközelítést használ. A vizsgált műve nem tér ki az olyan eltérő Isten-fogalmakkal dolgozó világnézetekre, mint az Isten létét tagadó ateizmus, a mindent együtt Istennek valló panteizmus, a mindent Istent belső részeként láttató panenteizmus, az Istent távoli teremtőként számon tartó deizmus, a korlátokkal rendelkező Istenben hívó véges teológia, a sok istent elismerő politeizmus, a kifejezetten egy Istent valló monoteizmus.⁹⁰⁶ Katolikus papként hozzá a bibliai kereszténység áll a legközelebb, amely a három személyű egy Istent állítja a középpontba. Azonban az általános világnézet-fogalom vizsgálatánál nem él ezzel a meghatározással, hanem objektíven igyekszik érzéklni a világot, annak egészét, azon belül a társadalmat, az egyes emberek szerepét. Próbálja felülnézetből szemlélni az egészet anélkül, hogy alárendelődné a világnézet szubjektív tényezőinek, amelyek mindig az egyéni tapasztalásokon alapulnak és kapcsolódnak a velük azonos tapasztalatokat szerző egyének csoportjához, hogy akár egész civilizációk kulturális alapjául szolgáljanak.⁹⁰⁷ Schütz objektivitásra törekvése, amely végigkíséri tudományos pályafutását ebben a kérdésben is nagyon jól megragadható.

III.2.2. Társadalomformáló tényezők – Nemzetnevelés

A világnézet felvázolása után fontos bemutatni a nemzetnevelés témakörét is, amely az adott történelmi helyzetben formálni tudja a társadalmi folyamatok alakulását. Ez Schütz Antal első világháború után keletkezett műveiben több helyen előkerül mint küldetés, ami részéről egyrészt arra irányul, hogy segítsen lelkileg talpra állni a magyarságnak a Trianon utáni traumából, másrészt a világ folyását is szeretné jobb irányba alakítani a végső cél eléréséhez. A nemzetnevelés az élethez alapvetően szükséges fizikai és lelki tudnivalók átadására irányuló nevelésen belül az evangéliumi értékeken és a magyar történelmi hagyományokon alapuló erkölcsi, szellemi útmutatásra vonatkozik, amely az egyének erkölcsi tartásának fejlesztésén keresztül a nemzet, mint társadalmi egység erkölcsi tartását, ellenállóképességét is erősíti a kor szellemi kihívásaival szemben, mint a liberalizmus, vagy a kommunizmus. Meggyőződéssel

⁹⁰⁵ Schütz 1940, 243.

⁹⁰⁶ Arthur Alex McFarland: *Világnézetek összehasonlítása*. 2015. 11. 18. (<https://www.harmat.hu/vilagnezetek-osszehasonlitasa/>)

⁹⁰⁷ Dieter Haller (Text), Bernd Rodekohl (Illustrationen): *Dtv-Atlas Ethnologie*. 2. Auflage. dtv, München 2010, S. 233.

vallotta, hogy egy nemzet nagyságát a test-lelki és szellemi egészsége, az ebből eredő alkotó ereje adja, nem a terület, a lélekszám, a politikai, gazdasági, katonai erő, vagy éppen a tudományos, illetve művészi teljesítmény.⁹⁰⁸

Schütz elismerően szól mindazokról, akik komoly szociális munkát végeznek, a lemondásokról, a sokszor hiábavalónak tűnő áldozatvállalásokról.⁹⁰⁹ Ugyanakkor fontosnak tartja, hogy szilárd jellemmel rendelkezzen mindenki, aki ilyesmire adja a fejét. Ha ez nincs meg, könnyen elsodorja az embert az élet rohanó áradata. Az egyéni jellemfejlődéshez viszont elengedhetetlen a társadalmi tevékenység során szerzett tapasztalat, a kettő kölcsönhatásából alakul ki a végeredmény.⁹¹⁰ Az önálló kezdeményezőkézség is elengedhetetlen ahhoz, hogy az ember a társadalmi tevékenységei közben eredményes legyen,⁹¹¹ csak úgy, mint az alázat,⁹¹² de ez az egész mit sem ér az Istenbe vetett bizalom nélkül.⁹¹³ Főleg egy olyan időszakban, amikor a társadalmi átalakulás korábban soha nem tapasztalt méretekben zajlik világszerte, de Magyarországon belül is.

1920. május 12-én az Aquinói Szent Tamás Társaságban Schütz Antal arról beszél, hogy vissza kell szereznünk az ország lelki épségét, jólétét és becsületét.⁹¹⁴ Egyrészt elvesztettük azt a védettséget, amit a Habsburg Birodalom bizonyos szempontból négyszáz éven keresztül nyújtott számunkra, de egyúttal azt az örök ellenzéki magatartást is, amit a hatalommal való szembenállás jelentett. Hiányolja azt az érett vezető réteget, amely képes élére állni a változó világba való hatékony beilleszkedésnek.⁹¹⁵ Kihívásnak látja a gazdasági termelés megoldását,⁹¹⁶ valamint azt is, hogy a demokratizálódás keretében maradjon egyfajta konzervatív szellemi arisztokrácia, amely kézben tartja a dolgokat. Fél attól, hogy az ókori Görögország és Róma sorsára jutunk, amelyek behaltak a demokráciába.⁹¹⁷ Tetterőre van szükség a talpra álláshoz és a megerősödéshez, de ahhoz recept is kell. Schütz egy egyszerű hasonlattal él: a szakácskönyvbe oda van írva, hogy milyen alkotóelemeket kell venni ahhoz,

⁹⁰⁸ Kuminetz 2010, 404.

⁹⁰⁹ Schütz 1928a, 402.

⁹¹⁰ Schütz 1928a, 404.

⁹¹¹ Schütz 1928a, 405.

⁹¹² Schütz 1928a, 406.

⁹¹³ Schütz 1928a, 407.

⁹¹⁴ Schütz 1928a, 407.

⁹¹⁵ Schütz 1928a, 408.

⁹¹⁶ A kommunista és a kapitalista világkép ütközőzónájában nem lenne szabad elengedni az arisztokratikus irányítást, mert Schütz szerint csak a művelt elit tudja kezelni a kihívásokat, ezért mindenképpen az ő kezükben kellene hagyni a kormányrudat.

⁹¹⁷ Schütz 1928a, 409. Schütz Antal demokráciával kapcsolatos gondolatait ókori előképeit is bevonva később alaposabban is körbejárom. A legnagyobb veszélynek azt látja, hogy ha a demokratikus változások nyomán a művelt elit kezéből kicsúszik az irányítás, abból káosz lesz.

hogy egy étel elkészüljön, de az már nincs ott, hogy mit és honnan vegyen az ember, főleg, ha nincs pénze.⁹¹⁸ A megoldást a belső erőforrások felkutatásában véli megtalálni ahelyett, hogy külső erőkre várva próbálnánk talpra állni.⁹¹⁹ Bár felmerült olyan gondolat is, hogy talán a világ jobbá válik a háború után a fájdalmas tapasztalatok révén,⁹²⁰ de a pusztulás sokkal nagyobb volt a végén, mint a közösség haszna az egészszéből. A forradalmak helyet csinálhatnak esetleg új dolgok számára, de a régi rossz beidegződéseket nem képesek gyökerestől kiirtani, felszámolni.⁹²¹

Schütz elhatárolódik attól a gondolattól, amelyet némelyekben az elkeseredés sugalmazott, hogy a várható feldarabolás helyett jobb lenne teljes mértékben idegen elnyomás alá helyezni az országot, hátha az jobban felszítja a nemzet lelkében a tüzet. Ebbe szerinte belehalna a nemzet lelke és nem érvényesülne a „teher alatt nő a pálma” mondás. Arra sem akar alapozni, hogy a szerencsés földrajzi helyzet majd összetartja az országot.⁹²² Ehelyett amellet foglal állást, hogy a nemzet lelki élete nem a politikai, földrajzi körülményektől függ, amelyek hol szerencsések, hol szerencsétlenek. Példákat hoz más nemzetek történetéből, ahol a tenger lehet a hódítás színtere, vagy éppen a veszély, ahonnan mások hódító seregei várhatók, vagy éppen győztes háborúk után is előfordul a nemzet lelkületének a hanyatlása, mint ahogy az a spanyolok esetében történt Amerika meghódítása után. Ezzel a spanyolok hosszú távon nem tudtak élni és a kezdeményezés átkerült később más népek, főként az angolok kezébe.⁹²³ Schütz elzárkózik a Gobineau-féle eugenetika elmélete⁹²⁴ nyomán kialakuló belső faji alapokra történő nemzetépítéstől és a szocialista gondolattól, hogy a termelés megjavítása helyreállítja a nemzet lelkét.⁹²⁵ Arról is meg van győződve, hogy a kormányok önmagukban nem képesek csodát tenni, ha a lelki alapok nincsenek rendben. Ezen pedig egyetlen módon lehet segíteni, a nemzet nevelésével, amely összetett, soha véget nem érő feladat.⁹²⁶

A nevelés mindig egyéneken fejti ki a hatását először, utána az egész közösségben.⁹²⁷ Egy életből vett valós példát idéz Schütz a Szahara megszüntetésével, fásításával kapcsolatban,

⁹¹⁸ Schütz 1928a, 410.

⁹¹⁹ Schütz 1928a, 410.

⁹²⁰ Ezt hasonlóan vélte Prohászka is, ahogy arról bővebben írok a vele foglalkozó fejezetben.

⁹²¹ Schütz 1928a, 411.

⁹²² Schütz 1928a, 411.

⁹²³ Schütz 1928a, 411.

⁹²⁴ Joseph Arthur de Gobineau (1816-1882) francia író, diplomata, a tudományos rasszizmus képviselőjeként hirdette, hogy az arisztokraták felsőbbrendűek a közemberekénél, amely különbség genetikai alapokon nyugszik. Elmélete kiváló táptalajként szolgált a náci Németország árja felsőbbrendűségét hirdető fajelmélete és más hasonló gondolkodók számára.

⁹²⁵ Schütz 1928a, 412.

⁹²⁶ Schütz 1928a, 413.

⁹²⁷ Schütz 1928a, 415.

amely akkoriban téma volt: lehet elárasztani, fásítani a sivatagot, kibővíteni az oázisokat, de ez akkor a leghatékonyabb, ha minden ember maga válik egyfajta oázissá ahhoz, hogy az egész társadalom üdítő tartalommal teljen meg.⁹²⁸ A megszülető történelmi eszmék pedig akkor lesznek életképesek, ha meglévő szükségletekre reagálnak, azokra kínálnak megoldást.⁹²⁹ Magyarország esetében Schütz a kinyilatkoztatott vallásban, azon belül a teljes kereszténységben látja azt a hajtóerőt, amely képes történelmi eszmévé alakítani a nemzeti újjászületés szükségletét.⁹³⁰ A nemzetnevelés munkáját pedig egy olyan hosszútávú folyamatnak, amely nem csak az iskola, hanem a sajtó, az irodalom, a törvényhozás és a kormányzás feladata is egyszerre, kinek-kinek a maga sajátos eszközeivel.⁹³¹

Öt évvel később, 1925. október 12-én a XVII. Katolikus Nagygyűlésen elmondott beszédében a mohácsi vész közelgő négyszázadik évfordulójára utalva Schütz Antal megerősíti a nemzetnevelés fontosságát. Ebben látja azt az eszközt, amely megvédheti hazánkat a nyugati népek kulturális válságától.⁹³² Kereshetjük a nemzet nagyságát a politikai, gazdasági hatalomban, a tudományos, vagy művészi teljesítményben, de ha hiányzik a közszellem és a nemzeti önérzet, az előbbi másodlagos tényezők önmagukban nem viszik sikerre a nemzet ügyét.⁹³³ Schütz a nemzet egyfajta látnokainak nevezi a magyar katolikusokat, akik a természetfölötti, tehát az Isten által kinyilatkoztatott eredetű, tárgyi rendezettséggel bíró igazság birtokosaiként és az ehhez kapcsolódó szervezettségéből, amit az egyház struktúrája biztosít, egy magasabb szintű nézőpontból szemlélik a világ dolgait és így a nemzet lelkeként, lelkiismereteként tudnak működni,⁹³⁴ szembenézve az elkövetett hibákkal is.⁹³⁵ Erre az alapra épülő életükkel adnak példát a mindennapokban a többiek számára, akik még nem ismerik ezt az utat.

A katolikus hit és a nemzeti eszme összeegyeztethetőségét megkérdőjelezők számára a középkori mintát hozza példának, amikor a népi jelleg és a hit még teljes szimbiózist alkotott, Schütz szerint ez nem is lehet másként. A nemzeti létet nem bűn és elpártolás következményének tartja, hanem a teremtő és megváltó Isten elgondolásának, amelyben minden népnek megvan a maga helye és feladata, így a magyaroké is.⁹³⁶

⁹²⁸ Schütz 1928a, 417.

⁹²⁹ Schütz 1928a, 416.

⁹³⁰ Schütz 1928a, 416.

⁹³¹ Schütz 1928a, 413.

⁹³² Schütz 1928a, 417.

⁹³³ Schütz 1928a, 418.

⁹³⁴ Schütz 1928a, 420.

⁹³⁵ Schütz 1928a, 423.

⁹³⁶ Schütz 1928a, 422.

Schütz szót emel a széthúzás ellen, amely a különböző érdekek mentén világszerte bomlasztja a közösséget. A katolikus egyházban látja azt az egységes erőt, amely ennek ellen tud állni,⁹³⁷ és amelynek egyben feladata szembenézni a magyarság belső gyengeségeivel, mint a valóság-érzékelés hiánya, a kishitűség, vagy éppen az álmodozó csodavárás és a szalmaláng-jellegű lelkesedés.⁹³⁸ A misztikumba, a természetfelettibe vetett hit ad erőt a történelmet és a társadalmat romboló őserőkkel szemben.⁹³⁹

Schütz Antal a nemzet nevelésén fáradozik akkor is, amikor az 1932-es egyetemi tanévnyitón elhangzott *Eszmék és eszmények* című beszédében harcos időkről szól,⁹⁴⁰ ahol a fiatalokat és az egyetemet egygé kovácsolja a kinti világban zajló küzdelem, amely megnehezíti számukra a békés időkben is kihívást jelentő elhelyezkedést.⁹⁴¹ Az egyetem képviseli azokat az eszméket, amelyek segíthetnek abban, hogy megvalósuljon Platón államelméletének alaptétele, mely szerint a legbölcsebbek kezébe való a kormányzás.⁹⁴² Fontosnak tartja, hogy az igazság sértetlen maradjon, akkor is, ha közben intézmények, országok megváltoznak, átalakulnak, megszűnnek.⁹⁴³ Hisz benne, hogy a régebbi gondolkodók nyomán járva az eszmények szolgálata a legbiztosabb módja annak, hogy egy olyan társadalmi rendszer épüljön fel, amelyben mindenki a munkájáért cserébe biztosan hozzájut a mindennapi kenyéréhez. Az is fontos, hogy az ember a hivatásának éljen, mert akkor meg lesz benne az a tűz, ami a munkavégzést erőlködés nélkülivé teszi és hogy a fiatalok bátorítva érezzék magukat a tettere készsége.⁹⁴⁴

Schütz Antal egyetemi évnyitó beszéde az egyik legjobb példa arra, hogy Schütz mennyire korszerű napjaink értékkereső világában is. Amikor minden változik, megszűnik és átalakul, amikor sok ember számára bizonytalanná válik számos alapvető érték. A hivatástudat kialakítása semmivel sem kevésbé fontos akkor, amikor világszerte fiatalok milliói tévelyegnek céltalanul a világban azért, mert nem találják meg a hivatásukat. A platóni államelmélettől a napi valóság talán nem is állhatna távolabb, amikor szerte a világon a bölcseknek sokszor

⁹³⁷ Schütz 1928a, 421.

⁹³⁸ Schütz 1928a, 423.

⁹³⁹ Schütz 1928a, 425.

⁹⁴⁰ A három éve tartó gazdasági világválság és az I. világháború után megmaradt társadalmi feszültségek a kapcsolódó ideológiai küzdelemmel együtt okozzák a Schütz által említett harcos időket, bár aktuálpolitikai vonatkozások nem szerepelnek a beszédében, ahogy a legtöbb írásában sem.

⁹⁴¹ Schütz 1933a, 34-35.

⁹⁴² Schütz 1933a, 37.

⁹⁴³ Schütz 1933a, 38.

⁹⁴⁴ Schütz 1933a, 39.

esélyük sincs a hatalom közelébe kerülni. Ugyanígy annak a megoldása is messze van, hogy a hivatását gyakorló embernek ne kelljen aggódnia a megélhetése miatt.

Schütz Antal világosan látja, hogy az eszmények ápolásának munkája több áldozattal, mint áldással jár,⁹⁴⁵ amely áldozatot sokan meghoztak eszményeik képviselőiben, így Lao-ce és Buddha tanítványai, majd az apostolok és a keresztény szentek, de a modern tudomány úttörői is. Tudták, hogy kenyér nélkül nem lehet élni, de azt is, hogy az eszmények szolgálata az egyetlen biztos módszer a társadalmi helyzet alakítására, ami megéri az áldozatvállalást. Arra buzdítja az egyetemistákat, hogy keressék minden lehetséges módon a találkozást a hivatásukkal, amelyben aztán az eszményeket és az igazságot szolgálhatják egy életen át.⁹⁴⁶

A *Nők a nemzetnevelésben* című előadásában, amely a Szociális Missziótársulat 27. szociális továbbképző iskolájának megnyitóján hangzott el, arról szól, hogy a nők feladata, hogy a nemzet lelkiismerete legyenek a köztisztességben, a társadalmi megbékélés, otthonra lelés és a korszellem egészségesebbé tétele terén. Az anyaság és az otthoniasság mellett a szociális tevékenységekben és a pedagógiában is fontos szerepet tulajdonít nekik, amelyhez reformok szükségesek.⁹⁴⁷

Egy 1940-es írásában pedig Schütz arról értekezik, hogy a nemzetnevelés kulcsa a tősgyökeresség. A tő és a gyökér, visszatérés az eredethez, ahogy a középkor elején a pusztába visszatértek a remeték a római túlkulturált világból. (1.) Nem csak a testünkkel kötődünk például a szülői házhoz, hanem a lelkünkkel a hazánkhoz, a nyelvünkhöz, a nemzetünkhöz. A testünkkel azonban Istenbe is bele vagyunk gyökeresedve. (2.)⁹⁴⁸

Schütz Antal egy konkrét példát is hoz a nemzetnevelő alakjára Pázmány Péter személyében⁹⁴⁹ az 1937. december 12-én a Szent István Akadémia ünnepi ülésén elhangzott beszédében, amelyet Pázmány Péter halálának 300. évfordulója alkalmából rendeztek. Ebben Schütz Antal a nemzetnevelés fogalmát több irányból közelíti meg, amikor azt mondja, hogy egy nemzet nevelése nagyban függ a földrajzi és etnológiai körülményektől, a kulturális környezettől, a történelmi eseményektől és természetesen a vezetőktől, beleértve ide mindazokat, akiknek bármilyen téren szava van az emberek előtt. Azonban ezek összességében

⁹⁴⁵ Schütz 1933a, 38.

⁹⁴⁶ Schütz 1933a, 39.

⁹⁴⁷ *Nemzeti Újság* 1938. június 12.

⁹⁴⁸ Schütz Antal: Tősgyökeresség. IN: *Keresztény Nő* 1940. május, XXVIII. évf. 5. sz

⁹⁴⁹ Schütz Antal írása Pázmány Péterről: Pázmány Péter születésének 350. évfordulóján is frissen igazodni élnék. (...) „S mégis Pázmány Péter felé tekinteni – ma lelkiismeretünk pirulását jelenti. Fájdalmas az a részvétlen esőnd, amellyel a magyar katolikus közélet elhaladt a 350 éves dátum mellett.” (*Magyar Középiskola* XIII. évf. 1920 7-10. sz. 101-103. l.)

nem céltudatosan működő hatások, ezért fontos szerep jut minden időkből azoknak a kiemelkedő embereknek, akik életpéldájukkal, tanításukkal képesek formálni a közösséget, amelyben tevékenykednek.⁹⁵⁰ Schütz a mohácsi vésztől számítva négy nagy nemzetnevelőt⁹⁵¹ emel ki, akik hazánk zűrzavaros történelmi időszakaiban szinte nagy hatással voltak a magyarságra: Pázmány Pétert, Zrínyi Miklóst, Széchenyi Istvánt és Prohászka Ottokárt.⁹⁵² A vizsgált beszédében értelemszerűen az elsőre tér ki külön.⁹⁵³ Három meghatározó tényezőt társít ahhoz, hogy valakire nemzetnevelőként tekinthessünk. Egyrészt legyen képes a maga életében kifejezni a nemzeti eszményt, másrészt rendelkezzen kellő erővel és helyzeti energiával ahhoz, hogy tovább tudja adni, amit képvisel, valamint az egész életműve olyan legyen, hogy a későbbi nemzedékek számára is legyen mondanivalója.⁹⁵⁴

Schütz véleménye szerint Pázmány minden szempontból megfelel az előbbi kritériumoknak, aki pályája során minden megtett, hogy magyarként hazája érdekeit képviselje. Magyarsága különösen fontos egy olyan időszakban, amikor a terjedő protestantizmus⁹⁵⁵ éppen szétszakítja a társadalmat több külön részre.⁹⁵⁶ De hasonlóképpen fontos az egyénisége is, amely teljes mértékben a hivatásának él, azon keresztül nyilvánul meg.⁹⁵⁷ Schütz külön kiemeli Pázmány humorát, amelyet magyarságának bizonyítékeként hoz fel példának.⁹⁵⁸ Józan gyakorlatiasságát, jámborságát ugyancsak nagyra értékeli, amelyek elengedhetetlenek ahhoz, hogy a küldetését beteljesíthesse.⁹⁵⁹ Egyértelmű történelemformáló szerepet tulajdonít Pázmánynak, aki a XVII. század első felében egyszerre volt képes átfogni és formálni a magyar történelem különböző területeit az uralkodók ügyeitől kezdve a papság és a hívek gondozásán át a kálvinista prédikátorok tevékenységére való reagálásig.⁹⁶⁰ Mindezt nem csak erővel bírta,

⁹⁵⁰ Schütz 1938b, 4.

⁹⁵¹ Kuminetz Géza öt magát is azon nagy hatású nevelők közé sorolja, aki csak az adott körülményei miatt nem léphetett Szent István király, Pázmány Péter, Zrínyi Miklós, Széchenyi István, vagy éppen Prohászka Ottokár nyomdokaiba. Kuminetz 2021, 433. Schützt tanszékvezető utóda, Takács József is Pázmány és Prohászka mellé, a legnagyobb magyar teológusok közt említette. Kuminetz 2021, 434.

⁹⁵² Prohászkaival más műveiben is rengeteget foglalkozik, Zrínyivel és Széchenyivel nem.

⁹⁵³ Schütz 1938b, 5.

⁹⁵⁴ Schütz 1938b, 5.

⁹⁵⁵ A politikailag három részre szakadt Magyarország felekezeti szempontból is szétszakadt: a királyi Magyarország területén és az udvarhú körökben a katolikus hit maradt a meghatározó, míg a keleti országrészben és az erdélyi fejedelmi udvar vonzáskörzetében jelentős teret hódított a reformáció, Luther és Kálvin tanai a bécsi udvarral való szembe helyezkedés eszközeiként is szolgáltak. Pázmány ezzel a felekezeti széteséssel szemben veszi fel a harcot, amivel egyúttal a magyarság egységbe szervezését is célozza.

⁹⁵⁶ Schütz 1938b, 6.

⁹⁵⁷ Schütz 1938b, 6-7.

⁹⁵⁸ Schütz 1938b, 7.

⁹⁵⁹ Schütz 1938b, 8.

⁹⁶⁰ Schütz 1938b, 10.

de tanulékonyasága révén képes volt alkalmazkodni az aktuális körülményekhez, ami nagyban növelte a működése hatásosságát.⁹⁶¹

Pázmány munkássága három területen is maradandónak bizonyult: lelkipásztorként, hithirdetőként és íróként,⁹⁶² ahogy a hitszakadást és a politikai viszályokat kezelte írásaival, leveleivel, prédikációival.⁹⁶³ Schütz fontosnak tartja megemlíteni azt is, hogy Pázmány magyar nyelven írt, ami a nemzetnevelő tevékenység egyik legjelentősebb tényezője ebben az időszakban.⁹⁶⁴ Ugyancsak fontos volt a vezető réteg nevelésére és a papnevelésre irányuló munkássága az intézményalapításokkal, hiszen ezek mind hozzájárultak ahhoz, hogy a nemzet értékei művelésre, fejlesztésre kerüljenek egy olyan korban, amikor a magyarság rengeteg megpróbáltatásnak volt kitéve.⁹⁶⁵

Schütz Antal tehát a magyar történelem legnagyobb alakjai közt tartja számon Pázmány Pétert, aki évszázadokkal a halála után is élő valóságként tud példát mutatni a magyarság számára. Meglátása szerint Pázmány él az intézményekben, amelyek a nevét viselik, a szellemiségét képviselik és közvetítik. Él az írásaiban, amelyek háromszáz évvel később is aktuálisak, tartalmuk elmondható, *Imádságoskönyve* a legjobb magyar imádságoskönyv.⁹⁶⁶ Él a nemzet történelmi tudatában a legnagyobbak közt és él mindazok lelkében is, akik követik és megvalósítják életükben mindazt, amit tanított.⁹⁶⁷

III.2.3. Társadalomformáló tényezők – Vallás

A vallás, mint az embert és a világot transzcendens összefüggésben felfogó egyedülálló társadalmi-kulturális alakzat,⁹⁶⁸ a történelem kezdete óta meghatározó szereppel bír kulturális, morális, lelki és politikai szempontból egyaránt.⁹⁶⁹ Így látta ezt Schütz Antal is, aki a történelmet és a társadalmat egyaránt formáló tényezőként, a társadalom mindennapi életét,

⁹⁶¹ Schütz 1938b, 11.

⁹⁶² Schütz Antal: A nemzetnevelő Pázmány (recenzió)

⁹⁶³ Schütz 1938b, 12-13.

⁹⁶⁴ Schütz 1938b, 13. Írásai között található Arisztotelész és Aquinói Szent Tamás műveit magyarázó munkák is, akik Schütz számára is meghatározó előképek.

⁹⁶⁵ Schütz 1938b, 14.

⁹⁶⁶ Schütz 1938b, 14-15.

⁹⁶⁷ Schütz 1938b, 15.

⁹⁶⁸ Mezei 2019, 609.

⁹⁶⁹ Mezei 2019, 609.

mozgatórugóit meghatározó elemként tekintett a vallásra.⁹⁷⁰ Az *Őrség* című művében Rudolf Otto nyomán,⁹⁷¹ akinek 1917-ben jelent meg először német nyelven *A szent*⁹⁷² című munkája, az egyéni vallásosság jellemzői alapján próbálja meghatározni a vallás fogalmát,⁹⁷³ hozzátéve, hogy a vallási érzék mellett⁹⁷⁴ a racionális elemek is fontos szerepet töltenek be a vallás körülírásánál. A vallásosság nem más, mint a teremtettség élménye,⁹⁷⁵ illetve a világfölötti hatalmakkal való kapcsolat kialakítása.⁹⁷⁶ A teremtettséghez pedig szükségszerűen tartozik egy Teremtő is, egy megfoghatatlan valóság, amely felé a teremtmény tisztelettel fordul.⁹⁷⁷ Ez az élmény folyamatosan jelen van az emberiség életében, ezért Schütz nem félti a vallás jövőjét, hiszen mindig lesznek olyan tényezők, amelyeket észérvekkel nem lehet megmagyarázni. A szenvedés és a halál valóságával szemben a szellem mindig keresni fogja azt a kapaszkodót, amelyben megnyugvást lelhet⁹⁷⁸ és ilyet racionális szinten nem fog találni.

A vallás egy végtelen dimenzió irányába nyit kaput. A Teremtőhöz való ragaszkodás pedig megteremti azt a közösséget itt a földi világban,⁹⁷⁹ amely azokat köti össze, akik ugyanazt vallják egy adott dologról.⁹⁸⁰ Ez a közös lelkiület⁹⁸¹ lesz az alapja a külső kifejeződésül szolgáló istentiszteleti alkalmaknak.⁹⁸² Az ember jellemét meghatározott értékekhez való ragaszkodás alkotja meg, ezen értékek pedig Schütz megfogalmazásában a vallásban található meg, így válik a vallás a szellemi szintézis nélkülözhetetlen alapelemévé.⁹⁸³ A széthúzó társadalmat a végtelen dimenzióhoz csatlakozó vallás értékei⁹⁸⁴ mentén kívánja Schütz összefogni, világnézeti alapon.⁹⁸⁵ Egy olyan világnézet alapján, amely nem csak egyes tudományos

⁹⁷⁰ Schütz túllép a kereszténység határain, amikor a vallással foglalkozik a vizsgált műveiben. Ezzel a maga módján bekapcsolódik a formálódó vallástudomány művelésébe, amelynek jellemzője, hogy a kereszténység fölé emelkedve általános fogalommal teszi a vallást, amelyen belül a kereszténység egy a sok közül. Mezei 2017, 73.

⁹⁷¹ Schütz 1936a, 27. Bár az egyéni vallásosság jellemzőinek leírását példaértékűnek tartja Schütz Ottónál, az irracionalista megközelítést elveti, amikor úgy fogalmaz, hogy Otto konokul elzárkózik a vallás racionális elemei elől. Schütz 1936a, 27.

⁹⁷² Rudolf Otto: *A szent*. Budapest: Osiris Kiadó, 1997.

⁹⁷³ A vallás fogalma alatt érthetünk konkrét tartalommal rendelkező, jól körülhatárolható kultusszal, viselkedési formákkal bíró tényezőket, vagy általánosságban gyűjtőfogalmat, amely tartalmaz egy kultikus praxist, erkölcsi, illetve hitrendszert. Mezei Balázs: Kortárs vallásfilozófia. *Vigilia* 61. évf. 1996/3. 187.

⁹⁷⁴ Máté-Tóth 2010, 142.

⁹⁷⁵ Schütz 1936a, 27.

⁹⁷⁶ Schütz 1940, 434.

⁹⁷⁷ Schütz 1936a, 28.

⁹⁷⁸ Schütz 1936a, 30.

⁹⁷⁹ Az ember nem elszigetelt lény, fontosak a közösségi tényezők is, amelyek egyik megnyilvánulási tere a vallási közösség. Schütz 1936c, 47-48.

⁹⁸⁰ Schütz 1936a, 32. Schütz Platónra hivatkozik, aki szerint az az erős ország, amelynek az alattvalói ugyanazt gondolják adott dolgokról. Így kell lennie a vallási tanokkal is a hívek körében.

⁹⁸¹ Az élő vallás a lélekben van. Schütz 1936c, 14.

⁹⁸² Schütz 1940, 437.

⁹⁸³ Schütz 1936a, 33.

⁹⁸⁴ Ezek az értékek egyetemesek, minden emberhez egyformán szólnak. Schütz 1940, 435.

⁹⁸⁵ Schütz 1936a, 37-38.

részeredmények sorba állítása révén szemléli a világot, hanem meg is akarja érteni az életet, annak értelmét, célját, amiért érdemes létezni és cselekedni.⁹⁸⁶ Mindez egy mondattal összefoglalva nem más, mint az igazság keresése,⁹⁸⁷ ami a legalapvetőbb emberi mozgatórugó, amióta világ a világ.

Miközben a vallás a világot értelmezni akaró szellemi szintézis nélkülözhetetlen alapeleme, olyan szempontból viszont nem tekinthető egyetemes tényezőnek, hogy nincs egyértelműen jelen térben, időben és érdekekben (vagyis minden emberi foglalatosságban).⁹⁸⁸ Mégpedig azért, mert a vallás meghatározása alá tartozik például a buddhizmus is, amelyből hiányzik a szentség mint alaptényező fogalma. Továbbá vallási jellemzőkkel tűnnek fel mindenféle egyéb ideológiák is, mint az ateizmus, vagy a fajelmélet, amelyek nem férnek bele az egyetemesség keretébe.⁹⁸⁹ Sokan pedig teljesen profán eszméktől várnak világmegváltó eredményeket, mint az antialkoholizmus, az eszperantó, a sport, vagy éppen a gazdasági föllendülés, noha ezek nem vallások.⁹⁹⁰ Valláson Schütz az egyéni vallásosság és az Istennel való kapcsolat⁹⁹¹ meglétét érti.⁹⁹² Szent Tamástól idézi, hogy a vallás az ember odafordulása Istenhez.⁹⁹³ Amely ideológiában ez nincs meg, az nem vallás.⁹⁹⁴ Továbbá nélkülözhetetlen, hogy az ember a maga részéről teljesen beleálljon ebbe az odafordulásba.⁹⁹⁵ Ha ez nincs meg, a vallásosság nem lesz teljes értékű.⁹⁹⁶ Hiszen, ha csak félig-meddig hisz az ember valamiben, akkor mindenképpen hiányozni fog a teljesség. A kor feladata Schütz Antal szerint nem lehet más, minthogy az ember ragaszkodjon az élő Isten-kapcsolaton alapuló vallásosságához⁹⁹⁷ a maga teljességében és így keresse a választ az aktuális problémákra. Nem lehet kivenni a napi

⁹⁸⁶ Schütz 1936a, 39.

⁹⁸⁷ Schütz 1936a, 40.

⁹⁸⁸ Schütz 1937a, 289.

⁹⁸⁹ Schütz 1937a, 290. Ezek az ideológiák abban is különböznek a vallásoktól, hogy Schütz szerint igazán komoly vallás nem csinál történelmet. Ennek ellenére ami hatással van a történelemre, az sok esetben vallás akar lenni, vagy legalább annak akar tűnni, mint például a bolsevizmus, a nemzeti szocializmus, a vegetarianizmus, a sport, a technikai haladás, a vitamin-elmélet, az antiszemitizmus, vagy az antibolsevizmus. Schütz 1936c, 2.

⁹⁹⁰ Schütz 1939, 180.

⁹⁹¹ Isten nélkül nincs vallás. Schütz 1936c, 11.

⁹⁹² Schütz 1937a, 291. Természetesen a vallásnak az ember és Isten közti kapcsolat egyszerű leírásán túl vannak olyan objektív tárgyi elemei is, mint a tanok az ember eredetéről és céljáról, a törvények, amelyek formát adnak ahhoz, hogy az ember kifejezhesse az életében az Istenhez fűződő kapcsolatát és persze a szertartások, mint szimbólumok. Schütz 1940, 439.

⁹⁹³ Schütz 1937a, 292.

⁹⁹⁴ Schütz 1937a, 293.

⁹⁹⁵ A vallási magatartás lényege az imádás, hogy Istentől várjuk az üdvösségünket. Schütz 1936c, 10.

⁹⁹⁶ Schütz 1937a, 294.

⁹⁹⁷ Ennek a vallásosságnak a felkeltésén fáradozott Prohászka Ottokár is. Schütz 1936c, 7.

gondokat Isten fennhatósága alól és a gonoszra bízni, hanem ragaszkodni kell minden körülmények közt a meglévő alapértékekhez.⁹⁹⁸

A vallást nem csak önmagában, hanem a többi kultúrjelenséggel együtt kell vizsgálni,⁹⁹⁹ mint amilyen a politika, a gazdaság, a tudomány, a művészet, vagy éppen a szociális élet, és itt is látni kell, hogy honnan hová tartanak a folyamatok.¹⁰⁰⁰ A világ egészét kutatva az is szem elé kerül, hogy milyen sokszínűség jellemzi a vallást a különböző tájak és felekezetek szerint.¹⁰⁰¹ A vallási statisztikák a sok eltérés és átfedés, bizonytalanság miatt nem adnak pontos képet arról, hogy az egyes emberek vallásossága mit tartalmaz, de az egyértelműen megállapítható, hogy a vallás alapvetően hozzátartozik az emberhez, mint a nyelv.¹⁰⁰² Ez abból is fakad, hogy a vallás kiegészíti az emberi tudás korlátoltságát, érzelem- és akaratvilágának tökéletlenségét.¹⁰⁰³ A modern kori vallásosság színtere pedig a teljes bolygó, amelyen élünk, ahol bármilyen apró változás is hatással lehet az emberiség egészére.¹⁰⁰⁴ A világvallások kapcsolatba kerülnek egymással és valamilyen módon hatnak is egymásra.¹⁰⁰⁵ Az egyén pedig választás elé kerül, hogy melyik irányzathoz csatlakozzon, amely lehetőség a korábbi történelmi korokban még nem állt rendelkezésre.¹⁰⁰⁶

Az európai keresztény kultúra, amely alapvetően meghatározza azt a környezetet, amelyben Schütz tevékenykedik, összekapcsolódik a Schütz több művében is visszatérő jelenvilágisággal,¹⁰⁰⁷ amely azt a jelenséget írja le, hogy az emberek számára fontosabbá válik

⁹⁹⁸ Schütz 1937a, 297.

⁹⁹⁹ Jürgen Habermas szerint a vallás által biztosított egyéni és közösségi erkölcs nem pótolható szekuláris elméletekkel. Ilyen módon tehát a társadalmi jelenségek vizsgálatában mindenképpen figyelembe kell venni a vallást is. Mezei 2019, 610.

¹⁰⁰⁰ Schütz 1939, 175.

¹⁰⁰¹ Schütz 1939, 176.

¹⁰⁰² Schütz 1939, 178.

¹⁰⁰³ Schütz 1936c, 26.

¹⁰⁰⁴ A vallás természetesen nem csak a modern korban, hanem a történelem kezdetétől fogva folyamatosan jelen van a világ minden pontján, meghatározó módon van jelen a történelemben és a jelenben egyaránt. Mezei 2017, 75.

¹⁰⁰⁵ Schütz 1939, 184. A globalizáció Schütz történelemszemléletének egyik központi gondolata, amennyiben a világtörténelem immáron nem egyes földrészek, kultúrák, országok egymástól elszigetelt világában zajlik, hanem egymással szoros összefüggésben.

¹⁰⁰⁶ Schütz 1939, 185. A modern vallástudomány jól ismeri a patchwork-vallásosság fogalmát, azt a kollázst, ami az egyéni vallásosság esetén ma már számtalan esetben megfigyelhető. Az emberek a különböző vallási tanításokból kedvük szerint összeválogatják maguknak a szimpatikus tanokat, szimbólumokat, amelyekben hisznek. Megfér egymás mellett a feszület és a Buddha-szobor, a vallási szertartás egyfajta lelki feltöltődést nyújtó élménnyé válik a valódi hitvallás helyett. Ezt a fajta vallási relativizmust már Schütz Antal is felismerte, pedig az akkori tapasztalatok a mostaninak csak egyfajta csirájaként voltak láthatók.

¹⁰⁰⁷ 1934-ben egy interjúban Schütz kifejti, hogy az emberiség most szenved a jelenvilágiságot. Kezdődik a kijózanodás. (1-2.) Kiderült, hogy a reneszánsz és a humanizmus nem bizonyult abszolút értéknek. Intellektuális csömör észlelhető a tudósok körében. (2.) Megjegyzi, hogy a magyar természetileg és fajilag egy kicsit mongol (ezt a magyar föld asszimiláló hatására érti). (3-4.) Továbbá kiemeli, hogy a katolikus újságírónak apostollá kell

a jelen élvezete, mint a túlvilág elérésére való törekvés. A gazdasági jólét, mint elérendő cél leginkább a marxizmuson¹⁰⁰⁸ keresztül jut kifejeződésre, amivel a vallásnak foglalkoznia kell.¹⁰⁰⁹ Ahogy azzal is, hogy ne silányuljon csak egy kultúrtényezővé a sok közül és ne szoruljon vissza az egyéni lelkiismeret világába.¹⁰¹⁰

Schütz meg van róla győződve, hogy a vallás iránti igény nem irtható ki az emberből, hiába próbálkozik ezzel például a bolsevik ideológia.¹⁰¹¹ De ugyanígy az eltömegesedés sem képes megszüntetni a vallásosságot, hiába hajlamos az egyén gondolkodását eltompítani és a többiekéhez igazítani. Azért ez is jelent egyfajta krízist az igazi vallás számára, mert a tömeg könnyebben mozdul el primitívebb irányokba, bálványokkal helyettesítve a vallási értékeket.¹⁰¹² Ráadásul nem csak a vallási értékeket, de az összes többi értéket is veszélyezteti az egyenlőségi fanatizmus, amely arra irányul, hogy ha nem részesülhet mindenki például a magas szintű kulturális javakban, akkor inkább senki ne férjen hozzájuk.¹⁰¹³ Ez az értékvesztés, már Platón államában megjelenik, mint a demokrácia egyik legfőbb jellemzője.¹⁰¹⁴

Schütz Antal kapcsolatot keres vallás és kultúra, illetve az élet egyéb területei között. Gazdasági szempontból elismeri a kapitalista termelési módot, mint amely a legtöbbet tette az ember nyomorának a megszüntetéséért. Úgy véli, ha a gépek átveszik az emberek munkáját,¹⁰¹⁵ az embereknek több idejük jut a vallási életük kibontakoztatására.¹⁰¹⁶ Ugyanakkor a gazdasági élet egyelőre kívül esik a vallás fennhatóságán, noha a szociális problémák miatt lenne ott keresnivalója, ahogy azt a *Rerum Novarum* és a *Quadragesimo Anno* enciklikák is megfogalmazták.¹⁰¹⁷ A tömegesedés¹⁰¹⁸ miatt egyre többen kérnek részt maguknak a gazdasági javakból, amit a bolsevizmus képviselői a maguk módján akarnak kiszolgáltatni,¹⁰¹⁹ és mindent

válnia. (5.) Aradi Zsolt: Beszélgetés Schütz Antallal az új világról, Prohászkaról és a katolikus újságíróról (*Nemzeti Újság* 16. évf. 1934. szeptember 23.)

¹⁰⁰⁸ A marxizmus a vallást az emberi nyomorúság, a rossz társadalmi berendezkedés, a rossz gazdasági viszonyok vetületének, párázatának tekinti, a mennyország itt a földön van. Schütz 1936c, 120.

¹⁰⁰⁹ Schütz 1939, 186-187.

¹⁰¹⁰ Schütz 1939, 187.

¹⁰¹¹ Schütz 1939, 188. A vallás helyébe a gépmádás, idegen szóval a machinolatria kerül. Schütz 1936a, 224.

¹⁰¹² Schütz 1939, 190.

¹⁰¹³ Schütz 1936a, 226. A kultúra és a vallás értékeinek lerombolása hosszabb távon szociális tragédiához vezet. Schütz 1936a, 227.

¹⁰¹⁴ Platón: Az állam, 267.

¹⁰¹⁵ Schütz 1936c, 125. Egyfajta sajátos kihívásként megjelenik a gépmádás gondolata is, mások pedig az ember istenítésében keresik a megoldást az élet nagy kérdéseire. Schütz 1936c, 128-129.

¹⁰¹⁶ Schütz 1939, 192.

¹⁰¹⁷ Schütz 1939, 193.

¹⁰¹⁸ Schütz 1936a, 217-218. A tömeg egyfajta laza emberi közösséget jelent. Többnyire szervezetlen, de szervezetten is nehéz irányítani, mert leginkább érzések és vélemények kötik össze a tagokat, nem pedig az igazságon alapuló tények. Működése kiszámíthatatlan, vezető nélkül könnyen szétesik.

¹⁰¹⁹ Schütz 1939, 193.

megtesznek annak érdekében, hogy a vallást kiszorítsák ebből. Magánüggé minősítik és általában véve üldözik. Ezzel széles tömegeket hódítanak el a vallásoktól szerte a világon,¹⁰²⁰ és ezen tömegek általános alapelvévé válik az élet evilági élvezete.¹⁰²¹

A fő kérdés az, ki tud megoldást kínálni az emberiség szociális kihívásaira, amelyre a kereszténységnek, azon belül a katolikus egyháznak válaszolnia kell. Annak ellenére is, hogy a korábbi történelmi korokban sem tudták maradéktalanul megoldani ezeket a problémákat.¹⁰²² Megjelenik a színen a politika is, amelybe a kereszténység képviselőinek be kellene kapcsolódnia ahhoz, hogy a Schütz által elhibázottnak tartott, az első világháborút lezáró békeszerződések utóhatásait, az átrendezett országhatárok nyomán megváltozott nemzetiségi viszonyokból fakadó nacionalista túlkapásokat a kisebbségekkel szemben, illetve általában a machiavellista megnyilvánulásokat, amikor a saját érdekeiket a másik kárára próbálják érvényesíteni az egyes államok, ellensúlyozni tudják Európa-szerte.¹⁰²³ Schütz ellenzi a totalitárius mozgalmakat, vagyis a náciizmust és a kommunizmust. Kifogásolja, hogy még a magukat kereszténynek nevező politikusok sem emelnek szót a vallással össze nem egyeztethető ideológiai megközelítések ellen, sőt ők maguk is haszonélvezőivé válnak a folyamatoknak.¹⁰²⁴

Ami az állam és a vallás kapcsolatát illeti, Schütz korában egyfajta történelmi átalakulás zajlik, ahol egyszerre vannak jelen a világ különböző tájain a középkori keresztény államtól az abszolút államon, és a liberális államon keresztül a nemzetállamokig az egyes sajátosságok. Míg egyes országokban vallásüldözés zajlik, mint például Szovjetországban,¹⁰²⁵ Mexikóban és Spanyolországban, máshol nemzeti ügyet csinálnak a vallásból, mint a dél-amerikai spanyol államokban, vagy a fasiszta Olaszországban, addig Magyarország és Ausztria több elemet megőriz a régi, középkori keresztény állam jellemvonásaiból. De vannak olyan országok is, ahol toleráns az állam a vallás iránt, mint Anglia vagy az Egyesült Államok, illetve Japán és Dánia, valamint az északi germán protestáns államok.¹⁰²⁶ Sokféle példa van tehát egy időben, amelyek mind alátámasztják, hogy a régi hegemon formákkal szemben az átalakulás

¹⁰²⁰ Schütz 1939, 194.

¹⁰²¹ Schütz 1936a, 221-222. A vallási értékek hátrahagyása lehet egyfajta tünete egy olyan világnak, amelyben az általános erkölcsi értékek is háttérbe szorulnak. Korábban soha nem látott mértékben válik lehetségessé érdemi teljesítmény nélkül előnyökhöz, jó álláshoz jutni, a javakat élvezni, miközben a dolgok értéke kizárólag azok élvezeti szempontból nézett hasznosságára redukálódik le.

¹⁰²² Schütz 1939, 195.

¹⁰²³ Schütz 1939, 196.

¹⁰²⁴ Schütz 1939, 196.

¹⁰²⁵ Schütz korában a bolsevista Oroszországból kiindulva erősödött fel az ateizmus terjedése. Schütz 1936c, 104.

¹⁰²⁶ Schütz 1939, 197.

folyamata zajlik a két világháború közti időszakban világszerte. Egy biztos, a változások közepette az egyházak közömbösek nem maradhatnak az állammal kialakítandó viszony kérdésében, amit jeleznek például a Vatikán és az egyes államok között sorra kötött konkordátumok ebben az időszakban.¹⁰²⁷ Más kérdés, hogy az állam és az egyház közti jogi kapcsolat nem garantálja az eszmerendszer és az evangéliumi tanítás átvételét és a világi törvényekbe való beépítését, nem beszélve a gyakorlati alkalmazásról.

Schütz a művészetet és a tudományt egyaránt a vallásból vezeti le.¹⁰²⁸ Főleg az ortodox keleti kultúrában, amely sokkal mélyebben kötődik a valláshoz, mint a nyugati kultúra, amely elveszíti a vallásos gyökereit.¹⁰²⁹ Ugyanakkor az egész világot érinti a tudomány profanizálódása, beleértve ebbe az eredendően mélyen vallásos távol-keleti kultúrákat is. Azonban Schütz szerint a vallásnak sikerült megvédenie a veszélybe került pozícióját a XX. század első felére a tudománnyal szemben.¹⁰³⁰ Ám a kiegyezés még hátravan, mivel a tudomány szeretné magát előtérbe helyezni és a vallást a művészet mellé az irracionális világ megrajzolására fogni egyfajta életvezetési segédkonstrukcióként.¹⁰³¹ A korszakban kialakuló totális államok pedig egyenesen azzal a veszéllyel fenyegetnek, hogy mind a tudományt, mind a vallást a saját céljaiknak megfelelően akarják használni, eltávolodva ezzel a mindenek fölött való igazság keresésétől, amely mindkét ágazat elsődleges célja a megfelelő eszközeik használata révén.¹⁰³²

A két világháború közti időszakban erősödik meg a vallástudomány, mint új tudományág, amely a vallások világával, azok sajátosságaival, a vallásoknak a társadalomra gyakorolt hatásával foglalkozik.¹⁰³³ A teológiával szemben, amely a saját rögzített normáit próbálja tudományos módszerekkel, hittudományként igazolni, a vallástudomány minden vallást és vallási jelenséget egyformán vizsgál anélkül, hogy az egyes hitigazságokat igazolni, vagy összevetni próbálná egymással. A vallástudományon belül Schütz idején megkülönböztethető irányzatok a vallástörténet, vallásismertetés, vallási kultúrtudomány, a valláspszichológia¹⁰³⁴ és a vallásszociológia.¹⁰³⁵

¹⁰²⁷ Schütz 1939, 198.

¹⁰²⁸ Schütz 1939, 201.

¹⁰²⁹ Schütz 1939, 202.

¹⁰³⁰ Schütz 1939, 203.

¹⁰³¹ Schütz 1939, 204.

¹⁰³² Schütz 1939, 205.

¹⁰³³ Schütz 1939, 206.

¹⁰³⁴ Schütz értelmezésében a vallás anyja és dajkája az egész ember. Schütz 1936c, 31.

¹⁰³⁵ Schütz 1939, 206.

Ami a vallások világban való elhelyezkedését illeti, geopolitikai szempontból Schütz három részre, három koncentrikus övre osztja a vallásokat. A belső rész a nagy szárazföldeket takarja (Mongólia és Oroszország) egyfajta nyomott egyhangúsággal, ahol vallási szempontból nincsenek nagy változások hosszú évszázadokon keresztül. A középső rész a nagy folyóvölgyek és a telepes kultúrák vidéke, ahonnan a történelmi világvallások szétsugároztak a világ minden tájára, a külső rész pedig a tengerjárók és a hódítók világa, Angliával, Japánnal és Amerikával. Nyugaton a kereszténység, keleten a buddhizmus terjed a külső, valamint az iszlám és a hinduizmus a belső perifériákon. A primitív vallások eltűnnek, a zsidóság elszigetelődik a többiekhez képest ahelyett, hogy a többi világvalláshoz hasonlóan terjeszkedne és területeket hódítana meg magának.¹⁰³⁶

A kereszténységet, az iszlámot és a buddhizmust összeköti, hogy az eredetük egy személyes vallásalapítóhoz kapcsolódik, aki az alapvető forrása marad mindegyik irányzatnak. A hinduizmusból hiányzik ez a központi alak, ők magát a világmindenséget tekintik inkább centrumnak, olyan istenségnek, ahová mindenki igyekszik egyszer visszatérni.¹⁰³⁷ A kereszténységet és a buddhizmust a megváltás gondolata valamennyire összekapcsolja, ám a buddhista önmegváltás helyett a kereszténység Jézus Krisztusba helyezi a megváltás reményét, amely Schütz szempontjából érthető módon magasabb szintre emeli a kereszténységet a buddhizmussal szemben.¹⁰³⁸

A hinduizmus és az iszlám a megváltás ígérete hiányában sokkal jobban ki van szolgáltatva a hívők politikai viszonyainak, terjedésük nem annyira missziós, mint inkább katonai eszközökkel történik.¹⁰³⁹

A nyugati ember számára Schütz szerint nem kérdés, hogy a kereszténység lehet az egyetlen irányadó vallás, mint követendő értékrend, amelyet sem a tudomány, sem a marxizmus nem tudott térdre kényszeríteni,¹⁰⁴⁰ amelyek közül az utóbbi, ahogy a történelem korábbi szakaszában az iszlám, ezúttal ismét Spanyolországból fenyegeti a Nyugatot.¹⁰⁴¹ Két fő feladat áll a kereszténység előtt: a szekularizációval való szembeszállás és a belső megújulás.¹⁰⁴² A

¹⁰³⁶ Schütz 1939, 181.

¹⁰³⁷ Schütz 1939, 182.

¹⁰³⁸ Schütz 1939, 182-183.

¹⁰³⁹ Schütz 1939, 183.

¹⁰⁴⁰ Schütz 1939, 208.

¹⁰⁴¹ Schütz 1936c, 1.

¹⁰⁴² Schütz 1939, 209. Ha ma körülnézünk a világban és az egyházban, nagyjából ugyanezekkel a feladatokkal találjuk szembe magunkat.

megújulásban fontos szerepet tölthet be például az eucharisztikus kongresszus.¹⁰⁴³ Ahhoz, hogy eredményes legyen a megújulás és a beilleszkedés a megújuló társadalom szövetébe, szükséges figyelembe venni mindenhol a helyi körülményeket, ami a népi, történeti, kultúrabeli sajátosságokra vonatkozik. Ez alapvető feltétele az erősödő missziós mozgalmak sikerességének.¹⁰⁴⁴

Ráadásul egyfajta harcként is felfogható a missziós tevékenység, amennyiben a transzcendens vallásosság küzd a profanizmus ellen, de a kereszténység ezen belül a keleti vallásokkal szemben is küzdelemre kényszerül a térnyerést illetően.¹⁰⁴⁵ Schütz meg van róla győződve, hogy a keleti vallásokkal szemben máris győzött a kereszténység, amennyiben azok kénytelenek lényeges tartalmi és formai elemeket átvenni ahhoz, hogy teret tudjanak nyerni maguknak a világban.¹⁰⁴⁶ Hasonló győzelmet vár a bolsevizmussal szemben is, mivel az ember eredendően vallásos lény és meggyőződése, hogy történelmet vallás nélkül csinálni nem lehet, soha nem fogják tudni megválaszolni az élet valamennyi kérdését a vallás eszközei nélkül.

Az 1938 őszen megrendezett *Gondviselés és sors* című kurzus előadásaiban¹⁰⁴⁷ Schütz Antal az emberi bizonytalanságokról és a keresztény biztonságról beszél.¹⁰⁴⁸ Bizonytalanságok jellemzik a történelmet, mint a népvándorlás, a Római Birodalom összeomlása, sokszor a remeték a pusztában vészlik át a világ változásait. A felvilágosodás arról próbálja meggyőzni az embert, hogy Isten elrendez mindent észszerűen, és biztosítja azok életét, akik polgári tisztességgel szolgálnak neki. Ezt az észszerűséget, valamint a Leibniz-féle, világunkat a benne létező rossz ellenére a lehetséges világok legjobbjának tekintő optimizmust kérdőjelezi meg a sokak értelmetlennek tűnő halálát okozó a lisszaboni földrengés 1775. november 1-én, majd a francia forradalom a vele járó, az egyházat különösen rosszul érintő felfordulással. Végül a bécsi kongresszus és a Szent Szövetség próbálja meg ismét helyreállítani és rögzíteni a forradalom előtti állapotot.¹⁰⁴⁹

A XIX. század megint nyújt egyfajta biztonságot, stabilitást a hittel, hogy Ferenc József a kiegyezést követően kialakult viszonyok mellett már nem csinál több háborút. De a

¹⁰⁴³ Schütz megélte hazánkban az elsőt 1938-ban, az ezzel kapcsolatos gondolatai érvényesek maradtak a 2021-es kongresszus alkalmával is.

¹⁰⁴⁴ Schütz 1939, 214.

¹⁰⁴⁵ Schütz 1939, 216.

¹⁰⁴⁶ Schütz 1939, 216.

¹⁰⁴⁷ Az 1936 őszen tartott *Vallás és hit* című előadás-sorozathoz hasonlóan ez sem jelent meg nyomtatásban. (Forrás: Levéltár 8, Sk 29.)

¹⁰⁴⁸ Schütz 1938c, 2.

¹⁰⁴⁹ Schütz 1938c, 3.

világháború aztán visszahozza a bizonytalanság érzését.¹⁰⁵⁰ A megélhetés is mindig bizonytalan ebben a forgatagban. Jönnek a jóslatok, hogy mikor fogy el a petróleum, a szén és a fa.¹⁰⁵¹

A régi vallások szerint, mint a hinduizmus, démonok üznek játékot az emberekkel és hozzák rájuk a veszedelmeket, az újabb bizonytalanságokat. Buddha ezzel szemben önmagában keresi a biztonságot. A görög istenek maguk is részei a bizonytalanságnak.¹⁰⁵² Az ósaggódás Freud szerint a gyermekkor óta ott van az ember lelki élete mélyén,¹⁰⁵³ így aztán biztonságot csak az Úr Jézus Krisztusnál találunk – mondja Canterbury Szent Anzelm nyomán Schütz – elmesélve a kutyák által üldözött nyúl esetét, amikor az egyik útja során egy nyúl Anzelm köpenye alatt talált menedéket az őt üldöző kutyák elől. Anzelm összeszidta a kutyákat, hogy szégyelljék magukat, amiért a náluk gyengébbet üldözik, ráadásul csapatba verődve.¹⁰⁵⁴

Schütz felhívja a figyelmet a folyamatos küzdelemre a fenyegetettséggel, az annak elkerülésére irányuló biztonsági törekvésekre.¹⁰⁵⁵ Ebben legfőbb eszközként a jogállamot, mint rendezett államot látja, amelynek ahhoz kell hatalommal rendelkeznie, hogy nyomatékokot adjon a törvénynek.¹⁰⁵⁶ Azonban minél nagyobb az állam és a bürokrácia, annál nagyobb benne a korrupció, az elnyomás, a kizsákmányolás, a jogtalanság. Ebben a helyzetben az új bizonytalanságok biztosító szelepe a forradalom lesz.¹⁰⁵⁷ Egy lehetséges példának Charles Fourier falanszter-utópiáját állítja a hallgatóság elé, amely szerint még az éghajlat is megváltozik és ideális feltételeket teremt az egész bolygón az élet számára, ha megvalósul az ideális társadalom. Népszövetségek, európai egyesült államok, világparlamentek és szerződések vezetnek az örök békéhez a XIX. századi utópisztikus¹⁰⁵⁸ gondolkodásban.¹⁰⁵⁹

Schütz korában a tömeg válik az új veszéllyé, a gép meg az új reménnyé, amely azonban nem új biztonságot, hanem további bizonytalanságokat hoz, mint például az elszaporodó közlekedési balesetek, amelyek együtt járnak a gyorsuló, gépesedő világgal.¹⁰⁶⁰ Felhívja a figyelmet arra a jelenségre is, hogy minél jobban biztosítva van a biológiai és a szociális

¹⁰⁵⁰ Schütz 1938c, 4.

¹⁰⁵¹ Schütz 1938c, 5.

¹⁰⁵² Schütz 1938c, 12.

¹⁰⁵³ Schütz 1938c, 13-14.

¹⁰⁵⁴ Schütz 1938c, 16.

¹⁰⁵⁵ Schütz 1938c, 17.

¹⁰⁵⁶ Schütz 1938c, 21.

¹⁰⁵⁷ Schütz 1938c, 22.

¹⁰⁵⁸ A falanszter-utópia mellett a kommunizmus is tekinthető egyfajta utópiának, amely soha nem jutott el az ideális végkifejletig.

¹⁰⁵⁹ Schütz 1938c, 23.

¹⁰⁶⁰ Schütz 1938c, 24.

biztonságunk, annál erőteljesebben jelentkeznek új gondok.¹⁰⁶¹ A technikáról azt vallja, hogy nem jöhetett volna létre Isten akarata nélkül. Nem a gép csinálja a bajokat, azért vannak a bajok, mert emberek csinálják a gépeket és nem úgy használják azokat, ahogy célszerű lenne.¹⁰⁶²

A politizmus, vagyis a politikai változások felgyorsulása, a technicizmus valójában az ősparadicsom mítosza alapján akar újat teremteni.¹⁰⁶³ A buddhizmus, amely ugyancsak keresi a válaszokat a kor kihívásaira, Schütz szerint azért nem tud megfelelő megoldást kínálni, mert az ember a buddhista tanítást követve kiöli magából a vágyat és a gondolatot, de így nem érdemes élni.¹⁰⁶⁴ Ebben az időszakban jelenik meg a tragicizmus kihívása, a veszélyek keresése és a rájuk való összpontosítás is a világban. A veszélyeztetés eredendően benne van az emberi létben, sokan szándékosan kezdik keresni a veszélyt, ami felhív az állandó készenlétre, ahogy az evangéliumban is szerepel.¹⁰⁶⁵ De ebben is meg kell találni a megfelelő mértéket.

Folyamatosan zajlik tehát a külső és belső megoldáskeresés a biztonságra,¹⁰⁶⁶ de korántsem minden irányzat, gondolatmenet számít eredményesnek ebben a kérdésben. A menekülés a gondok elől például egy téves kísérlet.¹⁰⁶⁷ Mások abban látják a megoldást, hogy egy erős vezetőre bízzák az irányítást.¹⁰⁶⁸ Noha a vezérség is ott van az emberben, mint képesség, a kezdeti sikerek után minden esetben egymást követi a fényűzés, az elkényelmesedés, majd a hanyatlás.¹⁰⁶⁹ Néhányan a biológiai primitivizálódásban látják a megoldást – vissza kell térni a természethez, az ősi közösségekbe, közösségi sorsba. Azonban itt is előbb-utóbb megjelenik a vezér alá terelődés kísérlete.¹⁰⁷⁰

Schütz Antal végül a keresztény megoldást kínálja fel követendő példa gyanánt,¹⁰⁷¹ amelyben egy belső magatartás elsajátítása az, ami elvezet a sikerhez.¹⁰⁷² A bizonytalanság eredendően velünk van, ilyenek lettünk teremtve, nem tudunk küzdeni ellene. Isten tudja csak,

¹⁰⁶¹ Schütz 1938c, 28.

¹⁰⁶² Schütz 1938c, 30.

¹⁰⁶³ Schütz 1938c, 32.

¹⁰⁶⁴ Schütz 1938c, 45.

¹⁰⁶⁵ Schütz 1938c, 48.

¹⁰⁶⁶ Schütz 1938c, 49.

¹⁰⁶⁷ Schütz 1938c, 50.

¹⁰⁶⁸ Konkrét példát nem említ, de felismerhető a gondolatmenetben jó néhány történelmi eset az ókori birodalmakig visszamenően. Viszont 1938-ban még nem látszik egyértelműen a végkifejlete az aktuális erős vezetők működésének, ami majd a II. világháború lesz.

¹⁰⁶⁹ Schütz 1938c, 62.

¹⁰⁷⁰ Schütz 1938c, 63.

¹⁰⁷¹ Schütz 1938c, 66.

¹⁰⁷² Schütz 1938c, 67.

hogy miért ilyen világba teremtett bennünket,¹⁰⁷³ amiből egyenesen következik, hogy kizárólag Istenben tudjuk megoldani a feladatainkat.¹⁰⁷⁴

Schütz egészen biztos benne, hogy készülődben van a megtérés ideje,¹⁰⁷⁵ noha ezt a maga részéről nem érte meg és ma sem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy bármennyire is közelebb kerültünk volna hozzá.

III.2.4. Schütz Antal és a társadalmi jellemzők

A társadalom, mint emberi közösség alapvető létfeltételnek számít az egyén számára, amennyiben valamennyien egymásra vagyunk utalva. A közösség azonban több, mint egyének és tevékenységeik összessége, különböző folyamatok alakulnak ki közöttük, amelyek vizsgálatra érdemesek.¹⁰⁷⁶ Schütz Antal a saját korából visszatekintve főként Platón,¹⁰⁷⁷ Arisztotelész¹⁰⁷⁸ és Szent Ágoston¹⁰⁷⁹ nyomdokain haladva vázolja föl a társadalom legfontosabb jellemzőit,¹⁰⁸⁰ valamint alkot véleményt az aktuálisan megfigyelhető

¹⁰⁷³ Schütz 1938c, 73.

¹⁰⁷⁴ Schütz 1938c, 77.

¹⁰⁷⁵ Schütz 1939, 217. Különös, hogy bár a mai világban is meghatározó szerepe van a kereszténységnek, azt egyáltalán nem lehet mondani, hogy fölényes győzelmet aratott volna akár a többi nagy világvallás, akár a szekularizáció fölött. Úgy tűnik, hogy a megtérésre még várni kell. Bizonyos szempontból mintha ismételné magát a történelem újra és újra megkérdőjelezve az alapvető értékeket.

¹⁰⁷⁶ Schütz 1940, 528.

¹⁰⁷⁷ Platón államában a demokrácia, amelynek Schütz korában az első csírái kezdenek megjelenni világszerte, így nálunk is a király nélküli királyságban, az a hely, ahol mindent szabad. Például a számkivetésre ítélt emberek a helyükön maradnak és továbbra is a nyilvánosság előtt szerepelnek (Platón: Az állam, 262). Általánossá válik az értékvesztés (Platón: Az állam, 266). Schütz komolyan tart az általános értékvesztéstől, és többször hangot ad ennek a félelmének.

¹⁰⁷⁸ Arisztotelész a platóni nyomvonalat követi a demokrácia meghatározásánál, amit a politeia (ez az oligarchia és a demokrácia egyfajta keveréke lenne – Arisztotelész: *Politika*, 57) korcs formájának nevez, bár még ez a legtűrhetőbb a romlott államformák közül (Arisztotelész: *Politika*, 51). Mindez azért érdekes, mert Schütz korában az arisztokrácia uralma lassú hanyatlásnak indul és a demokrácia irányába mozdul el a maga előnyeivel és hátrányaival együtt. Ha az arisztotelészi demokrácia-fogalomból indulunk ki, amelyben a szabadság és a többség uralma a meghatározó, ahol egyrészt mindenki azt csinál, amit akar, másrészt az egyenlőség abban nyilvánul meg, amit a többség annak határoz meg (Arisztotelész: *Politika*, 80), akkor Schütz nem alaptalanul félti a régi világ értékeit. Arról nem is beszélve, hogy nincs meg az a stabil társadalmi rend, ami Arisztotelész szerint a jól működő demokrácia alapelve kell, hogy legyen – nála a földművelő, állattenyésztő népek alkalmasak a leginkább a demokratikus keretek közt történő államszervezésre, mert a munkájuk leköti őket és nem érnek rá folyton a népgyűléssel foglalkozni (Arisztotelész: *Politika*, 92).

¹⁰⁷⁹ Szent Ágoston a túlvilági élet felé való törekvést helyezi előtérbe a földi hatalom elérésével szemben. Somló Bódog: *Jegyzetek Szent Ágoston állambölcseletéről*. 85, 87. In: Takács Péter (szerk.): *Állambölcseleti Töredék – Somló Bódog írásai és hátrahagyott jegyzetei egy megírni tervezett Állambölcseletből*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2016. Szent Ágoston szerepét egyháztörténeti szempontból azzal emeli ki Schütz, hogy ő köti össze a Kelet és Nyugat kultúráját, építi be a keleti értékeket a római értékek közé, a görög egyház szellemi kincseit a római egyházba. Schütz 1930b, 392.

¹⁰⁸⁰ Schütz 1940, 529.

átalakulásokról. Meglátása szerint egy közösség alkotóelemeit az egymással pszichikai¹⁰⁸¹ kölcsönhatásban lévő egyének adják.¹⁰⁸² Céljuk irányulhat anyagi és kulturális szükségletek közös kielégítésére, a javak védelmére, ahol a javak passzív, az egyének aktív elemnek számítanak.¹⁰⁸³ Vannak közös erkölcsi normák, amelyek összefűzik a közösség tagjait és ezzel létrehozzák a közösségi érzést, a közösséghez tartozás tudatát az egyes egyénekben. A közösen végzett tevékenységek segítenek abban, hogy a javak minél szélesebb körben hasznosuljanak, illetve mindenki a maga adottságait hozzá tudja tenni a közöshöz. A közösségi tevékenységek idővel intézményekké válnak és rendszeresülnek.¹⁰⁸⁴

Schütz a szellemi, erkölcsi összekötő tényezőket fontosabbnak tartja a közösség élete szempontjából, mint a fizikai jellemzőket.¹⁰⁸⁵ A közösség eredetét Arisztotelész régi meghatározása szerint abban látja, hogy az ember társas lény, zoón politikon. Ellentétben Hobbes és Rousseau felfogásával, akik szerint a közös érdekek védelme hozta össze az egymástól elszigetelten élő egyéneket, az embert az alaptermészete készíteti a másokkal való együttműködésre.¹⁰⁸⁶ A közös értékrend vállalása és megélése az, ami a lényegét adja a közösségeknek, melyből az egyén nehezen tudja kivonni magát.¹⁰⁸⁷ Ez olyan fontos, hogy amíg ember él a földön, addig lesznek közösségek is.¹⁰⁸⁸

A közösségek lehetnek természetesek vérségi alapon, illetve rokonszenv, hajlam, meggyőződés alapján, de lehetnek mesterségesek is, ahol valamilyen szándék, célkitűzés hoz össze embereket egy közösségbe. Lehetnek formált közösségek, mint a család, vagy formátlanok, mint egy baráti társaság, a szomszédság, esetleg valamilyen társadalmi, világnézeti csoport.¹⁰⁸⁹ A legalapvetőbb természetes közösség a család, amely a nemek és a nemzedékek különbségeire, egymásra utaltságára épül.¹⁰⁹⁰ Fölöttük helyezkedik el az állam,¹⁰⁹¹ amely az egyének szükségleteit hivatott intézményes keretek közt biztosítani. Az állam nem önmagáért van, hanem Aquinói Szent Tamás nyomán az állam feladata a társadalmi rend,

¹⁰⁸¹ Schütz elsősorban karakterológiával foglalkozott a németországi tanulmányai során, az itt idézett művében általánosságban utal arra, hogy az egyes ember miért és hogyan alkot közösséget a környezetével a kölcsönös egymásrautaltság okán.

¹⁰⁸² Schütz 1940, 530.

¹⁰⁸³ Schütz 1940, 531.

¹⁰⁸⁴ Schütz 1940, 531.

¹⁰⁸⁵ Schütz 1940, 532.

¹⁰⁸⁶ Schütz 1940, 532.

¹⁰⁸⁷ Schütz 1940, 533.

¹⁰⁸⁸ Schütz 1940, 534.

¹⁰⁸⁹ Schütz 1940, 548.

¹⁰⁹⁰ Schütz 1940, 549.

¹⁰⁹¹ Schütz itt kifejezetten az államról beszél nemzeti sajátosságok nélkül, kiemelve a törvényhozó, végrehajtó, bírói hatalmi ágak szétválasztását is és később tér rá a nemzet fogalmával való összevetésre.

vagyis a közösség egységének és békéjének biztosítása.¹⁰⁹² Az államforma tekintetében Schütz Antal a monarchia¹⁰⁹³ mellett foglal állást, véleménye szerint az arisztokrácia és a demokrácia¹⁰⁹⁴ ellentétes érdekeit az alkotmányos monarchia keretei közt a királyság mellett működő kétkamarás országgyűlésben lehet arányosan képviselni.¹⁰⁹⁵ Ebből a szempontból konzervatív álláspontot képvisel ahhoz képest, hogy a világban zajló folyamatok, ahogy azt Mályusz Elemér 1928-ban megállapítja, fokozatosan abba az irányba mutatnak, hogy a társadalomban a vezető szerep egyre szélesebb rétegeké lesz¹⁰⁹⁶ először Nyugaton, ami aztán begyűrűzik hazánkba is a legtöbb új szellemi irányzattal együtt.¹⁰⁹⁷

Schütz szerint ahhoz, hogy az emberi közösségek működni tudjanak, meg kell határozni olyan általános kereteket, amelyek biztosítják az egyes tagok számára bizonyos szükségletek, érdekek meglétét, érvényesülését. Erre hivatott a jog, amely egyszerre ad jogosultságokat és köteleességeket a közösség tagjainak, és amelynek biztosítása az állam feladata.¹⁰⁹⁸ A legfontosabb szempont, hogy mindenkit megilletnek személyhez fűződő jogok,¹⁰⁹⁹ mint például a megélhetéshez való jog,¹¹⁰⁰ a magántulajdonhoz,¹¹⁰¹ sőt a vagyonosodáshoz való jog is, amely a megélhetés hosszabb távra történő biztosítását célozza,¹¹⁰² amit a többieknek tiszteletben kell tartaniuk.¹¹⁰³ A jog társadalmi rendet biztosít, amelyen belül vannak alá és fölérendelési viszonyok egyének és intézmények között, de az egészet át kell haszna a kölcsönös igazságosság, ami mindenkinek biztosítja a jogos igényeit.¹¹⁰⁴ Maga a jogrend mindenhol a világon eredendően a természetjogra épül, amely két alaptörvényből áll. Ezek lényege, hogy egyrészt add meg mindenkinek a magáét, másrészt ne bánts a másét.¹¹⁰⁵ Minden más ezekből az

¹⁰⁹² Schütz 1940, 551.

¹⁰⁹³ Schütz egyenesen tragédiának tekinti a XX. század első felében megfigyelhető trónüresedéseket, mint például 1912-ben a kínai császár hatalmának a megszűnése. Úgy véli, ez a társadalom elfejtlenedéséhez vezet, ami szét fog zilálni mindent, amit az emberiség addig az évszázados hagyományok ápolásával elért. Abban a kérdésben viszont nem foglal állást, hogy ki üljön a magyar trónon. Schütz 1936a, 228.

¹⁰⁹⁴ A demokrácia Schütz szemében az eltömegesedés melegágya, amelyet tovább erősít a technikai fejlődés is, ahol ez emberek a szalag mellett elveszítik az egyéniségüket. Schütz 1936a, 223.

¹⁰⁹⁵ Schütz 1940, 552.

¹⁰⁹⁶ Szekfű Gyula megállapítja, hogy a demokratikus tömeg értelmi helyett érzelmi alapon hajlamos politizálni. Szekfű 1920, 257. Azt is felismeri, hogy a nemesség előjogai a rendiség eltörlésével megszűnnek, a nemzet fogalma pedig minden magyar állampolgárra kiterjed. Szekfű 1935, 404.

¹⁰⁹⁷ Bódy – Ö. Kovács 2006, 217.

¹⁰⁹⁸ Schütz 1940, 551.

¹⁰⁹⁹ Ezeket Schütz visszavezeti Szent Tamáshoz.

¹¹⁰⁰ Schütz 1940, 546

¹¹⁰¹ Schütz 1940, 548. A magántulajdonhoz való jog nem lehet abszolút olyan tekintetben, hogy a korlátlan gazdagodás nem lehet indok a társadalom iránti köteleességek elhanyagolására, vagy mások kizsákmányolására.

¹¹⁰² Schütz 1940, 547.

¹¹⁰³ Schütz 1940, 539.

¹¹⁰⁴ Schütz 1940, 540.

¹¹⁰⁵ Schütz 1940, 541. A világvallások közös értékrendjeként is szokták emlegetni azt a két törvényt, hogy tedd azt másokkal, amit szeretnél, hogy veled tegyenek és ne tedd azt másokkal, amit nem szeretnél, ha veled tennének.

alapelvekből kell, hogy kiinduljon, eredendően nem lenne szabad a természetjoggal szembemenő törvényeket alkotni.¹¹⁰⁶ Kecskés Pál a Schütz által lektorált művében¹¹⁰⁷ ehhez hozzáteszi, hogy az igazságosság kimaradt a modern liberális gyakorlatból, aminek az eredménye önkény és erőszak lett.¹¹⁰⁸ A *Quadragesimo Anno* megállapítására utalva jelzi, hogy az erőszak társadalmi rendje valósult meg.¹¹⁰⁹

Az állam, a nemzet és a társadalom viszonya Schütz Antal világképében úgy néz ki, hogy az állam biztosítja a szociális és jogi kereteket a vérségi, nyelvi összetartozástudattal, valamint a közös múlt, közös jövő iránti vágygal átítatott nemzet számára, ahol a közös állam tudata is erősítheti a nemzeti összetartozás érzését.¹¹¹⁰ Nem tekinti nemzetnek, csak népnek¹¹¹¹ azokat a közösségeket, ahol hiányzik az állami kötelék.¹¹¹² Társadalomnak pedig az emberek szociális közösségét tartja, amelynek nem része az államiság fogalma és az ehhez szorosan köthető tényezők, noha a két tényező szervesen összetartozik, hiszen ugyanazok az emberek alkotják.¹¹¹³

Mindezek fölött ott van az emberek nemzetközi közössége, amely a természetjogra épülve köteles a tagjait megbecsülni, az egyes sajátosságokat tiszteletben tartani, valamint szükségessé teszi a gazdasági, kulturális együttműködést az élet különböző területein, mint a csillagászat, a meteorológiai adatok gyűjtése, a kutatás területeinek szabályozása.¹¹¹⁴ Gazdaságilag az egyes területek korlátolt lehetőségei okán szükséges a javak kicserélése és összehangolása, de az elsődleges állami jó, vagyis a társadalmi béke megteremtése sem létezhet nemzetközi együttműködés nélkül.¹¹¹⁵ A nemzetközi vonatkozású ügyek erkölcsi alapú rendezése az emberiség alapvető létkövetelményének számít.¹¹¹⁶

¹¹⁰⁶ Más kérdés, hogy ha ma körülnéznünk a világban, láthatjuk, hogy rengeteg az igazságtalanság a modern társadalomban, sokszor olyan szabályok vannak érvényben, amelyek alapvető jogoktól és szükségletektől fosztanak meg egyéneket, vagy akár szélesebb csoportokat.

¹¹⁰⁷ Kecskés 1944, 3.

¹¹⁰⁸ Kecskés 1944, 337.

¹¹⁰⁹ Kecskés 1944, 338.

¹¹¹⁰ Schütz 1940, 554.

¹¹¹¹ Reinhart Koselleck a nép fogalmát a tömeggel párosítja, amelynek fő jellemzője az alárendeltség, az alattvalóság úgy az abszolút fejedelmek, mint a totalitárius rendszerek korában. Koselleck 2009, 8.

¹¹¹² Lénárd Ödön (1911-2003) piarista szerzetes, egykori Schütz-tanítvány ezt egy fajta szerkezeti formának tekinti, amely önmagában nem számít értéknek, csupán nélkülözhetetlen keretnek a haza és a nemzet számára. Fejérdy 2010, 696.

¹¹¹³ Schütz 1940, 554.

¹¹¹⁴ Schütz 1940, 554.

¹¹¹⁵ Schütz 1940, 554-555.

¹¹¹⁶ Schütz 1940, 555.

IV. Schütz Antal a korszak katolikus szellemi közegében

Kortárs teológusok és filozófusok

Schütz Antal társadalom és történelemszemléletének bemutatása nem lenne teljes akkor, ha nem néznénk meg, hogyan illeszkedett bele abba a szellemi, társadalmi közegbe, amelyben élt és dolgozott, illetve hogyan viszonyultak a kortársai az általa tárgyalt kérdésekhez, a kor problémáihoz. Ebben a fejezetben részletesebben tárgyalom számos kortárs szerző meglátásait a Schütz világgépét meghatározó szempontokkal kapcsolatban.

IV.1. Dudek János

Dudek János teológus, egyetemi tanár, római katolikus pap 1858-ban a Nyitrához közeli Aranyosmaróton született. 1906-ban került Budapestre, ahol tíz éven keresztül tevékenykedett egyetemi tanárként és vezette a dogmatikai tanszéket 1916-ban, 57 éves korában bekövetkező haláláig. Közben 1908-tól 1914-ig a hittudományi kar dékáni tisztségét is betöltötte. A tanszék élén Schütz Antal vette át tőle az irányítást.¹¹¹⁷ Az alábbiakban két vonatkozó műve segítségével mutatok be néhány gondolatot arra nézve, hogyan viszonyul az ő világlátása a korhoz és ahhoz, amit utána Schütz Antal képviselt.

Az 1908-ban megjelent *A modernizmus és a katolicizmus* című művében¹¹¹⁸ a katolikus értékrend háttérbe szorulására reagál és arra, hogy sokan a kor eszméivel próbálják azt kiegyeztetni úgy, hogy az eredeti értékek veszélybe kerülnek.¹¹¹⁹ A legveszélyesebbnek azt a jelenséget tartja, hogy az egyházon belül is elindulnak ezek a folyamatok.¹¹²⁰ Dudek ellenzi a modern tanok terjedését arra hivatkozva, hogy ha Aquinói Szent Tamásnak megfeleltek az egyház hagyományai által biztosított keretek, akkor a modern tudósoknak sem kell azokat kikerülni. Meglátása szerint az egyház fejlődéséből nem lehet kihagyni az apostolok tanítói tekintélyét.¹¹²¹ Arra törekszik, hogy mindent Krisztushoz vezessen vissza és cáfolja azokat a gondolkodókat, akik szerint az egyház fejlődését később, az eredeti alapelvektől elszakadva

¹¹¹⁷ Schütz szakmai szempontból semmire nem becsülte elődjét, a tanszék átvétele után úgy vélte, előlről kell kezdenie mindent. Máté-Tóth 2010, 139.

¹¹¹⁸ Dudek János: *A modernizmus és a katolicizmus*. Budapest: Stephaneum, 1908.

¹¹¹⁹ Dudek 1908, 3.

¹¹²⁰ Dudek 1908, 4.

¹¹²¹ Dudek 1908, 38.

például a politika formálta tovább újabb és újabb irányokba.¹¹²² A tudomány szerinte soha nem tudta cáfolni az egyház tanítását,¹¹²³ a fejlődés pedig nem az igazságot változtatja meg, hanem az emberi ismeretet tökéletesíti.¹¹²⁴ A tudomány soha nem lesz képes arra, hogy az alapvető hitigazságokat veszélyeztesse.¹¹²⁵ Az ember erkölcsét kell javítani és nem a hitigazságokat rongálni.¹¹²⁶

Dudek János ezekkel a gondolataival konzervatívabban fogalmazza meg azt, amit Schütz Antal és mások is vallanak a következő évtizedekben, hogy az alapokhoz kell visszatérni és azokban fejlődni, hogy a világot a tévutakról sikerüljön visszafordítani a helyes irányba.¹¹²⁷ Számára az alapokhoz való visszatérés fontosabb, mint a modern világ szellemiségéhez való alkalmazkodás. Egy másik írásában,¹¹²⁸ az 1912-ben megjelent *A katolikus autonomia függő kérdései* című művében a főkegyúri jognak minisztériumi kézből a királyhoz történő visszahelyezése mellett foglal állást. Célja a katolikus érdekek képviselete volt a protestánsokkal szemben, akik látszólag amellett érvelve, hogy a katolikus egyház jogai és a birtokok kezelése kerüljenek vissza az államtól az egyházhoz, maguknak is részt akartak szerezni ilyen módon a hasonló jogokból, ami a történelem korábbi szakaszaiban nem illette meg őket.

Az említett mű témája nem tartozik szorosan a disszertáció témájához, inkább arra érdemes ezzel kapcsolatban felfigyelni, hogy a korban egyrészt általánossá válik a régi értékek újraértelmezésének a szükségessége, másrészt az egyház tudós papjai is rendszeresen állást foglalnak akár politikai jellegű kérdésekben is, ahogy láthatjuk ezt Dudek János mellett Prohászka Ottokárnál, Bangha Bélánál (Schütz Antalnál nem). Dudek János érvelésében, nekibuzdulásában leginkább Bangha megnyilvánulásaival állítható párhuzamba és válik illusztris példájává a korra jellemző diskurzusnak. Mindezzel együtt azonban Prohászka is elismeri amellett, hogy kritikával is illeti.¹¹²⁹ Közíróként és a *Religio* című lap szerkesztőjeként, valamint egyetemi tanárként konzervatív megközelítésben igyekszik tárgyalni a kor

¹¹²² Dudek 1908, 182. Itt Dudek Leopold von Ranke neves XIX. századi történész és Alfred Loisy francia modernista teológus nézetével vitatkozik, akik szerint a pápaság és az egyház alkotmánya 313 után jött létre, módosítva az eredeti, krisztusi egyház alapelveit.

¹¹²³ Dudek 1908, 194.

¹¹²⁴ Dudek 1908, 195.

¹¹²⁵ Dudek 1908, 217.

¹¹²⁶ Dudek 1908, 219.

¹¹²⁷ Schütz progresszívebb, mint Dudek, ő az alapokhoz való visszatérés mellett a fejlődés eredményeit is beépíti a tanításába. Prohászka Ottokár pedig kifejezetten a haladás mellett foglal állást.

¹¹²⁸ Dudek János: *A katolikus autonomia függő kérdései*. Budapest: Stephaneum, 1912.

¹¹²⁹ Horváth 1995, 40.

problémáit.¹¹³⁰ Már a XIX. század végén szembeszáll a darwinizmussal, majd a modernizmus kritikusaként helyezkedik el a katolikus szellemi gondolkodók palettáján.¹¹³¹ Életműve az 1916-ban bekövetkező halálával idő előtt félbeszakad, így már nem éri meg, hogy reagálhasson a neotomizmus terjedésének következményeire, melynek legfőbb alakjai hazánkban a hitvédelem területén Bangha Béla, Horváth Sándor, valamint a dogmatikában tanszékvezető utóda, Schütz Antal.¹¹³² Dudek gondolkodása nem jut el odáig, mint Schütz, hogy a fiziológia és a pszichológia újdonságaival foglalkozva magára vegye a modernizmus és ezzel az evolucionizmus vádjának a lehetőségét.¹¹³³

Dudek azt vallja, hogy az evolúció a természetben Isten szándékai szerint megy végbe és elítéli azokat a gondolkodókat, akik az evolúciót úgy értelmezik, hogy abban Isten idővel fölöslegessé válik a tudomány fejlődése révén.¹¹³⁴ Dudek a vallás kérdésében is konzervatív álláspontra helyezkedik. Elveti azt a gondolatot, hogy az ember valaha élhetett vallás nélkül és egyfajta ősmonoteizmus mellett áll ki, amelyben a vallás egyetlen forrása az isteni kinyilatkoztatás, amely a történelemben mindig az emberek rendelkezésére állt.¹¹³⁵ Közírói, népszerűsítő tevékenységének legfőbb érdeme, hogy megismerteti a magyar közönséggel a külföldi vitákat a modernizmus körül, noha munkái meglehetősen egyoldalúan közelítik meg az általa vizsgált kérdéseket az antimodernizmus szellemének megfelelően.¹¹³⁶

A hit és a tudomány viszonyáról azt gondolja, hogy ha a tudomány nem lépi túl az illetékességi határait, nem fog összeütközésbe kerülni a hittel és az egyház tanításával.¹¹³⁷ Változást az egyház működésében legfeljebb az erkölcsi állapotok jobbításában tud elképzelni, a hierarchikus struktúra átalakításában például már nem.¹¹³⁸ Írásai az egyház konzervativizmusát, általános világnézetét tükrözik, amelynek elavultságához képest mutat új irányt a következő nemzedék, elsősorban Horváth Sándor és Schütz Antal gondolkodásán, munkáin keresztül.

¹¹³⁰ Horváth 1995, 48.

¹¹³¹ Horváth 1995, 48.

¹¹³² Horváth 1995, 49-50.

¹¹³³ Horváth 1995, 52.

¹¹³⁴ Horváth 1995, 52.

¹¹³⁵ Horváth 1995, 53.

¹¹³⁶ Horváth 1995, 55.

¹¹³⁷ Horváth 1995, 58.

¹¹³⁸ Horváth 1995, 58.

IV.2. Pauler Ákos

Pauler Ákos (1876-1933) a XX. század elejének meghatározó filozófusa volt. Budapesten született és ott is élt egészen haláláig. Néhány gondolattal érdemes róla megemlékezni a kortársi viszonyrendszer megrajzolásánál, amelyhez Frenyó Zoltán tanulmányát hívom segítségül.¹¹³⁹ A tanulmány szerzője Pauler Ákos vallásfilozófiájával foglalkozik, és megállapítja, hogy Pauler jelentőségének felismerése több szempontból is elmarad attól, amit eredendően megérdemelne.¹¹⁴⁰ Gondolkodása pályafutása során több korszakon ment keresztül, amelynek az utolsó részét a platóni, majd arisztotelészi alapokon nyugvó keresztény metafizika jellemzi,¹¹⁴¹ amely Schütz Antal gondolkodásában is megfigyelhető. Schütz ráadásul maga is példaértékűnek tekintette Pauler gondolkodását,¹¹⁴² beilleszthetőnek véelve azt a saját Dogmatikájába az Abszolútum-fogalom tárgyalásánál. Saját bevallása szerint ennek a véleményének hangot is adott Pauler felé, aki hálás örömmel nyugtázta azt.¹¹⁴³ Pauler, aki a vallásról önálló valóságként gondolkodott,¹¹⁴⁴ nagyra értékelte Szent Ágoston alakját is, aki ugyancsak összeköti a XX. század első felének gondolkodóit Aquinói Szent Tamás mellett, akihez szerinte időről időre vissza kell térni, még ha vannak is olyan korszakai a történelemnek, amikor átmenetileg elfeledik.¹¹⁴⁵

Természetesen Pauler Ákos életművével hosszan lehetne és kellene is foglalkozni a mai tudományos világban, hasonlóan azokhoz a kortárs szerzőkhöz, akik a XX. század első felében éltek és alkottak, majd a II. világháborút követő politikai változások miatt nagyrészt feledésbe merültek. Itt most tényleg csak nagyon röviden arra akartam rámutatni, hogy Pauler is egyike azoknak a tudósoknak, akiknek a gondolkodása hatással volt Schütz Antalra, akivel bizonyos filozófiai kérdésekben hasonlóan vélekedtek. Életpályájukat összeköti még Pauler lipcsei kísérleti pszichológiai tanulmányútja, hiszen Schütz Antal maga is foglalkozott kísérleti pszichológiával német területen. Schütz Antal Pauler halála után egy évvel a tiszteletére készült emlékkönyvbe írt, *Pauler és a keresztény bölcsélet* című tanulmányával emlékezett meg neves tudóstársáról.¹¹⁴⁶ Ez eredetileg az Aquinói Szent Tamás Társaság 1933. október 18-i Pauler

¹¹³⁹ Frenyó Zoltán: Pauler Ákos vallásfilozófiája. IN: *Korfordulón – filozófiai tanulmányok*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Budapest, 2015.

¹¹⁴⁰ Frenyó 2015, 238.

¹¹⁴¹ Frenyó 2015, 240.

¹¹⁴² Kora legnagyobb magyar bölcselőjének tartotta. Bolberitz 2010, 174.

¹¹⁴³ Frenyó 2015, 242.

¹¹⁴⁴ Mezei 2018a, 51.

¹¹⁴⁵ Frenyó 2015, 247.

¹¹⁴⁶ Schütz 1934, 54-62.

emlékülésén hangzott el, mint elnöki megnyitóbeszéd.¹¹⁴⁷ Ebben Schütz méltatja Pauler részéről az arisztotelészi bölcelet továbbgondolását, akit egyben a legnagyobb magyar bölcselőnek is tart.¹¹⁴⁸ Nagyra értékeli, hogy Pauler nem akarja az alapoktól újra kitalálni a keresztény bölceletet, hanem épít az elődök munkájára és azt folytatja, amit Platónól Arisztotelészen át Szent Ágostonig,¹¹⁴⁹ vagy éppen Leibnizig kidolgoztak,¹¹⁵⁰ noha inkább Platón és Szent Ágoston vonalát képviseli, mint Arisztotelészt vagy Aquinói Szent Tamását.¹¹⁵¹ Schütz szerint Pauler egész élete méltó volt ahhoz, amit filozófusként képviselt.¹¹⁵²

IV.3. Horváth Sándor

Horváth Sándor domonkos teológus 1884-től 1956-ig élt, tehát gyakorlatilag néhány év eltéréssel Schütz Antal kortársa volt. Nagyatádon született földművelő szülők gyermekeként Imre névre keresztelve, majd 1903-ban került a domonkosokhoz és kapta meg rendi névként a Sándort.¹¹⁵³ Grazban tanult, majd tanított 1928-ig, amikor Rómába került a domonkos egyetemre, két év múlva pedig Freiburgba dogmatikatanárnak. 1938-ban létrehozták Budapesten a domonkosok hittudományi főiskoláját, amelynek a következő évtől átvette a vezetését, majd a Hittudományi Karon tanított 1942-től 1948-ig a fundamentális teológia tanszék vezetőjeként (abban az időszakban, amikor Schütz már beteg volt), amíg a kommunisták nyugdíjba nem küldték.¹¹⁵⁴ Gondolkodását meghatározta Aquinói Szent Tamás munkássága.¹¹⁵⁵ Érdekességként feljegyezték róla, hogy az előadásmódja, stílusa nehezen volt érthető, így tanítványai tréfásan úgy emlegették, hogy aki érteni akarja Horváth Sándort, annak előbb el kell olvasnia Szent Tamást.¹¹⁵⁶ Igazi tudós ember volt, aki közéleti tevékenységet nem

¹¹⁴⁷ Schütz 1934, 54.

¹¹⁴⁸ Schütz 1934, 55.

¹¹⁴⁹ Erich Przywara (1889-1972) német-lengyel jezsuita teológus és filozófus *Augustinus. Die Gestalt als Gefüge* című, 1934-ben megjelent művében a jövő filozófiája számára is útmutatónak jelöli ki Szent Ágostont. Przywara 1934, 240.

¹¹⁵⁰ Schütz 1934, 59.

¹¹⁵¹ Schütz 1934, 60.

¹¹⁵² Schütz 1934, 61.

¹¹⁵³ Horváth 2022, 13.

¹¹⁵⁴ Horváth 2022, 14.

¹¹⁵⁵ Schütz ismerteti Dr. Horváth Sándor *Aquinói Szent Tamás világnézete* című művét. Dicséri, hogy nem a rendszert, hanem a világnézést mutatja be, hogyan oldotta meg Szent Tamás a megismerés nagy kérdését. (*Egyházi Lapok* 1924. 1. évf. január 11-12.)

¹¹⁵⁶ Szalai Miklós: Horvát Sándor pályája. IN: *Beszélő* 8/7. 2003 július-augusztus

fejtett ki, mint Prohászka Ottokár, az általa vizsgált tudományterületekben az elméleti megközelítés volt számára az elsődleges szempont.

Jelen vizsgálatban a társadalom-és történelemszemléleti megközelítéshez és a Schütz Antallal való párhuzamba állításhoz elsősorban az *Állameszme és a népek önrendelkezési joga* című, 1918-ban keletkezett munkáját,¹¹⁵⁷ valamint a *Haza és hazaszeretet bölcséleti alapjai* című, 1922-ben megjelent székfoglalóját¹¹⁵⁸ hívom segítségül, kiegészítve az elemzést a később, 1944-ben megjelent *Örök eszmék és eszmei magvak Szent Tamásnál* című bölcséleti és hittudományi tanulmánykötetben foglalt gondolatokkal. Az első műben a szerző a népek önrendelkezési jogának divatos jelszavát vizsgálja meg, amely a XIX. század második felétől egyre jobban terjed világszerte.¹¹⁵⁹ Horváth társadalomszemléletében az egyénnek nem csak a létezéshez és az emberi méltóságnak megfelelő élethez van joga, hanem a társadalomban jogtulajdonosként¹¹⁶⁰ való közreműködéshez is. Az ember teste szerint az anyagi világhoz kötődik, ráutalva annak törvényeire, amelyek alapfeltételét képezik a szellemi tökéletesülésnek is.¹¹⁶¹ Ugyanakkor a társadalom összességében az egyéni érdeknél magasabb rendű célokat is képvisel, amennyiben kiegészíti azokat a természet adta hiányosságokat, amelyekkel az egyén önmagában nem tudna megbirkózni.¹¹⁶² A társadalom alapszintű alkotóeleme a család, amely egyedül még mindig nem képes a magasabb szintű célokat elérni.¹¹⁶³ Ennél feljebb az állam feladata lenne a közjó előmozdítása, amely magába foglalja az egyéneket és a családokat, fölöttük képezve egyfajta összesítő erőt és ilyen módon, magasabb szinten is önrendelkezési joggal bír.¹¹⁶⁴ Az állam ettől még nem válik magává a céllá, csak annak elérési eszközeként tud érvényesülni.¹¹⁶⁵ A közjó megvalósítása,¹¹⁶⁶ ami az állam feladata, akkor tud hatékonyan teljesülni, ha mindazok részt vesznek benne, akiknek a javáról szól az egész folyamat.¹¹⁶⁷ Mindez akkor tud jól működni, ha a tömeg tudatában van a közjó eszméjének, különben az állam nem fogja tudni azonosítani és pótolni a hiányokat, amelyekre a társadalom egészének és

¹¹⁵⁷ Horváth Sándor: *Állameszme és a népek önrendelkezési joga*. Budapest: Stephaneum, 1918.

¹¹⁵⁸ Horváth Sándor: *A haza és hazaszeretet bölcséleti alapjai: székfoglaló*. Budapest: Stephaneum, 1922.

¹¹⁵⁹ Horváth 1918, 3.

¹¹⁶⁰ A világ használatának a joga Istentől származik, aki ezt minden ember számára megkülönböztetés nélkül adja. Horváth 1944, 227.

¹¹⁶¹ Horváth 1944, 227.

¹¹⁶² Horváth 1918, 10.

¹¹⁶³ Horváth 1918, 11.

¹¹⁶⁴ Horváth 1918, 14. A közösség ugyanakkor soha nem tarthat igényt az egyén egészére, csak annyira, amennyit Isten átenged a cél elérése érdekében feltétlenül szükséges mértékben. A testi és egyéb adottságokkal nem rendelkezhet, csak az erkölcsileg helyes célkitűzés keretében. Horváth 1944, 238.

¹¹⁶⁵ Horváth 1918, 15.

¹¹⁶⁶ Közjó alatt a szerző azt érti, ahol a közösségben minden egyén kivétel nélkül jól érezheti magát és részesülhet a neki arányosan kijáró földi jólétben. Horváth 1944, 238.

¹¹⁶⁷ Horváth 1918, 18.

azon belül a tagoknak szükségük van.¹¹⁶⁸ A rendszer lényege, hogy az egyént csak a közjó érdekében megfelelő mértékben korlátozza a kiteljesedésben, hogy ne kerüljenek egymással folyton összeütközésbe.¹¹⁶⁹

A nemzet jogát Horváth elválasztja a nép jogától arra hivatkozva, hogy a nemzet voltaképpen a család kiterjesztése magasabb szintre egyfajta lélektani kapcsolódás révén, ami a fiziológián túl például a közös szokásokon alapszik.¹¹⁷⁰ Emiatt a nemzet¹¹⁷¹ érdekeit alá kell rendelni a közjó meglétét biztosító állami érdekeknek.¹¹⁷² A népek önrendelkezési joga legfeljebb az állami kereteken belül érvényesülhet, amennyiben nem sérti a közjó létét. A nép nem az államhatalom alanya, mert abba minden természetes személy bele tartozik, aki az államban él.¹¹⁷³ A nép csak segítő szerepben léphet fel a közjó előmozdítása végett.¹¹⁷⁴ Horváth nem híve az államforma megváltoztatásának, amennyiben a meglévő, jelen esetben a monarchia alkalmas a közjó érdekét képviselni.¹¹⁷⁵ A társadalom fejlődése semmiképpen nem indokolja a nemzeti érdekek előtérbe helyezését a közjót szolgáló állammal szemben és nem is jelent magasabb szintű jogot az érvényesülésre, mint amivel a család, mint alapegység rendelkezik.¹¹⁷⁶ A nemzet rendelkezhet államalkotó képességgel, azonban tisztán nemzeti szempontok nem adnak jogot az államalkotásra más nemzetek érdekeivel szemben.¹¹⁷⁷

Horváth Sándor ebben a művében Schütz Antalhoz hasonlóan egy elméleti megközelítést alkalmaz, szemben Bangha Bélával vagy Dudek Jánossal. Az általa alkalmazott megközelítésben is jelen van a társadalmi fejlődés, amelyet Schütz is képvisel, amikor a történelem folyamát egy végső cél¹¹⁷⁸ elérésének irányába rajzolja meg. Úgy gondolja, Isten kezében van a történelem, ahol minden történésnek értelme van, még ha földi szemmel nem is

¹¹⁶⁸ Horváth 1918, 25.

¹¹⁶⁹ Horváth 1918, 27.

¹¹⁷⁰ A nemzet, bár ugyancsak egyénekből és családokból áll össze, elsősorban kultúrtényezőként kezelendő. Horváth 1944, 254.

¹¹⁷¹ A nemzet fogalma Horváthnál a vér és a területi, kozmikus körülmények, a közös sors és kultúra által jelentett köteléket tartalmazza, amely érzület segítheti az állam működését, de nem alapfeltétele annak. Horváth 1944, 312-313.

¹¹⁷² Horváth 1918, 29. Az állami élet alapja Szent Tamás nyomán a hatalom, amelynek feladata nem a nyers erőszak alkalmazása, hanem a társadalom összetartása. Horváth 1944, 290.

¹¹⁷³ Horváth 1918, 38.

¹¹⁷⁴ Horváth 1918, 39.

¹¹⁷⁵ Horváth 1918, 40.

¹¹⁷⁶ Horváth 1918, 47

¹¹⁷⁷ Horváth 1944, 328-329.

¹¹⁷⁸ Pierre Teilhard de Chardin evolúcióelmélete is egy végső cél, az általa Ómega pontnak nevezett végállomás felé viszi a világ történéseit, amely elmélet párhuzamba állítható Schütz világképével, amelyben a világban zajló fejlődési folyamatba folyamatosan kapcsolódnak be a különböző kultúrák szerte a bolygón. Ahogy Pierre Teilhard de Chardin mondja, voltaképpen az egész világegyetem az abszolút tökéletesség irányába tart, amelynek végpontja az Ómega, vagyis a feltámadt Krisztus.

Szabó Ferenc: *Teilhard önmagáról*. Szeged: Agapé Kiadó, 1999. 10-13.

mindig ismerjük fel azt.¹¹⁷⁹ Ugyanakkor Horváth konzervatív módon közelít a népek önrendelkezési jogához, szükségtelennek érezve azt, hogy az erre irányuló mozgalmak veszélyeztessék a közjót szolgáló állami érdekeket.¹¹⁸⁰ 1918-ban, amikor Horváth Sándor ezt az okfejtését közreadta, éppen forrongott a világ és az I. világháború után egy sor új állam készült megfogalmazni nem csak a maga nemzeti érdekeit, de a közjó fogalmát is, amit képviselni kívánt. Horváth gondolatmenete ebben a helyzetben egyfajta óvatosságot sugall, amelyben az állam és a közjó fogalma előrébb való, mint a nemzeti szintre kiterjesztett alsó szintű önérdékérvényesítés, Ezzel egyben finoman ellenzi az adott helyzetben a történelmi magyar államnak az új nemzeti törekvések miatti szétesését.

A Haza és hazaszeretet bölcséleti alapjai című elmélkedésében, amely Schütz Antal szerkesztésében jelent meg 1922-ben és az előzőekben tárgyalt műre épül,¹¹⁸¹ Horváth Sándor úgy véli, hogy a nemzeti sajátosságok mindig függenek az éghajlati és területi viszonyoktól, ami magyarázatul szolgál az adott területhez való ragaszkodásra.¹¹⁸² A területnek, mint hazának a fontosságát Arisztotelészhez és Aquinói Szent Tamáshoz vezeti vissza, akik szerint a terület fizikai szükséglet és ezért természeti jognak számít.¹¹⁸³ A haza az anyagi boldogulást és fejlődést biztosító területet jelenti,¹¹⁸⁴ amelyhez az egyén értelemszerűen kötődik azért, hogy saját szükségleteit ott megfelelő módon ki tudja elégíteni. Ugyanakkor ez a boldogulás mindig kemény munkával jár együtt, amelyhez a történelem folyama adja az időt és a keretet.¹¹⁸⁵ A közös sors háborúban és békében tulajdonképpen egy családdá egyesíti az adott területen élőket, ezek a közösen megélt élmények is erősítik a nemzeti identitás kialakulását. A történelemnek ez egyfajta nemzetnevelő jelleget ad.¹¹⁸⁶

Azonban az egység nem lehet csak anyagi jellegű, szükség van erkölcsi tényezőkre is, amelyek összekapcsolják a nemzet tagjait egymással. Ilyenek lehetnek a kultúra, a vallás, a művészet, a tudomány által kínált értékek. A természet és az ember közösen alkotja meg az említett adottságok mentén a nemzet lelkét.¹¹⁸⁷ A jogrend pedig, amely összetartja a közösséget, képes arra, hogy nemzedékről nemzedékre meghatározza a társadalom keretrendszerét és

¹¹⁷⁹ Horváth 1985, 293.

¹¹⁸⁰ Külön téma lehetne azt megvizsgálni, hogy az egyes államok működése mennyire szolgálta a közjót a történelem egyes szakaszaiban, illetve mennyire szolgálja ma, a jelenleg létező államokra lebontva a kutakodást.

¹¹⁸¹ Horváth 1922, 3.

¹¹⁸² Horváth 1922, 7-8.

¹¹⁸³ Horváth 1922, 8.

¹¹⁸⁴ Horváth 1922, 9.

¹¹⁸⁵ Horváth 1922, 10.

¹¹⁸⁶ Horváth 1922, 11.

¹¹⁸⁷ Horváth 1922, 12.

biztosítsa a nemzeti lélek halhatatlanságát.¹¹⁸⁸ A kor egyik nagy kihívása, hogy az ősi értékekbe hamisság vegyül, ami veszélyezteti a haza létfenntartó, nevelő és kormányzó szerepét, továbbá megszűnik a hazához való kötődés tudata.¹¹⁸⁹ A történelem meghamisítása is azzal a veszéllyel jár, hogy megszakadnak azok a kötelékek, amelyek a hagyományokon keresztül összetartják a nemzetet.¹¹⁹⁰ Horváth végső soron változatlanul a közjó érdeke mellett foglal állást, a hazaszeretetet a területhez és a területen érvényben lévő hagyományos jogrendhez köti, amely összetartja a közösséget és nem hisz a nemzeti önrendelkezésnek abban a formájában, amely a meglévő állami keretek szétfeszítésén keresztül akar kibontakozni, ahogy az jól látható a századelő nemzetállamainak ki és átalakulásánál.

Horváth Sándor elmélkedése, szóhasználata valamelyest elvontabb, nehezebben érthető Schütz Antalénál.¹¹⁹¹ Megmarad elméleti szinten, konkrét gyakorlati példák nélkül. Kevésbé reflektál a kor kihívásaira, inkább általános irányelveket akar adni a korszak jellemzőjének számító nemzetnevelési törekvések számára. A történelem folyamának nagy jelentőséget tulajdonít, ebben hasonlóan gondolkodik, mint Schütz Antal, viszont a vizsgált írásaiban megmarad a haza szempontjainak tárgyalásánál és nem vázol fel globális méretű világképet, ahogy azt Schütz Antal teszi az *Isten a történelemben* című művében.

IV.4. Kühár Flóris

Kühár Flóris bencés teológus, filozófus, egyetemi tanár 1893-tól 1943-ig élt, tehát ő is teljes mértékben Schütz Antal kortársa volt. A Vas megyei Pártosfalván született. Középkolai tanulmányait a kőszegi bencéseknel végezte,¹¹⁹² majd a rendbe lépés után Innsbruckban a jezsuita kollégiumba került,¹¹⁹³ és az ottani egyetemen szerzett teológiai doktorátust 1917-ben.¹¹⁹⁴ Öt év celldömölki plébánosság után 1922-től Pannonhalmán tanított a főiskolán,¹¹⁹⁵ közben több alföldi településen vállalt alkalmanként missziós munkát.¹¹⁹⁶ 1929-től 1931-ig

¹¹⁸⁸ Horváth 1922, 14.

¹¹⁸⁹ Horváth 1922, 19.

¹¹⁹⁰ Horváth 1922, 21.

¹¹⁹¹ Dr. Hajós György pécsi kanonok levele Schütz és Horváth Sándor összevetéséről említi, hogy Horváth mesterektől tanult, Schütz autodidakta módon. Horváth nehézkes előadó, Schütz előadóművész. Levéltár 13, Ad 5.

¹¹⁹² Pesti Sz. 2004, 9.

¹¹⁹³ Pesti Sz. 2004, 10.

¹¹⁹⁴ Pesti Sz. 2004, 14.

¹¹⁹⁵ Pesti Sz. 2004, 23.

¹¹⁹⁶ Pesti Sz. 2004, 55.

Rómában tanított a Szent Anzelm bencés egyetemen dogmatikát,¹¹⁹⁷ majd egészségi okból hazatért és újra Pannonhalmán tanított 1935-ig.¹¹⁹⁸ Élete utolsó szakaszában Budapesten tevékenykedett házfőnökként, gimnáziumi és egyetemi tanárként, 1940-től a *Katholikus Szemle* szerkesztőjeként¹¹⁹⁹ és ott is halt meg agyvérzés következtében mindössze 50 éves korában.¹²⁰⁰ Munkássága több szempontból párhuzamba állítható Schütz Antaléval, amennyiben ő is foglalkozott keresztény bölcselettel, illetve jó néhány szent élettörténete jelent meg az ő közreműködésével. Társadalom- és történelemszemléleti megközelítésben itt öt témába vágó művét vizsgálom meg részletesebben.

A magyar néplélek vallásos rétegeiről szól például egy Bálint Sándor-művet elemző rövid recenziójában, amely egy XIX. századi szentéletű ember, Orosz István önéletrajzát dolgozza fel. Hangsúlyozza, milyen gazdag belső világgal rendelkezik a magyarság, amely mintha nem kapná meg mindig az őt megillető jelentőséget az irodalomban. Meglátása szerint a népi gondolkodás nem arról szól, hogy valaki nehéz körülmények közt nevelkedve válik íróvá, hanem inkább arról, hogy valaki birtokában van mindannak a tudásnak, ami a nép lelkét jellemzi.¹²⁰¹ Kühár szembe megy azzal az elképzeléssel, hogy a magyar nép lelke alávalóbb lenne más népekénél,¹²⁰² vagy éppen elvesztette volna az évszázadokkal korábbi fényét. Meggyőződése, hogy ez nem így van, a magyar nép fogékonysága a vallásos élmények iránt semmivel sem kevesebb, mint a régebbi korokban, vagy éppen más népekhez viszonyítva, amire ékes példa a feldolgozott Bálint Sándor-mű és az általa használt eredeti önéletrajz.¹²⁰³ Horváth Sándorhoz képest, aki a nemzetnek, mint társadalomformáló tényezőnek kisebb jelentőséget tulajdonít a vallásossághoz képest, Kühár előtérbe helyezi nemzethez, a néphez tartozás fontosságát. Azt is állítja, hogy a magyar néplélek nem bujdosó, hanem zarándok természetű, amelynek fontosak a zarándokhelyek, amelyeket rendszeresen fölkereshet. És bár a jozefinizmustól kiinduló modern szellemi irányzatok, az anyagelvűség, a felső rétegek elvallástalanodása komoly kihívást jelent, az ősi hagyományok, a néplélek vallásos gazdagsága kapaszkodót nyújt a továbbéléshez, amely megfelelő lelkipásztori gondozással megmentő szerepben tűnhet fel.¹²⁰⁴

¹¹⁹⁷ Pesti Sz. 2004, 71.

¹¹⁹⁸ Pesti Sz. 2004, 75.

¹¹⁹⁹ Pesti Sz. 2004, 80.

¹²⁰⁰ Pesti Sz. 2004, 92.

¹²⁰¹ Kühár 1942, 363.

¹²⁰² Belon Gellért visszaemlékezése szerint Schütz is hasonlóképpen vélekedett.

¹²⁰³ Kühár 1942, 364.

¹²⁰⁴ Kühár 1942, 365.

Kühár Flóris ezeket a gondolatokat már a II. világháború árnyékában írja, azonban jelentését tekintve tökéletesen beleillik ez a gondolatmenet abba, amit Schütz Antal az 1920-as és 1930-as években képvisel a nemzetneveléssel kapcsolatban. Szomorú, hogy bár többen is hangot adnak hasonló elképzeléseknek a két világháború közti két évtizedben, mégis egész más irányt vesz a történelem alakulása mind hazánkban, mind az azt körülvevő világban az ezt követő időszakban, amikor a kommunista eszmék, vagy éppen a nyugati világban terjedő új vallási mozgalmak tanai rajzolja újra a különböző népek ősidők óta ápolt hagyományait és lelkivilágát.

Egy évvel később az *Egység útján* című írásában arról elmélkedik, hogy a katolikusok és a protestánsok közt könnyebb lenne megtalálni az egység útját, ha felismernék a közös értékeket, mint például az általános emberi és nemzeti eszményeket, vagy éppen az ereklyetisztelet hasonlóságait, az építészeti emlékeket.¹²⁰⁵ Sajnálattal jegyzi meg, mennyi kárt tettek az országnak és a magyarságnak a vallási viszályok, vagy éppen a nemzetek közti ellenségeskedések, talán nagyobb, mint a török hódoltság. A kriptában aztán együtt nyugszanak a katolikus és a protestáns főurak, akik a maguk idején annyit tettek a magyarság szétzilálásáért a hitbéli viszálykodásukkal.¹²⁰⁶ Kühár szerint a vallási egység a megtépzott néplélek újraegyesülését is elősegítené, amelynek fontos eleme, hogy tisztelettel kell nézni egymás értékeire.¹²⁰⁷

Kühár vallástörténeti megközelítését is érdemes vizsgálat tárgyává tenni a történelemszemléleti összehasonlításához. A vallástörténeti kutatások kialakulását a XVIII. század közepére vezeti vissza, amikor a néprajzi jelenségek megfigyeléséhez hozzákapcsolódik az időbeliség vizsgálata, a múltra való visszatekintés, hogy honnan hová jutottunk el. Külön tudományterületként azonban inkább csak a XIX. század közepén válik el az antropológiától és az etnológiától.¹²⁰⁸ Kühár más szerzők öt megelőző munkáira hivatkozva felhívja a figyelmet arra a tételre, amely Schütz Antalnál is megjelenik, hogy a történelem folyamában a kultúra evolúciója zajlik le az alacsonyabb szintektől a magasabb szintekig és ez a Földnek nem minden pontján egyszerre megy végbe, vannak jelentős időbeli eltérések.¹²⁰⁹

¹²⁰⁵ Kühár 1943, 332.

¹²⁰⁶ Kühár 1943, 333.

¹²⁰⁷ Kühár felhívja a figyelmet a protestánsoknak a Biblia elterjesztésében végzett érdemeire, akik nagyban hozzájárultak a tevékenységükkel a magyar néplélek műveléséhez. Kühár 1943, 334.

¹²⁰⁸ Kühár 1934, 145.

¹²⁰⁹ Kühár 1934, 146.

Kühár véleménye szerint a természeti népek kultúrájának is helye van a történelem folyamában, a kultúra evolúciójának fontos részét képezik. Azok a népek is, amelyek még nem rendelkeztek írásos kultúrával. A beillesztéshez módszertanilag a kultúrtörténeti kutatások nyújtanak hasznos segítséget.¹²¹⁰ A népek vándorlása nagyban elősegíti a kultúrák keveredését és ezzel a fejlődési folyamatok előrehaladását.¹²¹¹

Kühár Flórisnál is előkerülnek azok a bölcseleti megközelítések, amelyeket Schütz Antalnál részletesen tárgyaltam a világról, amelynek megértésének egyik alapkérdése, hogy honnan jöttünk, honnan ered a világ.¹²¹² Nála ez a tudományos érdeklődés elsődleges iránya. A vallás a történelem része,¹²¹³ azonban nehéz meghatározni a mibenlétét. A transzcendens folyamatok nem kötődnek feltétlenül történelmi eseményekhez, amelyek révén hozzá lehetne fűzni a vallást egyes tér-idő metszetekhez. Kérdés, hogy a vallástörténet a vallások nagy egyéniségeinek a történetét ábrázolja inkább, vagy esetleg az egész közösséget, amely vallásos élményt él át együtt. A legnagyobb jelentőségűnek a vallás történelemre gyakorolt hatásában a már említett kultúrtörténeti tényezőt tartja, amennyiben a vallási témájú épületek, műalkotások az egész emberi kultúrára hatással vannak.¹²¹⁴

Kühár Flóris vizsgált műveiben többnyire visszaköszönnek a Schütz Antal által is vallott nézetek. Stílusa is elméleti, sok tekintetben hasonlít Schützre, nem vész el a napi történések tárgyalásában, hanem egyfajta felső rátekintéssel szemléli a folyamatokat, keresi az értelmét a társadalmat érintő változásoknak, a történelem folyamának és benne a vallás szerepének.

Kühár Flóris Schütz Antalhoz hasonlóan fontosnak tartotta Canterbury Szent Anzelm alakját. Ő is Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás mellett helyezi el Szent Anzelm alakját a jelentőségét tekintve, de a skolasztikus gondolkozás egyik első képviselőjeként is hivatkozik rá.¹²¹⁵ Hangsúlyozza Szent Anzelm esetében az értelem jelentőségét az istentan megalkotásában,¹²¹⁶ amivel korábban Schütznél is találkozhattunk.¹²¹⁷ Érdekes, hogy Kühárnál Szent Anzelm elsőként tűnik fel azon szerzők sorában, akik matematikai tudományosmény alapján akarnak istentant alkotni.¹²¹⁸ Ugyanakkor azt cáfolja, hogy Anzelm a racionalizmus

¹²¹⁰ Kühár 1934, 249-250.

¹²¹¹ Kühár 1934, 250.

¹²¹² Kühár 1935, 41.

¹²¹³ Kühár 1935, 42.

¹²¹⁴ Kühár 1935, 45.

¹²¹⁵ Kühár 1933, 100.

¹²¹⁶ Kühár 1933, 103.

¹²¹⁷ Schütz 1933b, 404

¹²¹⁸ Kühár 1933, 104.

híve lenne, mivel minden Istenre vonatkozó állítását a hitből és a kinyilatkoztatásból vezeti le.¹²¹⁹ Ebben egyetértés látszik közte és Schütz állítása közt.¹²²⁰

Kühár jóval mélyebben leás Szent Anzelm teológiai gondolkodásának mélyére, mint Schütz. Viszont természetesnek vehetjük, hogy nála is előkerül a már idézett ontológiai istenbizonyíték. Ennek előzményeként Kühár említ egy korábbi láncolatot Isten létezésének bizonyítására, amely Platóntól a sztoikus bölcseletről és Arisztotelészen át húzódik Szent Ágostonig, majd tovább Boethiusig.¹²²¹ Az előzmények felvázolása után pedig rátér az ontológiai istenbizonyíték szövegére, sőt, le is közli szó szerint.¹²²² Azonban Kühár ehhez hozzávesz még egy részt a *Proslogion*ból, amely arról szól, hogy a valóság oly módon létezik, hogy nem gondolható nem létezőnek, és ez arra is igaz, aminél nagyobb nem gondolható, vagyis Istenre.¹²²³ Kühár maga is utal rá, hogy bőven voltak később viták Anzelm istenbizonyítékát illetően,¹²²⁴ ahogy ez Schütz esetében is említésre került.¹²²⁵

A legkomolyabb kritikai érveket Anzelm istenbizonyítékával szemben Kühár Szent Tamásnak tulajdonítja, aki azt állítja, hogy az ember nem képes elgondolni Isten nagyságát semmilyen formában a kellő mértékű Istenismeret hiányában.¹²²⁶ Ebből kifolyólag Tamás nem ért egyet Anzelm okfejtésével abban, hogy a hitetlenek is képesek Istent teljes valójában felismerni és a legtökéletesebbnek elfogadni, mivel sokan például testnek képzelik el, anyagi valóságnak.¹²²⁷

Schütz Antal oszlopként tünteti fel Szent Anzelm alakját Szent Ágoston és Szent Tamás mellett.¹²²⁸ Kühár Flóris egy hasonló képet fest le, amelyen egy gótikus dóm ablakrőzsájaként¹²²⁹ ábrázolja az Anzelm-féle tanítást. Ebben az esetben a bölcselet a dóm, az istentan pedig az ablakrőzsa, melyek közül Anzelmé az első.¹²³⁰ Érdekes, hogy mindkét szerzőnél feltűnik ez a középkorba visszanyúló szimbolikus jellegű hasonlat. Ráadásul Kühár még hozzákapcsolja az ablakrőzsához a szentély képét is, amely Isten szívét hivatott

¹²¹⁹ Kühár 1933, 105.

¹²²⁰ Schütz 1933b, 404.

¹²²¹ Kühár 1933, 110.

¹²²² Kühár 1933, 112.

¹²²³ Kühár 1933, 113.

¹²²⁴ Kühár 1933, 113.

¹²²⁵ Schütz 1933b, 409.

¹²²⁶ Kühár 1933, 114.

¹²²⁷ Kühár 1933, 115.

¹²²⁸ Schütz 1933, 402-403.

¹²²⁹ A dóm-hasonlat már Szent Bonvaturanál megjelenik, aki a hittudományt a tudományok dómját megkoronázó kőrőzsának tekinti. Schütz 1936b, 6.

¹²³⁰ Kühár 1933, 119.

jelképezni.¹²³¹ Továbbá előkerül újabb hasonlatként Anzelm eszméinek szárnyaló fönsége is,¹²³² amivel megint csak találkozhattunk Schütz Antalnál.¹²³³

Kühár kiemeli Anzelm átkötő szerepét a korai egyházatyák és a későbbi skolasztikus gondolkodók közt. Hangsúlyozza, hogy Anzelm nem nagyon használ forrásokat a műveiben,¹²³⁴ arra törekszik, hogy a Szentírás kinyilatkoztatásai nélkül tudja bebizonyítani Isten létezését, de azért Szent Ágoston is feltűnik nála, mint előzmény.¹²³⁵ Röviden összeveti Anzelm istentanát Tamáséval, kiemelve, hogy Anzelm meglátásai sok szempontból gazdagabbak, noha Tamás műve, a *Summa Theologiae* lényegesen bővebb, mint Anzelmé.¹²³⁶ Itt is előkerül a dómhasonlat, amelyben Anzelm istentanának ablakrózsáján keresztül lehet belátni Tamás dómjának mélyére, ahol csak egy két ciráda marad árnyékban, hiszen Tamás megközelítése valamivel pontosabb a korábban élt Anzelménél.¹²³⁷ Kühár megjegyzi, hogy Anzelm két fő műve, a *Monologion* és a *Proslogion* lényegét tekintve megegyezik azzal, amit Tamás állít a *Summa Theologiae*-ban.¹²³⁸ Schütz Antallal szemben¹²³⁹ viszont Szent Ágoston kimarad belőle.

IV.5. Romano Guardini

A neves, Schütz Antallal kortárs teológus és vallásfilozófus, Romano Guardini (1885-1968) a kereszténység lényegét ugyancsak Krisztus alakjának középpontba állításával határozza meg, ami tulajdonképpen kissé túlmutat Schütz Antal elgondolásán, hogy a keresztény tanítások segítenek értelmezni a világot.¹²⁴⁰ Guardini eggyel magasabb szintre helyezi a kereszténység lényegét, amikor a Krisztussal való szeretetkapcsolatot mindennek a tetejébe rakja. A kereszténység maga Krisztus, és minden tanítás, ami ebbe beletartozik, az tőle származik.¹²⁴¹ Azt a feltevést, hogy a kereszténység a szeretet vallása lenne, kizárólagosítja a

¹²³¹ Kühár 1933, 120.

¹²³² Kühár 1933, 120.

¹²³³ Schütz 1933b, 410.

¹²³⁴ Ez általában, néhány kivételtől eltekintve Schützre is jellemző.

¹²³⁵ Kühár 1933, 121.

¹²³⁶ Kühár 1933, 122-123.

¹²³⁷ Kühár 1933, 124. Nem lehet nem észrevenni, hogy a maga módján Kühár Flóris is összehasonlító módszert alkalmaz, amikor párhuzamokat és különbségeket keres Szent Anzelm és Szent Tamás, valamint Szent Ágoston és más szerzők hasonló művei között.

¹²³⁸ Kühár 1933, 125.

¹²³⁹ Schütz 1933b, 411.

¹²⁴⁰ Guardini 2002, 11. Az eredeti mű 1969-ben jelent meg, egy évvel Guardini halála után, aki öt évvel volt fiatalabb Schütz Antalnál, viszont 15 évvel Schütz után halt meg – de Schütz Antalhoz hasonlóan évekkal a halála előtt, 1962-ben neki is vissza kellett vonulnia egészségügyi okok miatt a tudományos tevékenységtől.

¹²⁴¹ Guardini 2002, 76.

Krisztus iránti szeretetre.¹²⁴² Guardini maga is nagy tisztelője Aquinói Szent Tamásnak, aki a létet a cselekvés elé helyezi fontosság tekintetében.¹²⁴³ Ha a Teremtő iránti alázat áthatja az ember létét, akkor a cselekedetei is jók lesznek. Tulajdonképpen ez a gondolatmenet rávetíthető Schütz Antalnak arra a törekvésére, amit a nemzetnevelés keretében igyekszik kifejteni, hogy a keresztény értékek határozzák meg az átalakuló világ eszmerendszerét és kezeljék ezzel a megoldásra váró társadalmi problémákat. Guardini történelem-szemléletében is megjelenik az egyházi év körforgása hasonlóan Schütz vélekedéséhez, amely évről évre ismétlődve átjárja az élet minden területét, amelybe betagozódik az egyes egyének eltérő életútja.¹²⁴⁴ Ahogy Schütz, Guardini is látta a veszélyét az eltömegesedésnek, annak, hogy az ember személytelen hatalmaknak esik áldozatul.¹²⁴⁵ Felismerte, hogy a Föld egyetlen politikai egységgé zárult, nincsenek már fehér foltok kiaknázatlan értékekkel, minden hatással van mindenre. Ebben is hasonlóképpen vélekedett, mint Schütz.¹²⁴⁶

Dr. Cavallier József szerint¹²⁴⁷ Schütz Romano Guardini munkásságát végzi közvetlenebb módon, nagyobb körben. Schütz megfoghatóbb, mint Guardini.¹²⁴⁸ Schütz elismerően beszél Guardini munkásságáról. Ha van probléma, katolikus megoldásnak is kell lennie! Többen Schütznek köszönhetőek élő katolikus hitüket. Marbe és Peters vezetésével dolgozott Würzburgban.¹²⁴⁹ Közvetlenebb és nagyobb körű módon dolgozik, mint Guardini. „Schütz Antal úgy is mint ember és úgy is mint nagyszabású tudós, mindenkoron ékessége s büszkesége lesz a magyar katolicizmusnak.”¹²⁵⁰

IV.6. Bangha Béla

Bangha minden szempontból kortársa volt Schütz Antalnak, hiszen ugyanabban az évben, 1880-ban születtek és Bangha 1940-ig élt, gyakorlatilag addig, amíg Schütz is aktív volt, mivel az ő hátralévő 13 évét majdnem teljesen beárnyékolta az egyre súlyosbodó betegsége. Bangha Béla jezsuita szerzetes, teológus, író és hithirdető élete, akit az egyháztörténet

¹²⁴² Guardini 2002, 78.

¹²⁴³ Guardini 2002, 88.

¹²⁴⁴ Guardini 1994, 23.

¹²⁴⁵ Guardini 1994, 54.

¹²⁴⁶ Guardini 1994, 142

¹²⁴⁷ Min dolgoznak a magyar tudósok? Schütz Antal a bölcész és hittudós. Dr. Cavallier József cikke a *Nemzeti Újság* 1936. március 22-i számában.

¹²⁴⁸ Uo., 1.

¹²⁴⁹ Uo., 2.

¹²⁵⁰ Uo., 4.

leginkább sajtóapostolként említi a katolikus sajtó fejlesztéséért végzett sokoldalú tevékenysége miatt, sok szempontból párhuzamba állítható mind Prohászka Ottokár, mind Schütz Antal életútjával. A felvidéki Nyitrán született,¹²⁵¹ ugyanott, ahol Prohászka 22 évvel korábban¹²⁵² és lett ő is a két világháború közti Magyarország egyháztörténetének meghatározó alakja, sírhelye pedig Budapesten a Fiumei úti sírkertben található, ahol Schütz Antal is nyugszik. A kérdés az, hogy társadalom és történelemszemlélete mennyiben hasonlít, vagy éppen tér el attól, amit Schütz képviselt. Az elemzéshez azokat a műveit használom föl, amelyekben Schütz Antal által körbejárt témákkal kapcsolatban nyilvánul meg valamilyen formában. Elsőként az 1909-ben megjelent *Jellemrajzok a katolikus egyház életéből* című kötetben¹²⁵³ Pázmány Péterrel foglalkozó fejezet segítségével mutatom be, hogyan vélekedik a Schütz által nemzetnevelő nagyjaink közt tisztelt bíborosról.

Bangha Béla Szent István után a magyar egyház második szervezőjének tartja Pázmányt¹²⁵⁴ és Schütz Antalhoz hasonlóan a sajtóban, az iskolában és a szószéken végzett tevékenységét tartja a legfontosabb eszközöknek ahhoz, hogy az ország újjáépítésén eredményesen munkálkodjon.¹²⁵⁵ Nagyra értékeli olvasottságát, tájékozottságát a különböző tudományterületeken,¹²⁵⁶ íróként kortársai közt a legnagyobbként tünteti föl¹²⁵⁷ és tisztelettel adózik hazaszeretete és nemzeti önérzete előtt, kiemelve nyíltságát és egyenességét is.¹²⁵⁸ De természetesen nem maradhat ki Pázmány érdemeinek felsorolása közül a papnevelésben végzett tevékenysége, vagy a nagyszombati egyetem megalapítása sem.¹²⁵⁹ Országos jelentőségű munkája mellett ugyanakkor megmaradt lekipásztornak is, aki szentbeszédeiben nem folytatott hitvitákat, hanem a híveket igyekezett hasznos és bölcs lelki útravalóval ellátni.¹²⁶⁰ Munkáját fáradhatatlanul végezte az utolsó percig, amikor a romló egészségi állapota

¹²⁵¹ 1880. november 16-án. Nyisztor 1941, 23.

¹²⁵² Gergely 1974, 201.

¹²⁵³ Ez a kötet azzal a céllal készült, hogy követendő példaképeket állítson a fiatalok számára. Nyisztor 1941, 110.

¹²⁵⁴ Bangha 1909, 186. Schütz Antal üdvözli és ajánlja Bangha Béla munkáját. IN: Schütz Antal: *A jelenkori ethikai nevelés követelése és a középiskolai vallásoktatás*. (8.) Recenziót is írt róla, amelyben dicséri, hogy sikerrel vállalkozott a katolikus egyház nagyjainak nevelő erejét és értékét fölfedezni, bemutatni. Feltűnik neki, hogy a nevek több, mint fele kötődik a szerző rendjéhez (vagyis jezsuita), ám mindenki kiváló jellem és vannak köztük kortársak, mint példaképek a fiatalok számára. Ajándékkönyvnek is alkalmas mesésen olcsó ára és ízléses kiadása miatt. (*Magyar Középkor* 1909. november II. évf. 11. sz.)

¹²⁵⁵ Bangha 1909, 187.

¹²⁵⁶ Bangha 1909, 192-193.

¹²⁵⁷ Bangha 1909, 198.

¹²⁵⁸ Bangha 1909, 199.

¹²⁵⁹ Bangha 1909, 201.

¹²⁶⁰ Bangha 1909, 202.

ezt már megnehezítette számára.¹²⁶¹ Ebben Prohászka Ottokárra hasonlított, aki szintén az utolsó pillanatig a hivatásának élt.

Bangha Béla írásában hasonló tisztelettel nyilatkozik Pázmány Péterről, mint Schütz Antal, ám a két szerző nyelvezete jelentős mértékben eltér, Bangha stílusa sokkal harciasabb, gyakran használ élesebb szófordulatokat, ami Schütz műveiből általánosságban hiányzik. Ebben szerepet játszhat az eltérő habitusuk, ami abban is megnyilvánult, hogy Schütz végig az egyetemi berkeken belül mozgott és általában nem foglalt állást aktuálpolitikai kérdésekben, míg Bangha nyílt küzdelmet folytatott mindazért, amiben hitt, és sokkal inkább a szervezőkészségét kamatoztatta a mindennapok során, mint a tudós oldalát. Schütz egyetemi tanárként szólt a hallgatóságához tudományos keretek közt, Bangha pedig lelkipásztorként, hithirdetőként a hívek legszélesebb körét igyekezett megszólítani. A további művei vizsgálata során is érdemes figyelemmel kísérni ezt a különbséget. Az viszont nem kérdés, hogy Pázmány Pétert mindketten a magyar egyháztörténet és a nemzetnevelői munka egyik legnagyobb alakjának tekintik (noha a nemzetnevelés fogalma inkább Schütz Antal sajátja).¹²⁶²

Túllépve a Pázmány Péter alakján keresztül megjelenő összehasonlítható jellemzőkön, más szempontok is előkerülnek, amelyek a két kortárs szerző életének, gondolatainak összevetését lehetővé teszik. Említettem Bangha és Schütz eltérő habitusát, amely a társadalmi szerepvállalásuk különbözőségében tökéletesen megfigyelhető.¹²⁶³ Bangha Béla személyének ma kiemelt aktualitást ad az 1938-as Eucharisztikus Kongresszus főszervezőjeként végzett munkája, amelyet halálos betegen vállalt magára és szemtanúi beszámoló szerint nem kímélte magát, minden munkát elvégzett, amit kellett.¹²⁶⁴ Életműve mindazonáltal nagyjából

¹²⁶¹ Bangha 1909, 203.

¹²⁶² Itt is meg kell említeni Sík Sándort, Schütz Antal néhány évvel fiatalabb kortársát és rendtársát, a mai napig ismert költőt, író, Kossuth-díjas irodalomtörténészt, aki maga is feldolgozta Pázmány Péter életművét és külön fejezetben foglalkozik Pázmány nemzetnevelő tevékenységével. Sík ugyanúgy a legnagyobb nemzetnevelők közt tartja számon Pázmányt, mint Schütz vagy Bangha. Pázmány legfőbb eszközként az ifjúság nevelését tartja célravezetőnek ebben a folyamatban. Intézményalapításainak máig ható csúcsát jelenti a nagyszombati egyetem létrehozása abból a célból, hogy a harcias nemzet lelkülete szelídüljön és az egyház és az állam szolgálatára alkalmas embereket képezzenek. Sík 1939, 83.

Pázmány szenvedélyesen gyűjtötte továbbá az egyháztörténeti emlékeket, dokumentumokat, könyveket, például megpróbálta megszerezni Mátyás király Corvinájának a fellelhető darabjait. Folyamatosan gondolkodó, tervező, szervező egyénisége Sík Sándor szerint a legnagyobbak közé emelte Pázmányt, amint azt néhányan már a saját korában is elismerték. Sík 1939, 84.

¹²⁶³ Bangha a tudományos karrier helyett, bár ez a lehetőség is felmerült a pályája elején, inkább a tevékeny szervezést választotta hivatásának. Nyisztor 1941, 140.

¹²⁶⁴ Molnár – Szabó 2010. 7.

hasonlóképpen feledésbe merült, mint Schütz Antalé és viszonylag kevés mű foglalkozik Bangha munkásságával is.¹²⁶⁵

Megítélésében ugyanakkor jóval keményebb megfogalmazások szerepelnek, ami Schütz esetében egyáltalán nem merül fel, Banghánál viszont nem választható el széleskörű közéleti szerepvállalásától¹²⁶⁶ és a sok-sok konfliktustól, amelyek miatt három évre Rómába helyezték¹²⁶⁷ egyfajta száműzetésbe. Schütz-cel szemben azonban neki megadatott, hogy Prohászkaéhoz hasonlóan az utolsó pillanatig be tudta tölteni közéleti szerepét, így halála után többen a neves püspökhöz, vagy éppen Pázmányhoz hasonlították a jelentőségét.¹²⁶⁸ Az egyház és Budapest is a saját halottjának tekintette,¹²⁶⁹ legfőbb céljára pedig, hogy az egész világot meghódítsa Krisztusnak, nagy tisztelettel tekintettek.¹²⁷⁰ Bár a totális diktatúrákat a katolikus egyház tanításával összhangban elítélte, az általuk alkalmazott propagandisztikus módszereket fel akarta használni a katolicizmus terjesztéséhez. Hitler jelenségét a náciizmus hibáinak elvetése mellett követendő példának tartotta a katolikusok számára hatékonyság tekintetében.¹²⁷¹ Utolsó művének, a később tárgyalt *Világhódító kereszténység*nek a megítélése is vegyes a szélsőjobboldalhoz köthető eszközök felhasználása miatt.¹²⁷²

A társadalom- és történelemszemléleti nézőpontok összevetéséhez feltétlenül érdemes megnézni Bangha Béla 1920-ban írt *Magyarország újjáépítése és a kereszténység* című művét.¹²⁷³ Ebben Bangha elemzi a liberális, a szocialista és a keresztény nemzeti gondolat legfőbb jellemzőit, az előnyöket és a hátrányokat. Számunkra itt elsősorban az az érdekes, mennyiben kapcsolhatók a következtetései Schütz Antaléhoz, aki a témába vágó műveiben nem mélyül el az egyes ideológiák jellemzésében, hanem inkább egy magasabb szintű megközelítést alkalmaz, amelyben kiemelt szerepet szán a keresztény értékeknek. A kiindulópont kettejük

¹²⁶⁵ Bangha Béla életpályája még abban a korban ért véget, amely tudta értékelné mindazt, amit végbevitt. Később, a Rákosi-korszak alatt és után már egész más világ volt, így Schütz Antal kora, amelyben tevékenykedett, előbb ért véget, mint a földi léte. Róla sem akkor, sem azóta nem született olyan átfogó életrajz, mint amelyet Nyisztor Zoltán készített Bangháról egy évvel a halála után. Bangha Béla szerteágazó, főként a széles nyilvánossághoz szóló tevékenysége a kutatók szempontjából is sokkal jobban szem előtt van, mint Schütz Antal nagyrészt a tudományos körökön belül maradt munkássága.

¹²⁶⁶ Molnár – Szabó 2010, 17-18.

¹²⁶⁷ Molnár – Szabó 2010, 84. Bangha 1923-tól 1926-ig tartózkodott Rómában.

¹²⁶⁸ Molnár – Szabó 2010, 33. Glattfelder Gyula a temetésén beszélt erről. Klestenitz 2020, 396.

¹²⁶⁹ Varga László: Bangha Béla emlékezete. *Katolikus Szemle*, 12 (1960). 241.

¹²⁷⁰ Molnár – Szabó 2010, 36.

¹²⁷¹ Molnár – Szabó 2010, 133-134.

¹²⁷² Molnár – Szabó 2010, 160.

¹²⁷³ Bangha Béla: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*. Szent István Társaság, 1920. Ezt a művet 1945 után tiltott fasiszta könyvnek minősítették. Klestenitz 2020, 15.

közt mindenesetre egyezik: Bangha is látja a háborús pusztítás¹²⁷⁴ nyújtotta kihívásokat és meggyőződése, hogy ezen a keresztény értékek tudnak segíteni – ám csak akkor, ha kellőképpen mély alapokra épülnek és nem csak felszínesen, időlegesen kerülnek előtérbe.¹²⁷⁵

A katasztrófához vezető okok közt rávilágít a közélet betegségére, a liberális és a szocialista eszmék előretörését kárhóztatva emiatt,¹²⁷⁶ csak úgy, mint a nemzetközi plutokráciát, amely meglátása szerint az ország tönkremeneteléhez vezetett.¹²⁷⁷ Ebben a megközelítésben már eltér Schütz Antaltól, aki általánosságban sokkal inkább a hétköznapi ember nehézségeit, az eltömegesedést és a jelenvilágiság eszméjét okolja, mint az egyes ideológiákat, vagy azok képviselőit. Bangha konkrét személyeket, csoportokat tesz felelőssé, és egyenesen a liberális világrend csődjét látja a gazdasági világválságban.¹²⁷⁸ Schütz inkább eszmei alapon határozza meg a problémákat és azok okait, nagyobb összhangban a pápai enciklikákkal. Bangha a három fent említett ideológiát versenyezteti egymással,¹²⁷⁹ hogy így próbálja bizonyítani közülük a keresztény nemzeti ideológia elsőbbségét. Aki tüzetesen tanulmányozza Banghának ezt a munkáját, látni fogja, milyen lesújtó véleménnyel van mind a liberális, mind a szocialista ideológia megnyilvánulásairól, túlzásokkal és egyoldalúságokkal vádolva őket¹²⁸⁰ azok képviselőivel együtt, több helyen kitérve a zsidóságra, ami Schütz esetén nem történik meg, ráadásul teszi mindezt kifejezetten erős kifejezésekkel,¹²⁸¹ amelyek Schütz Antaltól teljesen idegenek.

Megoldásnak a kereszténységet látja, amelyet a másik két ideológia szerinte egyszerűen leszorított a színről,¹²⁸² amelynek isteni törvényeire kell felhúzni az állam törvényeit, hogy azok rendelkezzenek a betartásukhoz szükséges tekintéllyel.¹²⁸³ Vissza akar térni a Szent Istvántól meglévő gyökerekhez, amelyektől a magyarság szerinte egyre jobban elszakadt 1848 után,¹²⁸⁴ 1919-ben pedig bele is bukott ebbe.¹²⁸⁵ Fontosnak tartja, hogy az evangéliumi alapokra épülő állam baráti viszonyt ápoljon az egyházzal, segítse, támogassa azt.¹²⁸⁶ Ugyanakkor

¹²⁷⁴ A háború okozóinak Bangha a nemzetközi tőke képviselőit tekintette, akik a haszonélvezői voltak a harci cselekményeknek és belerántották ebbe az ártatlan nemzeteket. Gergely 1974, 203.

¹²⁷⁵ Bangha 1920, 3.

¹²⁷⁶ Bangha legitimista volt és a Habsburgok pártján állt. Klestenitz 2020, 14.

¹²⁷⁷ Bangha 1920, 6-9.

¹²⁷⁸ Klestenitz 2020, 324. Az erről szóló eszmeifuttatása Pusztuló világ címmel jelent meg a *Magyar Kultúra*, 1933/1. számának 25-26. oldalain.

¹²⁷⁹ Bangha 1920, 12.

¹²⁸⁰ Bangha 1920, 67.

¹²⁸¹ Bangha előszeretettel használja az „üldözés” és a „tiltás” szavakat, mint eszközöket. Bangha 1920, 35-36.

¹²⁸² Bangha 1920, 67.

¹²⁸³ Bangha 1920, 70.

¹²⁸⁴ Bangha 1920, 72.

¹²⁸⁵ Gergely 1974, 208.

¹²⁸⁶ Bangha 1920, 73.

elkerülendőnek tekinti, hogy az állam túlságosan rátelepüljön az egyházra, ahogy például II. József idején történt,¹²⁸⁷ vagy éppen különböző visszaélésekre kerülhessen sor,¹²⁸⁸ amelyek rontják az egyház hitelét. Schütz Antallal ellentétben Bangha alaposabban belemegy a gyakorlati kérdések tárgyalásába, mint a papok létszámának kérdése,¹²⁸⁹ vagy éppen a zsidóké,¹²⁹⁰ akik esetén egy hazafias asszimilációt tart megoldásnak¹²⁹¹ arra, hogy a társadalom részévé válhassanak különböző negatív tényezők nélkül. Végző soron a kultúra, az erkölcs és a szociális egyensúly fejlesztése áll Bangha Béla nemzetépítő elmélkedésének középpontjában, mint elérendő cél.¹²⁹²

A demokráciával kapcsolatban viszont Schütz Antalnál megengedőbben fogalmaz: úgy véli, a kereszténységbe belefér, hogy a nép szélesebb rétegei vegyenek részt a kormányzásban.¹²⁹³ Nem tartja annyira elvetendőnek ezt az államformát, mint a klasszikus görög filozófusok és rajtuk keresztül Schütz Antal. Ám azt elengedhetetlennek tartja, hogy a demokrácia valódi legyen és ne egy szűk oligarchikus kör tartsa a markában,¹²⁹⁴ legyenek korlátok és biztosítékok a keretek megtartásához.¹²⁹⁵ A monarchiát Schützhöz hasonlóan jobbnak tartja, mint a köztársaságot, mert abban látja jobban biztosítottnak az állam működéséhez szükséges kereteket.¹²⁹⁶ Összességében az egész nemzetépítő folyamatot a keresztény lelkiület belső megerősítésével és újjáélesztésével kívánja kezdeni.¹²⁹⁷

Bangha Béla nemzetnevelő elképzelései tehát összességében nagyjából lefedik a Schütz Antal által felvázolt utat, de a megfogalmazásban és a hangsúlyokban vannak eltérések, tökéletesen kirajzolódik a különbség a két személyiség közt: az egyikben több a harcosság, a gyakorlati szintű irányultság, a másikban pedig több a tudományos, elméleti jellegű megközelítés. Bangha Béla nem csak a sajtón, de más ismeretterjesztő írásokon keresztül is mindent megtett annak érdekében, hogy ne csak a hittanórákon és a templomi szentbeszédeken

¹²⁸⁷ Bangha 1920, 74.

¹²⁸⁸ Bangha 1920, 77.

¹²⁸⁹ Bangha 1920, 83.

¹²⁹⁰ Már 1913-ban ellenükben foglal állást. Klestenitz 2020, 132.

¹²⁹¹ Bangha 1920, 85.

¹²⁹² Bangha 1920, 89.

¹²⁹³ Bangha 1920, 95.

¹²⁹⁴ Bangha 1920, 97. Ez a fajta demokrácia-megközelítés a világ számos országában a mai napon is aktuális tanulságként szolgálhat, tehát éppúgy szól napjaink gondolkodóihoz is, mint Schütz Antal számtalan gondolata.

¹²⁹⁵ Bangha 1920, 99.

¹²⁹⁶ Bangha 1920, 100.

¹²⁹⁷ Bangha 1920, 107.

keresztül¹²⁹⁸ terjedjen a keresztény világnézet.¹²⁹⁹ A *Világnézeti válaszok* címen halála évében megjelent munkában, melynek célja a mindennapi élet nyelvén szólni a világi hívekhez, további elmélyülés céljára mások mellett Schütz Antal *Dogmatikáját* is ajánlja,¹³⁰⁰ tehát bizonyosan ismerte és elismerte neves kortársa munkásságát.

Érdeemes még idézni a vallásról alkotott véleményét, amelyet az élet értelmének tart. Isten, lélek és örökkévalóság nélkül szerinte az élet értelmetlen. A vallás célja az ember és a Teremtő közti kapcsolat kifejezése, az emberhez méltó felsőbbrendű erkölcsi élet megvalósításának biztos alapja, az igazi boldogság elérésének egyetlen eszköze, védelem Isten haragjával szemben, hogy elkerülhető legyen az örök kárhozat. Ezen kívül a vallást tekinti a művelődési, kulturális, nemzeti értékek, úgy általánosságban az emberi értékek legfőbb védelmezőjének.¹³⁰¹

Schütz Antalhoz hasonlóan Bangha is felismeri az evilágiság problémáját,¹³⁰² noha általában nagyobb veszélynek látja a különböző ideológiákat, ahogy azt fentebb részletesebben tárgyaltam egy másik műve kapcsán. Hangsúlyozza, hogy a tudomány és a vallás közt nincs ellentét, mert ha lenne, ahogy azt a Bangha által sokat bírált ideológiák képviselői állítják, azt a hívő tudósok bizonyosan észrevették volna.¹³⁰³ Egyetértésben a *Quadragesimo Anno* enciklikával, meggyőződéssel vallja, hogy ha a katolikus elvek mentén szerveznék a társadalmi és a gazdasági életet, nem lenne szegénység, kizsákmányolás és megszűnne az elégedetlenségből fakadó forradalmi hajlam.¹³⁰⁴ Ahogy azt is, hogy a katolikusok öntudatra ébredése a kulcs ahhoz, hogy a hitelvek betölthessék az őket megillető szerepkört a nemzet és a társadalom életében.¹³⁰⁵

Bangha Béla és Schütz Antal életpályája, noha egy időben zajlott, viszonylag kevés ponton látszik találkozni. Társadalom- és történelemszemléletükre ugyanaz a kor hatott, ezért láthatók köztük párhuzamok, de az is látható, hogy a két különböző személyiség nagyrészt eltérő módszereket választott arra, hogy reagáljon kora kihívásaira. Schütz Antal, a tudós gondolkodó,

¹²⁹⁸ A templomi szentbeszédek is felhasználta a keresztény világnézet terjesztésére, 1926-tól rendszeresen közvetítették a belvárosi templomból a szentbeszédeit. a rádióban. Ugyanakkor a teljes szentmise közvetítését elvetette, úgy gondolta, az csak a betegeknek és a tanyán élőknek lenne célszerű. Klestenitz 2020, 286.

¹²⁹⁹ Bangha 1940, 3.

¹³⁰⁰ Bangha 1940, 2. Schütz Antal válaszolt Banghának a Dogmatika bírálatára. Jelezte, hogy a közérthetőség ebben az esetben kivitelezhetetlen, előképzettség szükséges hozzá. Hangsúlyozza, hogy egyedül tanulta a dogmatikát, de már kezdetől fogva fölesküdt az *Aeterni Patris* alapelveire. (1923. április 27.)

¹³⁰¹ Bangha 1940, 4-5.

¹³⁰² Bangha 1940, 6.

¹³⁰³ Bangha 1940, 8.

¹³⁰⁴ Bangha 1940, 132.

¹³⁰⁵ Bangha 1940, 134.

leginkább a tudomány eszközeit használta arra, hogy irányt mutasson, főleg a többi tudós számára, hogyan viszonyuljanak a nemzet előtt álló feladatokhoz.¹³⁰⁶ Bangha Béla inkább gyakorlati, szervező tevékenységével igyekezett a nemzetnevelésben helytállni, ámbar élete utolsó szakaszában, amikor már tudatában volt halálos betegségének, nála is megjelent a szintetizálás igénye (ami Schütz Antal egész pályáját jellemezte). Ennek bizonyítéka a *Katolikus Lexikon*, az Íjjas Antallal közösen szerkesztett egyháztörténelmi sorozat, vagy saját összegző műve, a *Világhódító kereszténység*, amely már a halála után egy évvel, 1941-ben látott napvilágot a Szent István Társulat kiadásában.

Ennek előszavában úgy fogalmazott, hogy a legfőbb cél: Krisztusnak a világot s a világnak Krisztust!¹³⁰⁷ Vallotta, hogy Isten az emberi erők közreműködése által akarja az országot építeni,¹³⁰⁸ amelyben egész életében tevőlegesen is igyekezett részt venni. Felismerte, hogy a kereszténység sorsdöntő óráit éljük,¹³⁰⁹ miközben a kifejezett vallásos katolikusok mindössze 20 százalékot tesznek ki, tehát a hit az embereink mindössze huszadrészában ragyog.¹³¹⁰ Álláspontja szerint a hódítás feltétele a helyzet ismerete,¹³¹¹ a keresztény eszmeterjesztés a tömegek elérésén keresztül¹³¹² a leghatékonyabb. Célként tűzte ki a tévedések leküzdését,¹³¹³ az igazság diadalra vitelét¹³¹⁴ és szüntelenül azon fáradozott, hogy tökéletesítse az igazságterjesztés technikáit élő szóban, írott sajtóban, rádióban egyaránt.¹³¹⁵

A keresztény kultúraalakításban hitt¹³¹⁶ és abban, hogy a keresztény kultúrpolitikát saját intézményeken keresztül lehet megvalósítani.¹³¹⁷ A pápai enciklikák, de elsősorban a *Quadragesimo Anno*¹³¹⁸ nyomán Bangha is látta, hogy szociális érzékenységre és a társadalmi igazságtalanságok megszüntetésére van szükség, valamint a szociális érzület és a társadalmi reform kimunkálására.¹³¹⁹ Világtávlati méretekben gondolkodott és síkra szállt az elszakadt

¹³⁰⁶ Természetesen nem szabad elfelejteni a fiatalokért a középiskolában, majd az egyetemen végzett munkásságát sem, amikor hittankönyveken, egyetemi tankönyveken, nyilvános előadásokon keresztül próbált szólni a szélesebb néprétegekhez is.

¹³⁰⁷ Bangha 1941, 1.

¹³⁰⁸ Bangha 1941, 15.

¹³⁰⁹ Bangha 1941, 43.

¹³¹⁰ Bangha 1941, 45.

¹³¹¹ Bangha 1941, 58.

¹³¹² Bangha 1941, 83.

¹³¹³ Bangha 1941, 89.

¹³¹⁴ Bangha 1941, 105.

¹³¹⁵ Bangha 1941, 124-136.

¹³¹⁶ Bangha 1941, 143.

¹³¹⁷ Bangha 1941, 160-171.

¹³¹⁸ Az egész mű alapját ez a pápai enciklika képezi. Klestenitz 2020, 385.

¹³¹⁹ Bangha 1941, 187-192.

testvérek értékeinek a felismerése és az unióvágy felébresztése mellett.¹³²⁰ A lelkipásztorkodást is a hódító munka szolgálatába akarta állítani fejlettebb módszerek alkalmazásával, a távolságtartás helyett szeretetteljes kapcsolat építésével a hívek felé. A katolikus iskolákkal kívánta kiegészíteni a pasztorációt¹³²¹ és növelni mennyiségben és minőségben is az erőket, a papok és a világi apostolok létszámát, a lelkületi képzést.¹³²² Könyvének zárszavában megerősítette azt a meggyőződését, hogy: Mindenek megoldása Krisztus!¹³²³

Bangha Béla és Schütz Antal munkásságának közös pontjai minden tekintetben számunkra is elgondolkodtatók lehetnek, hiszen napjainkban is jelen van jó néhány probléma azok közül, amelyekre annak idején ők a maguk módján próbáltak válaszokat kínálni.

¹³²⁰ Bangha 1941, 202-213.

¹³²¹ Bangha 1941, 234-249.

¹³²² Bangha 1941, 286-306.

¹³²³ Bangha 1941, 361-364.

Összegzés

Legyen szó a világról, a történelemről, a társadalomról, az első, ami megállapítható Schütz Antal gondolkodásáról, hogy ízig-vérig áthatja a rendszerezés, a szintetizálás igénye, a holisztikus szemléletmód, amellyel sok szempontból messze megelőzte a korát. De nevezhetjük őt az egyik utolsó polihisztornak is, nem sok emberről lehet elmondani, hogy egymástól eltérő tudományterületek ilyen széles skáláján legyen képes maradandót alkotni.

Amellett, hogy az általa művelt tudományokban egyértelműen elérte a legmagasabb fokozatot, nem hiányzott belőle az általános világjobbító szándék sem, amely áthatja valamennyi vizsgált művét a világ működésének megértésére irányuló folyamatok bemutatásától kezdve a társadalom mibenlétének leírásán át egy boldogabb jövőkép megrajzolásáig. Teológusként kiemelt szerepet tulajdonított ugyan a vallásnak és elsődlegesen a katolikus hitnek, de képes volt meglátni a valláson túli tényezőket is, amelyekhez kapcsolódva egységes egész bontakozik ki a Schütz-műveket olvasók szeme előtt.

Schütz Antal életén, valamint az emlékképek, visszaemlékezések hosszú során végigtekintve egy igazi tudós ember alakja rajzolódik ki előttünk, aki minden tekintetben korának legnagyobbjai közé sorolandó. Tanítványai, akik ma már ugyancsak nincsenek közöttünk, egész életükben magukkal vitték mindazt, amit tőle tanultak és hálás tisztelettel emlékeztek meg róla, amikor halálát követően az emlékét gondozó Előd István erre kérte őket. Kortársai az emberi oldalán túl nagyra értékelték magas szintű tudományos felkészültségét, amellyel képes volt megalapozott választ kidolgozni a szekuláris világ jelentette kihívásra katolikus szempontból.¹³²⁴ Műveit nagyra értékelték, őt magát kiemelkedő szaktekintélyként tartották számon és minden tekintetben elismerték azt a törekvését, hogy katolikus alapokon, az egyház értékeit felhasználva korszerű válaszokat kínáljon az aktuális társadalmi kihívásokra. Kiemelték tisztánlátását, amely egy felülnézeti perspektívából tette számára lehetővé, hogy rátekintsen az általa vizsgált problémákra. Elismerték irodalmi stílusát, amellyel szélesebb rétegek elérésére is alkalmassá váltak az írásai. Egyfajta őrszemként tekintettek rá, aki előre látta a kor társadalmi problémáit az elvilágiasodástól kezdve az új politikai ideológiák térnyeréséig és igyekezett válaszaival megelőzni azok kiteljesedését. Elsőrangú tudósként

¹³²⁴ Balanyi György szerint Schütz Antal ismerői számára nem lehetett kérdés, hogy hivatott és képes egy katolikus szellemű történetbölcséleti rendszer megszerkesztésére, mivel nem csak nemzetközi viszonylatban is kitűnő teológus, hanem a modern filozófia minden területén otthonosan mozgó bölcselő is. Balanyi 1934, 109.

tisztelték, aki ezen túl emberként is a legkiválóbbak között foglalhatott helyet és példaértékű utat járt be a maga korában és társadalmi közegében.

Életének fontos jellemzője volt, hogy Bangha Bélával szemben elsősorban az egyetem falai között fejtette ki a tevékenységét, a hallgatók szemléletének a formálásán keresztül kívánt hozzájárulni a nemzetneveléshez, nem a templomi szószéken, vagy a sajtóban. Azokra az egyetemi hallgatókra kívánt hatni, akikre művelt elitként monarchikus keretek közt szerette volna rábízni a társadalom irányítását, nekik kívánt alapelveket, kapaszkodókat adni a kor kihívásaival szemben, amelyekre a jövő társadalmát rá lehet építeni.

A korszakra rátekintve, amelyben Schütz Antal és kortársai tevékenykedtek, azt látjuk, hogy ekkor bontakozik ki a neotomizmus, amely a XIX. század végétől a II. világháborúig meghatározza a jelzett időszakban tevékenykedő teológusok, filozófusok gondolkodását, összhangban a katolikus egyház társadalmi tanításával. A *Rerum Novarumban* és a *Quadragesimo Anno*-ban lefektetett alapelvek egyértelműen mutatják az egyházi törekvést a felzárkózásra a modern politikai eszmék mellé, cáfolandó azokat a feltevéseket, hogy az egyház lemaradt volna a fejlődéssel, maradi eszméket képviselne és nem lenne semmi köze azoknak a társadalmi problémáknak a megoldásához, amelyek a XIX. század második felétől kezdve ütik fel a fejüket. A nemzetek öntudatra ébredése, a munkásréteg kiszélesedése, az iparosodás egy sor új kihívás elé állítja a világ osztársadalmát, amelyek azonnali megoldás után kiáltanak.

A liberális és a szocialista gondolattal szemben a katolikus egyház a régi értékek előtérbe helyezése mellett száll síkra, amiben a vizsgált gondolkodók gyakorlatilag valamennyien egyetértenek. A nemzetnevelés fontosságát korábbi nagy példaképekre való hivatkozással (Pázmány Péter, vagy már a kortárs Prohászka Ottokár) állítják előtérbe. Továbbá Schütz Antallal párhuzamban, mindenki a maga stílusában, amellet foglalnak állást, hogy a katolikus eszmék beépítése az állam működésébe tulajdonképpen megoldaná a kor összes problémáját a kizsákmányolástól kezdve a jelenvilágiság veszélyéig, amely hajlamos megfélekedni a jövőről és a jelen élvezetére helyezi a hangsúlyt.

Lényegében valamennyi idézett szerző arra teszi fel az életét, hogy a kor kihívásaira katolikus választ adjon. A szocializmus, a liberalizmus és vele a kapitalizmus, a nacionalizmus, illetve magasabb szinten kifejezetten az egyház világban addig elfoglalt helyét kikezdő racionalizmus és szekularizáció egyaránt kihívások elé állítja úgy az egyházat, mint az egész társadalmat. Mindehhez hozzájárul a konkrét magyar történelmi helyzet, egy vesztes háború és

Trianon tragédiája utáni útkeresés, amelyre Schütz és kortársai egyaránt érvényes, a gyakorlatban is használható megoldásokat kívánnak adni.

Schütz Antalt a korszak katolikus szellemi közegében elhelyezve azt látjuk, hogy az ideológiai, eszmei alap tulajdonképpen közös. Megjelenik benne az egyház társadalmi tanítása és valamennyien az oktatásban, a nevelésben, azon túl a népnevelésben látják az általuk preferált értékek hirdetésének legfőbb eszközét. Arra is látunk példákat, hogy többeknél megjelenik a tudományos fejlődés szempontjainak szintetizálása iránti igény, a régi és az új, az ókori filozófusok tanai és a modern tudományos gondolatok összeegyeztetésének szükségessége. Mindebből kirajzolódik egy olyan világgép, amely a fejlődés mellett teszi le a voksát minden téren, alapul használva a keresztény értékrendet és megcélozva az abszolút tökéletességet, amelynek elérésében a tudatosság, a test-lélek-szellem hármassága bír meghatározó szereppel.

Schütz Antal vizsgált kortársai közül különösen ki kell emelni Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök alakját és az ő tanítását. Ha egy mondatban akarjuk megfogalmazni, hogy mekkora hatást gyakorolt Prohászka Ottokár Schütz Antal életművére, akkor az biztosan nem lehet kérdés, hogy az utóbbi életmű máshogy nézne ki az előbbi nélkül. A mai világban talán kevésbé megszokott, hogy azzal a rajongó lelkesedéssel tiszteljék meg egymást tudós emberek, mint amivel Schütz Antal adózott Prohászka tevékenysége előtt, akár a Prohászka összes 25. kötetében a püspök pályáját méltató tanulmányban,¹³²⁵ akár az akadémiai közgyűlésen elmondott beszédében.

Prohászka Ottokár a maga korában arra törekedett, hogy a jelentkező társadalmi problémákra kellő módon reagálva egy jobb, igazságosabb, emberhez méltó társadalmi rendszert lehessen fölépíteni, ami példa lehessen a világ többi országa számára is. Más kérdés, hogy az adott politikai körülmények közt mennyire volt realitása az általa képviselt értékek tettekre váltásának, mindenesetre Prohászka értette és érezte azt a népi lelkiületet, amely támogatást, segítséget várt mások mellett az egyháztól is az I. világháború borzalmai után ahhoz, hogy megsebzett világát új alapokra helyezve felépítse.

Schütz Antal pedig messzemenőig azonosult Prohászka értékrendjével, csodálta és tisztelte őt, aminek mindig, minden körülmények közt igyekezett hangot adni. Egyenesen a történelem egyik nagy emberének tartotta, aki a felmenőiből nem mutatható ki, így feltehetően isteni szándék működik benne. Ami a leginkább összekötötte a két nagy gondolkodót, az a

¹³²⁵ *Prohászka pályája: élet- és jellemrajz.* Budapest: Stephaneum, 1929.

problémáknak a magasabb szintről való vizsgálata volt: mondhatni isteni szemszögből próbálták magyarázni a kor nehézségeit és megérteni a világban zajló változások szükségességét és a megoldásnak a keresztény tanítások figyelembevételével történő kidolgozását. A II. világháborút követően mindkét gondolkodó, de különösen Schütz Antal a megváltozott politikai viszonyok közt feledésbe merült, így a rendszerváltás után nem volt egyszerű ott folytatni a társadalomról való gondolkodást, ahol korábban abbamaradt és fölismerni, hogy a régiek közül kik azok, akiknek olyan örökérvényű gondolataik vannak, amelyek a ma embere számára is irányjelzőként, értékadóként szolgálhatnak.

Prohászka Ottokár vizsgált műveit végigolvasva jól látható, hogy számos ott tárgyalt probléma ma is jelen van a világban, legyen szó a társadalmi egyenlőtlenségekről, a világi javak igazságtalan elosztásáról, a nem megfelelő, az emberhez méltó élet megteremtéséhez nem elegendő mértékű munkabérekéről. Vagy éppen arról, hogy az egyház milyen megoldást tud kínálni a szükségét szenvedőknek, milyen módon tudja képviselni a keresztény értékeket a mai eltömegesedett világban. Abban az eltömegesedett világban, amelynek kibontakozása Prohászka és Schütz Antal korában kezdett elindulni. Amelynek végkimenetelét ma sem tudjuk biztosan, de amelynek irányát annak idején mindketten fölismerték.

Prohászka Ottokár a vonatkozó nézeteivel egyértelműen hatott Schütz Antalra és az ő szemléletére a katolikus hit történelemre gyakorolt hatásáról. Schütz maga rendezte sajtó alá Prohászka műveit, köztük a *Kultúra és terror* című kötetet is, amely 1927 végén jelent meg Budapesten a Stephaneum Kiadónál. Ebben többek közt arról olvashatunk, hogy a kereszténység annak idején tömegmozgalomként jött létre, amely a maga tiszta szellemi tartalmával fölötte állt minden más társadalmi, szociális, gazdasági kérdésnek, éppen azoknak a kérdéseknek, amelyek jellemzően meghatározták Prohászka (és Schütz) korát.¹³²⁶

Nem nehéz ebben a gondolatban felismerni Schütz álláspontját az eszmetörténeti megközelítés hiányosságairól. Az őskereszténység annak idején nem a társadalmi különbségek eltörlését akarta elérni, sem a szegénység problémáját, vagy hatalmi kérdések rendezését, hanem ahogy Szent Páltól idézi Prohászka, mindenki maradjon meg a saját hivatásában és a lelki szabadság elérésére törekedjen.¹³²⁷ A kereszténység tehát fölötte áll minden más eszmének, amely a társadalomra valaha is hatást gyakorolt, nem buzdít felkelésre, mint a Prohászka korában meghatározó szociáldemokrácia és a marxizmus. Prohászka azt tartja az

¹³²⁶ Prohászka Ottokár: *Kultúra és terror – A társadalmi kérdés*. Budapest, 1927.

¹³²⁷ Prohászka 1927, 247.

akkoriban felerősödő keresztényszociális gondolkodás feladatának, hogy a technikai fejlődést és a földi problémák megoldását vegye fel a programjába a kereszténység változatlan alapértékei mellé.¹³²⁸

Prohászka kiemelkedő szerepet tulajdonított a kereszténységnek a világ alakulásában, amennyiben minden más eszme fölé helyezte. Schütz Antalnál ugyanezt látjuk, amikor általános vezérfonalat jelöl ki a történelem folyama számára annak megértéséhez, hogy mi az, ami a folyamatosan változó események sorozatában állandó értéket kínál az emberek számára a változások, illetve a kezdettől a végig tartó folyamat lényegének megértéséhez.

Schütz Antal, Prohászkaéhoz hasonlóan kapcsolódva a kor által támasztott igényhez, a maga részéről egyértelműen egy katolikus történelem- és társadalomszemlélet kidolgozásával kíván válaszolni a kor kihívásaira. Történelemszemléletét pozitív hangvételben fogalmazza meg, amellyel segíteni kíván a jelen értelmezésében, reményt kínál egy jobb jövő megteremtése felé. Eligazítást és bátorítást akar nyújtani a magyaroknak a történelmi országterület elvesztése után, és kifejezetten a katolikusoknak, akik a XIX. század vége óta a szekularizáció előretörése miatt sok szempontból vesztes, de legalábbis defenzív helyzetben érezhetik magukat. A történelmet egy fejlődő irányba tartó folyamatként mutatja be, amelynek van kezdete és egyszer lesz vége is. Ebben a folyamban mind térben, mind időben megfigyelhetőek ritmikus változások, periódusok, amelyek különböző formákban időről időre visszatérnek. Azonban a visszatérésekkel együtt is a folyamatban értelem és haladás tapasztalható a nagy egész tekintetében. Magasabb szinten reagál a hit és az ész szembeállításának kérdésére, amely a szekularizáció racionális megközelítésén keresztül jelentkezik. Elveti a szembeállítást és inkább arra hívja a vele együtt gondolkodni akarókat, hogy a két tényezőt egymást kiegészítő jellemzőkként értelmezzék.

Schütz Antal értelmezését a legjobban az határozza meg, hogy egy általános folyamban helyezi el a történelmi eseményeket, amelyek Isten akarata szerint, az ő országához vezető út szükségletei szerint követik egymást a végcélig, az Utolsó Ítéletig. Igyekszik meghaladni korának hagyományos történelmi sablonjait a politikátörténettől az eszmetörténeten át a kultúrtörténetig, a megtörtént eseményeket, mint tényeket állítja a középpontba. Amellett, hogy elveti a szubjektív szempontok alapján kijelölt történelmi korszakhatárokat, elismer bizonyos fordulópontokat a történelem alakulásában, amelyek az egyházi év ünnepeihez kötött, ismétlődő fázisokon keresztül formálják a világtörténelem alakulását.

¹³²⁸ Prohászka 1927, 248-249.

Ami a tér szerkezetét illeti, egy kelet-nyugati áramlás jelenik meg Schütz elméletében, amelynek során az ókori birodalmaktól elindulva Rómán, majd Nyugat-Európán át Amerikáig és végül az egész Föld felfedezéséig a XIX. századra megteremtették az egységes világtörténelmet, amelyben minden egyes népnek, sőt, minden egyes embernek a maga helyén meghatározó szerepe van a világ fejlődésére. Ebben a rendszerben még a felfedezések kora előtt létező birodalmaknak is van jelentősége, amennyiben csíráként hatnak előre azokra az időkre, amikor az Európából szétsugárzó fejlődés eléri őket és kulturális örökségük révén bekapcsolódnak az Isten által irányított fejlődési folyamatba. A történelem folyamatát tehát a világ és az ember kapcsolata határozza meg Schütz Antal szerint, amelynek legfőbb mozgatója a kereszténység, azon belül a katolikus hagyomány.

Schütz társadalomszemléletének célja, hogy reagáljon a fent említett irányzatok által felvetett kérdésekre. Ebben közte és a többi vizsgált szerző közt megfigyelhetők árnyalatnyi eltérések. Prohászka például nyitottabban viszonyul a demokrácia kérdéséhez, Schütz inkább a monarchiát pártolja. Láthatóan nem szeretné a társadalom alapvető kérdéseit a széles tömegek kezébe adni, inkább a művelt elitre támaszkodna, konzervatívabb módon, mint a demokrácia pártolói. Az egyház társadalmi tanítását hívja segítségül a szocializmus és a liberalizmus, illetve a kapitalizmus jelentette kihívásokra. Az etnikai, faji alapú nacionalizmussal szemben a keresztény kulturális és vallási hagyományokra építi egészséges patriotizmusát, amelyben a nemzet egy nagyobb egész részévé válhat a saját egyedi értékeit beépítve a világ fejlődésébe. Gondolatait a nemzetnevelésen keresztül szeretné átadni a társadalomnak.

A vallás szerepét Schütz megkerülhetetlennek tartja a kor társadalmi kihívásainak megoldása szempontjából. A keresztény értékrend beépítését a mindennapi élet valamennyi területére az egyetlen üdvözítő megoldásként mutatja, be, amelynek nyomán ki lehet küszöbölni a jelenvilágiság problémáját, valamint a szociális nehézségeket, a társadalmi egyenlőtlenségeket.

Bár a két világháború közt lett volna idő Schütz irányvonalának a tettekre váltására, a gyakorlat végül más irányba vitte el az emberiséget, amelynek következménye a II. világháborús pusztítás lett. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az elmélet alapvetően hibás lett volna, sokkal inkább abból következett, hogy az egyház elvesztette a társadalomra gyakorolt befolyásnak azt a szintjét, amely a felvilágosodás és a francia forradalom előtt általános volt. Az egyház hangja egy lett a sok hang közül és nem feltétlenül tudott már kiemelkedni ebből a kórusból. Arról nem beszélve, hogy korábban a feudális társadalmak is rendelkeztek jó néhány

problémával, elég csak a különböző rétegek közti egyenlőtlenséget megnézni, amelyet az egyház annak idején a jóval nagyobb befolyásával sem tudott megoldani.

Schütz Antalt ugyanazok a mozgatórugók hajtják előre, mint általa is nagyra értékelt elődeit, Pázmány Pétert vagy Prohászka Ottokárt. Gondolkodását és munkásságát tekintve ott van az ő helye is a két világháború közti nagy szemléletformálók közt, aki méltó rendszerezője volt Prohászka életművének. Talán, ha egyházi berkekben magasabb szintre lép, ismertsége is nagyobb lenne, így megmaradt a tudományos körökön belül, ahol aztán az őt követő ideológiai környezet feledésre ítélte a legtöbb művét, de őt magát is.

Schütz Antal gondolkodását tekintve egyszerre volt konzervatív, amennyiben a keresztény értékrend képviselőjére, megőrzésére vállalkozott, de haladó is, amennyiben a modern tudomány eredményeit is felhasználta a régi értékek aktualizálására. Dudek Jánoshoz tanszékvezető elődéhez képest mindenképpen haladóbb szellemben nyilvánult meg, Prohászkaéhoz képest viszont óvatosabb volt, egyrészt az államforma kérdésében egyértelműen a monarchia mellett foglalt állást, másrészt éppen Prohászka indexre kerülése volt az, ami körültekintőbb megfogalmazásra ösztönözte munkássága során.

Megállapításai nagyrészt ma is megállják a helyüket, alkalmasak további kutatások, összehasonlító elemzések tárgyának, akár a világ működését, akár a történelem folyamát, akár a társadalom felépítését és szerkezeti változásait nézzük. Számos általa képviselt érték mintha veszendőbe ment volna az ő kora óta eltelt évszázad során, ezért fontos lehet ezeket újra felfedezni, a gondolatmenetét tovább vinni. A nemzetnevelő tevékenység, amit olyannyira fontosnak tartott, ugyancsak érdemes lehet további kutatásra, feldolgozásra.

Összességében az az értékrend, amelyet Schütz Antal képviselt és tanítványainak továbbadott, példaértékkel kell, hogy bírjon a ma embere számára is. Ma, amikor Schütz Antal életműve nagyrészt a könyvtárakban, azon belül is a nehezen elérhető raktárakban, vagy éppen a piarista levéltárban porosodik és kevesen veszik kézbe a munkáit, mindenképpen fel kell hívni rá a figyelmet és fel kell őt mutatni, mint az elmúlt évszázad Pázmány Péterhez, Prohászka Ottokárhoz mérhetően nagy alakját, aki tanításával, szintetizáló munkásságával olyan maradandó értéket alkotott, amely nem merülhet feledésbe. Elő kell venni, újra el kell olvasni, szükség esetén aktualizálni kell a mondandóját és felhasználni arra, hogy egy új, szebb és jobb világot hozzunk létre magunk körül az általa képviselt, soha el nem avuló értékekre építve. Ma, amikor a Katolikus Egyház hatalmas változásokon megy keresztül, különösen megszívleendő Schütz Antal mérsékelt előre- és hagyományhű visszatekintése, e két attitűd magas szintű

egysége, mivel ez a hozzáállás – akár a szoros értelemben vett teológiában, akár az egyházban vagy a szaktudományok eredményeinek értékelésében – egyszerre képes az újdonság befogadására és a régivel való szerves összekapcsolására. E szintetizáló attitűd elvesztése az a veszély, amelyet Schütz Antal tanulmányozása során felmérhetünk, gondolatvilágának megértésével és alkalmazásával elkerülhetünk.

Felhasznált irodalom

I. Források

I.1. Levéltári források (Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltár)

1. Saját kéziratok

2. tétel *Sk* 13. Különelőadások a budapesti egyetem hittudományi karán (gyorsírással jegyzetek)

4. tétel *Sk* 17. Könyvben meg nem jelent cikkek, recenziók gyűjteménye Előd István gépelt átiratában 1908-1948

4. tétel *Sk* 18. Interjúk Schütz Antallal (újságkivágatok) 1929-1943

8. tétel *Sk* 28. Vallás és hit (egyetemi előadások) 1936

8. tétel *Sk* 29. Gondviselés és sors (egyetemi előadások) 1938

11. tétel *Sk* 41. Istenhez Istenben (imádságoskönyv felnőtteknek) gépelt tisztázat 1950

2. Életrajzi adalékok (Előd István gyűjtése)

12. tétel *Ad* 1. Recenziók Schütz Antal műveiről 1907-1944

13. tétel *Ad* 2. Újságcikkek és írások Schütz Antalról 1917-1950

13. tétel *Ad* 3. Emlékbeszédek és újságcikkek Schütz Antalról 1953-1982

13. tétel *Ad* 4. Életrajzi adatok különféle forrásokból (értesítők, névtárak, Aquinói Szent Tamás Társaság, stb.) c1960-1980

- Schütz Antal gépelménye saját tudományos munkásságáról 1933-ban.

- A szegedi kegyesrendi ház *Historia Domus*-a (IV. kötet) Előd István feljegyzése. Budapest, 1967. február 1.

13. tétel *Ad* 5. Vallomások Schütz Antalról I. sorozat c1960-1965

- Dr. Lukács Zsófia visszaemlékezése Schütz Antalra. Budapest, 1956. május 13.

- Stadler Frieda beszélgetés Előd Istvánnal, 1960. május 18.

- Sík Sándor beszélgetése Előd Istvánnal, 1960. június 4-5.
- Szennai Sándor beszélgetése Előd Istvánnal, 1960. június 7.
- Belon Gellért visszaemlékezése Schütz Antalra.
- Endrédy Vendel beszélgetése Előd Istvánnal, 1961. április 25.
- Dr. Hajós György pécsi kanonok levele Schütz és Horváth Sándor összevetéséről.
- Zimányi Gyula írása Schütz Antal utolsó éveiről I.
- Zimányi Gyula írása Schütz Antal utolsó éveiről II.
- Czike Gábor beszélgetése Előd Istvánnal. 1963. május 15, június 5.
- Nagy Lajos visszaemlékezése Schütz Antalra. Pannonhalma, 1963. július 15.
- Csapody István szemészprofesszor beszélgetése Előd Istvánnal. Budapest, 1964. március 5.
- Tomek Vince első levele Előd Istvánhoz – visszaemlékezés Schütz Antalra. Róma, 1965. március 14.
- Tomek Vince második levele Előd Istvánhoz – visszaemlékezés Schütz Antalra. Róma, 1965. március 19.
- Tomek Vince harmadik levele Előd Istvánhoz – visszaemlékezés Schütz Antalra. Róma, 1965. március 21.
- Tomek Vince negyedik levele Előd Istvánhoz – visszaemlékezés Schütz Antalra. Róma, 1964. március 4.
- Tomek Vince ötödik levele Előd Istvánhoz – visszaemlékezés Schütz Antalra. Róma, 1965. május 12.
- Hunyady Piroska közlése Schütz önéletrajzáról.

13. tétel *Ad 6.* Vallomások Schütz Antalról II. sorozat (részben megegyezik az I. sorozattal)
1965

14. tétel *Sk* 9. Schütz-émlékek, A-sorozat, I. kötet (rőla szőló cikkek, beszédek, mőveinek ismertetései) c1965

- Schütz Antal beszéde 1925. október 12-én a XVII. országos Katolikus Nagygyőlésen.
- Schütz Antal véleménye az oktatási rendszerről.
- Mátrai János köszönti Schütz Antalt az „Őrökkévalóság” megjelenése alkalmából.

15. tétel *Sk* 10. Schütz-émlékek, C-sorozat (visszaemlékezések, I-CXV) 1960

3. *Iratok*

15. tétel *Ir* 1. Személyes (hivatalos) iratok (1892-1953)

16. tétel *Ir* 4. Köszöntő versek és beszédek 1909-1950

16. tétel *Ir* 5. Emlékkönyv Schütz Antal ezüstmiséjére rendi tanítványaitól (sajátkező aláírásokkal) 1929

4. *Levelezés*

17. tétel *Le* 1a. Schütz Antal által írt levelek 1909-1950

- Schütz Antal levele Sík Sándorhoz. Budapest, 1915. február 17.
- Schütz Antal a nyaralásról Tomek Vincének. Umhausen in Ötztal, 1929. augusztus 16.
- Schütz Antal levele Zimányi Gyulához. Mosonmagyaróvár, 1944. november 7.
- Schütz Antal levele Lukács Zsófiához. Graz, 1946. február 16.

18. tétel *Le* 2. Schütz Antalnak írt levelek (eredetiek és gépelt másolatok, jőrészt gratulációk) 1927-1951

5. *Fényképek*

18. tétel *Fé* 1. Fényképek (Schütz Antalról, sírjáról, stb.) c1900-1960

I.2. **Kiadott források**

Schütz 1928a *Az Ige szolgálatában: összegyőjtött dolgozatok, előadások, beszédek.*
Budapest, 1928.

- Értelmi ismereteink eredete. IN: *Az Ige szolgálatában: összegyűjtött dolgozatok, előadások, beszédek*. Budapest, 1928. 1-8.
- Esszének és keresztények. IN: *Az Ige szolgálatában: összegyűjtött dolgozatok, előadások, beszédek*. Budapest, 1928. 9-20.
- Kezdet és vég. IN: *Az Ige szolgálatában: összegyűjtött dolgozatok, előadások, beszédek*. Budapest, 1928. 41-56.
- Nemzetnevelés. IN: *Az Ige szolgálatában: összegyűjtött dolgozatok, előadások, beszédek*. Budapest, 1928. 402-425.
- A világ vége a teológia és a természettudomány szerint. IN: *Az Ige szolgálatában: összegyűjtött dolgozatok, előadások, beszédek*. Budapest, 1928. 604-632.
- Schütz 1928b Prohászka Ottokár emlékezete. IN: *Katholikus Szemle*, 1928/2, 65-69.
- Schütz 1929 *Prohászka pályája: élet- és jellemrajz*. Budapest: Stephaneum, 1929.
- Isten és a történelmi tragikum. IN: *Korunk Szava* 1933. III. évf. 23. sz. 327-330.
- Schütz 1930a *Krisztus*. Budapest: Szent István Társulat, 1930.
- Schütz 1930b Szent Ágoston. IN: *Katholikus Szemle*, 1930/5, 385-403.
- Schütz 1932 Prohászka rendkívülisége. IN: *Korunk Szava* 1932. II. évf. 20. sz. 5-6.
- Schütz 1933a Ezmék és eszmények. IN: *Ezmék és eszmények: összegyűjtött dolgozatok, előadások, beszédek 1928-1932*. Budapest: Stephaneum, 1933. 34-40.
- Schütz 1933b Szent Anzelm tudományos jelentősége. *Katholikus Szemle*, 1933. XLVII. évf. 6. sz. 401-411.
- Schütz 1933c Isten és a történelmi tragikum. IN: *Korunk Szava* 1933. III. évf. 23. sz. 327-330.
- Pauler és a keresztény bölcsélet. IN: *Pauler Ákos Emlékkönyv* Budapest, 1934.

- A hittudomány jelen fázisa és föladatai. IN: *Theologia - Hittudományi Folyóirat 1.* (1934) 1-20.
- Schütz 1936a *Őrség. Korkérdések és tájékozódások.* Budapest: Szent István Társulat, 1936.
- Szellemi szintézis és vallás. IN: *Őrség. Korkérdések és tájékozódások.* Budapest: Szent István Társulat, 1936. 14-42.
- Keresztény bölcselet. IN: *Őrség. Korkérdések és tájékozódások.* Budapest: Szent István Társulat, 1936. 81-100.
- Tömeg és elit. IN: *Őrség. Korkérdések és tájékozódások.* Budapest: Szent István Társulat, 1936. 216-244.
- Schütz 1936b Hittudomány és hitélet. IN: *Theologia - Hittudományi Folyóirat 3.* (1936) 1-17.
- Prohászka, mint akadémikus.* Budapest, 1936.
- Schütz 1936c *Vallás és hit – egyetemi előadások valamennyi kar hallgatói részére 1936 őszén.* (nyomtatásban nem jelent meg)
- Schütz 1937a Mi a vallás? *Theologia*, 1937: 289-297. p. (Megjelent IN: *Titkok Tudománya.* Budapest, 1940.)
- Schütz 1937b Tegnap és holnap között. In: *Katholikus Szemle* 51. (1937/5). 257-266.
- Schütz 1938a Szent Tamás szellemtörténeti megvilágításban. IN: *Theologia - Hittudományi Folyóirat 5.* (1938) 362-366.
- Schütz 1938b *A nemzetnevelő Pázmány.* Budapest: Stephaneum, 1938.
- Schütz 1938c *Gondviselés és sors – egyetemi előadások valamennyi kar hallgatói részére 1938 őszén.* (nyomtatásban nem jelent meg)
- Schütz 1939 *Magyar életerő.* Budapest, 1939.
- A vallás. IN: *A mai világ képe 1.* /szerk. Kornis Gyula. Budapest: Kir. M. Egyetemi ny., 1939, 175-218. (Megjelent in: *Titkok Tudománya.* Budapest, 1940.)
- Schütz 1940 *A bölcselet elemei.* Budapest: Szent István Társulat, 1940.

Schütz Antal E. I. rector székfoglaló beszéde. IN: *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem tanácsának 1940. október 9-i beiktató és a tanévet megnyitó ünnepélyes nyilvános ülésén mondott beszédek*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1940. 17–47.

Schütz 1942 *Életem – emlékezések*. Budapest: Szent István Társulat, 1942.

Schütz 1943 *Isten a történelemben*. Budapest, 1943.

II. Felhasznált irodalom

II.1. Kortárs szerzők művei

Bangha 1909 Bangha Béla: *Jellemrajzok a katolikus egyház életéből*. Kalocsa, 1909.

Bangha 1920 Bangha Béla: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*. Budapest: Szent István Társaság, 1920.

Bangha 1940 Bangha Béla: *Világnézeti válaszok*. Budapest: Pázmány Péter Irodalmi Társaság, 1940.

Bangha 1941 Bangha Béla: *Világhódító kereszténység*. Budapest: Szent István Társulat, 1941.

Dudek 1908 Dudek János: *A modernizmus és a katolicizmus*. Budapest: Stephaneum, 1908.

Dudek 1912 Dudek János: *A katolikus autonomia függő kérdései*. Budapest: Stephaneum, 1912.

Előd 1954 Előd István: Schütz Antal. *Vigilia*, 1954/2: 59-71.

Előd 1981 Előd István: Schütz Antal, a hittudós. *Vigilia*, 1981/5: 311-315.

Előd 1982 Előd István: *Deum docuit – Schütz Antal a hittudós*. Budapest: Szent István Társulat, 1982.

- Erdey 1941 Erdey Ferenc: A 60 éves Schütz Antal ünneplése. *Theologia*, 1941: 67-75.
- Gerencsér 1953 Gerencsér István: Schütz Antal (1880–1953), *Katolikus Magyarok Vasárnapja* 1953. június 28. 2.
- Guardini 1994 Guardini, Romano: *Az újkor vége – A hatalom*. Budapest: Vigilia Kiadó, 1994.
- Guardini 2002 Guardini, Romano: *A kereszténység lényege*. Budapest: Jel Kiadó, 2002.
- Horváth 1918 Horváth Sándor: *Állameszme és a népek önrendelkezési joga*. Budapest: Stephaneum, 1918.
- Horváth 1922 Horváth Sándor: *A haza és hazaszeretet bölcséleti alapjai: székfoglaló*. Budapest: Stephaneum, 1922.
- Horváth 1944 Horváth Sándor: *Örök eszmék és eszmei magvak Szent Tamásnál*. Budapest: Szent István Társulat, 1944.
- Horváth 1985 Horváth Sándor: A világtörténelem középpontja. IN: Dabóci Mária – Fila Béla – Fila Lajos (szerk.): *Horváth Sándor O. P emlékkönyve. Örök eszmék Aquinói Szent Tamásnál*. Budapest: Szent István Társulat, 1985. 284-297.
- Horváth 2021 Horváth Sándor: *Krisztus királysága – De Christo universorum Rege*. Budapest: Jel Kiadó, 2021.
- Horváth 2022 Horváth Sándor: *Tulajdonjog Aquinói Szent Tamás szerint*. Budapest: Jel Kiadó, 2022.
- I. F.: Schütz Antal emlékezete. *Katolikus Szemle* 5. (1953) 3. sz. 1-4.
- Kühár 1933 Kühár Flóris: Canterbury Szent Anzelm istentana. *Pannonhalmi Szemle* 1933. VIII. évf. 1. sz. 1933. február 15. 100-125.
- Kühár 1934 Kühár Flóris: A mai vallástörténet fő irányai és módszerei I-II. *Theologia*, 1934. 145-154, 249-257.
- Kühár 1935 Kühár Flóris: A vallástörténet problematikája. *Theologia*, 1935 (1). 41-51.

- Kühár 1936 Kühár Flóris: *Egyetemes vallástörténet I-II*. Budapest: Szent István Társulat, 1936. (Szent István könyvek, 123-126.)
- Kühár 1940 Kühár Flóris: A hatvanéves Schütz Antalról. *Katholikus Szemle*, 1940: 454-455.
- Kühár 1942 Kühár Flóris: A magyar néplélek vallásos rétegei. *Katholikus Szemle*, 1942: 363-365.
- Kühár 1943 Kühár Flóris: Az egység útján. *Katholikus Szemle*, 1943. 330-334.
- Madarász 1940 Madarász István: Schütz Antalnak. *Bölcseleti Közlemények*, 1940: 1-2.
- Moór 1941 Moór Gyula: Philosophia perennis (Schütz Antal bölcselete). *Atheneum új folyam* 27. kötet. 1941. 136-164.
- Nyisztor 1941 Nyisztor Zoltán: *Bangha Béla élete és műve*. Budapest: Pázmány Péter Irodalmi Társaság, 1941.
- Nyisztor Zoltán: *Ötven esztendő*
(http://www.ppek.hu/konyvek/Nyisztor_Zoltan_Otven_esztendo_1.pdf)
- Prohászka 1927 (5) Prohászka Ottokár: *A diadalmas világnézet 5*. Budapest: Szent István Társulat, 1927. Sajtó alá rendezte: Schütz Antal.
- Prohászka 1928 (10) Prohászka Ottokár: *Korunk lelke 10*. Budapest: Szent István Társulat, 1928. Sajtó alá rendezte: Schütz Antal.
- Prohászka 1927 (11) Prohászka Ottokár: *Kultúra és terror: A társadalmi kérdés 11*. Budapest: Szent István Társulat, 1927. Sajtó alá rendezte: Schütz Antal.
- Prohászka 2006 Prohászka Ottokár: *Iránytű a magyar ifjúság számára 1*. (Barlay Ö. Szabolcs szerk.) Székesfehérvár: Prohászka Kiadó, 2006.
- Przywara 1934 Przywara, Erich: *Augustinus. Die Gestalt als Gefüge*. Leipzig: Jak. Hegner 1934, 647 S., 8, RM 9.50.
- (<http://docplayer.org/75706876-Przywara-erich-sj-augustinus-die-gestalt-als-gefuege-leipzig-jak-hegner-1934-647-s-8-rm-9-50.html>)
- Sík 1939 Sík Sándor: *Pázmány: az ember és az író*. Budapest: Szent István Társulat, 1939.

- Szekfű 1920 Szekfű Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Budapest: Élet Irodalmi és Nyomda Rt., 1920.
- Szekfű 1935 Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935.
- Takács 1953 Takács József: Schütz Antal ravatalánál. *Vigilia*, 1953/6: 281-282.
- Tóth 1927 Tóth Tihamér: *Szentbeszédék Krisztus királyságáról*. Budapest: Szent István Társulat, 1927.

II.2. További szakirodalom

- Asch 1959 Achs Károly: A történelem teológiai megértése. *Theológiai Szemle*, 2. (1959) 9-10. sz. 342.
- Adriányi Gábor: *XII. Piusz politikája és Magyarország (1939-1958)*
(https://www.eucharisztikuskongresszus.hu/AG_Mindszenty_112.html)
- Adriányi 2002 Adriányi Gábor: *Prohászka és a római index*. Budapest, 2002.
- Amerika-központú világtérkép:
(https://makettinfo.hu/forum/image.php?img_url=upload%2F200812%2Fworld-map.gif)
- Arisztotelész: *Politika*. (<https://mek.oszk.hu/04900/04966/04966.pdf>)
- Balanyi 1934 Balanyi György: A történelem értelme. *Katholikus Szemle* 48. (1934) 2. sz. 107–111.
- Beran – Lenhardt 2003 Beran Ferenc – Lenhardt Vilmos: *Az egyház társadalmi tanítása*. Budapest: Szent István Társulat, 2003.
- Bimbó 1999 Bimbó Mihály: *Kornis Gyula Történefilozófiája*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1999.
- Blet 2003 Blet, Pierre SJ: *XII. Piusz és a második világháború – a Vatikán archívumai alapján*. Budapest: Új Ember, 2003.

- Bolberitz – Gál 1987 Bolberitz Pál – Gál Ferenc: *Aquinói Szent Tamás filozófiája és teológiája*. Budapest: Ecclesia, 1987.
- Bolberitz 2010 Bolberitz Pál: Schütz Antal, a filozófus. IN: *Teológia – Hittudományi Folyóirat 44* (2010) 3-4. sz. 168-175.
- Borián 2010 Borián Tibor: Schütz Antal, a piarista. IN: *Teológia – Hittudományi Folyóirat 44* (2010) 3-4. sz. 161-167.
- Catholic Encyclopedia: Johann Adam Möhler
[\(<https://www.newadvent.org/cathen/10430a.htm>\)](https://www.newadvent.org/cathen/10430a.htm)
- Emlékezés a 130 éve született Schütz Antalra – 2010. november 2.
[\(<https://www.piarista.hu/hirek/eml%C3%A9kez%C3%A9s-130-%C3%A9ve-sz%C3%BCletett-sch%C3%BCtz-antalra>\)](https://www.piarista.hu/hirek/eml%C3%A9kez%C3%A9s-130-%C3%A9ve-sz%C3%BCletett-sch%C3%BCtz-antalra)
- Bódy – Ö. Kovács 2006 Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Osiris tankönyvek, 2006.
- Brox 2018 Brox, Norbert: Az egyháztörténet, mint „történeti teológia”. IN: *Teológia és történettudomány – Antológia az egyháztörténet-írás elméleti kérdéseiről*. Pécs, 2018.
- Fejérdy 2007 Fejérdy András: Opus Justitiae Pax - XII. Piusz pápa társadalmi tanítása. *Kommentár* 2007/5. 35-48.
[\(<http://www.kommentar.info.hu/uploads/2007/5/1592985743.pdf>\)](http://www.kommentar.info.hu/uploads/2007/5/1592985743.pdf)
- Fejérdy 2010 Fejérdy András: Lénárd Ödön történelemszemlélete. IN: Forgó András (szerk.): *A Piarista Rend Magyarországon*. Budapest, 2010. 686-700.
- Fejérdy 2015 Fejérdy András: Prohászka Ottokár és a nagy háború. *Vigilia*, 80. (2015) 5. 329–339.
- Fejérdy 2017 Fejérdy András: A világháború problematikája Prohászka Ottokár műveiben. IN: Mózessy Gergely (szerk.): *Prohászka tanulmányok 2015-2017*. Székesfehérvár: Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 2017. 358-373.

- Fejérdy 2019 Fejérdy András: Az élet kenyere: Prohászka eucharisztikus teológiája I. Prohászka teológiájának forrásai. *Magyar Sion* XIII/2 (2019) 2/ 175–191.
- Fejérdy 2021a Fejérdy András: Előszó. IN: Johan Ickx: *XII. Piusz és a zsidók. Pacelli listája: 2800 üldözött segélykérő levele alapján*. Budapest: Európa, 2021.
- Fejérdy 2021b Fejérdy András: *Prohászka Ottokár teológus portréja eucharisztikus teológiája fényében*. In: Hit, tudomány és társadalom – Faith, Science and Community. Tanulmányok az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus tiszteletére. Studies in Honor of the 52th International Eucharistic Congress. Budapest: Szent István Társulat, 2021. 43–51.
- Francis Fukuyama: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, 1994.
- Frenyó 1993 Frenyó Zoltán: Filozófiai útkeresések, keresztény önértelmezések (Fejezetek a „*Katolikus Szemle*” két világháború közötti történetéből. *Magyar Filozófiai Szemle* 115 (1993) 3-4. sz. 473–501.
- Frenyó 1998 Frenyó Zoltán (szerk.): *Élő kereszténység – Prohászka Ottokár indexre került művei*. Budapest: Kairosz Kiadó, 1998.
- Frenyó – Turgonyi 2006 Frenyó Zoltán – Turgonyi Zoltán: *Jacques Maritain*. Budapest: L’Harmattan Kiadó, 2006.
- Frenyó 2011 Frenyó Zoltán: *Prohászka index-ügye 100 év távlatából*. Budapest, 2011. (http://www.ppek.hu/konyvek/Frenyo_Zoltan_Prohaszka_index-ugye_szaz_ev_tavlatabol_1.pdf)
- Frenyó 2015 Frenyó Zoltán: Prohászka Ottokár. IN: *Korfordulón – filozófiai tanulmányok*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. 151-178
- Frenyó Zoltán: Pauler Ákos vallásfilozófiája. IN: *Korfordulón – filozófiai tanulmányok*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. 238-252.
- Frenyó 2017 Frenyó Zoltán: *Prohászka Ottokár eszmevilága a nagy háború idején*. IN: Mózessy Gergely (szerk.): *Prohászka tanulmányok 2015-2017*.

- Székesfehérvár: Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 2017. 374-384.
- Frenyó 2018 Frenyó Zoltán: *Prohászka Ottokár és a keresztény nemzeti újjászületés*. Budapest: Kairosz Kiadó, 2018.
- Frivaldszky 2024 Frivaldszky János: *Kit terhel a felelősség az első világháborúért? Politikusok, diplomaták és keresztény véleményformálók narratívái*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2024.
- Gájer 2017 Gájer László: XIII. Leó pápa és a demokrácia. *Magyar Sion*. Új folyam XI/LIII. (2017/2) 283-296.
- Gál 1963 Gál Ferenc: *Idő az örökkévalóságban*. Budapest, 1963.
- Gárdonyi 2020 Gárdonyi Máté: Krisztus király ünnepének egyháztörténeti háttere. *Communio* 2020, 3-4. sz. 89-95.
- Gecse 1985 Gecse Gusztáv: Katolikus filozófiai és teológiai irányzatok a felszabadulás előtti Magyarországon. *Világosság* 1985/8-9. sz. 523-531.
- Gergely 1974 Gergely Jenő: Bangha Béla és a harcos katolicizmus. *Világosság* 15. (1974) 4. sz. 201-209.
- Gergely Jenő: Giesswein Sándor és a szociális katolicizmus. *Világosság* 15. (1974) 10. sz. 624-633.
- Gergely – Vadászi 1981 Gergely Jenő - Vadász Sándor: Az útkereső Prohászka Ottokár. *Vigilia* 46. (1981) 6. sz. 386-390.
- Gergely 1982 Gergely Jenő: *A pápaság története*. Budapest: Kossuth Kiadó, 1982.
- Gergely 1989 Gergely Jenő: Az egyház korszerűsítője. Prohászka Ottokár. *História* 11. (1989) 6. sz. 42-44.
- Gergely 1991 Gergely Jenő: A keresztényszocialista mozgalom Magyarországon az 1930-as évek első felében. *Múltunk*. 36. (1991) 1. sz. 83-104.
- Gergely 1997 Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945*. Budapest, 1997.

- Görföl Tibor – Kránitz Mihály: *Teológusok lexikona*. Budapest: Osiris Kiadó, 2002. 337-338.
- Haller, Dieter (Text), Rodekohl, Bernd (Illustrationen): *Dtv-Atlas Ethnologie*. 2. Auflage. dtv, München 2010, S. 233
- Hámori 2011 Hámori Antal: Schütz Antal Pedagógiája. *Vallástudományi Szemle* 7/2 (2011), 131-139.
- Hesemann 2013 Hesemann, Michael: *A pápa, aki szembeszállt Hitlerrel. XII. Piuszról – ferdítések nélkül*. 2. jav. kiadás. Vasszilvagy: Magyar Nyugat, 2013.
- Hornyák 2016 Hornyák Péter István: Reinhart Koselleck a „történelem” modern toposzának kialakulásáról. *Nagyerdei Almanach* 2016/2. 6. évf. 13. sz. 30-47.

(https://nagyalma.hu/container/volume/2016/162.03_HP_30-47p.pdf)
- Horváth 1985 Horváth Pál: Katolikus gondolkodás a mai Magyarországon. *Világosság* 26 (1985) 5. sz. 291-301.
- Horváth 1995 Horváth Pál: Modernség vagy modernizmus a magyar katolikus bölcseletben. (Dudek János pályaképe) *Magyar Filozófiai Szemle* 1995. 1-2. sz. 39-62.
- Hölvényi 1978 Hölvényi György: Adatok Prohászka három művének indexre tételéhez. *Vigilia* 1978/1. 50-54.
- Iserloh 2018 Iserloh, Erwin: Az egyháztörténelem: teológiai tudomány. IN: *Teológia és történettudomány – Antológia az egyháztörténet-írás elméleti kérdéseiről*. Pécs, 2018.
- Jobbágy 1999 Jobbágy József: Somogyi József emlékezete. *Valóság* 1999/6. 56-59.
- Jedin 2018 Jedin, Hubert: Az egyháztörténet mint üdvtörténet? IN: *Teológia és történettudomány – Antológia az egyháztörténet-írás elméleti kérdéseiről*. Pécs, 2018.
- Kecskés 1944 Kecskés Pál: *A keresztény társadalomszemlélet irányelvei*. Budapest, 1944.

- Klima 1987 Gyula Klima: Über die natürliche Theologie von Antal Schütz. *Doxa – Philosophische studien* 11. (1987) 52–65.
- Klestenitz 2019 Klestenitz Tibor: A párbeszéd embere – Giesswein Sándor arcképe. IN: Petrás Éva: *A modern magyar katolikus politizálás arcképcsarnoka*. Budapest, 2019. 33-49.
- Koltai 2000 Koltai András: *A Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltárának kéziratkatalógusa I*. Budapest, 2000.
- Koltai 2013 Koltai András: *A magyar piaristák és a Tanácsköztársaság*. Budapest, 2013.
- Koncz 1990 Koncz Lajos (szerk.): *Prohászka Ottokár: Modern katolicizmus – Válogatás Prohászka műveiből*. Budapest: Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 1990.
- Kornis 1924 Kornis Gyula: *Történefilozófia*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1924.
- Korom 2007 Korom Imre: *Az európai zsidóság helyzete XII. Piusz pápa korában*. Szeged: Agapé, 2007.
- Koselleck 2009 Koselleck, Reinhart: Nép, nemzet, nacionalizmus, tömeg. *Korall* 10. évf. 37. sz. 2009. november. 5-15.
https://epa.oszk.hu/00400/00414/00028/pdf/korall_37_005-015.pdf
- Kovács 1963 Kovács Ferenc: Társadalom és egyén. Vallási individualizmus és vallási „kollektívizmus.” *Tájékoztató*. Művelődésügyi-Oktatásügyi Minisztérium marxizmus-leninizmus oktatási főosztály kiadványa. 1963 3. sz. 35–65.
- Kuminetz 2010 Kuminetz Géza: Schütz Antal ismeretlen arca: a pedagógiatudós, IN: Schütz Antal – Kuminetz Géza (szerk.): *Pedagógia*. Budapest: Szent István Társulat, 2010. 371-419.
- Kuminetz 2021 Kuminetz Géza: Schütz Antal. IN: Frenyó Zoltán (szerk.): *Konzervatív arcképek*. Budapest: L'Harmattan Kiadó – TIT Kossuth Klub Egyesület, 2021. 426-434.

- Lénárd 2008 Lénárd Ödön: *Történelemszemlélet*. Budapest: METEM, 2008.
- Lukács 2009 Lukács, László: Schütz Antal (1880-1953). IN: Illés Pál Attila (szerk.): *A reménység prófétái: közép- és kelet-európai hitvallók, vértanúk a XX. században*. Esztergom, Piliscsaba: PPKE BTK Szt. Adalbert Közép-Európa Kutatócsoport, PPKE BTK Szlavisztika - Közép-Európa Intézet, 2009. 135-143.
- Lukács 2010 Lukács László: Schütz Antal. IN: *Teológia – Hittudományi Folyóirat* 44 (2010) 3-4. sz. 210-212.
- Lukács 2013 Lukács László: Száz éve született Sík Sándor. IN: *Katolikus Szemle* 41. (1989) 1. sz. 77-82.
- Magyar Gábor életrajzi adatai
(<https://www.piarista.hu/hirek/175-eve-született-magyar-gabor-piarista-szerzetes-iskolaigazgato>)
- Magyar Életrajzi Lexikon Kiss János szócikke
(<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/k-760F2/kiss-janos-7643B/>)
- Magyar Életrajzi Lexikon Tóth Tihamér szócikke
(<https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC15363/15958.htm>)
- Magyar Katolikus Lexikon neotomizmus szócikke
(<https://lexikon.katolikus.hu/N/neotomizmus.html>)
- Marbe, Karl életrajzi adatai
(<https://www.uni-wuerzburg.de/en/uniarchiv/personalities/gelehrte/karl-marbe/>)
- Maritain, Jacques: Kereszténység és demokrácia. IN: *Vigilia* 1946/1. 10-14.
(https://vigilia.hu/pdfs/Vigilia_1946_01_facsimile.pdf#page=12)

- Marton 2003 Marton József: Egyháztörténelem-szemlélet. *Studia Theologica Transsylvaniensia* 5. (2003), 7-26.
- Máté 1994 Máté Zsuzsanna: Az Abszolútum Schütz Antal és Sík Sándor művészetfilozófiájában. IN: *Teológia – Hittudományi Folyóirat* 28 (1994) 2. sz. 98-103.
- Máté-Tóth 2008 Máté-Tóth András: *Teológia és vallástudomány*. Keresztény Magvető, 2008 (5): 47-76.
- Máté-Tóth 2010 Máté-Tóth András: Vallástudomány a teológia árnyékában: Jegyzetek Schütz Antal „A vallás” c. dolgozatáról [Study on religions in the shadows of theology]. IN: Hoppál, Mihály; Kovács, Ábrahám (szerk.): *Tanulmányok a magyar vallástudomány történetéről*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2010. 139-145.
- McFarland, Arthur Alex: *Világnézetek összehasonlítása*. 2015. 11. 18. (<https://www.harmat.hu/vilagnezetek-osszehasonlitasa/>)
- Mezei 1996 Mezei Balázs: Kortárs vallásfilozófia. Rendszeres kritikai vázlat. *Vigilia* 61. évf. 1996/3. 186-196. (https://vigilia.hu/pdfs/Vigilia_1996_03_facsimile.pdf#page=28)
- Mezei 2003 Mezei Balázs: *Vallás és hagyomány*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2003.
- Mezei 2017 Mezei Balázs: Új utak a vallástudományban. IN: Czövek Judit – Szulovszky János (szerk.): *Közvetítő – Tanulmányok Hoppál Mihály 75. születésnapjára*. Budapest: Magyar Vallástudományi Társaság, 2017. 73-93.
- Mezei 2018a Mezei Balázs: A vallásról a 20. század magyar filozófiájában: Pauler Ákos, Brandenstein Béla, Gondos László. IN: *Magyar Szemle* 27- évf. 1-12. sz. 2018. (https://magyarszemle.hu/data/Lapszamok/2018/MagyarSzemle_2018_Resz4.pdf)

- Mezei 2018b Mezei Balázs: Az ima genealógiája. IN: Dávid Nóra – Fodor György – Őze Sándor: *Tíz évhét – Tanulmányok Fröhlich Ida 70. születésnapja alkalmából*. Budapest: Szent István Társulat, 2018. 210-233.
- Mezei 2019 Mezei Balázs: *Vallás: Szócikk a Magyar Politikai Enciklopédiából*. Matthias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány, 2019. (https://szpma.hu/pdf/politikai_enciklopedia.pdf)
- Molnár – Szabó 2010 Molnár Antal – Szabó Ferenc: *Bangha Béla SJ emlékezete*. Budapest: JTMR Távlatok, 2010.
- Mondin 2001 Mondin, Battista: *Pápák enciklopédiája*. Budapest: Szent István Társulat, 2001.
- Mózessy 2009 Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár és a nagy háború. IN: Mózessy Gergely (szerk.): *Prohászka-tanulmányok 2007-2009*. Székesfehérvár, 2009.
- Muzslay 1997 Muzslay István: *Az egyház szociális tanítása*. Márton Áron Kiadó, 1997.
- N. Szabó 1993 N. Szabó József: A tudományos elit és a hatalmi harc. *Hitel* 1993/2. 96-105.
- Nyíri 1973 Nyíri Tamás: *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. Budapest: Szent István Társulat, 1973.
- O'Malley 2020 O'Malley, John W.: *A pápák története Pétertől napjainkig*. Budapest: Jezsuita Kiadó, 2020.
- Pauler Ákos életrajzi adatai
(<http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/1170.html>)
- Pálvölgyi 1983 Pálvölgyi Gyula: Prohászka az index után. *Vigilia* 1983/5. 343-347.
- Pesti Sz. 2004 Pesti Sz. Ágota: *Dr. Kühár Flóris OSB, a lelkipásztor*. Pannonhalma-Tiszaújfalu: Pannonhalmi Füzetek, 2004.
- Petőcz 1964 Petőcz Pál: A politikai katolicizmus „reformnemzedéke”. *Történelmi Szemle* 1964 7/1. 112-151.

https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1964_1/petocz.pdf

- Petrás 2008 Petrás Éva: Társadalmi tanítás és szociális kérdés. A *Quadragesimo Anno* enciklika recepciója a katolikus újságírásban, 1931-1938. IN: Szilágyi Csaba (szerk.): *Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon (1919-1945)*. Budapest, 2008. 113-130.
- Petrás 2013 Petrás Éva: Társadalmi tanítás és szociális kérdés. Az egyház társadalmi tanításának recepciója a katolikus értelmiség körében, 1931-1944. IN: *Egyháztörténeti Szemle* 2013/2. 3-19.
- Petrás 2014 Petrás Éva: A nemzet és asszimetrikus történeti ellenfogalmai a Horthy-korszakban. *Műhely – Kulturális folyóirat*. 27 (2014) 5-6. sz. 134-138.
- Platón: *Az állam*. Nyolcadik könyv, A demokrácia. 259-267.
- <https://mek.oszk.hu/03600/03629/03629.pdf>
- Pléh 2005 Pléh Csaba: A katolikus hagyomány a magyar pszichológia korai szakaszában: Harkai, Dienes, Schütz. 2005.
- Pomogáts 2014 Pomogáts Béla: Sík Sándor Marosfőn. *Korunk* 2014/2. 89-93.
- Poszler 1965 Poszler György: *Szerb Antal pályakezdése*. Budapest: Akadémia Könyvkiadó, 1965. 16-19.
- Pótó 1994 Pótó János: Az Akadémia államosítása. *Történelmi Szemle* 1994/1-2.
- Puskás 2010a Puskás Attila: Schütz Antal, a dogmatikus. IN: *Teológia – Hittudományi Folyóirat* 44 (2010) 3-4. sz. 176-189.
- Puskás 2010b Puskás Attila: Emlékkonferencia Schütz Antal (1880-1953) születésének 130. évfordulója alkalmából. IN: *Teológia – Hittudományi Folyóirat* 44 (2010) 3-4. sz. 159-160.
- XI. Pius 1931 *Quadragesimo Anno* – XI. Pius pápa apostoli körlevele tisztelendő pátriárka, prímás, érsek és püspök testvéreihez, az Apostoli Szentszékkal békében és közösségben lévő egész papsághoz és a világ valamennyi katolikus hívőjéhez a társadalmi rend megújításáról és evangéliumi

szellemű tökéletesítéséről XIII. Leó pápa *Rerum Novarum* kezdetű körlevele kibocsátásának 40. évfordulóján

(https://web.archive.org/web/20100902073658/http://ocipe.hu/_KatSzo/c/qa1.htm)

XIII. Leó 1891 *Rerum Novarum* – XIII. Leó pápa enciklikája a munkáskérdésről (az első pápai szociális körlevél) Róma, 1891. Fordította: Prohászka Ottokár.

(<https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=125>)

Rezek 1974 Rezek Román: Három válasz Prohászka kérdőjeleire. *Vigilia* 1974/12. 820-829.

Rónay 1998 Rónay László: Kelet? Nyugat? A hazai kultúrszemlélet tükrében. IN: *Irodalomtörténet*. Szerk.: Kabdebó Lóránt – Tamás Attila. 79 (1998) 534–550.

Sarnyai 2008 Sarnyai Csaba Máté: A szociális kérdés és a világi hívek szerepe az egyházban Prohászka Ottokár és Giesswein Sándor értelmezésében. IN. Szilágyi Csaba (szerk.): *Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon (1919-1945)*. Budapest, 2008. 163-178.

Sarnyai – Máté-Tóth 2013 Sarnyai Csaba Máté – Máté-Tóth András (szerk.): *Szemelvények a magyar vallástudomány történetéből II. Jeles szerzők 1921-1945*. L'Harmattan Kiadó, 2013. 212-221.

Schatz 2018 Schatz, Klaus: Teológia-e az egyháztörténet? IN: *Teológia és történettudomány – Antológia az egyháztörténet-írás elméleti kérdéseiről*. Pécs, 2018.

Scheeben, Matthias Joseph életrajzi adatai

(<https://www.catholic.org/encyclopedia/view.php?id=10559>)

Somló 2016 Somló Bódog: Jegyzetek Szent Ágoston állambölcseletéről. IN: Takács Péter (szerk.): *Állambölcseleti Töredék – Somló Bódog írásai és hátrahagyott jegyzetei egy megírni tervezett Állambölcseletből*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2016.

<https://dfk-otka.sze.hu/images/5%20-%20Somlo%20Allambolcs%20r%C3%A9szlet%20-%20Szent%20%C3%81gostonr%C3%B3l.pdf>

Spengler, Oswald: *A nyugat alkonya*. Budapest, 1994.

- S. Szabó 2006 S. Szabó Péter: Prohászka Ottokár szociális tanítása. IN: Mózessy Gergely (szerk.): *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Székesfehérvár-Budapest, 2006.
- Szabó 1999 Szabó Ferenc: Prohászka Ottokár és a „Római Iskola” teológiája: a Collegium Romanum szellemi befolyása. IN: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 1999 3-4. 127-144.
- Szabó Ferenc: *Teilhard önmagáról*. Szeged: Agapé Kiadó, 1999. 10-13.
- Szabó 2006 Szabó Ferenc: A teológus Prohászka. IN: Mózessy Gergely (szerk.): *Prohászka Ottokár – püspök az emberért*. Székesfehérvár-Budapest, 2006.
- Szabó 2007 Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve: 1858-1927*. Budapest: Szent István Társulat, 2007.
- Szabó 2012 Szabó Ferenc: A történelem Istene. Prohászka Ottokár történelemteológiájához. IN: Mózessy Gergely (szerk.): *Prohászka-tanulmányok 2009-2012*. Székesfehérvár, 2012.
- Szabó 1995 Szabó Péter: „Jöjjön el a földön is a te országod” (Prohászka társadalomfilozófiai szintézise). *Magyar Filozófiai Szemle* (1995) 1-2. sz. 63-85.
- Szende 1999 Szende Ákos: Az egykori Szent István Akadémia tagjairól. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 1999/3-4.
- Ruppert József (szerk.): *A magyar piaristák sírjai 1945-2015*. Budapest, 2016.
- Sármási 2020 Sármási Zoltán: Schütz Antal életútja az önéletrajza tükrében. IN: *Egyháztörténeti Szemle* 21/1. 2020, 87-96.

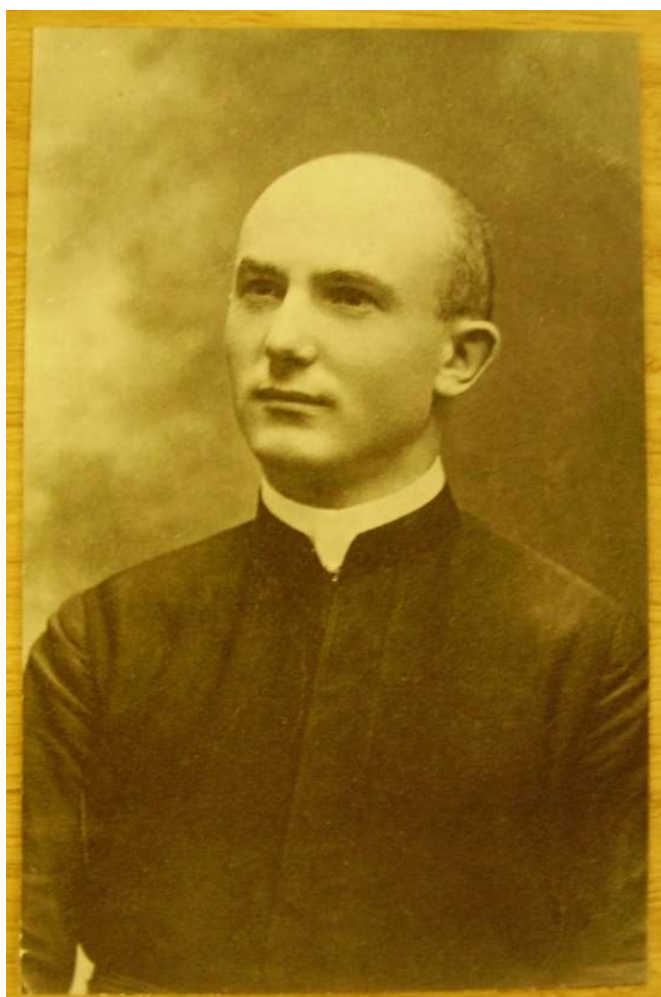
Schütz Antal – Wikipédia

- Szalai 2003 Szalai Miklós: Horvát Sándor pályája. IN: *Beszélő* 8/7. 2003 július-augusztus
- Tamás 1934 Tamás József: *Prohászka Ottokár társadalomszemlélete*. Budapest, 1934.
- Thomas 2017 Thomas, Gordon: *XII. Piusz és a zsidók. A Vatikán titkos zsidómentési terve a náci időkben*. Szeged: Lazi, 2017.
- Thurzó 1934 Thurzó Gábor: Schütz Antal: Isten a történelemben. *Napkelet*, 1934. június. 1. 345–346.
- Török 2011 Török Csaba: Schütz Antal: Pedagógia. *Teológia – Hittudományi Folyóirat* 45 (2011) 1-2. sz. 137-138.
- Tuba 1982 Tuba Iván: Schütz Antal és a történetteológia. IN: *Deum Docuit. Schütz Antal, a hittudós*. Budapest: Szent István Társulat, 1982. 83-106.
- Tuba 2006 Tuba Iván: *A történelem teológiai értelme*. Budapest: Jel Könyvkiadó, 2006.
- Tusor 2017 Tusor Péter: Prohászka római Konzisztoriális-ügye (1911–1913). *Vigilia* 2017/8. 580-587.
- Varga 1960 Varga László: Bangha Béla emlékezete. *Katolikus Szemle* 12 (1960) 241-249.
- Vajda Kornél: *Schütz Antal*. Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2002. (Tudós tanárok – tanár tudósok)
- Vidrányi 1970 Vidrányi Katalin: Teológiai relikviák. Magyar katolikus teológia 1945 előtt. *Világosság* 1970/1. 8-13.
- Veremund 1933 Zoltán Veremund: Szent Anzelm lelkiisége. *Pannonhalmi Szemle* VIII. évf. 1. sz. 1933. február 15. 1-16.

Mellékletek

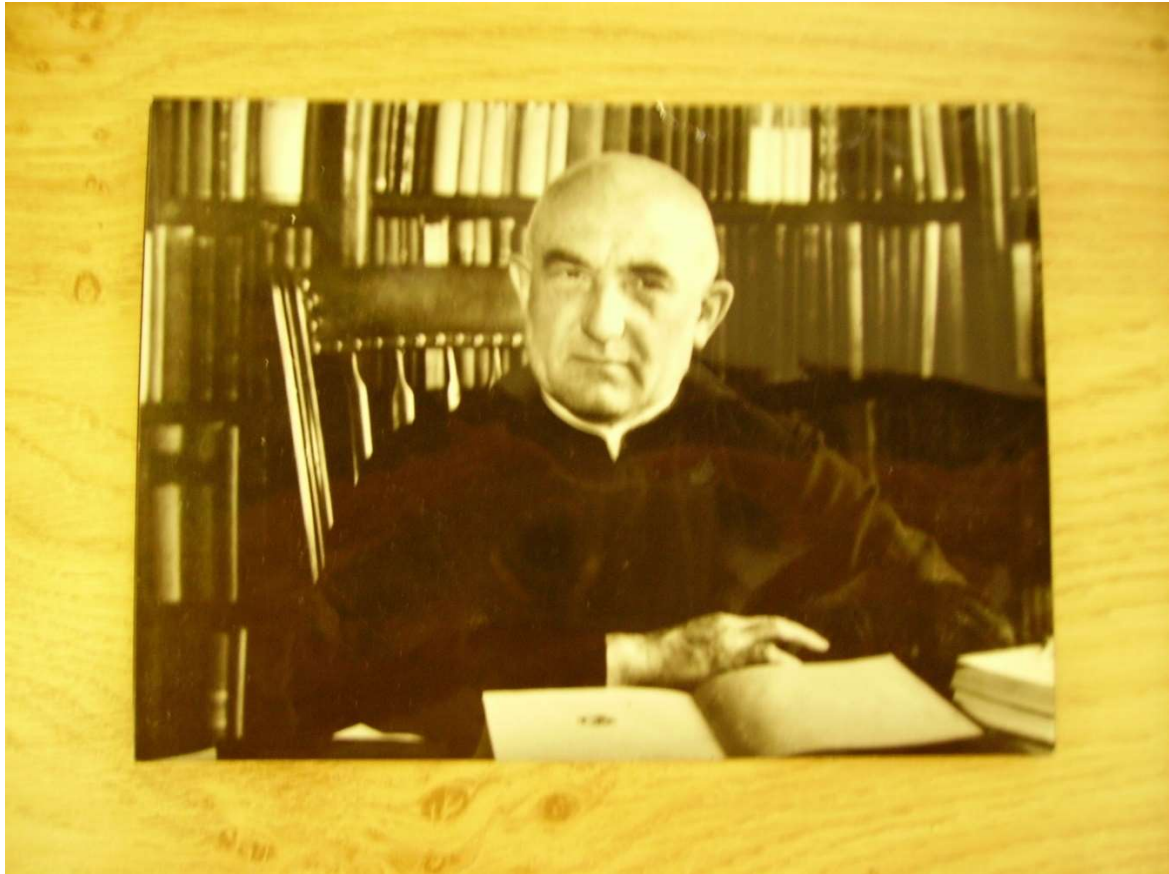
Fényképek, dokumentumok Schütz Antal életéből

Schütz Antal hagyatékát, azon belül kéziratait, a vele kapcsolatos, Előd István által összegyűjtött életrajzi adalékokat, személyes iratait, levelezését és fényképeit Budapesten a Piarista Rend Magyar Tartomány Központi Levéltárában őrzik 18 dobozban. Az alábbiakban ebből a gyűjteményből adok közre néhány emléket.

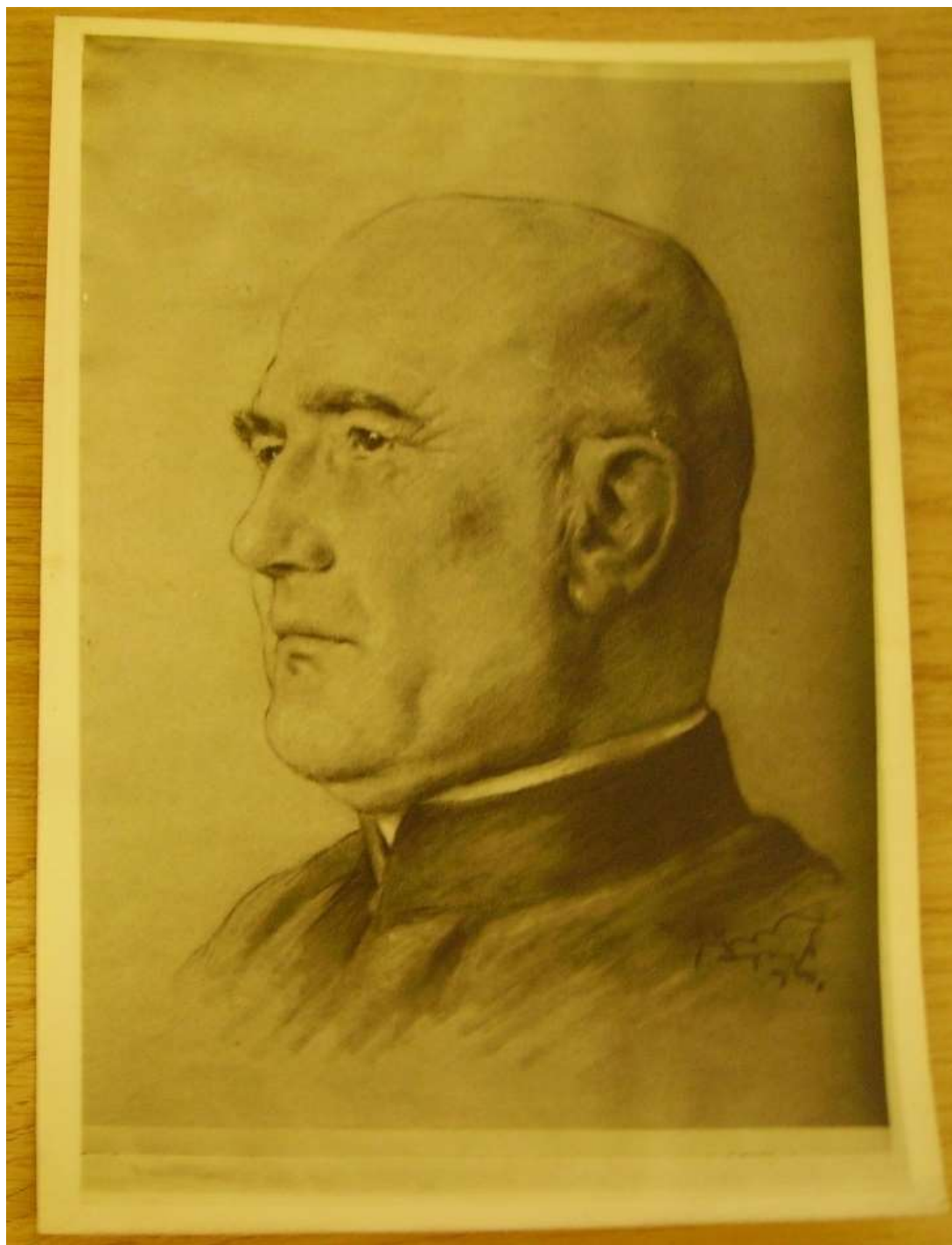
1. Schütz Antal fiatal kori képe¹³²⁹
(Ismeretlen alkotó munkája)

¹³²⁹ Levéltár 18, Fé 1.

2. Schütz Antal idősebb kori képe¹³³⁰
(Ismeretlen alkotó munkája)

¹³³⁰ Levéltár 18, Fé 1.

3 Rajzolt portré az idősödő Schütz Antalról¹³³¹
(Ismeretlen alkotó munkája)

¹³³¹ Levéltár 18, Fé 1.

Schütz Antal írásai:

Magyar Középiskola XIII.évf. /1920/ 7-10 sz. /jul-dec./ 101-103.1.

P Á Z M Á N Y P É T E R

A praeceptor Hungariae hatalmas alakja születése 350. évfordulóján is frissen, a megroppanás minden meglazulása nélkül igéződik elénk. A halhatatlanul nagyok között is ritka módon éli végig halhatatlanságát: szellemi örökségéből ma sem kell törölni vagy feladni semmit. Nem él hideg és terméketlen szobor-életet. A katolikus öntudat ma is a Kalauz igéinek diadalmas nagyszerűségével telik meg, ha élvezni akarja 1900 éves magavoltát. A katolikuspedagógiai ökonomia ma sem tud más utat a katolicizmus átterveztetésére, mint amelyet az ő egyeteme és a prédikációknak eszmevilága jelölnek. A katolikus nevelés vezető eszméi ma is változatlanul azok, amelyek az ő égő hevülésén izzottak ki: Igaz keresztényi gondolatokat és kívánságokat olcsatok és csepegtettek ki a gyermek szívébe - és: A gyermekek oly emberekként neveltessenek, olyakkal nyájaskodjanak, kik el ne olcsák azt a jó szikrát, melyet a szülők oktatása beléje éltet. S mégis Pázmány Péter felé tekinteni - ma lelkiismeretünk pirulását jelent. Fájdalmas az a nagy részvétlen csönd, amellyel a magyar katolikus közélet elhaladt e 350 éves dátum mellett. Minha ebből a katolicizmus pázmányi csillogásának és energiájának megrokkadására, szintelenségére lehetne következtetni. Pedig Pázmány a mi szellemi életünk alapjaiba van eltemetve s van annyi köze a betűhöz, tollhoz, gondolathoz és tudományhoz, hogy ha emléke támad, ezek felrázkódjának, hozzá húzzanak s újra tűz és eső háborodják és egyenesedjék fel rajtuk s lepattogjon róluk az erőtlen pogány rozsda. Avagy talán éppen ettől félünk? "Bóldog Isten! Vallyon mit mondana... ha a mi üdűnkét látná?"

4. Schütz Antal Pázmány Péterről szóló írásának bevezetése
(Magyar Középiskola XIII. évf. /1920/ 7-10. sz. 101. 1.)

A MAGYAR FILOZOFIAI TÁRSASÁG nek értesíti Schütz
Antalt, hogy választmányi taggá választották

Méltóságos Uram!

Örömmel értesítem Méltóságodat, hogy a Magyar Filozofia
Társaság f. é. május 31-én tartott választmányi ülésén és
közgyűlésén Méltóságodat a Társaság választmányi tagjai
választotta. Kérem, fogadja Méltóságod e választást
Társaságunk őszinte tiszteletének és ragaszkodásának jelé-
ül és támogassá működésünket nagybecs. közreműködésével.
Budapest, 1927. június 1.

Őszinte tisztelettel

Dr. Pauler Ákos
egyet. tanár

a Magy. Filoz. Társa elnöke.

5. Értesítés Schütz Antal választmányi taggá választásáról
a Magyar Filozófiai Társaságban

A KATOLIKUS LEXIKON /Bp. 1933. IV. kötet/ B.B. /Bangha/
Z.Gy. /Zimányi Gyula/ aláírással ezeket írja a Schütz-
testvérekről

SCHÜTZ 1. A n t a l , piarista bölcselet és dogmatikus
/sz. 1880/. A budapesti egyetemen a dogmatika tanára. Fő műve
az első magyar Dogmatika /2 kt. 1923/; további művei A bölcse-
let elemei Szent Tamás alapján, Az Ige szolgálatában, Krisztus,
A házasság, Karakterológia és aristotelesi metafizika stb.
Vallástani tankönyveket és Sik Sándorral ifjúsági Imádságos-
könyvet írt. Szerkesztte a Szentek életét /4 kötet/. Prohászka
Ottokár műveit sajtó alá rendezte. Az egyetemen nagyhatású
nyilvános előadásokat tart az összes szakok részére vallástu-
dományi tárgykörben. Nagy érdeme van a magyar hittudományi mű-
nyelv kialakításában, valamint a katolikus fősikolai mozgalmak
irányításában. B.B.

2. S. J á n o s belgyógyász /sz. 1885/. Egyetemi maganta-
nár a belorvosi diagnosztikából. A MABI Ferenc József-kórházá-
nak vezetője és belgyógyászati osztályának főorvosa. Számos kör-
bonctani és belgyógyászati cikke jelent meg hazai és külföldi
folyóiratokban. Z.Gy.

6. A Katolikus Lexikon szócikke a Schütz testvérekről, Antalról és Jánosról Zimányi
Gyulától

Pedagógiai Lexikon:

SCHÜTZ ANTAL

Budapest, 1936. Révay ny. II. kötet.

SCHÜTZ Antal /1880/ piarista, bp. egyet. r.tr., az aristotelikus-thomikus filozófiának ma legkiválóbb magyar képviselője. M.: Katolikus vallástan /1924/5 - 29/8/. Imádságoskönyv /Sik S. ral 1917/6/. Dogmatika, a kat. hitigazságok rendszere /2 k. 1923/. Summarium theologiae dogm. /1923/. A klasszikus ferences teológia /1927/. Karakterológia és aristotelesi metafizika /1927/. A bölcsélet rendszere Szent Tamás alapján /1927/. Az Ige szolgálatában; beszédek, előadások, dolgozatok /1928/. Prohászka O., Összegyűjtött munkái, bevezetésekkel, jegyzetekkel /24. kötet. 1928-9/. Prohászka pályája /1929/.

7. A Pedagógiai Lexikon szócikke Schütz Antalról

S C H Ü T Z A N T A L mint rector magnificus levele
Z I M Á N Y I piarista rendfőnökhöz

Budapest, 1940. X. 17.

Méltóságos és Főtisztelendő
Rendfőnök Ur !

Folyó évi október hó 5-i kelettel Egyetemünk Tanácsá-
hoz intézett nagybecsű soraiban volt szives Méltóságod az
Egyetem Tanácsát a Méltóságod bölcs vezetése alatt álló
Piarista Rend balatonmenti birtokára kirándulásra hívni
meg.

Midőn a kitüntető meghívásért, mellyel Méltóságod az
Egyetemi Tanácsot megtisztelni méltóztatott, Méltóságodnak
a Tanács és a magam nevében is hálás köszönetet mondok,
van szerencsém Méltóságodat értesíteni, hogy a Tanács tag-
jai a Méltóságod által kedvesen felajánlott kiránduláson
a Méltóságod részéről legalkalmasabbnak talált szünnapon
kész örömmel részt vesznek.

Fogadja Méltóságod mély tiszteletem legőszintébb nyil-
vánítását.

Budapest, 1940. évi október hó 17-en

Schütz A.
rector

8. Schütz Antal rektori köszönetnyilvánítása Zimányi Gyula tartományfőnöknek a felajánlott balatoni nyaralási lehetőségért

469/1950.sz. A kegyestaniórend magyar rendtartományának főnöktől.

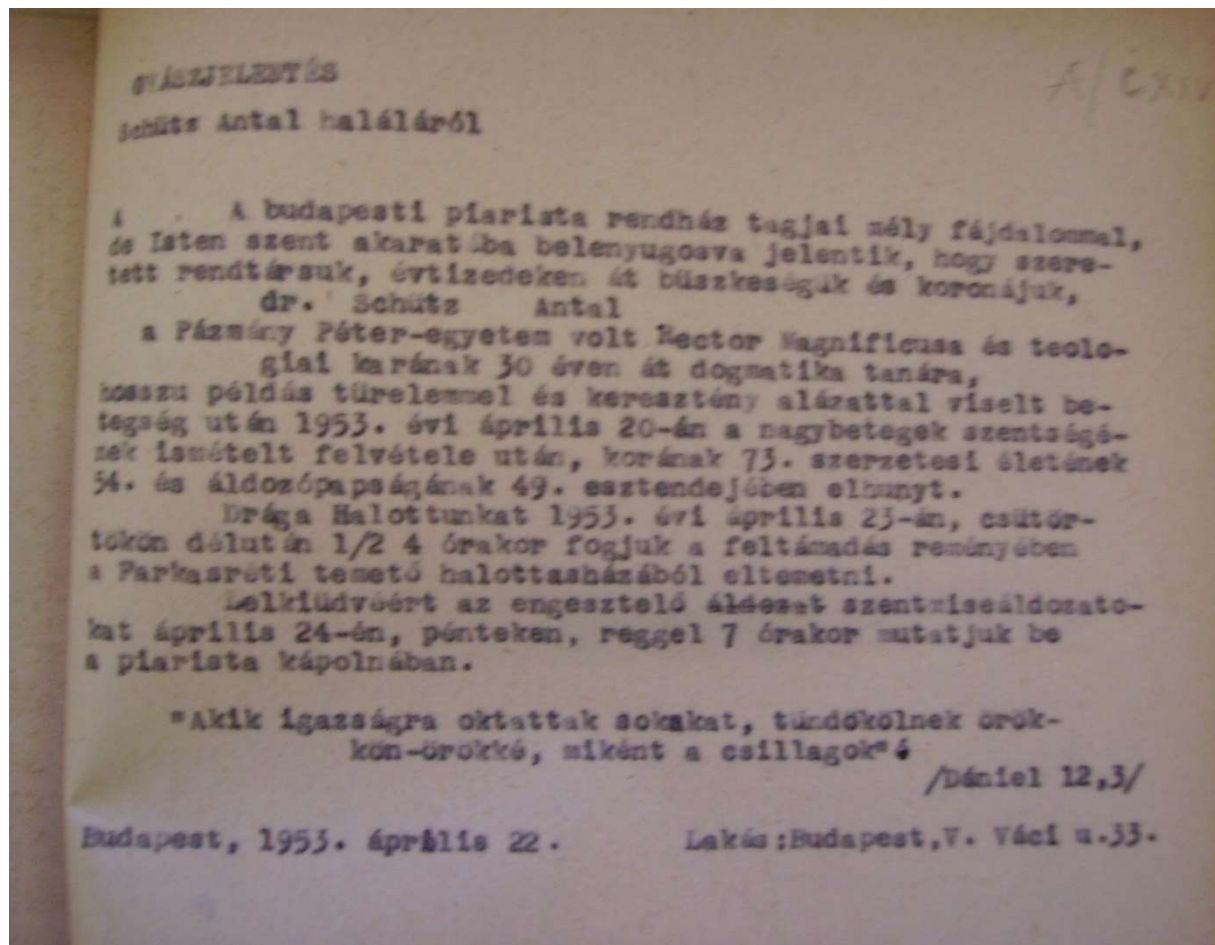
Igazolom, hogy dr. S C H Ü T Z A N T A L áldozópap
ny.egyetemi tanár

engedéllyel távozik a szerzetesi közösségből.

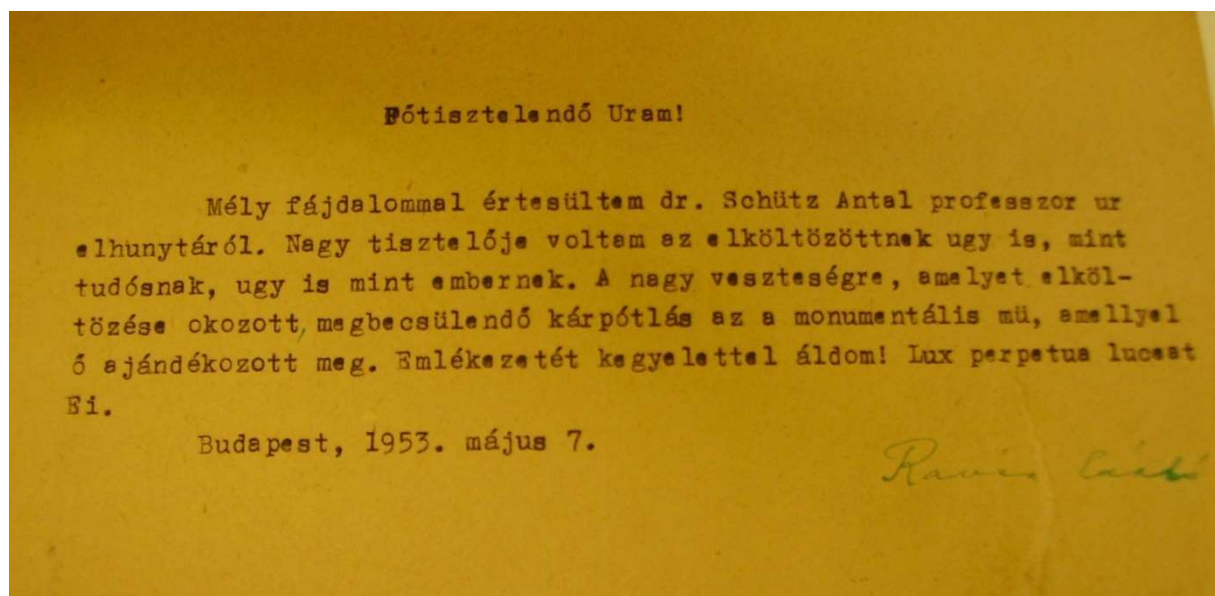
Budapest, 1950. évi június hó 17.

 Sík Sándor
provinciális.

8. Sík Sándor tartományfőnök engedélyezi Schütz Antal számára a szerzetesi közösség elhagyását

9. Gyászjelentés Schütz Antal haláláról

10. Ravasz László református püspök részvétnyilvánítása Schütz Antal halála miatt

ZIMÁNYI GYULA KÉT IRÁSA Schütz utolsó éveiről

I.

Boldogult Rendtársunk idejekorán számot vetett azzal, hogy egy hirtelenül előálló menekülés bérnasága miatt végzetessé válhatnék reá, ezért jómak látt, mindenét Budapesten hagyva, rendfőnöki engedéllyel 1944. nov. 4-től kezdve öt hónapon át magyaróvári rendházunk vendégszeretettelét venni igénybe. Innem csak egyszer jött vissza Budapestre, hogy a hittudományi kar ülésén egy fontos ügyet személyesen támogasson. Egyes külső jóakaróinak unszolására 1945 márciusának végén, nagyhéten, elhagyta a Magyaróvárt és Szombathelyen és Kőszegen át, keserves erőfeszítésekkel, katonavonatokot és autóbuszokat igénybe véve, közben 16 kilométert gyalogolva, kijutott az alsóausztriai Aspang községbe. Ezután egykori kedvelt nyaralóhelyére, a tiroli Umhausenbe utazott, s előbb a plébánián, majd a derék Marberger család szállodájában lakva komoly pasztorációs munkát végzett. Ugyanezt folytatta fél év múlva, 1945. október 12-től 1946. márc. végéig Grácon, ahol unokatestvérénél lakott. Innem ellenkező tanácsok dacára hazahozta a honvágy, de egyetemi katedráját már nem foglalta el. Grácból 1946. márc. 25-én indult el szekéren, s még aznap Szentgotthárdra ért. Talán egy napi ottidőzés után Szombathelre ment, s 1946. ápr. 4-én tért vissza Budapestre.

D 099910

SZEMÉLYAZONOSSÁGI IGAZOLVÁNY

Név: Sr Schütz Antal

Születési éve és helye: 1880 Kistószeg

Atyjának neve: Saur Magdolna

Foglalkozása: egyetemi t. tanár

Lakása: IV. ker. Fari-utca 33

II/16

Dudapest, 1946

április hó 16.

G. K. H. M. M.

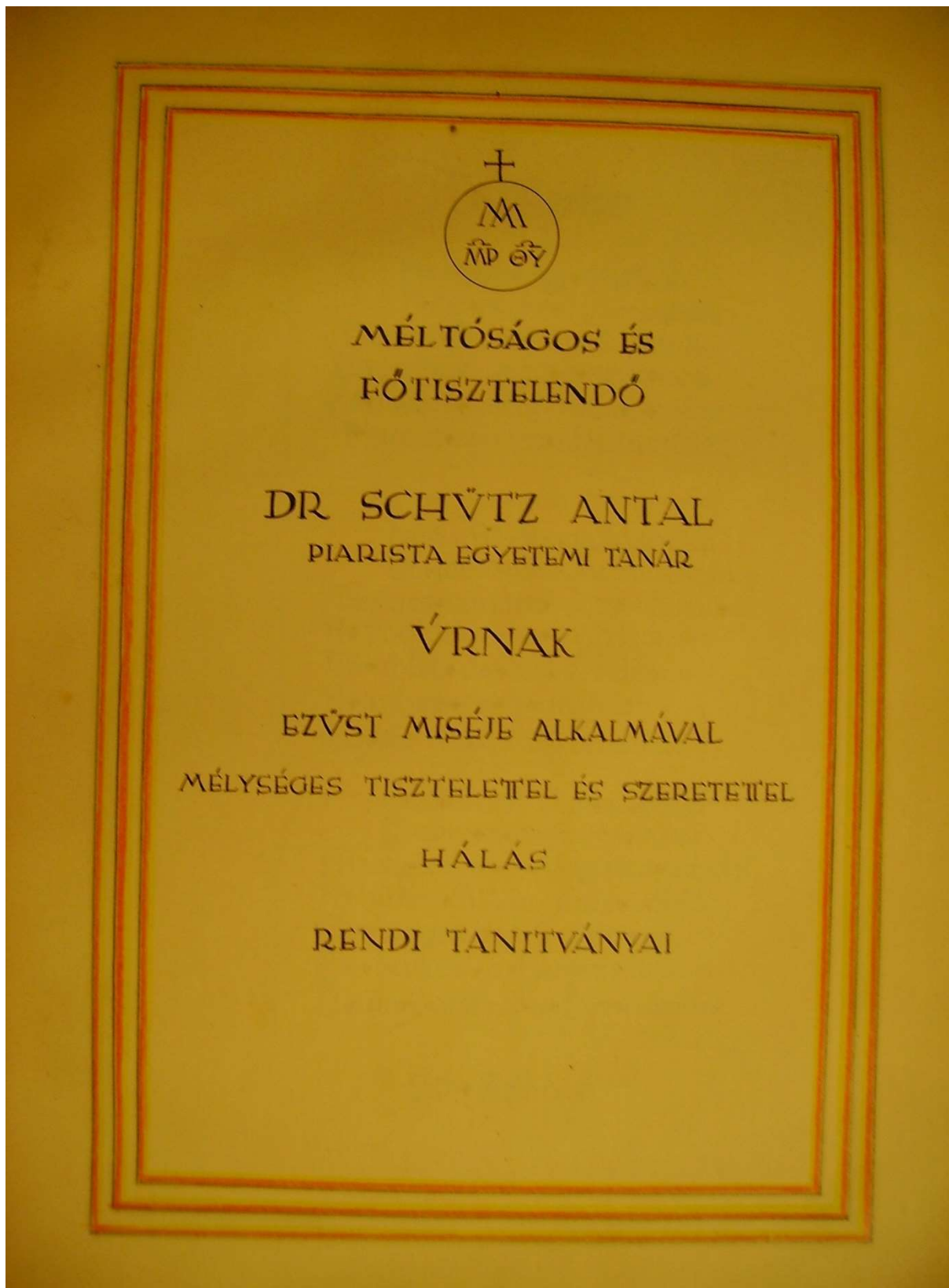
12. Schütz Antal személyi igazolványa

Schütz Pater nagy türelemmel és megértéssel foglalkozott a tehetségtelenebb tanítványaival is. A legegyszerűbb latin szót sem röstelte nekik kézreadni, hogy gondolataikat ki tudják fejteni. Olyan volt mint az isteni Mester, ő sem ottotta ki a pislákoló mécsest és nem taposott rá a töredezett nádszálla sem. Nem volt rettegett hírv professzor, hozzá vizsgáznni menni nem volt félelmetes valami, ő egyénisége annyi megértést, jószágot, szeretetet és biztatást sugárzott, hogy a gyengén készült, vagy tehetségtelenebb egyének is aránylag nyugodtak voltak a vizsga előtt. Érdekes, hogy ismételten rá hangsúlyozta, hogy a vizsga előtti napon, menjenek egy nagy sétára és pihenjenek le idejében és akkor frissebbek lesznek, jobban jár az eszük. En is szigorlatoztam nála, bár a dr-ig nem jutottam el. Emlékét áldom mindenkor.

Azt sem fogom elfelejteni, talán soha, amit a prédikációval kapcsolatban mondott. "Az beszéljen, akinek van mondanivalója;" Mondani valóimat ma is a prédikációimhoz nagyon gyakran a Schütz hittankönyvekből merítem. Akár melyik dogmához, vagy morális tételhez nyulok, a Schütz hittankönyvekben szinte lexikális teljességgel és gyakorlatilag jól használható rovídséggel jól használható anyagot találok és mindig van értékes és jól használható mondanivalóm.

Szeged - Móraváros, 1962. Jul. 1.

13. Inczedy László szeged-móravárosi apát-plébános visszaemlékezése egykori tanárára

14. A Schütz Antal ezüstmiséje alkalmából készült emlékkönyv belső borítója

A * Mesten

A katedrán + egy + Férfi + ül.
A két + szem + úgy + szür + belem.
A pár + az + Irás + Pettesélű + Kardja:
Ugy + átjár, mint + a + szűz + acél.
Es + mégis + meleg, mint + a + mécs:
A hűvös + eszmen + atizzik + a Lélek

Beszél. Az Ige szól az ajkán
Es minden szava mint a mérleg
Amelyen minden egyensúlyban áll:
A fogalom + a sejtetem ~
Az ihlet + és + az értelem ~
A véges + és + a végtelen +
Tudás / tapintás / reveláció

Szól és beszél. Van és vezet.
Erzem + a végzetes + kezét.
Amely lenyúl + és kényeztet + megállni
A hússos földön + mint a fát.
Es felnyúlni + felhőkön + át.
Es hallani + a harsonát:
Deum + docet + et + a + Deo + docetur

Sík + Sándor

15. Sík Sándor verse az emlékkönyvben

UTOLSÓ IRÁSOM

* Az Atyának és Fiunak és Szentlélek Istennek nevében. Amen.

Est az írást végrendeletnek kellene címeznem; de szerzetes nem rendelkezik. Utolsó írásom, talán nem időben, de mindenesetre utolsó szavam azokhoz, akikhez szólni szoktam. Abban a feltevésben készült ugyanis, hogy internálnak, és az internálást, ha hosszabb, nem érem túl, ha rövid, könnyen olyan kárral jár, hogy akkor már nem tudok szólni. Ide jutnának elsősorban bejelentők, másodsorban hozzám közelállóak, akik úgy gondolták, hogy kissé mégis nemzeti szocialista és határozottan németimádó vagyok, és ennek a nézetnek szűkebb vagy tágabb körben kifejezést is adtak. Tömegpszichológiai törvények szerint ilyen viselkedés hozzájárul a közvélemény alakításához. Névszerint, közreműködésük mértéke és indítékaik szerint ismerem ezeket. Békességes lélekkel jártam az emberek között, békességes lélekkel távozom. Szívből, keresztényileg megbocsátok mindegyiknek, De a kérlelhetetlen örök erkölcsi törvény fölött nincs hatalmam. Az rendületlenül járja a maga utjait és kifejti a maga hatásait, az időben is.

Nekem /és talán épen ennek az erkölcsi törvénynek/ nem érdekem, hogy akik nehéz időben hűségesen mellettem álltak, kétségben maradjanak az iránt, hogy sorsomnak nem magam is voltam-e az oka.

Isten és ember előtt tanuságót teszek ezennek, hogy az utolsó 40 év legkényesebb helyzeteiben sem ítéletemben sem meghatározásomban nem tértem el sem sem egyesekkel, sem irányokkal szemben a katolikus állásponttól, és a papi lelkülettől. In odium nominis et religionis szenvedtem. Véremet nem tagadtam meg, de mindig mérhetetlenül többre tartottam a szellemet. Szellemben egész életemben katolikus voltam és magyar, és Isten kegyelméből úgy is akarok meghalni. Igyekeztem becsülettel megfelelni papi és nevelői hivatásomnak, nem sajnáltam erőmet Isten országának szolgálatában; ma ennek a szolgálatnak rokantja vagyok. 8-9 éves korom óta minden ígadozás nélkül magyarnak éreztem és vallottam magamat. Nehéz időkben is hány ígadozót vettem rá haza-hűség-re: ígadozásra nem ok, hogy mostohán bánik velünk.

Mégis egy dologban hibáztam. Jóllehet mindig elvem volt: katolikus pap ne legyen hivatásos politikus, a világ folyását "Isten a történelemben" c. könyvemben kifejtett elvek és szempontok szerint

néstem és az ilyen nézéseket fiatalabb éveimben didaktikai készséggel és gondatlan bizással olykor megszólaltattam szűkebb körben olyanok előtt is, akik csak politikai katechéziákban tudnak gondolkodni és a történetbölcseleti elméléseket is maguk politikai nyelvére fordítják le. Mint karak- terológus jól tudom, hogy itt nem részletezendő más idítékek is szerepeltek, de a fő, gondolom ez volt. Sajnálom korábbi közlékenységemet és gyatlanságomat; ez nem nemtelen tőből fakadt.

Mint hogy ez az utolsó alkalom, hogy a földön maradtakhoz szólhatok, alázattal kérem:

1. Könyvtáramban - ha halálomig megmarad - so- érték van, de egészen egyéni szempontok érvényesül- tek összeállításánál. Ajánlatos volna együttmarad- nia, egészen érett és értelmes ember kezelésében. Különösen szenzációkban utazó svihákokat tartsa- nak távol tőle.

2. Ajánlatos volna gondoskodni, hogy írásaim az érdeklődőknek hozzáférhetőek maradjanak. Lehet megfelelő és ilyenekként jelzett jegyzetekkel ki- sérní, de Istenre kérem, a szöveget ne változtassa- meg.

3. Mindenki iránt jóakarattal voltam, senki iránt ádáztságot nem tápláltam. Becsületesen igyekeztem járni az Ur Krisztus útját, de távolról sem olyan egredménnyel, hogy nevemmel kapcsolatban a "sz" jelzót emlegesse valaki. Aki előtt nevem jelentett valamit, Isten nevében kérem, ne is tegye. Bizsalm kizárólagos alapja Isten irgalma.

4. Köszönöm az Ur Istennek azt a sok jót, amit adott életemben, különösen, hogy olyan hű és áldo- zatos embereket adott mellém. Ha ezek visszamaradt csekélységeimből emléket kérnek, az Ur Krisztus ne- vében adjanak nekik.

Isten hatalmas keze alá alázom magamat.

+ Az Atyának és Fiunak és Szentlelek Istennek nevében Amen.

Budapest, 1946. jun. 20-án, Urnapján.

Schütz Antal

A budapesti piarista rendház tagjai mély fájdalommal, de Isten szent akaratába belenyugodva jelentik, hogy szeretett rendtársuk, évtizedeken át büszkeségük és koronájuk,

dr. Schütz Antal

a Pázmány Péter-egyetem volt Rector Magnificusa és teológiai karának 30 éven át
dogmatika-tanára,

hosszú, példás türelemmel és keresztény alázattal viselt betegség után 1953. évi április 20-án a nagybetegek szentségének ismételt felvétele után, korának 73., szerzetesi életének 54. és áldozópapságának 49. esztendejében elhunyt.

Drága Halottunkat 1953. évi április 23-án, csütörtökön délután 1/2 4 órakor fogjuk a feltámadás reményében a Farkasréti temető halottsházájából eltemetni.

Lelkiüdvéért az engesztelő szentmiseáldozatokat április 24-én, pénteken, reggel 7 órakor mutatjuk be a piarista kápolnában.

„A kik igazságra oktattak sokakat, tündökölnek örökkön-örökké, miként a csillagok”.

(Dániel 12, 3.)

Budapest, 1953. április 22.

Lakás: Budapest, V., Váci-utca 33.

Petőfi nyomda telepe —

18. Schütz Antal gyászjelentése

A/CCXIX

Magyar Irodalmi Lexikon:

Schütz Antal

Budapest, 1965. Akadémiai Kiadó. III. kötet.

Schütz Antal /Kistószeg, 1880. okt. 26. - 1953 április 20. Budapest/: piarista pap, kat. vallásfilozófus, egyházi író. Teológiai és természettudományi tanulmányait a budapesti és würzburgi egyetemen végezte. Teológiai, illetve bölcsészdoktori oklevelet szerzett. 1916-tól a budapesti egyetemen a dogmatika nyilvános rendes tanára, az MTA-nak 1925-től levelező, 1938-49-ben rendes tagja volt. 1946-ban vonult nyugalomba. Jelentős szerepet játszott a kat. egyetemi ifjúsági mozgalmak szervezésében és irányításában. Sajtó alá rendezte Prohászka Ottokár összes műveit. Munkáiban a modern tudományosságnak és a vallásos felfogásnak a kat. egyház szempontjait kielégítő összeegyeztetésére törekedett.- Főbb művei: Az istenbizonyítás logikája /1913/; Dogmatika /I-II. köt. 1923/; Summárium Theologiae dogmaticae /1923/; Karakterológia és aristotelesi metafizika /1927/ A bölcsélet elemei /1927/; Magyar életerő /1939/ Ezmék és eszmények /1941/; Logikák és logika /1941/; Életem /Emlékezések, 1942/.

19. A *Magyar Irodalmi Lexikon* Schütz Antal szócikke

20. Schütz Antal eredeti sírja a farkasréti temetőben¹³³²

(Ismeretlen alkotó munkája)

¹³³² Levéltár 18, Fé 1.

21. Schütz Antal jelenlegi nyughelye a közös piarista sírban a fiumei úti temetőben
(Fotó: Sármási Zoltán)

Sármási Zoltán

Schütz Antal Társadalom- és történelemszemléletének eszméletörténeti keretei

Doktori dolgozatomban négy részre bontva vizsgálom Schütz Antal társadalom- és történelemszemléletét. Az első részben egy életrajzi áttekintést nyújtok, amely elsősorban Schütz Antal *Életem – emlékezések* című önéletrajzi írására, valamint főként az élete utolsó éveire vonatkozóan levéltári forrásokra, levelekre, visszaemlékezésekre épül. A fejezet végén kitérek Schütz Antal utókorra gyakorolt hatásának bemutatására is a róla szóló, őt méltató írások, megemlékezések elemzésével, amelyek egy jelentős része nyomtatásban nem jelent meg, viszont a piarista levéltárban elérhető Előd István kiterjedt gyűjtő és feldolgozó munkájának köszönhetően.

A második részben hosszabban foglalkozom Prohászka Ottokár hatásával a Schütz-életműre, ahol elsősorban Prohászkanak azokat a műveit helyeztem górcső alá, amelyek társadalom- és történelemszemléleti kérdésekben párhuzamba állíthatók Schütz Antal szemléletével, akinek volt alkalma alaposan tanulmányozni és megismerni Prohászka életművét, amíg sajtó alá rendezte Prohászka Ottokár írásait.

A harmadik részben a disszertáció címéhez kapcsolódva Schütz Antal társadalom- és történelemszemléletét járom körbe Schütz vonatkozó műveinek elemzésével. Itt kerülnek tárgyalásra néhány önálló munka mellett a több kötetbe összegyűjtött és megjelentetett dolgozatok, egyetemi előadások, amelyek egy része napjainkig meglévő aktualitással rendelkezik, ezért előtérbe helyezésük a mai tudomány számára is jelentőséggel bír. A vonatkozó művekben Schütz Antal történelemszemléletét, világnézetét, társadalomszemléletét, azon belül a nemzetnevelés, mint sajátos, általa használt fogalom jellegzetességeit és a vallás társadalomformáló jellemzőit ismertető gondolatait tárgyalom.

A negyedik részben Schütz Antal és kortársai viszonyrendszerét mutatom be. Itt olyan írásokat vizsgálom, amelyek hasonló témákban íródtak Schütz és más szerzők részéről. Ebben a részben Dudek János, Pauler Ákos, Horváth Sándor, Kühár Flóris, Romano Guardini és Bangha Béla releváns tartalmú munkái kerülnek tárgyalásra. Ők valamennyien kortársai, személyes ismerősei voltak Schütz Antalnak és hasonló területeken mozogtak vagy egyházi, vagy egyetemi szempontból, mint ő.

Zoltán Sármási

**Antal Schütz 's view of society and history
and its historical framework**

In my doctoral dissertation, I examine Antal Schützs approach to society and history in four parts. In the first part, I will provide a biographical overview, based primarily on Antal Schützs autobiography, *My Life - Memoirs*, and mainly on archival sources, letters and reminiscences from the last years of his life. At the end of the chapter, I will also discuss the influence of Antal Schütz on posterity by analysing the writings and memoirs about him, many of which have not appeared in print, but are available in the Piarist archives thanks to the extensive collecting and processing work of István Előd.

In the second part, I deal at length with the influence of Ottokar Prohászka on the life-work of Schütz, focusing primarily on those works of Prohászka which can be paralleled in social and historical perspective with the approach of Antal Schütz, who had the opportunity to study and become acquainted with Prohászka's life-work in detail while he was publishing the writings of Ottokar Prohászka.

In the third part, in connection with the title of the dissertation, I will explore Antal Schützs approach to society and history by analysing Schütz's relevant works. In addition to a few individual works, the papers and university lectures collected and published in several volumes are discussed here, some of which are still relevant today, and therefore their focus is also of importance for today's scholarship. In the relevant works, I discuss Antal Schütz's view of history, his world view, his view of society, including the characteristics of national education as a specific concept he used, and his ideas on the socially formative characteristics of religion.

In the fourth part I present the relationship between Antal Schütz and his contemporaries. Here I will examine writings on similar topics by Schütz and other authors. In this section, the relevant works of János Dudek, Ákos Pauler, Sándor Horváth, Flóris Kühár, Romano Guardini and Béla Bangha are discussed. All of them were contemporaries and personal acquaintances of Antal Schütz and moved in similar fields, either ecclesiastically or academically, as he did.